

2 KRONIKA 60

2012

časopis za slovensko krajevno zgodovino

60
2012

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

<http://www.odmev.zrc-sazu.si/kronika/>

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<http://www.ff.uni-lj.si/zzds/index.htm>

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana),

dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana),

dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),

Irena Lačen Benedičič (Jesenice), dr. Tomaž Lazar (Ljubljana),

mag. Vlasta Stavbar (Maribor) in mag. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

1. junija 2012

Naslednja številka izide/ Next issue:

oktober 2012/ October 2012

Prevodi/ Translations:

Manca Gašperšič – angleščina (*English*)

Lektor/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / *Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU*

Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 47 06 200

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ *Individuals* 20,00 EUR

za upokojence/ *Pensioners* 15,00 EUR

za študente/ *Students* 10,00 EUR

za ustanove/ *Institutions* 26,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ *Single issue*: 10,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za knjigo RS/ *Slovenian Book Agency*

Ministrstvo RS za šolstvo in šport/ *Ministry of Education and Sport*

Računalniški prelom/ Typesetting:

Franc Čuden **medit** d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Nagode & co d.n.o.

Naklada/ Print run:

600 izvodov/ *600 copies*

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Bibliography of the History of Art, Medline; ERIH – European Reference Index for the Humanities

Na naslovni strani/ Front cover: Deček in deklica (razglednica iz okoli leta 1900)/ *A boy and a girl (postcard from about 1900)* (SI ZAL, LJU 342, Fototeka, POZ II, I1-104-025)

KAZALO

Razprave

Dejan Zdravec :	»Jesus, Maria!« ali poslednji krik Ivana Erazma Tattenbacha 189
Petra Kolenc :	»V osrčju brezmejnega gozda«. Raba, izkoriščanje in gospodarjenje s Trnovskim gozdom od naselitve do konca 19. stoletja 203
Tanja Žigon, Boštjan Udovič :	Nemško-slovenski odnosi v Ljubljani v drugi polovici 19. stoletja v očeh publicista, urednika in satirika Jakoba Alešovca (1842–1901) 221
Tanja Gomiršek :	Materialne razmere briških otrok v 19. stoletju 235
Nataša Budna Kodrič :	Na kratko o igrah in zabavi otrok v Ljubljani med letoma 1850 in 1940 249
Iztok Petrič :	Ivan Ogrin – veleposestnik, trgovec in dobrotnik z Lavrice pri Ljubljani 263
Eda Belingar :	Vodnjaki na Krasu. Pojav, načini gradnje, oblike 285
Špela Poles :	Ohranjanje šeg in navad na florjanovo v Florjanu in Zavodnjah nad Šoštanjem 299

Odzivi

Odgovor na recenzijo Simona Purgerja (<i>Aleš Gabrič</i>) 313
--

Po razstavah

Novo mesto 1848–1918. Dolenjski muzej Novo mesto. Zgodovinska razstava: 25. 11. 2011 do 24. 2. 2013 (<i>Majda Pungerčar</i>) 317
Častni doktorji Univerze v Ljubljani = Doctores honoris causa Universitatis labacensis. Razstavni katalog zgodovinskega arhiva in muzeja Univerze v Ljubljani (<i>Tatjana Dekleva</i>) 320

Ocene in poročila

Izvestja Pomorskega muzeja Piran, Strenna del museo del mare di Pirano (<i>Ljudmila Bezljaj Krevel</i>) 323
Trevor R. Shaw: Aspects of the History of Slovene Karst (1545–2008) (<i>Dragica Čeč</i>) 325
Mariano Rugále in Miha Preinfalk: Blagoslovljeni in prekleti. 1. del. Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem (<i>Dragica Čeč</i>) 327
Tone Košir: Življenje na Lučinskem skozi stoletja (<i>Eva Holz</i>) 328

Barbara Žabota: Kongresni trg. Zgodovina prostora do razpada Avstro-Ogrske. Umetnine v žepu 4 (<i>Eva Holz</i>)	331
Miha Seručnik: Trtna uš, ta strašno drobna pošast (<i>Alenka Kačičnik Gabrič</i>)	332
Knjižne novosti o istrski preteklosti.....	
Marija Mogorovič Crljenko: Nepoznati svijet istarskih žena. Položaj i uloga žene u istarskim komunalnim društvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću	
Zdenka Bonin: Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike	
Bortolamio Rigo: Sažeci propisa novigradske općine 1481.–1794. = Compendio delle leggi del comune di Cittanova dal 1481 al 1794, ur. Jakov Jelinčić	
Flavio Bonin (ur.): Piranske solne pogodbe (1375–1782) (Viri št. 33) (<i>Darja Mihelič</i>)	335
Jože Hudales: Bolnišnica Topolšica – 90 let (<i>Katarina Keber</i>)	341
Damir Žerič: Celeia Cilli Celje (<i>Matej Grobin</i>)	344
Dietmar Scharmitzer: Anastasius Grün (1806–1876). Leben und Werk (<i>Mira Miladinović Zalaznik</i>)	346
Anton Ratiznojnik: Prostovoljno gasilsko društvo Ljutomer 1871–2011: 140 let humanitarne dejavnosti (<i>Miroslav Novak</i>)	349
Zbornik soboškega muzeja 16–17 (ur. Franc Kuzmič) (<i>Klaudija Sedar</i>)	351
France M. Dolinar (ur.): Župnija Preserje skozi čas (<i>Andrej Vovko</i>)	354
Damjan Prelovšek: Cerkev sv. Mihaela na Ljubljanskem barju: ob 140. obletnici rojstva arhitekta Jožeta Plečnika (<i>Maja Zupančič</i>)	356
Janez Kebe: Cerkniško jezero in ljudje ob njem (<i>Dejvid Tratnik</i>)	357
Župnija sv. Martina na Igu. Ob 300-letnici župnijske cerkve (ur. Martin Hostnik in Maja Zupančič) (<i>Matjaž Ambrožič</i>)	359
Navodila avtorjem	364

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929Tattenbach I. E.

Prejeto: 13. 5. 2012

Dejan Zadavec

dr. zgod., arhivist; Zgodovinski arhiv na Ptuju, Vičava 5, SI-2250 Ptuj
E-pošta: ZadavecDejan@yahoo.com

»Jesus, Maria!« ali poslednji krik Ivana Erazma Tattenbacha

IZVLEČEK

V pričujočem mikrozgodovinskem prispevku avtor podrobno predstavi zadnje štiri dni v življenju 40-letnega protihabsburškega zarotnika Ivana Erazma grofa Reinsteina in Tattenbacha. Osnovo zanj predstavljajo štiri poročila, ki jih je za cesarja spisal njegov odposlanec in član tajne konference ter cesarsko-kraljevi komornik Krištof pl. Abele, Tattenbachova peticija in poslovilno pismo cesarju Leopoldu I., poročilo notranjeavstrijskega tajnega sveta o pripravah na usmrnitev in njenem poteku ter poročilo sodnega sla deželnemu glavarju o poteku seznanitve obsojenca z izpisom iz vrst štajerskega plemstva. Omenjeni pisni dokumenti ponujajo natančen vpogled v dogodke med 28. novembrom in 1. decembrom 1671, tj. na eni strani v pripravo in potek usmrnitve, na drugi pa v psihično stanje in ravnanje obsojenca, in to od trenutka, ko je posebni kraljevi odposlanec Krištof pl. Abele prispel s smrtno obsodbo z Dunaja v Gradec, do Tattenbachovega pokopa na pokopališču pri dominikanski cerkvi sv. Andreja.

KLJUČNE BESEDE

grofje Reinstein in Tattenbach, plemstvo, biografije, protihabsburška zarota, 17. stoletje, Notranja Avstrija, mikrozgodovina

ABSTRACT

»JESUS, MARY!« OR THE LAST CRY OF JOHN ERASMUS OF TATTENBACH

The microhistorical contribution at hand offers a detailed description of the last four days in the life of the 40-year old anti-Habsburg conspirator John Erasmus Count of Reinstein-Tattenbach. The contribution draws on four reports drawn up for the emperor by his envoy, member of the secret conference and imperial-royal chamberlain, Christoph of Abele, Tattenbach's petition and farewell note to Emperor Leopold I, a report of the Secret Council of Inner Austria regarding the preparation and progress of the execution, and a report of the messenger of the court to the provincial governor regarding the progress of informing the prisoner about his exclusion from the ranks of Styrian nobility. The above-listed documents provide an accurate insight into the events that took place between 28 November and 1 December 1671, i.e. the preparation and progress of the execution on one hand and the psychological condition and conduct of the convict on the other, from the moment when the special imperial envoy Christoph of Abele came to Graz from Vienna to announce the death sentence to the moment of Tattenbach's burial in the cemetery adjoining the Dominican Church of St. Andrew.

KEY WORDS

Counts of Reinstein-Tattenbach, nobility, biographies, anti-Habsburg conspiracy, 17th century, Inner Austria, microhistory

Ivan Erazem grof Reinstein in Tattenbach (1631–1671) se je v šestdesetih letih 17. stoletja uvrščal med »smetano« štajerskega plemstva. Glede obsega posesti in plemiškega stanu se je lahko kosal z najpomembnejšimi v deželi, nič pa ni zaostajal tudi po službah, ki jih je opravljal. Nekaj časa je predsedoval štajerskemu stanovskemu odboru (imenovanemu tudi odbor poverjenikov),¹ bil štajerski vrhovni proviantni mojster, od leta 1668 pa med drugim tudi svetnik notranjeavstrijske vlade. Ko se je leto dni pozneje pridružil zaroti, ki so jo proti cesarju Leopoldu I. snovali grofa Zrinski in Frankopan ter nekateri drugi ogrski in hrvaški veljaki, si še misliti ni mogel, da ga bo prav ta nepremišljena poteza na koncu stala glave. Namesto naziva štajerskega vojvode, ki mu ga je obljubil Zrinski, je po pravočasnem odkritju zarote 22. marca 1670 pristal za zapahi na graškem Schloßbergu. Zaslivanja in proces ter sklep notranjeavstrijske vlade so sicer pokazali, da grof v zaroti ni igral pomembnejše vloge, a sta absolutistično nastrojenemu cesarju njegova krivda in obsodba na smrt kot morebitni opomin lahko pomagali pri brzdanju plemstva. 28. novembra 1671 so precej na hitro postaranemu in duševno že nekoliko neuravnovešenemu grofu naznanili, da ga bo čez štiri dni doletela smrt z obglavljenjem.

Vzpon družine Tattenbach na Štajerskem

Člani bavarske plemiške družine Tattenbach se na območju vojvodine Štajerske omenjajo že konec 15. stoletja. Poleg neimenovanega vojaka, ki je leta 1467 nekje v bližini reke Sotle bojeval boje proti Turkom, je tu prvo oprijemljivo sled pustil njegov bližnji ali daljni sorodnik Viljem, ki mu sicer ni uspelo pridobiti nobene večje posesti v trajno oziroma dedno last, temveč je v deželi opravljal gradiščansko in oskrbniško službo,² nekaj časa pa je užival tudi dohodke od krškega gospostva Rifnik, ki ga je imel v fevdu. Za ustanovitelja štajerske veje omenjene družine, torej tistega, ki si je tu v 30. letih 16. stoletja pridobil prve posesti v dedno last, velja njegov sin Janez. Njemu in nekaterim njegovim neposrednim potomcem, tj. Sigmundu, Janezu Kristofu in Gotfridu, je uspelo, da so s pametnimi nakupi določenih deželno knežjih in krških posesti ter nenazadnje tudi s posrečenimi porokami postali eni večjih posestnikov v deželi. Posebna čast je družino doletela 24. maja 1644, ko so bili nekateri njeni člani povzdignjeni v državne grofe Reinstein in Tattenbach.³

Marmorna grbovna plošča z izvornim grbom Tattenbachov (levo) in grbom izumrlih krvnih sorodnikov Trennbachov (desno), ki so ga Tattenbachi prevzeli v svoj grb. Grbovna plošča se je približno do leta 2003 nabajala v veži na gradu Podčetrtek (v neposredni in dedni lasti družine od 1612 do 1670), kmalu zatem pa jo je nekdo izklesal iz zidu in odnesel neznanokam (foto: Dejan Zadavec, 2003).

¹ Köhler, *Historischer Münz Belustigung*, str. 155.

² Leta 1487 je za Prueschenke opravljal službo gradiščana na gradu Stattenberg (Santonino, *Popotni dnevniki 1485–1487*, str. 69–70), leta 1508 pa je bil oskrbnik na Ptuj (ZAP,

ZAP/0051, Zbirka listin, Amalija pl. Holleneck umakne tožbo, fol. 1').

³ Zadavec, *Plemiška družina Tattenbach*, str. 53–59; Mutzbauer, *Die Urkunden*, str. XIII.

Grb grofovske družine Reinsteins in Tattenbach. Sredi štita je srebrni srčni ščit, na katerem je poševno desno luskasto rdeče bruno (izvorni grb Tattenbachov). Osnovni ščit je razdeljen na štiri polja, prvo in četrto sta deljeni, spodaj zlato, zgoraj črni s tremi zlatimi rombi. V drugem in tretjem polju je na srebrni podlagi rdeča zmajeva glava, ki v ustih drži zlato palico (grb izumrlih sorodnikov Trennbachov). Manjši levi stranski grb ima poševno desno razcepljen rdeče-srebrni ščit, v zgornji polovici je poševno ležeči srebrni lovski rog z zlatimi okovi na zaviti zlati vrvici, v spodnji pa poševno ležeči rdeči jelenov rog, na katerega spodnjem delu visi rdeče uho (grb izumrle veje Tattenbachov, ki so imeli dedni naziv deželni lovski mojstrov). Manjši desni stranski grb ima srebrni ščit, v katerem stoji rdeč volk (grb izumrlih sorodnikov Reschev) (Mutzbauer, Die Urkunden, str. VI in XIII–XIV).

Ivan Erazem grof Reinsteins in Tattenbach

Ivan Erazem grof Tattenbach je luč sveta ugle dal 3. februarja 1631 v Gradcu.⁴ Bil je najstarejši izmed vsaj šestih otrok,⁵ ki so se rodili že ome-

njenemu Gotfridu in Rozini Suzani, rojeni baronici Triebebeck/Trebniški. Družina se je v tistem času uvrščala med največje plemiške posestnike v deželi. Grof Gotfrid si je z dedovanjem in s pridobitvijo po bratu Viljemu Leopoldu in nakupom nakopičil gospostva Pohorski dvor, Podčetrtek in Konjice z inkorporiranimi svobodnima hišama v Mariboru in Celju ter imenjem Trebnik in dvorom Hebenstreit, žena Rozina Suzana pa je kot univerzalna dedinja po umrlem bratu Janezu Ehrenreichu družinsko posest povečala še za gospostvi Rače in Štatenberg. Ivan Erazem ter njegov brat in sestre so tako nekaj let mirno in brezskrbno odrasčali na različnih spodnještajerskih gradovih. 15. junija 1640 je ustaljen, vsakdanji način življenja in odrasčanja za nekaj časa prekinila očetova smrt – Gotfridu ni uspelo premagati težke bolezni in je v 33. letu starosti umrl.⁶

Za dediča je mesec dni poprej določil 9- in 8-letna sinova Ivana Erazma ter Gotfrida Viljema. Iz gospostva Konjice in inkorporiranih posesti je sestavil družinski fidejkomis, torej dedno in neprodajno posest,⁷ ter ga prepustil starejšemu sinu Ivanu Erazmu. Njemu je zapustil še Pohorski dvor, vendar je določil, naj ga proda in z dobljeno kupnino poravnava očetove in materine dolgov.⁸ Prodajo je izpeljala Gotfridova vdova oziroma mati in skrbnica Ivana Erazma. V začetku leta 1645 ga je za 25.000 goldinarjev prodala Sigmundu Sulzu.⁹ Gotfridu Viljemu je oče zapustil gospostvo Podčetrtek z uradom Nezbiše.¹⁰ Ker so bili vsi otroci še mladoletni, so za njihovo nadaljnjo vzgojo in upravljanje posesti skrbeli imenovani skrbniki. Poleg matere sta to dolžnost prevzela še pokojnikova brata Leopold Viljem in Jurij Sigmund. Slednji te obveznosti ni opravljal do konca, ker je pred tem umrl.¹¹

Ivan Erazem je polnoletnost za dedovanje dosegel leta 1655, njegov brat pa leto pozneje. Ker je Gotfrid Viljem postal dedič po sorodniku Janezu Arldolfu grofu Tattenbachu, s čigar smrtjo leta 1644 je izumrla bavarska veja Tattenbachov, je kmalu po nastopu polnoletnosti 1. marca 1656 gospostvo Podčetrtek prodal bratu Ivanu Erazmu za vsega 18.000 goldinarjev in se odselil na Bavarsko.¹²

Kdaj in kako je Ivan Erazem pridobil materino dediščino, torej gospostvi Štatenberg in Rače, zaenkrat še ni jasno. Morda mu jih je mati predala ob nastopu polnoletnosti leta 1655 ali pa ob svoji vnovični poroki. Študijska leta je mladenič preživel v Gradcu, kjer je leta 1650 na tamkajšnji univerzi

⁴ Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 53.

⁵ Leta 1632 rojeni brat Gotfrid Viljem je po nastopu polnoletnosti leta 1656 odšel na Bavarsko, kjer je postal dedič po zadnjem članu bavarske linije Tattenbachov Janezu Arldolfu (Zadavec, Plemiška družina Tattenbach, str. 59). Sestra Marija Katarina je vstopila v dominikanski samostan v Gradcu (ÖStA/HHStA, H/S 320/C, Tattenbachov proces in obsodba, fol. 1; Wolf, *Fürst Wenzel Lobkowitz*, str. 328); leta 1640 rojena sestra Ana Eleonora se je poročila s Francem Erazmom baronom Mosconom (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 56; ÖStA/HHStA, H/S 320/C, Tattenbachov proces in obsodba, fol. 1); sestra Rozina Suzana se je leta 1646 poročila s Friderikom Viljemom grofom Öttingom (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 204), medtem ko se je Franciška Izabela omožila z Janezom Ferdinandom Albrehtom grofom Preysingom (Hoheneck, *Die löblichen Herren*, str. 170).

⁶ Zadavec, Plemiška družina Tattenbach, str. 57–59; Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 268.

⁷ Horvat, *Rimsko pravo*, str. 166.

⁸ Zadavec, Plemiška družina Tattenbach, str. 59.

⁹ StLA, G XCII, Prodaja gospostva Pohorski dvor, fol. 1–1'.

¹⁰ StLA, AA, 231/1520, Oporoka Gotfrida grofa Reinsteina in Tattenbacha, fol. 3'–5'.

¹¹ Zadavec, Plemiška družina Tattenbach, str. 59.

¹² StLA, AA 241/1551, Prodaja gospostva Podčetrtek, fol. 2.

Spominski srebrni kovanec (tolar) iz leta 1663; na sprednji strani je doprsna podoba takrat 32-letnega Ivana Erazma grofa Reinsteina in Tattenbacha (<http://www.coinarchives.com>, 9. 5. 2012). Kot dedič po stricu Viljemu Leopoldu je v fevd prevzel grofijo Reinstein, h kateri je spadala tudi pravica do kovanja denarja. Čeprav mu je bila grofija s strani brandenburškega volilnega kneza kot halberštadskega škofa v fevd formalno podeljena šele 30. avgusta 1664, je dal kot vladajoči grof Reinstein že leto poprej skovati zelo redek spominski kovanec (Köhler, *Historischer Münz Belustigung*, str. 155 in 158).

dosegel bakalavreat iz filozofije.¹³ Govoril je vsaj tri jezike. Poleg nemščine in latinščine je bil več tudi slovenščine, ki pa jo je bolj ali manj govoril samo, kadar je imel opravka s svojimi podložniki.¹⁴ Kar se tiče kopičenja novih posesti, Erazem ni šel po stopinjah svojih prednikov. Razen hiše v Gradcu¹⁵ si ni pridobil nobene nove nepremičnine, niti z nakupom niti kako drugače. Še več: v začetku leta 1665 je svojemu bratrancu Otonu Frideriku celo prepustil za 45 imenjskih funtov posesti, spadajočih h gospostvu Konjice in dvorcu Hebenstreit, torej posest, ki je sestavljala družinski fidejkomis.¹⁶ Tudi pri načrtovanju družine ni bil preveč uspešen. V zakonih z Judito Eleonoro grofico Frankopan, rojeno grofico Forgács, in Ano Terezo grofico Schenau se mu je rodil le sin Anton.¹⁷ Kot kaže, so mu bile pomembnejše druge zadeve. Mogoče je mednje spadalo opravljanje deželnih in stanovskih služb. Nena zadnje je bil nekaj časa predsednik stanovskega odbora, tj. izvršilnega organa deželnih stanov, do leta

1667 se je ponašal z naslovom štajerskega vrhovnega proviantnega mojstra, zatem pa je bil do svoje smrti še svetnik notranjeavstrijske vlade.

Ali je bil Ivan Erazem Tattenbach kot človek med stanovskimi kolegi spoštovan in priljubljen, se ne da v celoti in zanesljivo ugotoviti. Nekaj prijateljev je zagotovo imel, nasprotnikov, oziroma tistih, ki ga niso kaj prida marali in cenili, pa tudi. Mednje gre vsekakor prišteti vsaj večji del svetnikov takratnega notranjeavstrijskega tajnega sveta in deželnoknežjega krvnega sodnika za celjsko četrt Pavla Schatza. Ta že od mladih let ni maral grofovega smisla za humor in se mu je raje izogibal. Očitno pa grof tega ni vedel, saj je Schatzu vsako leto pošiljal vabilo na velikonočno kosilo. Kot kaže, olika ali pa morebiti pomanjkanje poguma sodniku ni dopuščalo, da bi grofu povedal svoje mnenje o njem, zato se je na vabila raje vedno odzval z opravičilom, češ da je zaseden.¹⁸

Zarota, aretacija in sojenje

Grof je veljal za lahkomišelnega, častihlepnega, omejenega in razuzdanega človeka. Jeseni leta 1667 se je priključil zaroti proti cesarju in njegovi politiki, ki jo je koval del ogrskega in hrvaškega plemstva na čelu z grofoma Petrom Zrinskim in Francem Kristofom Frankopanom. 46-letni Peter Zrinski, hrvaški ban, je Tattenbachu za sodelovanje pri upor upor ponudil mesto štajerskega vojvode ali vsaj ozemlje med Dravo in Savo kot samostojno grofijo. Erazem se je zavezal, da bo zarotnike podpiral tako, da bo oborožil svoje podložne kmete in s pomočjo Zrinskega udaril na Gradec ter se polastil tudi Ptuja, Maribora in Radgone. V ta namen je v svoji svobodni hiši v Mariboru in na nekaterih gradovih skrivoma hranil precejšnje količine orožja in streli. Prav tako so mu organizatorji zarote naročili, naj poskuša v njihove vrste privabiti še kakšnega notranjeavstrijskega plemiča. Tamkajšnje plemstvo seveda ni kuhalo takšne zamere proti cesarju in njegovi politiki kot ogrsko in hrvaško, zato je bila ta naloga precej zahtevna in obenem nevarna. Lobiiranje pri nepravem in domoljubnem plemiču bi lahko kaj hitro razkrilo namene zarotnikov. Skrivno novačenje je Tattenbachu uspelo. Za »stvar« je pridobil goriškega deželnega glavarja Karla grofa Thurna.

Priprave na upor pa zaradi nekaterih šibkih členov med zarotniki niso bile v celoti uspešno izvedene. Že nekaj časa pred prvimi aretacijami so bile vsakdanje dejavnosti morebitnih zarotnikov natančno spremljane. V začetku pomladi leta 1670 je bilo kristalno jasno, da manjši del ogrskega in

¹³ Krones, *Geschichte*, str. 35.

¹⁴ Da je znal Ivan Erazem govoriti slovensko oziroma *windisch*, je potrdil njegov 37-letni komorni strežaj Janez Baltazar Riebl (ÖStA/HHStA, H/S 319/E, Zaslišanje Tattenbacha, fol. 8').

¹⁵ Pridobitev hiše v Gradcu zaenkrat še prav tako ostaja neznanca. Povsem mogoče je, da je bila to nekoč hiša Trebniških, ki je z dedovanjem omenjene Rozine Suzane prešla na Tattenbacha. V oporoki Janeza Ehrenreicha Trebniškega posesti namreč niso navedene posamezno (StLA, LRT 1010/1635, Oporoka Janeza Ehrenreicha barona Triebe-necka/Trebniškega, fol. 1). Potemtakem je lahko prišla v last Ivana Erazma v istem času kot obe omenjeni gospostvi.

¹⁶ StLA, G XCII, Prepustitev 45 imenjskih funtov posesti, fol. 1.

¹⁷ Zadravec, *Plemiška družina Tattenbach*, str. 59.

¹⁸ ÖStA/HHStA, H/S 319/E, Pismo celjskega krvnega sodnika Schatza, fol. 1'.

¹⁹ Zadravec, *Obračun prihodkov*, str. 29.

hrvaškega plemstva na čelu z grofoma Petrom Zrinskim in Francem Krištofom Frankopanom snuje zaroto. Pomanjkljivo je bilo še vedenje o zarotnikih in njihovi dejavnosti znotraj dednih dežel. Vpletenosti Ivana Erazma grofa Tattenbacha v snovanje protihabsburške zarote takrat še niso mogli dokazati, so pa imeli nekatere namige o tem. Vedeli so namreč, da je bil v korespondenci in v nekakšni zvezi s Petrom Zrinskim. To je bil za notranjeavstrijski tajni svet dovolj dober argument za njegovo aretacijo. Pripravljati so jo začeli najpozneje sredi marca 1670, ko se je Ivan Erazem še mudil na svojih spodnještajerskih posestih. Ko se je 22. marca prikazal v Gradcu, ga je notranjeavstrijski tajni svet takoj poklical na posvet. Pozivu se je nemudoma odzval in vznemirjen od mračnih govoric odhitel v dvorec. Takoj po prihodu sta k njemu stopila mestni sodnik in podpolkovnik Ivan Tomaž pl. Sahier z oboroženo mestno stražo. Ko je podpolkovnik grofu naznanil, da je aretiran zaradi veleizdaje, in mu ukazal, naj mu odda meč, se je ta tako tresel, da ga je komaj mogel odpasati. Dvorišče in vsi hodniki so bili polni oboroženih vojakov. Ob razorožitvi so grofa pregledali in v njegovem hlačnem žepu med drugim našli dokument, ki ni bil nič drugega kot pristopna izjava k zarotniški zvezi. Nespametni Tattenbach je trden dokaz o svoji vpletenosti notranjeavstrijskemu tajnemu svetu »dostavil« kar sam in s tem že bolj ali manj zapečatil svojo usodo. Oporo pri hoji v pripor sta mu nudila dva podčastnika iz mestne straže. Skozi tajni prehod sta ga spravila na grad Schloßberg in ga izročila ječarju Juriju Wambrechtu, ki mu je odkazal dobro zaprto izbo.²⁰

Čez nekaj dni so se začela prva zaslišanja tako Tattenbacha kot nekaterih njegovih zaposlenih. Sledilo je sojenje. Prvostopenjsko sodišče so sestavljali člani notranjeavstrijske vlade in dvorne komore. Grof je za glavnega zagovornika izbral prijatelja in sposobnega odvetnika dr. Pfeifferja. Vendar ta tokrat ni upravičil svojega dobrega imena. Obramba je bila izredno slabo pripravljena. Temeljila je na trditvah, da je zavezništvo, ki ga je Tattenbach sklenil z Zrinskim in Frankopanom, služilo le kot nekakšno zagotovilo prijateljstva, kar je bilo takrat med plemiči običajno. Odvetnik je še dodal, da bi njegova stranka, če bi se počutila krivo, svojo družino, denar in dragotino zagotovo že pred prijetjem rešila na območje Beneške republike. Sodišče ni sprejelo tega zagovora, prav tako pa mu niso bili zadostni dokazi veleizdaje, ki jih je predstavila nasprotna stran. Čeprav tovrstno kaznivo dejanje ni bilo dokazano, je Tattenbach dobil posebno kazen. Krivili so ga namreč zaprisežnega sklepanja zavezništva z osebo onkraj deželnih meja in s tem spodbujanja Zrinskega v njegovih name-

nih, kaznivega pobratenja z grofom Thurnom, nemoralnega načina življenja in podobno. Obsodba 9. oktobra 1670 tako ni določala smrtne kazni, temveč so Tattenbachu odvzeli vse funkcije in službe, mu naložili visoko denarno kazen in podaljšali pripor. Seveda pa s tem njegovih skrbi še zdaleč ni bilo konec. Upravičeno – obstajala je namreč še druga, torej višja sodna instanca. Njemu nič kaj naklonjeni notranjeavstrijski tajni svet ga je 1. aprila 1671 spoznal za krivega veleizdaje ter ga obsodil na smrt in izgubo vseh posesti.²¹

Dokazno gradivo in obe sodbi so nato poslali na Dunaj, kjer jih je natančno pregledalo posebno sodišče oziroma poseben osemčlanski organ (*judicium delegatum*), imenovan s strani cesarja. Predsedujoči Hoher in člani Andler, Bruning, Theyring, Abele, Löwenturn, Walsegg in dr. Molitor so sodbo notranjeavstrijskega tajnega sveta potrdili ter Ivana Erazma grofa Reinsteina in Tattenbacha spoznali za krivega veleizdaje. Očitali so mu, da je bilo njegovo ravnanje v nasprotju z njegovo prisego in dolžnostmi, še posebej, ker je bil cesarsko-kraljevi komornik, član notranjeavstrijske vlade in štajerski deželan; da se je spustil v zvezo z Zrinskim in se pripravljal na morebitno vojno, ki je bila naperjena proti cesarju in domovini; prav tako pa naj bi vedel za protihabsburško zvezo med nekaterimi ogrskimi plemiči.²² Člani omenjenega sodnega organa so 23. novembra 1671 obsodbo potrdili in svoj sklep posredovali cesarju. Predlagana kazen je bila najostrejša možna: odvzem vseh časti, zaplemba posesti, izbris spomina nanj, odsekanje desne roke in nato še glave z mečem.²³ Čeprav so obtoženčeve sestre in brat cesarja prosili za njegovo pomilostitev,²⁴ je ta že dva dni pozneje dal zeleno luč za izvršitev kazni. Za to se je cesar Leopold I. odločil še iz enega razloga, v določeni meri vezanega na njegovo takratno notranjo politiko, ki je težila k absolutizmu. Dan po Tattenbachovi usmrtni je svojo odločitev natančno utemeljil v pismu Francu Evzebiju grofu Pöttingu: »Sam bi ga bil sicer z veseljem pomilostil, a bi potem Madžari protestirali, češ kako se lahko Nemcem vse oprostí, sami pa so bili kruto kaz-

²¹ Popelka, *Geschichte*, str. 148; Wolf, *Fürst Wenzel Lobkowitz*, str. 319–320.

²² Wolf, *Fürst Wenzel Lobkowitz*, str. 321.

²³ ... nemblich der Johann Erasamb von Tattenbach seye mit leb vnnd leben, ehr vnnd gueth in ihr khay(serlich) auch khonigl(ich) may(estät) straf gefahlen. Dissemnach solle er aller ehren entsetzt, seine gueter confiscirt, dessen gedechtnus vor der welt aussgetilgt, vnnd endtlich sein persohn den freyman, oder scharf richter vberantwortet werden, welcher ihme an endt vnnd orth zu Grätz, da es sich gebührt, sein rechte handt sambt den khopf zugleich abschlagen vnnd ihme also vom leben zum todt hinrichten solle vnnd dises ihme v(on) Tattenbach zu einer woll verdienten straf andern aber seines gleichens zu einem greuel, vnnd abscheiblichen exempl (StLA, AT, 1/2, Sodba Ivanu Erazmu Tattenbachu, fol. 2).

²⁴ ÖStA/HHStA, H/S 320/C, Tattenbachov proces in obsodba, fol. 1.

²⁰ Prav tam, str. 30.

novani.«²⁵ S tem je bila seveda mišljena aprilaska usmrtitev ogrskih in hrvaških zarotnikov, tj. Zrinskega, Frankopana, Nádasdyja in Bónisa. Ker je bil potemtakem dolžan dati zgled in svarilo tudi plemstvu v dednih deželah, je moral cesar privoliti v usmrtitev.

Naznanitev obsodbe ter priprava in potek izvršitve kazni so bili zaupani enemu izmed članov osemčlanskega sodišča. Njegov tajnik in cesarsko-kraljevi komornik Krištof pl. Abele se je na pot z Dunaja v naglici odpravil 26. novembra zvečer in po vmesnem postanku v Brucku ob Muri naslednji dan prispel v Gradec. Najprej se je nastanil v gostišču, nato pa nemudoma pričel z delom. Kljub pozni uri je odšel k predsedniku notranjeavstrijskega tajnega sveta Janezu Maksimiljanu grofu Herbersteinu, da mu naznani razloge svojega prihoda v mesto. Ostareli možak je cesarjevo odločitev sprejel z odobravanjem in dovolil njeno naznanitev ostalim članom tajnega sveta.²⁶

Sobota, 28. november 1671 – zasedanje notranjeavstrijskega tajnega sveta, Tattenbachova seznanitev z obsodbo in peticija cesarju

Imenovani organ se je sestel takoj naslednji dan ob 9. uri zjutraj. Izredno sobotno sestankovanje je bilo v celoti posvečeno Tattenbachovi obsodbi in pripravam na njegovo usmrtitev. Člani sveta in Abele so se sporazumeli glede grofovega spovednika, določili so delegacijo, ki je morala obtožencu naznaniti smrtno obsodbo, ter datum, kraj in način usmrtitve. Za naznanitev smrtno obsodbe so bili določeni trije člani notranjeavstrijske vlade in dvorne komore. Janez Friderik baron Türndl, Janez Gašper pl. Kellersperg in dr. Friderik Schrott so se na poziv kmalu pojavili pred člani tajnega sveta, kjer so izvedeli za svojo nalogo in dobili natančna navodila. Potem ko je bil scenarij za dogodke, ki bi si naj sledili do grofove seznanitve z obsodbo, do potankosti dogovorjen in usklajen, je preostal še drugi del. Na dnevni red so tako prišla dejanja in ukrepi, ki naj bi si sledili po naznanitvi sodbe. Nič ni bilo prepuščeno naključju, marveč je bil vsak korak do potankosti dogovorjen. Poveljnik grajske straže in graški mestni sodnik sta prejela navodila za Tattenbachov prevoz z gradu v mestno hišo, določili so kraj in čas usmrtitve ter sprejeli sklep o nejavni usmrtitvi ter način izbrisa obtoženca in njegovih potomcev iz vrst štajerskega deželne plemstva. Cesar je sicer članom tajnega sveta prepustil odločitev o javni ali nejavni usmrtitvi, a jim je Abele ob tem namignil, da se cesarju ne bi zamerili, če bi se

odločili za slednjo. Kakopak, so se za to vrsto usmrtitve naposled tudi odločili. Sestankovanje se je zaključilo okoli ene ure popoldne, preostale nedorečene zadeve pa so bile predstavljene na naslednji dan.²⁷

Ko je Tattenbachov spovednik jezuit Sägl okoli poldneva prišel obiskat grofa, je bil ta precej žalosten. Obhajale so ga črne misli. Dobro uro pred njegovim prihodom je namreč videl po hribu navzgor teči enega izmed uslužbencev dvorne komore, prav tako pa je sklepal, da ga je pater prišel obiskat z določenim razlogom. Sägl mu je v tolažbo odvrnil, da naj ne razmišlja o takšnih stvareh, temveč naj se prepusti božji in cesarjevi volji. Vidno nervoznemu Tattenbachu takšna tolažba v danem trenutku ni pomenila prav dosti, bolj ga je seveda zanimala njegova usoda. O sodbi mu pater ni znal povedati nič konkretnega, govorice, ki so se širile po mestu, pa so bile različne. Eni so pravili, da bo obtožen, spet drugi, da bo oproščen. Po tem pogovoru je postal Ivan Erazem še bolj nemiren. Hrane na mizi se ni več dotaknil, ampak se je slekel in ulegel v posteljo ter dal k sebi poklicati zdravnika Eisen Schmidta.²⁸ Razlogov za to potezo najverjetneje ne gre toliko iskati v slabem počutju ali izčrpanosti kot v njegovi dobro premišljeni nameri, da bi k sebi spravil nov, morebiti zanesljivejši vir informacij. Kakorkoli, tudi od zdravnika ni izvedel nič novega in bolj oprijemljivega.²⁹

Malo pred šesto uro zvečer so na grad prišli Abele in tričlanska delegacija, ki je bila nekaj ur pred tem določena za naznanitev obsodbe. Tamkaj so že bili jezuit Sägl, ki ga je dal malo pred tem grof poklicati k sebi, ter zdravnik in poveljnik grajske straže. Od njih so prišleki izvedeli, da obtoženec leži pokrit v postelji, da je njegovo psihično stanje že precej načeto ter da je po objavi smrtno kazni nujno pričakovati še bolj neuravnovešeno obnašanje. Nato je napočil ključni trenutek. Poveljnik grajske straže je odprl vrata sobe, vstopil in zaporniku naznanil, da je zunaj vladna in dvornokomorna delegacija, ki mu mora nekaj povedati. Nato so vstopili delegati. Dr. Schrott je po mnenju Abeleja, ki je stal v ozadju in dogodek izza vrat pazljivo spremljal, smrtno obsodbo kratko in lepo naznanil. Nekakšna reakcija je sicer bila pričakovana, a je Tattenbach kljub temu vse presenetil. Začel je jokati in vpiti: »Gorje meni«, klicati Jezusa in Boga ter divjati, pri čemer je padel s postelje. Ko se je pomanjkljivo oblečeni grof pobral, ga noge niso držale in je še dvakrat padel. Nekoliko je prišel k sebi šele, ko so mu nudili osvežitev oziroma pomoč. Obleči se ni

²⁵ Winkelbauer, *Österreichische Geschichte 1522–1699*, str. 158 in 160.

²⁶ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja I., fol. 1–1'; ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo notranjeavstrijskega tajnega sveta cesarju, fol. 1.

²⁷ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja I., fol. 1–3'; ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo notranjeavstrijskega tajnega sveta cesarju, fol. 1–1'.

²⁸ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja I., fol. 5'–6.

²⁹ Prav tam, fol. 6.

želel, prav tako se ni pustil odpeljati iz sobe, ampak je še naprej tožil in prosil za življenje.³⁰

Neposrečene predstave je imel Kristof pl. Abele kmalu dovolj in je k sebi poklical poveljnika grajske straže. Prosil ga je, naj Tattenbacha opomni na pokorščino in mu vlije upanja z omembo možnosti pomilostitve. To je obsojenca nekoliko pomirilo.³¹

Sledila je premestitev z gradu v dobro zastraženo sobo v mestni hiši, torej v neposredno bližino kraja usmrtitve. Psihično pretreseni zapornik v nogah ni imel zadosti moči za samostojno hojo, zato so mu skozi tajni prehod do Pavlovih vrat, kjer ga je čakala kočija, morali pomagati. Še več, nekoliko je izgubljal celo stik z realnostjo. Grajskega stražarja v rdečem suknjiču je imel za krvnika, ki naj bi ga želel ušmrtiti kar na licu mesta. Ob vstopu v kočijo si je zaželel, da bi ob njem sedela še pater jezuit in zdravnik, a je slednji to možnost gladko zavrnil. Bal se je namreč morebitnega omadeževanja časti, če bi ga ljudje videli sedeti z obsojencem. Patru Säglu se je pridružil še en jezuit, medtem ko je zdravnikov sedež zasedel višji grajski stražar Bertold. Vsi štirje so se nato zapeljali nekaj sto metrov navzdol po hribu. Tattenbach je celotno pot tožil in se drl: »Bog se usmili.« Ob vznožju hriba se je kočija ustavila. Na tem mestu je namreč grajsko sodno jurisdikcijo zamenjala mestna. Bertolda je tako zamenjal mestni sodnik, grajsko stražo, ki je vseskozi korakala ob kočiji, pa mestna straža. Spremenila se je tudi grofova retorika. Nič več ni tožil in klical Boga, marveč je preklinjal mater, zakaj ga ni utopila v prvi kopeli. Tudi pri izstopu iz kočije zapornik ni bil sposoben samostojne hoje, tako da so ga zopet morali nesti. Je pa zmogel toliko moči, da si je obraz zakrival s kapo iz soboljevine.³² Sicer pa je malo verjetno, da ga je ta zaščitila pred pogledi precejš-

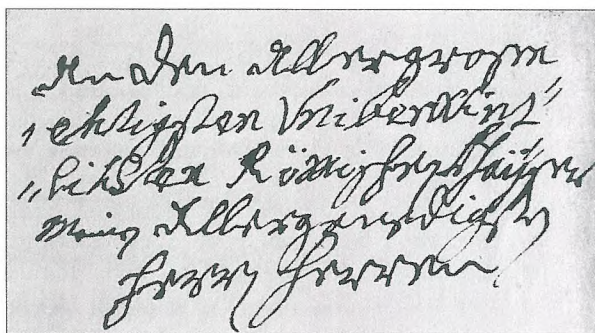
njega števila ljudi,³³ radovednost je pred mestno hišo na hladen novembrski večer privabila celo nekaj mestnih gospa.³⁴

Po prihodu v novo in nekoliko udobnejšo zaporniško celico se je zapornik precej umiril oziroma spravil v red. Opravil je spoved, nato pa Säglu naročil, naj bo pri njem ob štirih zjutraj, in ga poslal domov. Naposled je zaprosil za pero, papir in črnilo.³⁵ Odločil se je, da na cesarja naslovi peticijo. Kot kaže, je bil strah pred smrtjo prevelik, saj je v štiri strani obsegajočem in s čustvi prežetem besedilu prosil za pomilostitev in dosmrtno ječo.³⁶ Tehtnih razlogov za to ni navedel. Najbolj se je zanašal na cesarjevo milost, še posebej, če bi ta upošteval, da že 20 mesecev prestaja težko zaporno kazen, kar je močno načelo njegovo zdravje in telesne moči. Usmiljenja vredno se mu je zdelo tudi dejstvo, da se je tako rekoč čez noč iz bogatega grofa prelevil v berača in sužnja ter da je vse njegovo premoženje imel na razpolago prav cesar.³⁷

Grof tisto noč ni zatislil očesa.³⁸ Četudi bi s tresočimi rokami ne pisal peticije cesarju, mu spanca zagotovo ne bi dopuščalo njegovo duševno stanje. Sprijazniti se s smrtjo v nekaj urah in se pomiriti do stopnje, ki bi omogočala spanec, ni bilo mogoče.

Nedelja, 29. november 1671 – izbris iz vrst deželnega plemstva in slovo od sina

Ob štirih zjutraj sta bededečega zapornika ponovno obiskala jezuita Sägl in Püttner. Tattenbacha je zanimalo predvsem to, ali je Kristof pl. Abele že v Gradcu. Jezuita sta se mu zlagala, da ga nista videla. Ta informacija ga je nekoliko pomirila in mu vlila upanja. Menil je namreč, da je še dovolj časa, da cesar prebere njegovo peticijo in ga pomilosti oziroma mu spremeni ali zmanjša kazen. Misli na smrt z mečem ni mogel prenesti. Kmalu po odhodu obeh jezuitov pa je zapornik izvedel novico, ki je ni želel slišati. Ob spoznanju, da je Abele že v mestu in da sta se mu patra zlagala, se je zopet onesvestil. Na pomoč mu je priskočil zdravnik, ga spravil k sebi in nekoliko pomiril. Ivan Erazem mu je še potožil, da

Tattenbachov tresoči zapis naslovnika peticije, nastal le nekaj ur po seznanitvi s smrtno obsodbo (ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Tattenbachova peticija cesarju Leopoldu I., fol. 3).

33 Kristof pl. Abele v svojem poročilu celo navaja, da si je prevoz s kočijo ogledalo nekaj tisoč ljudi (prav tam, fol. 9').

34 Prav tam, fol. 9'.

35 Prav tam, fol. 9.

36 ... d(as) ich mich in tales carceres perpetuos, und zwar mit wasser und brot, ad dies nitae, ubi nec usus hominis, nec splendor selis accedit, alsobalten allerunterthenigst stellen will..., d(as) in solliher gefencknuß, ich tag als nahtes, nihtes anders vorkheren wil, als stehes den ewigen gott bitten, daß wie ich meiner sellen heil, von ime verlange (ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Tattenbachova peticija cesarju Leopoldu I., fol. 2').

37 Prav tam, fol. 1'–2; Francisci, *Der dritte Traur Saal*, str. 1250–1253.

38 ... die ganze nacht hat er kein aug(en) zuegetrukht, sondern ein beicht in etwas, vnnnd zugleich ein memorial an euer kay(serliches) m(aies)t(ät) geschriben (ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Kristofa pl. Abeleja II., fol. 1').

30 Prav tam, fol. 6'–7'.

31 Prav tam, fol. 7'–8.

32 Prav tam, fol. 8–8'.

ni zadovoljen s Säglom, a se je čez nekaj časa premislil in ga obdržal za svojega spovednika.³⁹

Nedaleč stran od Tattenbachove celice se je ob osmih zjutraj pričelo izredno zasedanje deželnega zbora. Dobrih 50 deželanov je po hitrem postopku sprejelo odločitev, da se Ivana Erazma grofa Reinsteina in Tattenbacha ter njegovega edinega, zakonsko rojenega sina Antona izbriše iz vrst štajerskega deželnega plemstva.⁴⁰ Kot je bilo že omenjeno, se je o postopku degradacije začelo govoriti že na sobotnem sestanku notranjeavstrijskega tajnega sveta. Stvar namreč ni bila preprosta. Pravno pravilna izpeljava postopka je zahtevala določen čas, ki pa ga organizatorji izvršitve niso imeli ravno na pretek. Za nameček Abele še ni dobil nikakršnih konkretnih napotkov z Dunaja. Odločitev je prepustil stano-
vom, a obenem zahteval, da se z vsem seznanita še štajerski deželni glavar in maršal. Najbolj sporen je bil prav trenutek degradacije. Ta bi se morala zgoditi pred zapornikovo izročitvijo mestni oblasti. Ker pa zaradi prihajajočih dveh prazničnih dni to ni bilo mogoče, so člani tajnega sveta sklenili, da bo dovolj, če se to zgodi vsaj pred usmrčitvijo. S takšnim scenarijem se je naposled strinjal tudi deželni glavar.⁴¹

Rektor graške jezuitske univerze Peter Jurij Püttnner je bil dopoldne že drugič poklican k Tattenbachu. Tokrat le za kratek čas. Ta mu je dal peticijo za cesarja in mu rekel, naj jo odnese Abeleju. Jezuit je to nemudoma storil in mu ob predaji dokumenta povedal, da obsojenec polaga vse upe nanj ter da se nikakor ne more sprijazniti s smrtjo in načinom usmrčitve. Še vedno je namreč upal, da mu bo kazen zmanjšana na dosmrtni zapor, oziroma, če bo že moral umreti, naj bo to z obešenjem, streljanjem ali pa naj mu prerežejo žile. V danem trenutku poti nazaj že ni bilo več in Abele se je tega zavedal. Nekateri deželani so mu sicer svetovali, naj Tattenbachu pusti prazno upanje, a je bil odločno proti temu.⁴²

Z dovoljenjem predsednika notranjeavstrijskega

tajnega sveta se je nato z Janezom Gašperjem pl. Kellerspergom nekaj pred enajsto uro dopoldne odpravil k Ivanu Erazmu, da mu sporoči neizogibno usodo. Kmalu sta za njima prišla še mladi grof Herberstein in sodni sel Hans Feurer, ki je moral zaporniku sporočiti sklep zasedanja deželnih stanov. Skupaj so vstopili v sobo. Tattenbach je sunkovito vstal iz postelje, se vrgel pred Abeleja ter ga močno zgrabil za desno nogo. Napravil je torej gesto, s katero mu je najverjetneje želel izkazati spoštovanje in podrejenost ter obenem še prositi za milost in usmiljenje. To ni bila napačna poteza, nenazadnje je bil v očeh obsojenca prav Abele (kot cesarjev odposlanec) tisti, ki bi še lahko preprečil njegovo usmrnitev. A kaj ko ni ostalo samo pri običajni gesti. Noge mu ni in ni spustil, ob tem pa je padel še v nekakšen krč in se zopet začel tresti, tako da se je ob pogledu na njegove dolge in neurejene nohte Abele zbal za svojo varnost. Ni mu preostalo drugega, kot da pokliče pomoč. Kako krčevito se je Tattenbach oklepal Abelejeve desne noge, nazorno pove dejstvo, da je šest mož (poleg že omenjenih še mestni sodnik in zdravnik) za rešitev noge iz primeža potrebovalo 15 minut. Zapornik se je zatem zavlekel v posteljo in ponovno začel jokati, tuliti, noreti in prositi za milost ter izpodbijati pravilnost zasliševanj in sojenja. Abele mu je hladno odgovoril, da je posebno sodišče svojo nalogo opravilo korektno, da je bila krivda oziroma veleizdaja na osnovi dokaznega materiala in prič jasno in večkrat dokazana ter da lahko kar pozabi na pomilostitev ali drugačen način usmrčitve. Svetoval mu je še, naj se raje pripravlja na smrt, saj je ta v njegovem primeru neizogibna. V naslednje tri četrt ure je Abeleju in ostalim uspelo Tattenbacha pomiriti do te mere, da se je, vsaj za trenutek, sprijaznil s svojo usodo. Rekel jim je: »Če že moram umreti, naj bo tako!« Nato je začel prisotnim razlagati svoje poslednje želje. Žaželel si je, da bi njegovemu sinu mačeha izplačala sto tisoč goldinarjev ter da bi se njegovim podložnikom povrnilo preveč odmerjene dajatve. Priznal je tudi, da je potvoril dva urbarja in da je večina dragih kamnov, ki si jih lasti njegova trenutna žena, last prejšnje in bi zato morali pripasti njegovemu sinu. Ko pa je začel zapuščati legato, ga je Abele ustavil in mu pojasnil, da je bilo vse njegovo imetje zaplenjeno in je v lasti cesarja. Mu je pa namignil, da je ta mislil nanj in za njegovo dušo že nekaj pripravil. Tattenbachu namig ni bil dovolj, želel je natančno vedeti, kaj to je. Potem ko je slišal, da bo zanj branih 2000 maš, je pred Abelejem padel na kolena in mu hitel poljubljati roke. Nato je dvignil roke proti nebu ter se zahvaljeval Bogu in cesarju in rekel, da je pa sedaj zares pripravljen umreti.⁴³ Morda je v tistem trenutku res tako mislil.

³⁹ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja II., fol. 1–2; Wolf, *Fürst Wenzel Lobkowitz*, str. 322–323.

⁴⁰ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja II., fol. 2.

⁴¹ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja I., fol. 4–4'. Dekret je bil zaupan sodnemu slu Hansu Feuerju, ki ga je nato nemudoma odnesel Krištofu pl. Abeleju. Ta je vsebino že do podrobnosti poznal. Feuerju je naročil, naj dekret odnese predsedniku notranjeavstrijskega tajnega sveta. Grofa Herbersteina je našel v karmeličanskem samostanu. Feuerja je poslal nazaj k Abeleju, ki je takrat že bil s Herbersteinovim sinom, karlovskim generalom, v njihovi hiši. Po prihodu ju je povprašal, ali naj odide do Tattenbacha in mu sam predstavi dekret. Abele in Herberstein sta se v zvezi s tem pogovorila in se odločila, da se Abele in Kellersperg odpravita k obsojencu, medtem ko naj bi Herberstein in sodni sel Feurer prišla za njima (StLA, AT, 1/2, Poročilo sodnega sla Hansa Feuerja, fol. 1–1').

⁴² ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja II., fol. 2'–3.

⁴³ Prav tam, fol. 3–6; Francisci, *Der dritte Traur Saal*, str. 1255.

Sodni sel ni ostal ves čas v sobi, ampak se je vmes umaknil in čakal pred vrati. Kratko obdobje Tattenbachove kolikor toliko dobre volje je nato Abele hitro izkoristil in poklical Feurerja, da prebere dekret o izbrisu iz vrst štajerskega plemstva. Ivan Erazem prebranega ni komentiral, le za sina je prosil milosti, saj ni bil nič kriv. Okoli poldneva so Abele in še nekateri zaključili obisk, še prej pa je cesarjev odposlanec obljubil, da ga po kosilu ponovno obišče.⁴⁴

V tem času je Tattenbach na list papirja zapisal imena upnikov, torej ljudi, ki jim je bil dolžan, ter še nekatere druge stvari. Zapiske je predal nemu od spovednikov, nato pa z mestnim sodnikom Petrom Volckhom, obema jezuitoma in zdravnikom dr. Eisenschmidom sedel za mizo h kosilu. Pri prijetnem opraviilu jih je nekaj pred četrto uro popoldne zmotil Abele. Zelo sta ga presenetila zapornikova prešerna volja in jasno izražanje. Pri družil se jim je za mizo in na Tattenbachovo prigovarjanje z njim celo spil velik kozarec močnega ljutomerskega vina.⁴⁵ Nazdravila sta, seveda, na cesarjevo zdravje. Po zaključku obeda sta se oba protagonista zapletla v pogovor na štiri oči. Abeleja so zanimala imena in vloge še drugih, predvsem štajerskih zarotnikov. Tattenbach mu je zatrdil, da bo povedal resnico, a kaj ko ni postregel skoraj z nobenim omembe vrednim podatkom. Eden od neimenovanih zarotnikov je bil že mrtev, o konkretniji vlogi goriškega glavarja grofa Thurna, celjskega krvnega sodnika Pavla Schatza in nekega vrtnarja pa ni želel govoriti, ker ni hotel nikomur škoditi. Je pa Abele opazil, da Tattenbachu nekaj še leži na srcu, a je zaradi pozne ure poizvedovanje opustil in se poslovil.⁴⁶

Zamenjal ga je jezuit Sägl, ki je obsojenca ponovno spovedal. V tem času je v mestno hišo s pisnim dovoljenjem tajnega sveta prišel Anton Tattenbach, da se poslovi od očeta. V sobo sta ga spremljala pl. Kellersperg in mestni sodnik. Ivan Erazem je sedel za mizo in pisal. Takoj ko je zagledal 14-letnega sina, je naglo vstal, mu padel pred noge in se mu jokajoč, v s čustvi nabitem govoru, občasno prekinjenem s poljubi, z obžalovanjem opravičil za vse hudo, ki mu ga je s svojim početjem storil.⁴⁷ Zatem se je Anton obrnil in za-

losten odšel iz sobe, nakar ga je oče poklical nazaj in mu dal še zadnji poljub.⁴⁸

Tattenbachu je po sinovem obisku še bolj odleglo. Spovedniku Säglu je povedal za popoldanski pogovor z Abelejem o drugih zarotnikih ter mu razkril ime pokojnega sodelavca. Šlo je za plemiča Waidmansdorfa. Zvečer je precej pojedel in popil, nato pa pozno v noč pisal, molil in hodil po sobi. Za razliko od prejšnje noči je za nekaj časa celo zaspal.⁴⁹

Ponedeljek, 30. november 1671 – zadnje priprave, slovo od znancev

Zgodaj zjutraj je k njemu zopet prišel pater Sägl. Po opravljeni molitvi in spovedi mu je Ivan Erazem sporočil šest zahtev za Abeleja. Za usmrnitev si je zaželel belo oblačilo; hotel je, da se njegovi sestri, tukajšnji dominikanki, podari 50 goldinarjev; isti znesek tudi mestnim revežem, ki bi v času usmrnitve molili zanj; dovoljenje, da z balkona mestne hiše prosi ljudi odpuščanja in molitve ter se od njih poslovi; spregled odsekanja desne roke; in da bi bila usmrnitev zaprta za javnost.⁵⁰

Ob desetih dopoldne je zapornika obiskal Abele. Tattenbach ga je mirno sprejel, celo nekako spočit je bil videti. Zatrdil je, da je pripravljen umreti. Še preden pa sta se začela konkretnije pogovarjati, sta se za obisk najavila služabnika obsojenčevih bratrancev, 30-letnega Janeza Krištofa in 27-letnega Otona Friderika. Razlog obiska so bili nerešeni spori med njimi. Takoj po vstopu v sobo jima je Tattenbach razkril vse krivice, ki jih je storil bratrancema, ter naznanil, da jih je dal zapisati.⁵¹ Pretental ju je bil predvsem pri delitvi premične

in bodi zvest Bogu v nebesih in njegovemu cesarskemu veličanstvu na zemlji, čez katerega sem se tako zelo pregrešil» (prav tam, fol. 8'–9').

⁴⁴ Prav tam, fol. 8–9; Francisci, *Der dritte Traur Saal*, str. 1256–1257. Očetova nespametna poteza je usodno zaznamovala življenjsko pot nič krivega Antona. Nad njegovim odraščanjem je bdela vlada, nato pa je po lastni volji vstopil v cistercijski samostan Rein pri Gradcu. 19. maja 1678 je podal redovno zaobljubo ter se obenem odpovedal vsem pravicam do materine dediščine. Med letoma 1692 in 1698 je upravljal samostansko župnijo sv. Jerneja an der Lieboch. Umrl je leta 1718 kot prošt v Straßenglu (Zadavec, *Obračun prihodkov*, str. 29; Ludwig, *Geschichtliche Denkwürdigkeiten*, str. 106–107).

⁴⁵ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja II., fol. 9'; ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja III., fol. 1.

⁵⁰ Tattenbachove zahteve in svoje mnenje je Abele takoj posredoval predsedniku notranjeavstrijskega tajnega sveta grofu Herbersteinu. Strinjal se je z vsemi zahtevami, le s prvo ne. Abeleju se bela obleka ni zdela primerna za obsojenčevo usmrnitev, saj je ta barva izražala nedolžnost, in je, kajpada, predlagal črno (ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja III., fol. 1–2; Wolf, *Fürst Wenzel Lobkowitz*, str. 325).

⁵¹ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja III., fol. 2–4'; Francisci: *Der dritte Traur Saal*, str. 1258.

⁴⁴ StLA, AT, 1/2, Poročilo sodnega sla Hansa Feuerja, fol. 2; ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja II., fol. 6'.

⁴⁵ ... *ein guetes zimliches grosses glass von dem stärbichstem Luetbenberger* (ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja II., fol. 7).

⁴⁶ Prav tam, fol. 6'–8.

⁴⁷ Od njega se je poslovil z besedami: »Pozdravi te Bog, moj najljubši sin! Moje srce! Poglej svojega nesrečnega očeta! Oprosti mi pri Kristusovih ranah, da sem te ne samo spravil ob plemstvo, ampak tudi ob posest! Oprosti mi to! Grešil sem zoper Boga in mojega najbolj milostnega cesarja, v kar so me drugi zapeljali, moj sin! Oprosti mi in pozabi nezvestobo svojega očeta. Ozri se na svojega nesrečnega očeta

zapuščine leta 1661 umrlega strica in malteškega viteza⁵² Viljema Leopolda, na različnih bregovih pa so si bratrance stali tudi zaradi urbarjev in dohodkov gospostva Bizeljsko, zadolžnice barona Gaisrucka in fevdnega pisma za grofijo Reinstein. Obenem je Ivan Erazem predlagal, da bi Janez Krištof postal zakoniti skrbnik njegovega sina Antona. Še več, če bi se zgodilo, da bratranec ne bi imel svojih dedičev, mu je predlagal, da nečaka posvoji. Nato ju je s solzami v očeh prosil odpuščanja.⁵³

Po njunem odhodu je Abele ponovno načel pogovor (morda bolje zaslišanje) o vlogi Karla grofa Thurna v zaroti. Tattenbach mu je nerad navrgel nekaj drobtin, nato pa kaj kmalu prenehal z razlago, rekoč, da ni dolžan ničesar povedati. Abele mu je sicer jezo prigovarjal, naj nadaljuje, a brez uspeha. Je pa v nadaljnjem pogovoru Tattenbach nekaj malega razkril o vlogi krvnega sodnika Pavla Schatza, nekega vrtnarja in Locatellija. Na koncu pogovora je želel Abele verodostojnost Tattenbachove izjave zagotoviti s podpisom, a je grof to zavrnil.⁵⁴ Kmalu po prihodu že omenjenih dveh jezuitov, okoli poldneva, se je cesarjev odposlanec počasi poslovil. Zapornik ga je še enkrat prosil za spregled odsekanja desne roke, česar pa mu odhajajoči ni želel ne potrditi ne zanikati. Mu je pa odobril slovo od prejšnjega spovednika, graškega kapucinskega gvardijana.⁵⁵

Ob treh popoldne se je Abele udeležil zasedanja notranjeavstrijskega tajnega sveta, kjer je prisotnim opisal dotedanje priprave na usmrnitev in podal še nekaj nadaljnjih predlogov. Izjemno pomembni so se mu zdeli ukrepi, ki bi omogočili nemoten potek usmrtitve. Skrbele so ga namreč morebitne demonstracije prebivalstva ali napad Tattenbachovih privržencev. Da bi se obojemu izognili, je predlagal, da se na dan usmrtitve oboroži meščane ter zapre vsa mestna vrata in trgovine.⁵⁶ Navzoči so oba predloga

podprli. Zatem je poročevalec predstavil obsojenčevo željo, da bi bila usmrnitev zaprta za javnost, tudi za plemiče. Tudi tej prošnji so ugodili. Določili so, da lahko dogodku prisostvujejo samo komisarij Türndl, Kellersperg in Schrott, člani mestnega sodišča in, seveda, Krištof pl. Abele. V mestu bivajoče plemiče so prek sodnih slov obvestili, da si obglavljenja stanovskega kolega pač ne bodo mogli ogledati. So se pa strinjali, da se po izvršenem dejanju truplo postavi na ogled. Oba jezuitska spovednika sta Abeleja prosila za dovoljenje, da bi Tattenbachu obhajilo podelili zgodaj zjutraj. Čeprav pred izvršitvami usmrtitev to ni bilo v navadi, so sestankovalci to dovolili. Za konec je ostalo še vprašanje načina in lokacije pokopa. Ivan Erazem si je sicer zaželel biti pokopan v kapeli Matere Božje v graški jezuitski cerkvi, a so bili odločno proti temu tako svetniki tajnega sveta kot tudi jezuiti sami. Slednjih ni premamilo niti 1000 tolarjev, ki jim jih je želel Tattenbach voliti v ta namen. Sklenili so, da ga pokopljejo brez kakršnegakoli blišča in sijaja na pokopališču pri dominikancih.⁵⁷

Zvečer je dal Tattenbach v svojo zaporniško sobo poklicati Sigmunda Criglerja, da se od njega poslovi. Srečanje obeh znancev je kmalu nenamerno prekinil Abele. Počakal je, da sta se do konca poslovila in je Sigmund odšel, nato pa je, kot pravi sam, obsojencu postregel z nekaj dobrimi novicami. Kakopak je šlo za posamezne sklepe popoldanskega zasedanja tajnega sveta. Tattenbach je mirno poslušal Abelejevo razlago o tem, da bo usmrnitev zaprta za javnost in plemstvo ter da bo lahko zjutraj prejel obhajilo, da pa je odsekanje desne roke sicer še vedno predvideno, a naj ohrani upanje, saj je še kar nekaj možnosti, da mu bo s tem prizaneseno. Nato mu je dal še nekaj napotkov o obnašanju pred samo usmrtitvijo. Kot kaže, mu je bila odobrena tudi zahteva, da ljudi javno prosi odpuščanja. Abele mu je sicer zabičal, da pri tem ne sme ničesar reči o sodnem procesu in vzrokih za izrečeno kazen. Prav tako mu je odsvetoval morebitno izmikanje udarcu z mečem, saj bo usmrčen v vsakem primeru. Potem se je Tattenbach prostovoljno vdal v usodo in glasno prosil Boga za milost, pomoč in moč.⁵⁸

Že v naslednjem trenutku je klečal pred Abelejem in cesarja prosil odpuščanja zaradi storjenih hudodelstev ter mu priporočil svojo dušo in sina. To je izrekel na tako zelo ganljiv način in tako odkrito, da niti Abele ni ostal popolnoma ravnodušen in mu je odgovoril s tolažbo. Zagotovil je, da mu je cesar že zdavnaj odpustil in ga ima zopet v milosti. To je sicer psihično že popolnoma izčrpanega in otopellega Ivana Erazma še nekoliko bolj pomirilo. Nato

⁵² Med drugim je bil veliki prior Velikega češkega priorata ter generalni kapitan galej na Malti in komtur pri Sv. Petru v Polzeli, Fürstenfeldu in na Dunaju (Mlinarič, *Malteški*, str. 11).

⁵³ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Tattenbachova izjava bratrančema Janezu Krištofu in Otonu Frideriku, fol. 1–2'. Omenjena bratranca sta po smrti Ivana Erazma poleg sina Antona ostala edina Tattenbacha na Štajerskem. Otonu Frideriku se je v kratkem zakonu z baronico Eleonoro Elizabeto Schrattenbach rodila le hči Marija Tereza. Janez Krištof se je poročil z grofico Hedviko Terezo Wagensperg. Rodili so se mu trije otroci, od katerih je najstarejši Rudolf Sigmund umrl leta 1700 v Pragi, hči Marija Ana je vstopila v marenberski dominikanski samostan, medtem ko je najmlajši Janez Jožef Adalbert ostal v bližini očeta in postal njegov dedič. Kot kaže, pa se mladenič nikoli ni poročil in ni imel otrok. Podedovano posest je leta 1719 predal nekemu svojemu sorodniku (Zadavec, *Obracun prihodkov*, str. 24–26).

⁵⁴ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja III., fol. 2–4'.

⁵⁵ Prav tam, fol. 5'–6.

⁵⁶ *Primo d(as) morgen di statt thor vnnd läden gespört, secundo die burgerschaft in armis gestellt* (prav tam, fol. 6).

⁵⁷ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja III., fol. 6–7; Wolf, *Fürst Wenzel Lobkowitz*, str. 326.

⁵⁸ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja III., fol. 7'–8.

sta se poslovala. Kljub že nekoliko pozni uri pa to ni bilo zadnje obsojenčevo slovo tisti večer. Pozno zvečer sta ga namreč obiskala še stanovska znanca Breuner in Würzburg.⁵⁹

Torek, 1. december 1671 – poslovilno pismo cesarju, usmrtilcev in pokop

Ivan Erazem Tattenbach zadnjo noč v svojem življenju zagotovo ni zatisnil očesa. Kaj vse je počel in kaj vse mu je rojilo po glavi, lahko približno vedo samo na smrt obsojeni. Gotovo pa je, da je del noči predsedel za mizo s peresom v roki in na list papirja pisal poslovilno pismo cesarju. Nekaj začetnih vrstic je namenil svoji pripravljenosti na smrt (ker je bila pač takšna cesarjeva in božja volja), nato pa je za svoje početje prosil odpustčanja, za svojo družino in predvsem sina pa milosti. Proti koncu se je cesarju zahvalil za darovanih 2000 maš in obenem prosil še za dovoljenje za ustanovitev večne maše pri jezuitih v višini 2000 goldinarjev.⁶⁰ Kot kaže, mu Abele ob njunem srečanju nekaj ur pred tem ni povedal, da bodo njegovo telo in glavo položili v zemljo onkraj reke pri dominikancih.

Ob pol osmih zjutraj, ko je Tattenbach poslušal eno od treh zaporednih maš, se je, da bi ga še

zadnjič videl, v mestni hiši prikazal njegov bratranec Oton Friderik. Tega mu niso dopustili. Menili so namreč, da bi lahko njegov obisk obsojenca preveč vznemiril.⁶¹

Zelo zgodaj zjutraj se je (delovni) dan pričel tudi za Krištofa pl. Abeleja, ki je ta čas stanoval pri Sigfridu grofu Dietrichsteinu. Najprej ga je obiskal mestni sodnik in mu poročal o obsojenčevem početju in njegovi dobri volji prejšnji večer, malce pred osmo pa se je na vratih pojavil še pater Püttner. Abeleja je prosil, če bi lahko klado in usmrtilveno orožje umaknili z odra do trenutka usmrtitve oziroma malce pred njo. Skrbelo ga je namreč, da se bo obsojencu zmešalo, ko ju bo videl med hojo na oder. Ker pa Abele ni imel pristojnosti za izdajo takšnega dovoljenja, ga je s svojim pritrdivnim mnenjem poslal k predsedniku notranje-avstrijskega tajnega sveta grofu Herbersteinu. Ta je prošnjo uslišal.⁶²

Ob devetih zjutraj je mestni sodnik poslal po Abeleja. V kočiji s šestimi vprežnimi konji so ponj k Dietrichsteinu prišli komisarji Türndl, Kellersperg in Schrott ter se skupaj z osebnimi služabniki odpeljali v mestno hišo. Čeprav usmrtilcev ni bila javna, je Abele ogled graškega in štajerskega dogodka leta dovolil še mladoletnim grofom Francu in

Letak iz leta 1671, ki opisuje in prikazuje Tattenbachovo usmrtitev (www.edocs.uni-frankfurt.de/volltexte/2007/7545, 10. 5. 2012).

⁵⁹ Prav tam, fol. 8.

⁶⁰ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poslovilno pismo Ivana Erazma Tattenbacha, fol. 1–1'; Francisci, *Der dritte Traur Saal*, str. 1259–1261.

⁶¹ Wolf, *Fürst Wenzel Lobkowitz*, str. 327.

⁶² ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja IV., fol. 1–1'; Francisci, *Der dritte Traur Saal*, str. 1261.

*Dominikanska cerkev sv. Andreja v Gradcu z neposredno okolico.
Zraven nje je zadnje počivališče Ivana Erazma Tattenbacha (foto: Dejan Zadravec, 2009).*

Sigfridu Dietrichsteinu in Wagenspergu. Preobleči so se morali v pisarje in se postaviti na mesto, kjer jih Tattenbach ni mogel videti. Sedežni red navzočih po uradni dolžnosti je bil naslednji: na levi strani so sami sedeli že omenjeni trije komisarji, na desni člani mestnega sodišča, medtem ko je bil Abele nekoliko odmaknjen od mestnega sodnika in je stal pri oknu. Ko je bilo vse pripravljeno in nared, je komisar Türndl poklical mestnega sodnika in mu z besedami: »Čas je že!« dal znak za pričetek.⁶³

Straža je Ivana Erazma pripeljala v dvorano. Oblečen je bil v novo dolgo črno oblačilo iz tafta, spremljala sta ga oba jezuita. Tudi po prihodu na oder sta ostala ob njem. Mestni pisar mu je prebral sodbo,⁶⁴ nato mu je nekaj besed namenil še mestni sodnik, ki je nazadnje prelomil palico ter po navodilu komisarja Türndla še sporočil, da mu je bilo prizaneseno z odsekanjem desne roke.⁶⁵

Tattenbach se je nato spovedal in si po prejeti splošni odvezi čez oči nadel črno obvezo, slekel jopič ter ga podal točno določenemu oziroma že dan prej s strani njega samega izbranemu vojaku mestne

straže.⁶⁶ Takoj za tem ga je rabelj vprašal, ali bo smrtni udarec prejel sede ali kleče. Odgovoril mu je, da je še dovolj pri močeh, ter pokleknil⁶⁷ in obraz usmeril proti kapelici v dvorani. Ob tem je vseskozi in po mnenju Krištofa pl. Abeleja pogumno ponavljal molitev, ki mu jo je po latinsko recitiral njegov spovednik, in sicer: »Verujem vate, moj Bog. Upam nate. Stoj ob meni in me vzemi k sebi v večno blaženost.«⁶⁸ Poslovnih besed ni izrekel. Z leve strani je v tem času h kleččemu obsojencu pristopil rabelj Hans Moser.⁶⁹ Zavihtel je meč in prav v trenutku, ko je hotel obsojencu ločiti glavo od telesa, je ta nekoliko izgubil ravnotežje in se z rokami uprl na bližnji črni sedež. Zaradi malce nižje lege vratu že sproženi udarec ni dosegel zadanega cilja. Jekleno rezilo je zadelo predel med levim ušesom in vratom. Po drugem, prav tako neuspešnem udarcu je Ivan Erazem Tattenbach še zadnjič v življenju napel glasilke in zakričal »Jesus, Maria!«, nato pa pod težo še enega udarca nezavesten padel na tla.⁷⁰ Če je Moserjev prvi spodleteli poskus še

⁶³ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja IV., fol. 1'–2'; Wolf, *Fürst Wenzel Lobkowitz*, str. 327.

⁶⁴ Sodbo je že na Dunaju spisal Krištof pl. Abele, nekoliko pa jo je nato popravil dvorni kancler (ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja IV., fol. 2').

⁶⁵ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja III., fol. 2; Wolf, *Fürst Wenzel Lobkowitz*, str. 327–328.

⁶⁶ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja IV., fol. 2'.

⁶⁷ *Diarium Europaeum*, str. 95.

⁶⁸ Francisci, *Der dritte Traur Saal*, str. 1262.

⁶⁹ Rabelj je v mesto prišel prejšnji večer iz Radgone, kjer je imel polne roke dela z obsojenci čarovniških procesov (ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja III., fol. 7').

⁷⁰ ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Krištofa pl. Abeleja IV., fol. 2'–3.

mogoče nekako upravičiti, pa je drugi udarec potrdil njegov slab sloves. Kot kaže, bi znal biti tudi tokrat pijan.⁷¹ Udarce je bil namreč prenizek in je zadel levo ramo. Podobno je bilo tudi pri tretjem poskusu. Šele s četrtnim zamahom je na odru ležečega Ivana Erazma rešil muk.⁷² Za slabo izvršeno usmrtitev rabelj kajpada ni prejel čestitk, marveč je bil deležen zgražanja in negodovanja javnosti po vsej deželi.⁷³

Po izvršenem dejanju je Hans Moser najprej spral kri z glave in telesa, nato pa ju je položil v pripravljeno krsto ter jo do šeste ure zvečer postavil na ogled ljudem.⁷⁴ Za opravljeno delo je prejel 50 goldinarjev.⁷⁵ Truplo je malo pozneje deželni kočijaž Anton Missan proti plačilu šestih goldinarjev odpeljal na drugo stran reke Mure, v dober kilometer oddaljeno dominikansko cerkev sv. Andreja. Zvečer sta ga *sine omni pompa* dva grobarja pokopala. Natančna lokacija pokopa zaenkrat ostaja še neznanka. Viri si namreč glede nje niso enotni. Obstaja možnost, da sta ga grobarja položila v cerkveno grobnico v tamkajšnji kapelici sv. Ane,⁷⁶ ali pa sta ga pokopala na zunanjem pokopališču.⁷⁷ Verjetnejša je druga lokacija, nenazadnje je šlo za poceni in skromen pokop, prav tako je v različnih virih in literaturi večkrat omenjena.

Usmrtitev Ivana Erazma (nekoč grofa Reinsteina in Tattenbacha) zaradi sodelovanja v protihabsburški zaroti je bila v tistem času zagotovo najpomembnejši dogodek v Gradcu, na Štajerskem in tudi širše. Zabeležile so ga vse pomembnejše evropske kronike, nekaj osnovnih informacij pa so ljudje lahko prebrali in videli s kar nekaj različnih

letakov. Je stalnica v podrobnih in splošnih pregledih štajerske, avstrijske in slovenske zgodovine. Še več. Navdihnil je celo vrsto avstrijskih in slovenskih piscev.⁷⁸

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ÖStA, FHKA – Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien
Inerösterreichische Herrschaften (HFIO), T-3, 2. Teil

ÖStA, HHStA – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien
Hungarica (H), Specialia (S), fascikel 319, konvolut E; fascikel 320, konvolut B in C.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv Graz
Archiv Attems (AA), Karton 231 in 241
Archiv Tattenbach (AT), Schubert 1
Gültausfahrungen (G), sig. XCII
Landrecht Testamente (LRT), Karton 1010

ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj
ZAP/0051, Zbirka listin

LITERATURA

Francisci, Erasmus: *Der dritte Traur Saal steigender und fallender Herren*. Nürnberg : Michael und Johann Friederich Endtern, 1672.

Hoheneck, Johann Georg Adam Freyherr von: *Die löblichen Herren, Herrenstand deß Ertz-Hertzogthumbs Oesterreich ob der Enns*, anderter Teil. Passau : Gabriel Mangold, 1732.

Horvat, Marijan: *Rimsko pravo*, II. dio. Zagreb : Školska knjiga, 1954.

Köhler, Johann David: *Historischer Münz Belustigung, zwainzigster Theil*. Nürnberg : bey Christoph Weigels, des älten, seeliche Erben, 1748.

⁷¹ Popelka, *Geschichte*, str. 415.

⁷² V literaturi si avtorji niso enotni glede števila rabljevih udarcev. Precej več jih je mnenja, da so bili potrebni trije udarci, medtem ko jih samo peščica omenja štiri. Glede na to, da neposrednih gledalcev usmrtitve ni bilo veliko ter da je Abelejevo poročilo edini znani in ohranjeni vir poteka usmrtitve, gre potemtakem verjeti njemu, ki pravi ... *vndter disem sinkhen füebrete der freymann den strach, aber auch so vnglückheelig, daß er ime zwar in den hals recht aber nicht durch gehauen, sondern noch drey hüß wider geben müssen* ... (ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Kristofa pl. Abeleja IV., fol. 2–3).

⁷³ Popelka, *Geschichte*, str. 415.

⁷⁴ Prav tam, str. 149.

⁷⁵ ÖStA/FHKA, HFIO, T-3/2, Cesarjev dopis notranjeavstrijskemu tajnemu svetu in dvorni komori glede plačil, fol. 1.

⁷⁶ ÖStA/FHKA, HFIO, T-3/2, Izvleček prihodkov in izdatkov od Tattenbachove zapuščine, fol. 36'. Kapelica s takšnim imenom danes v cerkvi ne obstaja (op. a.).

⁷⁷ Na zasedanju notranjeavstrijskega tajnega sveta so se Abele in svetniki dogovorili, da bo pokopan *bey denen dominicanern auf dem freythoff* (ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Kristofa pl. Abeleja III., fol. 7); Abele v svojem zadnjem poročilu zapiše, da je pokopan tako, kot je bilo dogovorjeno oziroma že v prejšnjem poročilu zapisano (... *er bey denen dominicanern wie gestern relationiert worden*) (ÖStA/HHStA, H/S 320/B, Poročilo Kristofa pl. Abeleja IV., fol. 3); ... *auf einer gemeiner verdeckten land* (Francisci, *Der dritte Traur Saal*, str. 1263).

⁷⁸ Erben, Josef: *Die St. Aegidiuskirche in Graz, vaterländisch-historische Erzählung*. Graz, 1857; Hammer-Purgstall von, Joseph: *Die Gallerie auf der Riegersburg*, historischer Roman mit Aktenstücken u. Urkunden. II. Band. Darmstadt, 1845; Proschko, Franz Isidor: *Erasmus Tattenbach*, historischer Roman. Graz, 1905; Wambrechtsamer, Anna: *Das Glückspiel des Grafen Tattenbach und andere historische Erzählungen*. Graz: 1935; Ilanig, Ožbolt: *Tattenbach*, zgodovinska povest. Maribor: 1930; Jurčič, Josip: *Ivan Erazem Tattenbach*, izviren historičen roman iz sedemnajstega veka slovenske zgodovine. Ljubljana: 1873; Robida, Ivan: *Erazem Tattenbach*, žaloigra v petih dejanjih, v: *Dom in svet*, 4 (1891), št. 1, 2, 4 in 6.

Krones von, Franz: *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz. Festgabe zur Feier ihres dreihunderjährigen Bestandes*. Graz : Verlag der Karl Franzens-Universität, 1886.

Ludwig, (Crophius): *Geschichtliche Denkwürdigkeiten von Straßengel bei Gratwein. Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark*, 8, 1858.

Mlinarič, Jože: *Malteški viteški red na Slovenskem s poudarkom na malteški postojanki (komendi) v Melju pri Mariboru (od 13. stoletja do začetka 19. stoletja)*, katalog razstave. Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 2008.

Mutzbauer, Otto: *Die Urkunden des Archivs der Grafen von Tattenbach*. München : Generaldirektion der Staatlichen Archive Bayerns, 1967.

Philemeri Irenici Elisii Diarium Europaeum, 25. Teil. Franckfurt am Mayn : In Verlegung Wilhelm Serlins, 1672.

Popelka, Fritz: *Geschichte der Stadt Graz*. I. Band. Graz : Stadtgemeinde Graz, 1928.

Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki 1485–1487*. Celovec-Dunaj-Ljubljana : Mohorjeva družba Celovec, 1991.

Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz : Lydia Schiviz von Schivizhoffen, 1909.

Winkelbauer, Thomas: *Österreichische Geschichte 1522–1699. Teil 1 – Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Wien : Carl Ueberreuter, 2003.

Wolf, Adam: *Fürst Wenzel Lobkowitz, erster geheimer Rath Kaiser Leopold's I. 1609–1677*. Wien : Wilhelm Braumüller, 1869.

Zadavec, Dejan: *Obracun prihodkov in odhodkov Tattenbachove svobodne hiše v Mariboru 1. julij 1699–9. januar 1700*. Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 2007.

Zadavec, Dejan: *Plemiška družina Tattenbach in njihove posesti na Štajerskem. Podravina, Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 7, 2008, št. 1, str. 52–74.

S U M M A R Y

»Jesus, Mary!« or the last cry of John Erasmus of Tattenbach

John Erasmus, Count of Reinstein-Tattenbach was among the most notable representatives of Styrian nobility in the 1660s. Given the size of his

property (the Podčetrtek, Rače, Štatenberg and Konjice estates, a landed property in Silesia and a house in Maribor and Graz) and his noble rank, he proved himself a worthy rival to men of greatest note in the province, and offices he held were no less honourable. For some time he presided over the Styrian provincial board, he was Head Proviant-Master of Styria and he also served as Councillor of the Inner Austrian government since 1668. When one year later he joined a conspiracy against Leopold I plotted by counts Zrinyi and Frangipani and several other Hungarian and Croatian notabilities, he could not have imagined that this reckless move would ultimately cost him his head. Instead of obtaining the title Duke of Styria promised to him by Count Zrinyi, he ended up behind bars in Grazer Schloßberg, on 22 March 1670 after the conspiracy was uncovered in time. The questionings, the trial and the decision of the Inner Austrian government showed that the count only played a marginal role in the conspiracy, but his accountability and death sentence proved useful to the pro-absolutist emperor in his attempt to keep a tight rein on the nobility. On 28 November 1671 the prematurely aged and mentally somewhat weakened count was notified that he would die in four days' time by beheading. The prisoner did not take the news well; his psychological condition deteriorated dramatically, and he followed the rapid sequence of events somewhat absent-minded. Having read his sentence, the castle guards handed him over to the town jurisdiction and the Graz city judge had him locked in one of the rooms of the town hall. Tattenbach spent all night writing a petition for pardon to the emperor. While the petition did reach the emperor's envoy Christoph of Abele, the main architect of the preparations for the execution, he did not send it forward but confronted the prisoner with the brutal reality. The sentence was final; there was no way back. That same day John Erasmus and his son were erased from the ranks of Styrian nobility. During his last days, John Erasmus was given moral support from the Jesuit confessors Sägl and Püttner. But it was especially painful for him to bid farewell to his 14-year-old son Anton. The execution, which took place in the town hall's courtroom, was set for 1 December at 9 a.m. The event was closed for public and attended by a handful of people. It took the executioner Hans Moser four times to sever Tattenbach's head from his body kneeling on the scaffold. In the evening his remains were buried without a ceremony in the cemetery adjoining the Dominican Church of St. Andrew.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 630*6(497.472)

Prejeto: 9. 1. 2012

Petra Kolenc

univ. dipl. bibl., ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Raziskovalna postaja Nova Gorica,
Delpinova 12, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: petra.kolenc@zrc-sazu.si

»V osrčju brezmejnega gozda«. Raba, izkoriščanje in gospodarjenje s Trnovskim gozdom od naselitve do konca 19. stoletja

IZVLEČEK

Zaradi težke dostopnosti in pomanjkanja vodotokov za transport lesa Trnovski gozd dolgo ni bil zanimiv za načrtno gospodarjenje, zato so podatki pred izdelavo prvih gozdnih načrtov z začetkov 18. stoletja zelo revni, izkoriščanje gozda pa stibijsko. Šele z izgradnjo cest se je stibijsko izkoriščanje do konca 19. stoletja spreminjalo v vse bolj načrtno gospodarjenje z gozdom, ki se je prav zaradi gospodarnega ravnanja v veliki meri (od 12.000 na ok. 9.000 ha) ohranil do današnjih dni.

KLJUČNE BESEDE

naselitev, 16.–19. stoletje, Trnovski gozd, raba, izkoriščanje, gospodarjenje, gradnja ceste, Orientalna družba

ABSTRACT

»IN THE HEART OF THE BORDERLESS FOREST.« USE, EXPLOITATION AND MANAGEMENT OF THE TRNOVO FOREST SINCE THE BEGINNING OF THE COLONIZATION UNTIL THE LATE 19TH CENTURY

Due to difficult access and lack of watercourses for the transportation of wood, the Trnovo Forest was for a long time of no interest to planned management; therefore, the data from the time before the first forest plans were developed in the early 18th century are very poor and the forest exploitation was unregulated. It was only after the construction of roads and until the end of the 19th century that the unregulated exploitation of the forest gradually gave way to a more systematic forest management, thanks to which the Trnovo Forest has been, to a large extent, preserved until the present day (from 12,000 ha to about 9,000 ha).

KEY WORDS

settlement, 16th–19th century, Trnovo Forest, use, exploitation, management, road construction, Oriental Society

Naselitev zahodnega dela Trnovskega gozda¹

Že bežen pregled zgodovine slovenske kolonizacije kaže, da se je človek na območje gozda naseljeval šele, ko so nižinske obdelovalne površine postale pretesne za naraščajoče število prebivalstva.² Območja velikih gozdov so večinoma predstavljala zaviralne okoliščine v razvoju naselitve, še posebej je to veljalo za nedostopne gozdove jelke in bukve, brez tekočih voda, kamor so spadale tudi prostrane površine »gozdov nad Gorico«,³ kot so v pisnih virih sprva poimenovali Trnovski gozd, ki ga kasnejši dokumenti opisujejo kot »visoki črni gozd«,⁴ kasneje »Ternovaer Rechund Schwarzwaldung« oziroma »Imperiali Regia foresta cameriale«.⁵ Prav ta gozd, kamor so najprej zahajali pastirji iz Vipavske doline, je svoja prva naselja dobil pred sredo 15. stoletja. V letu 1430 namreč sega prva omemba vasi Trnovo,⁶ po

kateri je gozd kasneje dobil ime⁷ in kamor se je nadaljevala višinska kolonizacija iz Vipavske doline, predvsem iz tedanje šempaške župnije, kamor je Trnovo sodilo tudi v cerkvenoupravnem oziru. Na Trnovem goriški urbar iz leta 1507 našteje osem srednjeveških kmetij.⁸ Trnovski gozd je v tem času postal deželno knežja last, poleg Šempasa pa so si ga lastile tudi vipavske soseske Osek, Šmihel in Ozeljan. Od tam je potekala omenjena srednjeveška (višinska) kolonizacija, s katero so se naselitveni tokovi iz Vipavske doline razširili preko roba Trnovske planote. Prav h goriškemu »podgorju« je spadala vas Trnovo, ki se je dejansko nahajala že »za alpskimi grebeni« in je, po najstarejšem goriškem urbarju sodeč, najstarejša naselbina Trnovskega gozda.⁹ V Trnovski gozd naj bi se že prej zatekali pribežniki pred turškimi vpadi – med letoma 1469 in 1499 so se Turki na Krasu in v Posočju pojavili najmanj petnajstkrat¹⁰ – ter kasneje prebivalci nižin, ki so se v gozd umikali v času avstrijsko-beneških vojn,¹¹ posebej v letu 1508, ko so Benečani za leto dni zasedli Gorico.¹² Vendar to ni bilo prebivalstvo, ki bi se na robu planote tudi stalno naselilo.

Trnovski gozd je prvič omenjen kot »iuga Alpium« [sleme Alp] leta 1001 v darilni listini cesarja Otona III. oglejskemu patriarhu Johannesu (Ivanu): »... prepuščamo iz našega prava v njegovo pravo in oblast polovico gradu, ki se mu pravi Solkan, in polovico vasi, ki se v jeziku Slovanov imenuje Gorica, ter polovico hiš, vinogradov, polj, travnikov, pašnikov, pašnega davka, sodnih pristojbin, kolekt, tlak, mlinov, voda in vodnih tokov, ribolova, gozdov, krmnih pravic, lova kakor vseh stvari, ki so v tistih prej navedenih krajih, Solkanu in Gorici, ter na ozemlju krajev med Sočo in Vipavo in Vrtovinom in slemeni Alp ...«,¹³ ter drugič, pol leta kasneje, v sklopu ozemeljskega daru furlanskemu grofu Werihenu.¹⁴ Seznam posesti goriških grofov okoli leta 1200 omenja posest »In Alpe«, kar Milko Kos¹⁵ razlaga kot »v gorah nad Vipavsko dolino in Gorico, mogoče Ravnica

¹ Ko govorim o Trnovskem gozdu, se omejujem na tisti del gozda, ki so ga leta 1897 razdelili na gozdnogospodarsko enoto Trnovo, kar izvzema enoto Col/Predmeja, geografsko pa zajema območje, kamor spadajo vasi Trnovo, Nemci, Lokve in Lazna. Gre za krajinsko podenoto Trnovski gozd – zahodni del, v katerem je kulturno krajino oblikovala tradicionalna kmetijska raba prostora na krčevinah gozdnih jas ter v katerem so se razvila redka in razpršena naselja in zaselki Nemci, Lokve in Lazna. Tu se je v primarni kmetijski rabi odražalo dinarsko podnebje z mrzlimi zimami in suhimi poletji. Vplivi primorsko-kraškega naselbinskega vzorca pa se odražajo v bolj strnjnem naselju Trnovo (z zaselki), ki se nahaja na robovih planote. Gl. Marušič et al., *Trnovski gozd*, str. 34. Dodajmo še, da Trnovski gozd različno poimenujejo gozdarji, geografi in geologi, ki sledijo vsak svoji teoriji.

² Mihelič, *Usoda gozdov*, str. 27.

³ Gl. Pavlin, *Goriško gospostvo ob prehodu*, str. 40.

⁴ *Commissions Prothocoll*, str. 1. Po terminologiji iz 16. stoletja je izraz »visoki gozd« označeval obsežne gozdne površine na nenaseljenem gorskem svetu. »Črni« pa je bil »iglasti« gozd. Poimenovanje »visoki črni gozd« se je dejansko nanašalo na sestavo Trnovskega gozda, ki pa so ga pokrivala velika nenaseljena prostranstva mešanega bukovo-jelovega gozda (*Abieti-fagetum dinaricum*). Zapisnik iz leta 1724 govori o »večinoma lepem bukoveju, ki sta mu primešana smreka in jelka« (str. 2).

⁵ Prim. Zilli, *I boschi alti e negri*, str. 24.

⁶ Trnovo je tedaj spadalo k šempaški župi, ki je bila dolžna grabiti in delati kope za goriškega gospoda. Trnovci pa so tlako oziroma činž (pravdno dajatev) za goriškega grofa opravljali v obliki vožnje sena do gradu. Skupaj s prebivalci bližnjih vasi Ravnice in Čepovana so bili tudi dolžni sekati ves les, ki je bil potreben za goriški grad in drugo gradnjo (npr. ogrodje soškega mostu). Čepovanci pa so morali sekati les za oglje, ki so ga v tlaki do gradu vozili tako Grgarci kot Banjškarji (prim. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 173, 188, 193). Po ljudski etimologiji pa naj bi bilo ozemlje današnjega Trnovega v lasti grofov Thurnov (Thurni so v 15. stoletju res imeli v posesti bližnjo vas Ravnico s šestimi kmetijami (prim. Pavlin, *Iz starejše zgodovine Grgarja*, str. 53)). Kmetje iz Šempasa, Ozeljana, Sv. Mihaela in Kromberka so dejali, da ženejo živino »na Turnavo«, od tu naj bi po eni od razlag izviralo ime vasi, ki bi lahko ime dobila tudi po ro-bidi, šipku, ki je s svojim trnjem rasel na območju. Različni slovanski toponimi z imensko osnovo *trn*, prim. hrv. Trnava, češ. Trnava, polj. Tarnawa, rus. Ternova, Ternjava, so izpeljani iz občnega imena **trnava* v pomenu »mesta, kjer raste trnova goščava«. Prim. Snoj, *Etimološki slovar*, str. 439.

⁷ Imena gozdov so običajno povezana z zgodovinsko-lastniškimi dejavniki. Geografsko pa se ime Trnovski gozd nanaša na kraško planoto, ki predstavlja skrajni severozahodni del mogočnega Dinarskega gorovja. V najširšem smislu pa se to ime uporablja tudi za celotno gozdnato območje zahodnega Dinarskega kraka, ki zajema še nanoški in javor-niški masiv. Prim. Kozorog, *Zasnova regijskega parka*, str. 4, 5.

⁸ Srednjeveška kmetija je bila, kot ugotavlja zgodovinar Pavlin (*Goriško gospostvo ob prehodu*), površinsko precej velika in je po poznejšem razvoju in delitvi prerasla v zaselek. Vas, ki je štela okrog deset kmetij, je bila tedaj že tudi precej velika. Prim. Pavlin, *Iz starejše zgodovine Grgarja*, 48–67.

⁹ Gl. Pavlin, *Goriško gospostvo ob prehodu*, str. 27, 29, 31, 57.

¹⁰ Voje, *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*, str. 31.

¹¹ Morpurgo, *L'altipiano di Tarnova*, str. 70.

¹² Pavlin, *Goriško gospostvo na začetku*, str. 186.

¹³ Štih, *Villa quae Sclavorum lingua vocatur Gorizia*, str. 31.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 108.

severovzhodno od Gorice«, na drugem mestu pa razlaga »*Gore kot pokrajino severno od Gorice, zlasti Banjšice in Kanalsko*«. ¹⁶ Do leta 1500 je bilo to območje fevd goriških grofov. Še pod njimi naj bi vlogo gozdnega čuvaja imel lovski mojster, ki je podložnikom odkazoval sekanje drv v sklopu pravic, ki so jih soseske na svojo prošnjo dobile od goriških grofov. Po njihovem izumrtju pa so imeli deželni knezi gozdove kot svoj regal, to je vladarju pridržano pravico, kar je habsburški cesarski hiši zagotovilo vse denarne dohodke od izkoriščanja gozdov. Na to opozarja tudi predpis cesarja Maksimilijana iz leta 1505 o prepovedi sekanja v gozdovih na Goriškem, ki so prej pripadali goriškim grofom. ¹⁷ Plemstvo se v tistem času še ni zavedalo pomena gozdnih resursov. Gozd je plemstvu pomenil predvsem območje lova. ¹⁸ Do tedaj naseljene ljudi, ki so se večinoma ukvarjali z živinorejo, pašo krav, ovc in koz, pa je z omenjenim predpisom najbolj prizadela omejitev paše v deželnoknežjih gozdovih. Tudi sicer je bilo izkoriščanje gozda s strani podložnikov nejasno: dopuščena je bila uporaba lesa iz skupnih gozdov za domače potrebe, ne pa za gradbeni les in les za orodje.

V začetku 16. stoletja je bilo to območje goriškega deželnoknežjega gospostva razumljeno kot »*v gorah (Im gepirg)*«. Zajemalo naj bi območje Banjske planote z grgarskim in čepovanskim dolom. Prav Čepovan je imel med gorskimi naselji poseben status, saj so bili prebivalci razbremenjeni nekaterih dajatev, kar verjetno kaže na dejstvo, da je bila čepovanska dolina kolonizirana kasneje kot že omenjeni trnovski del planote. Številna območja »*v gorah*« pa so bila okoli leta 1500 še neposeljena, tudi pretežni del obravnavanega območja Trnovskega gozda (Lokvi¹⁹ in Lazne) ter Trebuše, kjer so bili širni gozdovi gornjega in srednjega dela Trebuše goriški, Spodnja Trebuša pa je bila že del tolminskega gospostva. ²⁰

Trnovski gozd v luči starejših gozdnih predpisov ter oblike njegovega izkoriščanja

Izsekavanje gozdov, ki je bilo do 16. stoletja omejeno pretežno na dolino gornje Soče in Tol-

minke, se je šele v naslednjem stoletju preneslo v gozdove, ki so težili k Trebuši (Govci, rob Trnovskega gozda) in Idrijci. ²¹ O Trnovskem gozdu v omenjenem času ni veliko zapisanega. Iz narave vemo, da se je gozd ohranil skoraj enako velik, kot je bil nekdanj (17.000 do 22.000 oralov). ²² Zagotovo pa sta ga pred popolnim izsekanjem ohranila težka dostopnost in dejstvo, da na njegovem področju ni vodotokov, ki bi jih bilo mogoče uporabiti za plavljenje, kar je bil tedaj edini način transporta na dolge razdalje. ²³

Vendar so s prehodom v 16. stoletje »*gozdovi nad Gorico*« (Panovec, ²⁴ Sabotin, Trnovski gozd, Loch, gozd pri Lijaku) postali pomembni za deželnoknežjo blagajno, saj so si Habsburžani po vojnah z Benečani, kakor sicer od gozdov v tem delu cesarstva, obetali zaslužek v lesni trgovini z Benetkami. Po najstarejšem gozdnem redu iz leta 1522, ki je urejal tudi lesno trgovino z Benetkami, naj bi Trnovski gozd segal do Solkana. Skrb za gozdove se je pod vladanjem cesarja Ferdinanda I. povečala. Ta je 1. novembra leta 1533 ustanovil gozdni urad za Goriško grofijo, Kras in Istro ter postavil Hieronima iz Zadra za vrhovnega gozdarja. ²⁵ Tedaj so tudi prvič pregledali in popisali vse cesarske gozdove in ugotovili, koliko bi se v njih dalo sekati za potrebe Gorice, Trsta in trgovanja z Benetkami, ²⁶ kar je razvidno tudi iz besedila naslednjega gozdnega reda za Istro, Furlanijo in Kras iz leta 1541, v katerem se že omenja možnost izrabe Trnovskega gozda, s čimer bi lahko Habsburžani donosno trgovali: »*Potem ko so naši zadnji komisarji pri pregledovanju gozdov nad Gorico odkrili velik gozd, iz katerega bi se moglo vsako leto dobiti veliko število vesel za galeje, pri čemer se od vsakega takega vesla v davku dobi pet krajcarjev in od vesel za gondole dva krajcarja, so taisti komisarji odredili, da izdelavo vesel prevzame Caspar Waldinger in njegov družabnik Thomas, odredili pa so tudi, da davek od tega pobira naš gozdni mojster v Gorici. S tem se strinjamo, vendar pa naj naš gozdni mojster to davščino, kolikor je je medtem pobral, preda našemu odrejenemu pobiralcu, naš pobiralec pa naj jo skupno z drugimi dohodki in prihodki poračuna.*« ²⁷

¹⁶ Prav tam, str. 109.

¹⁷ Valenčič, *Nekdanji*, str. 233.

¹⁸ Lovski nadzorniki, predhodniki gozdnih čuvajev, so skrbeli predvsem za lov, manj za gozdove. Zanimiv je primer lovskega nadzornika, ki se je nekoč pritožil pri nadvojvodi Ferdinandu zavoljo glavarja Giorgia von Eckha. Ta je v gozdu Panovec pri Gorici pridobival oglje in s tem odganjal divjad. Prim. Czoernig, *Gorizia*, str. 719.

¹⁹ Pri sklanjanju imena Lokve ne upoštevam slovničnega pomenotanja, po katerem se ime sklanja enako kot samostalniki britev, žetev, cerkev, tj. po 2. ženski sklanjatvi, ampak uporabljam narečno različico, ki ostaja zvesta svojim starim, živim, nepoenotnim oblikam, in sicer Lokve, Lokvi, namesto »Lokve, Lokeve« [op. a.].

²⁰ Pavlin, *Goriško gospostvo na začetku*, str. 189.

²¹ Prim. Panjek, *Gli usi*, str. 144–167.

²² Oral = 5.700 m² (skupaj približno 12.000 ha). Oral je stara ploskovna mera, izmerjena po delovnem času, »toliko gozda, kolikor ga more v enem dnevu preorati par volov«.

²³ Valenčič, *Nekdanji*, str. 237.

²⁴ Za fevdalno dobo značilne deželnoknežje gozdove, *boršte*, so prepovedali za prosto rabo in jih pridržali določenim upravičencem, npr. za lov. To so bili panovci (Bannforst). Prim. Valenčič, *Gozdarstvo*, str. 420.

²⁵ Morelli, *Istoria della Contea*, I, str. 201.

²⁶ Prim. Kozorog, Žigon, *Flameckov načrt*, str. 145–151.

²⁷ *Gozdni red za Istro, Furlanijo in Kras iz leta 1541*, str. 81.

Gozdni redi so od konca srednjega veka predvsem omejevali in obvarovali les za ladjarstvo, prodajo v Benetke ter za rudnike in fužine. Pojavili so se potem, ko so prebivalci in zemljiški gospodje že izkoriščali gospodarsko pomembne gozdove, tako da so jih krčili, izsekavali in v njih pasli drobnico. Zato so prav z redi, ki so jih praviloma izdajali deželni knezi kot upravičenci do gozdnega in rudniškega regala (izjemoma tudi kak teritorialni gospod), omejili in preprečevali izkoriščanje gozda s strani podložnikov. Hkrati pa so redi vsebovali navodila za gospodarjenje z gozdovi, potrebna za opravljanje nalog gozdnega mojstra/nadzornika. Prav s postavitvijo komornega uradnika, imenovanega gozdni/gozdarski mojster, ki je skrbel za izvajanje gozdnega reda, je habsburška oblast poskušala gozdove čim bolj zaščititi pred nenadzorovano sečnjo in uničevanjem.²⁸

Tudi Hieronimov naslednik, Jurij Paradeisecv (Paradeiser), naj bi se zavzemal za čim večjo (trgovinsko/industrijsko) uporabnost gozdov. S tem bi bila vaškim skupnostim prepovedana paša živine, sekanje gozda pa bi bilo nadzorovano s povečanim številom gozdnih čuvajev, ki bi prejeli delež od uporabnega lesa iz »gozda nad Solkanom«, iz katerega »sečejo les za izdelavo obročev, dog za sode in druge lesene posode«.²⁹ Njegov naslednik, Nicolo Arrardi, je pravice do izkoriščanja Trnovskega gozda še bolj omejil, kar je povzročilo velik odpor v vaseh Osek, Šempas, Šmihel in Ozeljan, ki so Trnovski gozd imele za svojo posest. Novi čuvaj je leta 1557 omenjenim vsem določil, da morajo odsekan gradbeni les iz državnega gozda pripeljati v javno skladišče v Gorico in ga od tam odkupiti, če ga želijo uporabiti, kot to počnejo tujci. Že nekaj let kasneje, 1570, so jim bile pravice paše in sekanja drv iz gozda povrnjene s pogojem, da ohranjajo gozd v dobrem stanju.³⁰ To pa se ni zgodilo, zato so jim bile pravice prav kmalu odvzete.³¹

Številne klasične obrti (poleg škafarstva, obročarstva) so iz gozda črpale les kot surovino in kurivo, najpomembnejše pa je bilo gradbeništvo, saj je bil les osnovni gradbeni material za gradnjo gradov, mostov, hiš in pohištva, uporabljen je bil v ladjedelništvu in pri drugih obrteh, povezanih s predelavo lesa v oglje in pepeliko (glazutarstvo, železarstvo, kovaštvo, oglarstvo). Bolj kot obrt pa je na izsekavanje gozda vplivala trgovina:³² prodaja lesnih zalog Benečanom, izkoriščanje zaloga lesa za rudnik živega srebra v Idriji,³³ predvsem pa oskrba mest (Gorice,

Trsta) z lesom za kurjavo.³⁴

Najpomembnejši del izkoriščanja se je torej nanašal na stavbni les, do katerega je bilo po odkazu gozdnega urada brez davščin³⁵ upravičeno goriško plemstvo, saj so bila prav mesta, ki so bila v 16. in na začetku 17. stoletja v veliki meri lesena, največji porabniki lesa. Izpričano je, da so v letu 1607 les iz gozda Panovec sekali tudi za gradnjo mostov (Rubije, Renče, Miren) in za potrebe svilogojstva pri Fari.³⁶ V isti čas segajo tudi viri o izkoriščanju Trnovskega gozda za potrebe oglarjenja in izdelave drugih lesnih izdelkov,³⁷ ki so jih v ta prostor očitno najprej prinesli italijanski škafarji, »Labi, ki so izdelovali razno lesno posodo«. Ti naj bi v najpomembnejšem goriškem gozdu, ki je tedaj segal do Gorice/Solkana, leta 1540 zanetili ogenj,³⁸ da je zgorel »dve milj³⁹ daleč v hrib«. ⁴⁰ Iz virov lahko sklepamo, da je pred opisanim požigom eden izmed prvih gozdnih nadzornikov na Goriškem uvedel davščino

nika začeli izkoriščati tudi gozdove ob reki Idrijci in njenih pritokih, ki so bili last fevdalnih gospodov. Ko je rudnik kupil nadvojvoda Karel (1575), je država gozdove posameznih gospodstev razglasila za rezervatne. Trnovski gozd, ki je spadal pod upravo višjega gozdnega urada za Goriško in Furlanijo, tedaj še ni bil vključen v rezervacijo lesa za rudnik, kar se je dogajalo z bližnjim trebuškim gozdom in okoliškimi gozdovi v lasti tolminskega in svetokriškega gospostva. Šele 7. avgusta leta 1759 je bil tudi Trnovski gozd razglašen za rezervat idrijskega c. k. rudnika živega srebra in je tako prešel iz deželnoknežje v cesarsko (državno) last (prim. Kozorog, *Zasnova*, str. 3–6).

³⁴ Večja potrošnja drv za kurjavo ter pomanjkanje lesa v bližini Gorice (izčrpanje Panovca, sabotinskega gozda in gozda (Loch) v Lokah pri Kromberku) sta bila razloga, da je bilo treba drva dovažati tudi iz bolj oddaljenih državnih gozdov. Kupčija s temi drvami je bila sprva v rokah podložnikov. Leta 1706 so bili podložniki iz Trnovskega gozda oproščeni plačila davka na les (le en voz lesa so morali pripeljati v skladišče v Gorico), s tem pa so povečali dobavo lesa v mesto. Ze sredi 18. stoletja je bila svobodna sečnja prepovedana in pridržana pristojnemu gozdnemu uradu z gozdarskim mojstrom na čelu. Določene so bile cene prevoza in prodajna cena drv. Večkrat je prihajalo do sporov med zakupniki in gozdnim nadzornikom, ki je za sečnjo odkazoval vedno težje dostopne gozdne predele, kar je zviševalo prevozne stroške. Leta 1779 je bila kmetom dovoljena svobodna kupčija s plačanimi dajatvami za sečnjo (prim. Valenčič, *Nekdanji*, str. 233–251; Malnič, *O preteklosti gozdov na Goriškem* [tipkopis]).

³⁵ Nova davščina na gradbeni les, ki so ji goriški deželni stanovni ugovarjali, je bila uvedena v začetku 17. stoletja. Deželni knez je posledično leta 1612 odločil, da so podložniki med Sočo, Vipavo in Hubljem oproščeni nove davščine.

³⁶ Morelli, *Istoria*, str. 207.

³⁷ Prim. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 173, 188, 193. Izdelki iz lesa (sodi, brente, obroči) in druga lesena orodja so izpričani tudi kot dajatev goriškim grofom. Z vse večjim naseljevanjem gozda pa so gozd še bolj intenzivno izkoriščali za suhorobarsko (škafarsko) domačo obrt. Naselja na območju gozda so za te izdelke dac plačevala mitničarju v Solkanu. Pravice podložnikov do uporabe lesa za obrt in kupčijo so bile torej podvržene dajatvam.

³⁸ Šivic, *Prispevek*, str. 192.

³⁹ Kvadratna milja = 5.700.000 m². Prim. Guzelj, *Navod*, str. 14.

⁴⁰ Valenčič, *Nekdanji*, str. 14.

²⁸ Pavlin, *Goriško gospostvo ob prehodu*, str. 39–40.

²⁹ Prim. Valenčič, *Nekdanji*, str. 243.

³⁰ Morelli, *Istoria*, str. 205; Czoernig, *Gorizia*, str. 719–720.

³¹ Czoernig, *Gorizia*, str. 728.

³² Mihelič, *Usoda gozdov na Slovenskem do 16. stoletja*, str. 30.

³³ Rudniški red iz leta 1553 je okoliške visoke in črne gozdove razglasil za svoje, saj so potrebe po lesu v okolici idrijskega rudnika živega srebra naglo rasle. Zato so za potrebe rud-

na drva in razne lesne izdelke, ki so jih izdelovali na območju Trnovskega gozda, kar je meščane Gorice in podložnike z območja gozdov okoli Gorice spodbudilo, da so cesarju Ferdinandu sedem let po požaru, leta 1547, poslali posebnega odposlanca, da bi dosegel ukinitve davščine na drva. Ta pa je bila, po kasnejših zapisih goriškega kronista Morellija, pozneje še povišana. Nekateri drugi viri omenjajo, da so v letu 1540⁴¹ zaradi sporov pri pridobitvi pašnih površin⁴² – prav te so v 16. stoletju začeli tudi okoli Gorice v večjem obsegu zmanjševati in s kultiviranjem pretvarjati v vinograde⁴³ – pastirji na območju današnjih Lokvi in Trnovega gozd zažgali in s tem uničili velike gozdne površine,⁴⁴ ki so se obnovile šele po sto dvajsetih letih, kolikor je potrebnih za obnovo gozda, leta 1679, ko je bil upravitelj gozda Ivan pl. Coronini.⁴⁵ Tudi sicer je bil Trnovski gozd po spominu omenjenega upravitelja dolga leta zanemarjen in si je šele pod njegovim nadzorom opomogel.

Skozi celotno 17. stoletje je bilo izkoriščanje Trnovskega gozda zaradi težke dostopnosti omejeno na prebirno sečnjo, les pa so po vlakah ali drčah spuščali v dolino, kjer so ga obdelovali. Še pred izgradnjo cest so iz gozda jemali zgolj močnejše kose tehničnega lesa, medtem ko so vrhovi in vejevje ostali v gozdu.⁴⁶ Uradni viri so vse do leta 1724, ko je gozd obiskala cesarsko-kraljeva komisija, zelo skopi. Dne 26. junija 1719 naj bi bila dvorni pisarni na Dunaju izstavljena poročila davkarja in mapa o izmeri Trnovskega gozda, ki pa je bila po priznanju zemljemerca iz leta 1724 izdelana netočno. Izpuščene so bile ceste, meja cesarskega gozda pa je bila vrisana prenizko. Izkoriščanje gozdov se je najprej v celoti naslonilo na bližino cest in rek oziroma bližino mesta Gorice (Sabotin, Panovec, Loch/Lijak), šele kasneje so tudi cesarski Trnovski gozd vključili v načrt izkoriščanja. Začetek rednih sečenj se je začel šele z izgradnjo cest.

Kmečka trgovina z lesom pred gradnjo cestnega omrežja

Leta 1732 je cesar Karel VI. z novim gozdnim redom za nadzor gozdov določil tri nove gozdarje, v

gozdu pa sta bili dokončno prepovedani paša ovc in koz ter košnja trave s koso.⁴⁷ Prepovedano je bilo tudi nabiranje suhljadi ter spreminjanje gozdnih površin v obdelovalne brez dovoljenja gozdnega upravitelja. Gozdnim čuvajem je bilo tudi naročeno, naj oglarjem in drugim gozdnim delavcem prepovedo kajenje tobaka v gozdu, da bi tako preprečili požare. Ukinjene so bile tudi nekatere ugodnosti, ki so jih imeli domačini. V tem obdobju so bile prebivalcem Lazne, Lokvi in Nemceva dodeljene servitutne pravice, ki so vsebovale pravico paše v gozdu od 1. maja do 30. septembra, nabiranja suhljadi do 7 cm premera in steljarjenja.⁴⁸ To je hkrati pomenilo popoln nadzor nad dogajanjem v gozdu. Kmečko trgovanje z drvni je bilo do tedaj še vedno omejeno zaradi neurejenih poti, ki so bile večinoma kolovozi, po katerih so podložniki z voli in vlakami do mestnih skladišč prepeljali določene količine drv v zameno za vino, moko in špeh iz goriške ravnine.⁴⁹ Da bi poenostavili transport lesa v dolino, so v času pred gradnjo ceste s Planote nad Šempasom speljali drčo, po kateri so spuščali les v dolino.⁵⁰

Na podlagi navodil iz leta 1732 in potreb cesarstva (Karel VI.) po velikem številu jambornikov je po prvih meritvah Trnovske planote leta 1736 površina gozdov znašala 12.029 hektarjev (od tega 60 odstotkov listavcev, ostalo iglavci, predvsem smreke in jelke). Zaradi pomanjkanja lesa v mestih, zlasti pozimi za kurjavo, je gozdni urad leta 1753 napravil širši popis razmer v vaseh na obrobju Trnovskega gozda in odločil, da morajo vsi lastniki 270 volov, kolikor jih je bilo tedaj na razpolago na tem območju, v zimskem času v Gorico prepeljati 900 sežnjev razsekanih drv. Običajno so bile to veje ali drobna drevesa. Za razliko od prejšnjih let je bila uvedena strožja kontrola izvajanja teh obveznosti, kar je povzročilo pritožbe prizadetih na cesarski urad na Dunaju s prošnjo, da posreduje pri gozdnem upravitelju za znižanje te obveznosti, kajti za izvrševanje omenjenega ukaza⁵¹ sta bili še vedno prisotni dve nepremostljivi oviri: neurejene cestne povezave med gozdom in mestom ter sistem, ki je dovoljeval prosto sečnjo v gozdu, pri čemer je primitivno spravilo lesa z vlako⁵² v gozdu uničevalo mlado podrast.

⁴¹ Prim. Blažko, *Čibejeva kronika*, str. 52.

⁴² Valenčič, *Nekdanji*, str. 238.

⁴³ Prav tam, str. 243.

⁴⁴ Podložniki so podtikali požare v državne gozdove, da bi si pridobili večje obdelovalne površine, ki so jih potem priključili k svojim njivam in pašnikom. Tako so naseljenci sčasoma krčili državni gozd na račun grofove zemlje. Nasploh je bilo požigalništvo in kopaštvo prva oblika krčenja gozda na račun pridobivanja zemljišč za poljedelstvo. Prim. *Commissions-Prothocoll*, str. 5.

⁴⁵ Edmund Čibej: *zbrani spisi*, str. 68–107.

⁴⁶ Blažko, *Čibejeva kronika*, str. 54.

⁴⁷ Prim. Valenčič, *Nekdanji*, str. 233–251.

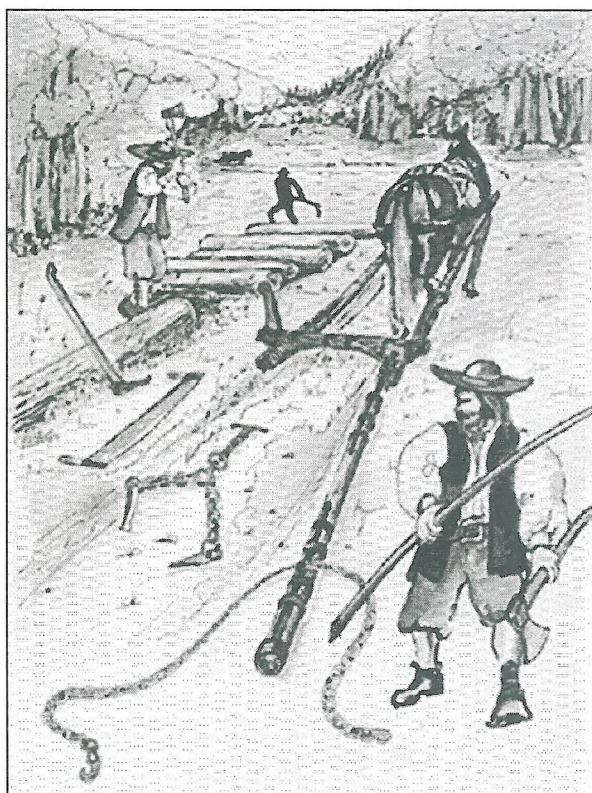
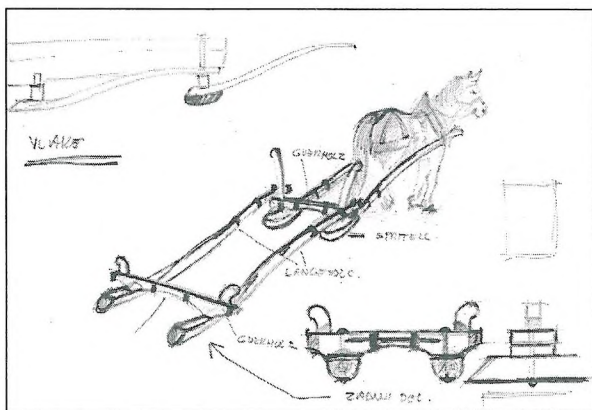
⁴⁸ Prav steljarjenje naj bi vplivalo na spremembo talnih razmer gozda, ki so se v bližini naselij in v kmetijski krajini poslabšale. Zato so se uveljavile manj zahtevne drevesne vrste (smreka, bor) sredi rastišč listavcev, zlasti bukev. Prim. *Gozdovi in gozdarstvo Slovenije*, str. 10–11.

⁴⁹ Zilli, *»I Boschi alti e negri«*, str. 10.

⁵⁰ Sušmelj, *O Trnovskem gozdu*, str. 14.

⁵¹ Prim. Sušmelj, *O Trnovskem gozdu*, str. 7–18.

⁵² Na eno vlako so po takratnem pisanju naložili okrog 40 kosov vej ali drobnih bukev v dolžini ene in pol klastre. Poleg vlak so bile za prevoz drv pozimi uporabne tudi sani. Prim. Zilli, *»I Boschi alti e negri«*, str. 9.

Vlake so bile sestavljene iz dveh drogov, ki sta segala od jarma vprežne živali (v začetku večinoma voli, kasneje konji) navzdol do zadnjih nog. Bila sta 1 ½ sežnja dolga. Čez drogov je bil pritrjen prečnik (Guerholz) z dvema šprikljema (Sprittel). Na vlakah je bil na eni strani pritrjen preluknjaj, t. i. dolgi les (Langholz). S takimi vlakami so vlačili les iz gozdov po pobočju v dolino. (Po Michaelu Beyerju povzel in rekonstrukcijo izrisal Boris Blažko, hrani Goriški muzej Kromberk.)

Z vojaškimi reformami Marije Terezije se je po letu 1748 v goriški pokrajini nastanila redna vojska. Ta je zahtevala stalno oskrbo z drvimi, ki bi bila neodvisna od muhastega lokalnega tržišča, zato je bil tri leta kasneje sklenjen dogovor med predstavniki

lokalnih skupnosti iz obrobja gozda, da bodo vojski letno dobavili 450 sežnje⁵³ lesa. V letu 1754, s prihodom dodatnih vojakov, je vojska povečala zahtevo na 1.500 sežnje, kar je zneslo približno 1500 vozov lesa letno. To je prebivalcem teh območij povzročilo velike težave, saj tako velikih količin niso zmogli dobaviti, zato je s strani gozdnega upravnika prihajalo do prisilne izvršitve ali kaznovanja prebivalstva z zaporom.⁵⁴ Tako sta sredi 18. stoletja delovala dva glavna trga z drvimi: obvezna dobava lesa za vojsko in zasebni trg z omejeno kontrolo. Oba sta vplivala na večje izkoriščanje Trnovskega gozda.

Z vse intenzivnejšim izkoriščanjem gozda je bila v prihodnjih desetletjih povezana tudi gostejša naselitev območja, saj so bili postopoma posekani vsi nižji gozdovi v bližini Gorice, kar je pomenilo, da se je tudi izkoriščanje gozda pomikalo vedno više »v Gore«. Tudi naselja v Trnovskem gozdu so se povečevala, saj je delo v gozdu vabilo gozdne delavce, ki so se tu naselili za stalno. Na območje gozdov so se priseljevali pretežno kot gozdarji in oglarji. Oglarstvo je vabilo ljudi posebej v času, ko so cveteli rudarstvo, fužinarstvo in glažutarstvo, tj. panoge, ki so sprožile porabo velikih količin lesa. Ta je bil tako gradbeni material kot energetski vir za tedanje železarsko tehniko. Nova tehnologija je potrebovala velike količine oglja, ki je imelo dvakrat večji toplotni učinek od drv.⁵⁵ Morda sega v tisti čas tudi naselitev Voglarjev (Carbonari), zaselka na robu Trnovskega gozda, kamor so se prek Podgozda (omenjen že ob koncu 16. stoletja) priseljevali tudi italijanski/furlanski oglarji.⁵⁶ Nekateri avtorji domnevajo, da se je razmah poselitve zgodil že prej, takoj po omenjenem velikem požaru, ki je s požigom in posledično z lažjo dostopnostjo omogočil tudi lažjo naselitev in s tem še intenzivnejše izkoriščanje gozda.⁵⁷ Tako so

⁵³ Dunajski seženj (klafta) = 189,4–189,6 cm, kvadratni seženj = 3,58 m² (Vilfan, *Prispevki k zgodovini mer*, str. 59, 67).

⁵⁴ Prim. Šušmelj, *Zgodbe s Trnovske planote*, str. 7–18.

⁵⁵ Mihelič, *Usoda gozdov na Slovenskem do 16. stoletja*, str. 30.

⁵⁶ Ime zaselka Voglarji, ki ga vojaški zemljevid sredi 18. stoletja zapiše kot Ouhlarji, bi lahko povezali tudi z Ogarji oziroma Uoharji, kar je bilo v Beneški Sloveniji ime za prebivalce, ki so vse do 1. svetovne vojne krošnjariji po avstro-ogrski monarhiji. Krošnjariji so prodajali predmete, najpogostejše lesene izdelke (suhe robe), ki so jih obešene, zložene in sestavljene v krošnji na hrbtu prodajali od hiše do hiše, od kraja do kraja. Dalmatinskim krošnjarjem so rekli pičkurini ali pičkorini in prav zanimivo je, da sta med Voglarji prvotno izpričana dva priimka, Čei/Ze in Piculin (ASG, Catasto Giuseppino, 1785–1787, Registro parcellare di Ternova waldmastrale, b, 125). Večina razpoložljive literature pa zaselek Voglarji enači z naselitvijo oglarjev (v virih velikokrat zapisano tudi Carbonari), ki so se na območje gozda tudi zelo zgodaj naseljevali, posebej v času, ko so cveteli rudarstvo, fužinarstvo in glažutarstvo, ki so za svoje delovanje potrebovali velike količine oglja. ASG, Catasto Giuseppino, 1785–1787, Registro parcellare di Ternova waldmastrale, b, 125.

⁵⁷ Prim. Šušmelj, *Zgodbe s Trnovske planote*, str. 7–18.

se najkasneje do začetka 18. stoletja na območju zahodnega dela Trnovskega gozda že oblikovala vsa naselitelvena jedra (z izjemo naselja Nemci), ki so tedaj že imela podobo zaselkov (vasi). Tedanjo naselitelveno podobo pretežno gozdnatega območja nam slika ohranjeni *zapisnik* komisije, ki je bila poslana na ukaz »Njegovega rimsko-cesarskega kraljevo-katoliškega veličanstva«, da pregleda cesarske in zasebne gozdove »ob avstrijskih morskih pristaniščih in hrvaški morski meji«. ⁵⁸ Čas merkantilistične politike je tudi cesarsko vlado spodbujal k zunanjetrgovinskemu poslovanju. Podpora gradnji mornarice in mednarodnih trgovskih združenj po vzoru severnoevropskih in sredozemskih držav za trgovino zunaj evropskega sveta je botrovala tudi nastanku Orientalne družbe, ki si je v času svojega delovanja zagotovila skoraj ekskluzivno pravico do trgovanja s surovinami in (ladijskim) lesom iz Trnovskega gozda.

Orientalna družba in opustošenje predela Trnovskega gozda za potrebe steklarstva

Ko je leta 1724 omenjena državna komisija za gozdove med 8. junijem in 14. novembrom pregledala gozdove v Goriški grofiji, je svojo pot pričela po eni najstarejših cest, ki so iz Vipavske doline vodile v »Visoki črni gozd«. Iz Kromberka so se povzpeli mimo Ravnice, Voglarjev in naprej navzgor mimo Lokvi, Mojske drage in Lazne do Čepovana. Gre za omembo vseh tedaj že obstoječih naselij sredi Trnovskega gozda, le zaselek Nemci je izpuščen, saj je bil naseljen nekaj desetletij kasneje. Po nekaterih pisnih virih naj bi leta 1754, torej v času cesarice Marije Terezije, avstrijska vlada pozvala nekaj nemških rodbin, tj. logarjev iz Dunajskega gozda (Wienerwald), naj se naselijo na območju, ki so ga pozneje poimenovali Nemci. ⁵⁹ Navajanje letnic je različno, ponekod se omenja leto 1760, »ko se je nekaj gozdarjev in tesarjev iz Spodnje Avstrije preselilo v okolico Trnovega, kjer sedaj obstaja kraj, imenovan Pri Nemcih, ter družine z izvorno nemškimi priimki, ki pa so poslovenjeni«. ⁶⁰

Komisija, ki se je zadrževala na poseljenih območjih gozda, je ugotovila, da so prebivalci zaradi težke dostopnosti do gozda v glavnem kuhali oglje in pridobivali smolo za Orientalno družbo. Ta je nastala po zgledu angleških, nizozemskih, španskih in portugalskih družb. S privilegijem z dne 27. marca 1719⁶¹ jo je v Trstu ustanovil Karel VI. in je

do leta 1742 služila trgovski povezavi habsburške Evrope z Indijo. ⁶² V letu 1720 se je delovanje Orientalne družbe najprej začelo na področju proizvodnje piva. Kasneje je družba zaposlila lesarja, ki se je usmeril na območje Trnovskega gozda, v katerem je Orientalna družba stihijsko izkoriščala smolo in les za gradnjo ladij. Leta 1724 ji je bila podeljena koncesija, s čimer je bila legalizirana sečnja lesa iz cesarskega visokega gozda za gradnjo ladij, saj je imela družba ekskluzivno pravico avstrijskega dvora za gradnjo velikih galej. ⁶³ V ta namen je skupaj s komisijo za pregled gozdov Trnovski gozd obiskal tudi Giovanni Žerniz (Ivan Černic), odgovoren za les pri Orientalni družbi. Pregledal je Trnovski gozd, ki ga je poznal že iz časov, ko je Orientalna družba tod pridobivala smolo in že delovala v prid izgradnji glažut in obratov za pridobivanje pepelike v dolini Trebuše: »Sicer pa je to dolina, v kateri naj bi se postavila ena glažuta, o čemer je bilo že poročano. Zaradi okrog se nabajajočega visokega gorovja Majške drage in na njem možne izdelave drč za spravilo lesa in tudi zaradi voda, ki se tukaj nabijajo, je zato tukaj zelo primeren kraj. Lesar Orientalne družbe Žirnis (Černic) je tu, nedaleč od reke Tribušice, že pred dvema letoma [leta 1722, op. a.] začel z gradnjo stavbe, dolge 10 in široke 8 klastre, z zidovi, debelimi 3 čevlje, in je že 1 ½ klastre iz zemlje. Opremljena je tudi z dvema obokoma, vsak je dolg 6 ¾ klastre in širok 2 ½ klastre, da bi s tja speljano in s hriba padajočo vodo naredil napravo za phanje. Nedaleč od tod se nabija tudi peč za smolo, kjer naj bi se smola destilirala – v zvezi s tem pa naj bi že opravili dobre poskuse. Ker pa je imela Orientalna družba istočasno druge pomembnejše posle, je bila takrat gradnja glažute prekinjena in zato tudi niso naredili nobenih drč, tudi sicer se ni moglo pripraviti potrebne cepanice za tovarno smole, ki je tudi obstala. Za izgradnjo takih glažut je lesar Orientalne družbe na kraju samem že imel mojstra, ki je tudi že našel potreben pesek, Laimb [?] in kremen, vode in zidakov je v izobilju, kakor tudi lesa za izdelavo steklovine in pridobivanje pepelike. Les bi se pripravil delno brez, delno s pomočjo drč, edino opeko bi bilo treba ta čas pripeljati iz Kanala. Orientalna družba je ugotovila, da bi češki mojstri lahko proizvajali steklo na mestu samem, kakor to delajo na Češkem. Zato bi bila prodaja toliko bolj ugodna, ker prvič (1) se na Kranjskem in v Gorici, tudi Gradiški, Trstu in Reki proda velika količina češkega stekla, in drugič (2) Orientalna družba vsako leto izvozi na Portugalsko za 6 do 8 tisoč lir stekla. Zato bi bilo po našem mnenju treba na vsak način tja pritegniti Orientalno družbo, da se omenjene

⁵⁸ *Commissions-Prothocoll*, str. 1.

⁵⁹ Naselitev Nemcev naj bi bila povezana tudi z vpeljavo žage pri podiranju drevja, ki so jo iz Spodnje Avstrije prinesli gozdarji in je v Trnovskem gozdu kmalu izpodrinila ročno sekanje dreves. Prim. Zilli, »I Boschi alti e negri«, str. 6.

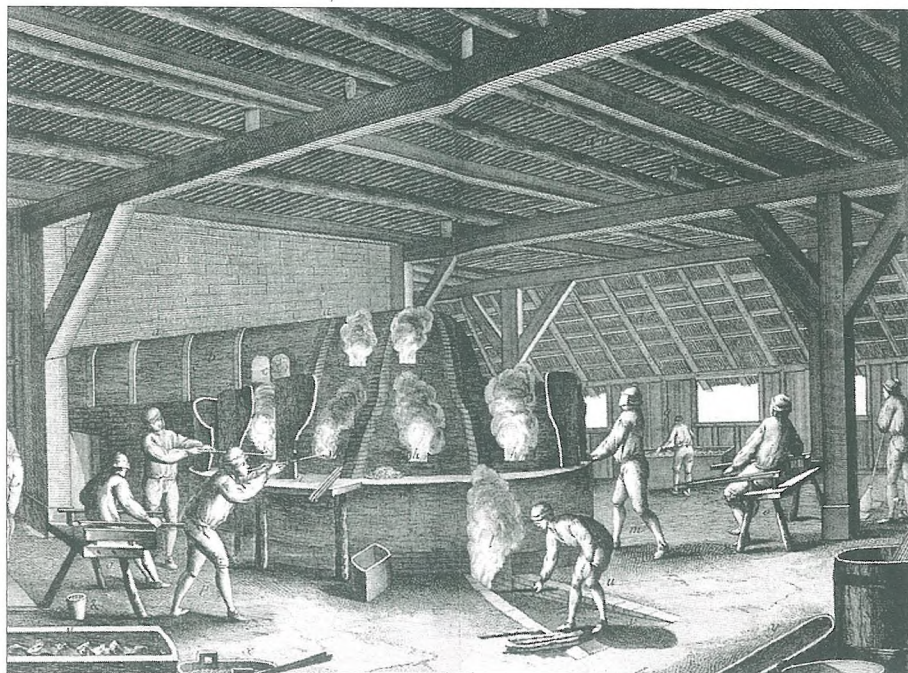
⁶⁰ Mailly, *Cultura tedesca nella Contea*, str. 103.

⁶¹ Istega leta je Trst postal svobodno pristanišče, s čimer je zrasel v glavno pristaniško in trgovsko prestolnico avstrijskega cesarstva.

⁶² Fanfani, *Economia e società*, str. 82.

⁶³ Že leta 1732 so bila izdana navodila za ogled, izmero, izbor in posek 500 jambornikov za cesarsko mornarico: prim. Kozorog, Vuga, *Načrt deželnokežjih gozdov*, str. 291–294.

Prikaz izdelovanja stekla iz knjige Paola Iancisa: Manifattori e lavoranzia: le forme del lavoro a Gorizia nel settecento.⁷⁰

Odnos naseljenih podložnikov do Trnovskega gozda na Lokvah in Lazni

Kako so člani komisije videli druge bivalne razmere v Trnovskem gozdu v dvajsetih letih 18. stoletja, je mogoče zaznati tudi pri nadaljnjem branju enega od najstarejših dokumentov, ki prinaša prve podrobnejše podatke o dogajanju in poselitvi v osrčju Trnovskega gozda. Prvič omenja tudi vas Lokve in zaselek Lazno, kjer je bila poselitev močno povezana s krčenjem Trnovskega gozda: »Ves gozd predstavlja večinoma lepo bukovje, ki sta mu tu pa tam primešani smreka in jelka. Prvi dan smo v tem gozdu prišli do Lokvi in zaradi slabega deževnega vremena nismo mogli nadaljevati poti. Zato smo se podali v hišo, ki pripada višjemu gozdnemu mojstru gospoda grofa Coroninija in leži na eni ne neprijetni ravnini ali dolini. Tu okoli je ⁷¹ podložnikov ali kočarjev,⁷² ka-

terih goveja živina, kakih 40⁷³ glav (ta je sicer last grofa Coroninija in jo imajo v najemu), se vsak dan pase v cesarskem gozdu. Prav tako se kočarji oskrbujejo z dromi in lesom za gradnjo iz cesarskega gozda ne samo brez plačila, temveč tudi brez najave. Glede posestva grofa Coroninija, ki leži sredi cesarskega gozda, ni nobene določene ureditve, temveč naj bi bilo vse, do koder sega goličava, last grofa Coroninija. Opazili pa smo, da se goličava od časa do časa povečuje, zato ne bi bilo slabo, če bi se te meje uredile. Prav tako bi bilo treba ugotoviti, ali omenjenim podložnikom ali kočarjem pripada pravica dobivati dobrine od deželnoknežjega gozda, s tem bi namreč morali svojemu privatnemu gospodstvu plačevati dajatve.« [...] Zaselek Lazna je v dokumentu opisan kot »zaselek s 5 kmeti ali kočarji, ki so svojo zemljo v eni dolini dobili s krčenjem cesarskega črnega gozda in vsako leto plačujejo cesarskemu gozdnemu uradu v Gorici za vse 7 lir davščine.«⁷⁴ Gre za enega najzgodnejših opisov in omemb Lokvi in Lazne, ki bi ju zaman iskali v urbarjih iz

⁷⁰ Omenjeni avtor v poglavju knjige *Il vetro* opiše delovanje »trebuško-lokvarske« steklarne sredi 18. stoletja (prim. Iancis, *Manifattori*, str. 131–134).

⁷¹ Iz terezijanskega katastra je razvidno, da gre za sedem kolonskih kmetov (Ivan Skok, Blaž Gruden, Stefan Kolenc, Janez Krivec, Sebastijan Bremec, Gašper Kolenc, Gregor Kolenc), ki so imeli v najemu grofove živali, s katerimi so orali obdelovalno površino in jih pasli na grofovih pašnikih (ASG, *Catasto teresiano*, Loqua).

⁷² Kočarija v pomenu majhne kmečke posesti, kočar pa kot posestnik kočarije (kajžar, dninar, želar). Kajže so se oblikovale zlasti v 15. in 16. stoletju praviloma na novo izkrčenem, gmajnskem ali tudi dominikalnem zemljišču (prim. Blaznik, *Enote individualne posesti*, str. 169). Kajžarje bi lahko povezali z rovtarsko kolonizacijo (po nemški besedi *reuten*, ki pomeni »krčiti gozdove in pridobivati plodno zemljo«), ki je

zajela tudi območje med Trnovskim gozdom, Idrijo in Čepovansko dolino, kjer je imel le del rovtov obseg gruntov (večina rovtov je bila bliže kajžam). Deloma pa je v drugi polovici 15. in prvi polovici 16. stoletja prišlo do novih naseljevanj zaradi že omenjenih turških vpadov, pred katerimi se je del prebivalstva umikal s srbskega in hrvaškega ozemlja (vprašanje kasneje naseljenih družin Skok in Bizjak ter ledinskih imen *Turški klanec*, *Bizjaki na bribu*, *Turkova frata*).

⁷³ Lokvarski koloni naj bi tedaj od grofa v najemu imeli 10 volov, 20 krav in 12 telet, 33 ovc in 6 svinj pa naj bilo njihovih (ASG, *Catasto teresiano*, Loqua).

⁷⁴ *Commissions Prothocoll* [tipkopis], str. 2.

16. stoletja (1507, 1516, 1523, 1530), ki pa, kot že rečeno, omenjajo ostale vasi in zaselke na obrobju Trnovskega gozda (Ravnica, Trnovo, Čepovan).

Omenjeni naselji⁷⁵ kolonskih kmetov (Lokve in Lazna) sta se skozi stoletja širili na račun državnega gozda. Coroninijevi podložniki so velikokrat posegli v do tedaj skoraj nedotaknjeni in od plovnih poti odmaknjeni cesarski gozd. Posamezne dele so si sčasoma prisvojili. Na služnostne gozdove so gledali kot na tujo posest, ki jo smejo izkoriščati za kritje domačih potreb; pri tem pa so povsem zanemarili gozdnozaščitne predpise.⁷⁶ Oblasti so se na to odzvale in so, da bi gozdove zavarovale pred nezakonito prisvojitvijo, natančno določile njihove meje in jih zaščitile s predpisi. Ti naj bi onemogočili spremembo lastnine in uvajanje novih servitutnih pravic. Prav v deželnoknežjih gozdovih je bilo namreč največ sporov glede mej. Že omenjena posebna komisija v sestavi grofa Coroninija, Johanna Zerniza, odgovornega pri Orientalski družbi, ter dveh gozd-nih mojstrov in dveh komisarjev je leta 1736 določila sporne meje nekaterih deželnoknežjih gozdov. Pri ogledu vsakega gozda so bili kot priče navzoči starejši podložniki. V istem letu je bil sestavljen razmejitveni zapisnik s poročilom o mejah, pašnikih, sečnji in najemninah, ki je bil podlaga kasnejše prve geodetske izmere gozda.⁷⁷

Nastanek vasi Lokve lahko povežemo s stalno naselitvijo najprej začasno obljudenih pašnih površin, iz katerih je s krčenjem gozdne površine začelo nastajati naselje z dovoljenjem zemljiškega gospoda, grofa Ludvika Coroninija, ki mu je cesarski privilegij iz leta 1680 naklonil naslov »grofa in gospoda Kromberka, Prvačine, Gradišča, Sv. Roka, Šempetra, Vitovelj, Ozeljana, Oseka, Šmihela, Trnovoga, Lokve in Vogrškega«.⁷⁸ Ta je dovoljeval zidanje koč (te so bile, po terezijanskem katastru sodeč, last njihovih prebivalcev), da so se ti lažje ukvarjali z živinorejo⁷⁹ (ovce in koze je počasi spodrinila govedoreja) in gozdarstvom (tudi suhorobarstvom). Običajni poklici prebivalcev so bili predvsem vezani na gozd: sekači, oglarji, tesarji in vozniki.

Izvor slovenskega imena Lokve (po terezijanskem katastru »Na Loqui«) gre iskati v povezavi s kali oziroma lokvami.⁸⁰ Te so služile napajanju živine,⁸¹ ki so jo tod pasli pastirji. Gre za vas sredi

Trnovskega gozda, ki jo je naselitveni tok doletel z začetkom 17. stoletja ob krčenju državnega gozda,⁸² ki ga je vodil zemljiški gospod grof Coronini,⁸³ in je spadala najprej pod jurisdikcijo Gozdnega urada v Gorici, ki je od leta 1788 spadal pod sodnijo v Gorici, po letu 1792 pa pod kanalsko jurisdikcijo Grafenberg (Zengraff),⁸⁴ cerkveno pa pod solkansko faro.⁸⁵ Leta 1650 je bila namreč na griču sredi vasi postavljena prva lesena kapela in prav obstoj sakralnega objekta govori v prid tedaj že dovolj velikemu zaselku, v katerem so v 18. stoletju zgradili pravo kamnito cerkev z leseno streho.⁸⁶ Takrat so Lokve cerkveno spadale v solkansko župnijo. Iz ohranjenega terezijanskega katastra pa je razvidno, da je bilo na Lokvah leta 1761 že 29 zakupnikov, ki so imeli svojo kočo v lasti.⁸⁷ Ti so, sodeč po zapisniku, zagotovo jemali bukov, smrekov in jelov les za gradnjo, kurjavo, žganje apna in kuhanje oglja ter za prodajo,⁸⁸ saj naj bi jim bilo takšno ravnanje za bivanje v teh mrzlih krajih od nekdaj dovoljeno. Podložnikom v prid je bilo tudi dejstvo, da ne plačujejo dajatev za prodani les, »ker naj bi to bilo samo drevje, ki ga je podrl veter, in brez tega ne bi mogli tu ostati in preživeti. Sveža posekana bukovina pa naj bi se rabila za obroče za sode, za to pa plačujejo pristojbino. Za bukovje, ki ga posekajo oglarji, se zaračuna 8 soldov za tovor, za klastro smrekovega lesa pa 4 sol-

⁷⁵ Nekateri avtorji poudarjajo, da Trnovski gozd skoraj ni naseljen, z izjemo vasi Lokve in Nemci ter zaselkov Laz in Cvetrež. Ostala naselja, Trnovo, Voglarji, Rijavci, Zavrh in Lazna, naj bi ležala na njegovem robu. Prim. Mikuletič, *Trnovski gozd*, str. 161, Marušič, *Trnovski gozd* [str. 4].

⁷⁶ Valenčič, *Gozdarstvo*, str. 452.

⁷⁷ Kozorog, Mejna znamenja na severnem Primorskem, str. 77–90.

⁷⁸ PSBL, Coronini, Ludvik, str. 196.

⁷⁹ Reja živine na planoti je bila tradicionalna in delno vezana tudi na gozd.

⁸⁰ S tem so povezana tudi druga ohranjena ledinska imena, npr. *Ovčarjev hrib*, *Goveji kal*.

⁸¹ Naravne kale so uvrstili z ilovico/glineno zemljo.

⁸² Leta 1628 je vlada sicer prepovedala krčenje gozdov, vendar so naselja tudi tedaj nastala iz sredi gozdov izkrčenih senožeti (Laz, Lazna), ki pa so le redkokdaj tvorila prave travnike ali njive. Takšne vasi so bile, če sklepamo na osnovi tolminskega urbarja iz leta 1633, sprejete v kasneje nastale urbarje (Valenčič, Nekdanji deželnoknežji, str. 244).

⁸³ Posestna podoba iz terezijanskega katastra (ASG, *Catasto teresiano*, Loqua) kaže, da je bil tedaj na Lokvah prisoten le en plemiški posestnik, tj. grof Jožef Coronini, ki je imel na svoji zemlji sedem kolonskih kmetov – kajzarjev.

⁸⁴ Grof Carlo Zengraff naj bi imel v 16. stoletju v Gorici na vrhu pobočja Grafenberg dvorec, ki je v 17. stoletju prišel v roke grofom Strassoldo, leta 1820 pa grofu Coronini Cronberg (1793–1876).

⁸⁵ Že poznosrednjeveška solkanska župnija je imela pod svojim okriljem tudi vasi Banjske planote in Trnovskega gozda. Na planoti se ji pridružijo naselja in zaselki: Grgar, Ravnica, Čepovan, Bate, Banjšice, Trnovo, Lokovec ter Gorenja in Dolenja Trebuša. Solkan je leta 1788 postal sedež dekanije za območje poznosrednjeveške prafare z izjemo mesta Gorica. Po letu 1772 se je tudi lokvarska cerkev razvila v neodvisno župnijo (prim. Paljk, *Iz cerkvene zgodovine Solkana*, str. 101, 127).

⁸⁶ Höfler, *Gradiivo*, str. 116.

⁸⁷ Leta 1818 je na Lokvah, ki so spadale v občino Čepovan, živelo že 246 prebivalcev v 40 hišah, leta 1830 pa je vas imela že 349 ljudi, ki so živeli v 46 družinah in 38 hišah (AST, Catasto Franceschino, Elaborati catastali (1818–1840)).

⁸⁸ Poleg običajnih služnosti, ki so v glavnem zadovoljevale podložnikove potrebe po lesu, so imeli Lokvarji in Laznarji skupaj s prebivalci sosednjih Nemcev pravico do paše v gozdu ter nabiranja suhljadi in stelje (Šušmelj, *O Trnovskem gozdu*, str. 14). Sklepamo pa lahko, da je bila njihova tudi pravica do t. i. merkantilnega lesa (lesa, ki so ga prosto prodajali v mesto).

de.«⁸⁹ Iz zapisanega lahko hitro razberemo, da se je v gozdu, posebej ob vaseh, posekalo mnogo več lesa, kakor je bilo od njega plačanih dajatev. V začetku 18. stoletja so lokvarski koloni, ki so imeli v zakupu grofove posesti, njive in travnike, domače potrebe po lesu zadovoljili s kako krpo gozda. Ker tedaj še ni bilo razmejitve med cesarskim in grofovim gozdom, so si podložniki počasi pridobili tudi delčke cesarskega gozda, ki so ga trebili s pašo govedi (paša drobnice v gozdu je bila prepovedana) in tudi s požiganjem. Cesarskemu gozdnemu uradu v Gorici so dajatve plačevali večinoma v naravi: tlaka, paša, drva, les za gradnjo in drugo.⁹⁰

Komisija je sredi gozda opazila planino, imenovano Avška lazna, ki naj bi jo predniki »njegovega cesarskega veličanstva« poklonili cerkvi v Avčah (kanalski sodni oblasti), da bi cerkev v Avčah imela nekaj koristi od tamkajšnje paše. Narejena je bila lepa in velika planina, na kateri naj bi se paslo 150 volov, 5 konjev, 150 ovac in prav toliko koz, ki so jih privedli na pašo iz kanalske in vipavske sodne oblasti. Živali so na planini ostale čez poletje (od junija do avgusta). Dajatve od planine so pripadale kanalskemu gospodstvu in cerkvi. Prav navedena paša koz v gozdu nas opozarja na nespoštovanje uradnih državnih predpisov. Gozdni urad v Gorici, v katerem sta tedaj delovala dva gozdna čuvaja, očitno ni obvladoval prostranih površin Trnovskega gozda (4 nemške milje dolg, 3 milje širok). Nad vasmi in podložniki, ki so si iz gozda po mili volji pokrivali potrebe po lesu, »najlepše sveže bukve za drva in najlepše smreke za gradnje«, ni imel nikakršnega nadzora.

Kljub vse pogostejšim poskusom nadzora in težnji po načrtnejšemu izkoriščanju Trnovskega gozda se je ta še globoko v 18. stoletje izkoriščal stihijsko, vse dokler ni prišlo do gradnje cest in izmere gozdnih površin.

Cestno omrežje in njegov vpliv na spremembe v kmečki trgovini z lesom

Po letu 1757, ko so bile v gozd speljane prve gozdne ceste, se je začela izvajati intenzivnejša sečnja gozda. Les, ki so ga do tedaj vlekli po vlakih iz gozda z volovsko vprego, so začeli voziti z vozovi.⁹¹

Prav izgradnja cest skozi Trnovski gozd je bila hkrati z večjim izkoriščanjem eden od osnovnih pogojev za načrtno gospodarjenje z gozdom.⁹² Gozdar Leonhard Buglioni iz Gorice je od oblasti prvi zahteval gozdno cesto v Trnovskem gozdu, namenjeno prevozu lesa z vozovi, ki so jo v letih 1756 in 1757 tudi zgradili. Merila je skoraj 9 kilometrov, široka pa je bila od 2,85 do 3,6 metra. Od državne ceste se je odcepila pri Ajševici, nato je vodila mimo Kromberka, Pri Peči do naselja Trnovo, točneje do meje cesarskega gozda v Globokem. Čez 13 let, leta 1770, so jo podaljšali do Lokvi.⁹³ Naklon poti je znašal od 10 do 30 odstotkov. Prav cesta, ki so jo gradili tudi prebivalci omenjenih vasi (neplačano delo – rabota), je botrovala kar petkratnemu povišanju dohodka od prodaje lesa. Omenjeni gozdar Buglioni je predlagal tudi gradnjo druge gozdne ceste, ki jo je zgradil podjetnik Jakob Civaldis med letoma 1781 in 1783 in je potekala od Krnice čez Vitovlje v Vipavsko dolino. Kot priključek na to cesto so leta 1789 zgradili podaljšek v notranjost Trnovskega gozda skozi predel Smrečje, mimo Avške lazne prek Turškega klanca do Lokvi. Tako je po letu 1783 skupni povprečni letni donos gozdov narasel iz 352 na 5757 goldinarjev. Zaradi odvoza smrekovega lesa so pod francosko zasedbo med letoma 1809 in 1814 povezali še cesto med Krnico in Trnovim.⁹⁴

Prav po cesti mimo Kromberka je les s Trnovske planote najprej prihajal v mesto, vendar ga je bilo za kurjavo v mestu še vedno premalo. Premajhne količine dobavljenih drv so oblasti prisilile, da so po izgradnji ceste leta 1779 pripravile nov sporazum o dobavi drv v Gorico. Preskrba z drvami pred tem ni vedno potekala brez težav, saj se je med zakupniki in gozdnim nadzornikom večkrat vnel spor, ker so bili za sečnjo odkazani vedno težje dostopni gozdni predeli, ki so oteževali prevoz in zviševali stroške prevoza.⁹⁵ Tedaj so prevoz drv prepustili posameznim vasem, katerih predstavniki so bili prisotni pri podpisu sporazuma. Sporazum je dovoljeval tudi prosto prodajo in oblikovanje cene v prodaji, potem ko je bila plačana taksa za sečnjo drv že v gozdu (sečnina). V zameno so prebivalci vasi dobili pravico do izkoriščanja gozda za svoje potrebe, kljub temu pa so bili ljudje na Planoti v odnosu do gozdne uprave v strogo podrejenem položaju.⁹⁶ Tudi prebivalstvo v vaseh na Planoti, ki je živelo pretežno od

⁸⁹ *Commissions Prothocoll* [tipkopis], str. 14.

⁹⁰ Prim. *Commissions Prothocoll* [tipkopis], str. 1–13.

⁹¹ Leta 1757 je gozdni upravitelj v Trnovskem gozdu zahteval prepoved sečnje mladih dreves in uporabe vlak na novi cesti, saj bi jo drsenje z vlakom uničilo. Uvedena je bila obvezna uporaba vozov, ki so se ji domačini uprli, saj vozov niso imeli. Tedaj so v Trnovski gozd naselili prevoznike iz Koroške in Tirolske (prim. Zilli, »*I Boschi alti e negri*«, str. 16, Mikuletič, *Trnovski gozd*, str. 162). To ustreza času naselitve avstrijskih gozdarjev (Strossar, Winkler, Vogel) ter nastanku zaselka Nemci, kot ga je poimenovalo tedaj v okoliških vaseh naseljeno slovensko prebivalstvo. Ustno izročilo pravi, da sta bili leta 1760 sezidani prvi hiši Pri Nemcih s številka 8 in 9 (Alfred Gruden, junij 2008).

⁹² Kozorog, *Zasnova regijskega parka*, str. 4.

⁹³ Lokve so bile najprej povezane s cesto do Puštal in preko Lazne do Čepovana. Pot iz Lokvi do Lazne mimo glažute je bila po opisu z vojaškega zemljevida med letoma 1763 in 1787 prevozna le za lahko otovorjene kmečke vozove, največkrat pa so jo prehodili tovarni konji (Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, str. 79).

⁹⁴ Vilman, *Gozdarska pot Josefa Resslera*, str. 18.

⁹⁵ Valenčič, *Nekdanji deželno knežji*, str. 244.

⁹⁶ Zilli, »*I Boschi alti e negri*«, str. 28.

gozda (dohodki od sečnje, prevoza in prodaje lesa (drv) v Gorico), je doživelo veliko sprememb v kmečki trgovini z lesom, saj z izgradnjo ceste ni bilo več edino, ki je bdelo nad gospodarjenjem z gozdom kot v preteklosti. Iz katastra iz leta 1822 je mogoče razbrati, da je prebivalstvo vasi Trnovo živelo, »*zabvaljujoč bližini cesarskega gozda, od prevoza lesa v Gorico*« – furmanstvom, »*ter od gojenja ječmena, koruze, soržice* (mešanica rži in pšenice), *repe, krompirja in mrve* (posušene trave) – *sena*«. Ker pa je bilo teh pridelkov premalo in so bili manj kakovostni od nižinskih, so si Trnovci hrano kupovali tudi na trgu v Gorici. Tudi prebivalci bližnje vasi Lokve, »*zaprti v osrčje brezmejnega gozda*« in »*prepihani od severnega vetra*«, so se s poznim pridelkom (ječmen je dozorel šele sredi avgusta, oves v začetku septembra) težko preživljali. Kljub temu da so se vsi ukvarjali s poljedelstvom, so si v zimskem času, ko je bila vas pokrita s snegom, gozdarji služili kruh z mizarstvom in izdelovanjem različnih lesenih pripomočkov (škafarstvo).⁹⁷ Prav izgradnja ceste pa je odprla tudi novo poglavje v odnosu z ekonomskim in socialnim središčem, ki ga je tedaj predstavljalo središče Goriške dežele, mesto Gorica. Iz franciscejskega katastra razberemo še en pomemben podatek, ki vas Lokve skupaj z Lazno, Nemci in Trnovim (Voglarji, Rijavci) najbolj povezuje z gospodarjenjem v Trnovskem gozdu.⁹⁸ Prebivalstvo teh vasi je namreč do gozda razvilo poseben odnos, saj je prav gozd ljudem Trnovske planote do tedaj predstavljal glavni vir zaslužka in zaposlovanja, kar je vodilo v specializacijo poklicev: oglarji, gozdarji, tesarji, cestarji (*palirji*), sekači, furmani, škafarji in ledarji.

Novi gozdni redi in načrtnejše gospodarjenje z gozdom

Za varovanje gozda so bila kasneje uvedena strožja pravila, ki so se navezovala tudi na izpopolnjevanje starejših gozdnih redov. Nova vrsta gozdnih redov z začetka 18. stoletja je dosegla vrhunec s terezijanskimi gozdnimi redi za posamezne dežele. Osnova za nov terezijanski red je bila izdelana že leta 1736, ko sta Anton von Wenzeli ter Franz von Krotger izdelala *Gozdno mapo* Trnovskega gozda, ki je dala tako izmeri kot posestnim razmeram velik poudarek, hkrati pa je od predhodnih redov povzela zavarovanje gozdov z razglasitvijo za »prepovedane gozdove«.⁹⁹ Z omenjeno

mapo je bil narejen velik napredek pri urejanju gozda in bolj načrtni sečnji.

Leta 1758 je Marija Terezija izdala odlok, s katerim je bil prepovedan star način sečnje dreves s sekiro, gozdarji naj bi za podiranje dreves uporabljali žago, s katero so morali drevesa žagati nizko pri tleh.¹⁰⁰ Tako se je ohranilo tudi do 20 odstotkov več lesa. Uvedba žage, ki je v Trnovski gozd najverjetneje prišla hkrati s prihodom gozdarjev iz Dunajskega gozda, je pomenila revolucijo v dotodanjem podiranju dreves. Marija Terezija je besedilo že omenjenega odloka kasneje dala zapisati tudi v nov gozdni red, izdan leta 1771, v katerem je bilo zapovedano podiranje dreves z žago nizko pri tleh (tako se namreč regenerirajo tudi korenine pri panjevskem načinu gospodarjenja). Zaukazano je bilo, naj vsaka družina vsako leto zasadi vsaj dvajset novih dreves, še naprej pa sta bila prepovedana paša in kurjenje v gozdu. Nov terezijanski gozdni red je predvidel tudi razdelitev skupnih (t. i. nerazdeljenih »komunskih«) gozdov in pašnikov, ki bi se tako bolje varovali.¹⁰¹ Prav gozdni red iz leta 1771 je bil sad prizadevanj absolutistične monarhije, ki je v duhu svoje politike socialnega discipliniranja poskusila uravnavati vsa področja življenja¹⁰² tudi z gospodarskimi posegi v sfero gozdarstva in s tem vplivi na redko poseljena prostranstva Trnovskega gozda. Leta 1771 je zaradi strogosti gozdnega upravitelja, ki je prebivalce ovajal in kaznoval zaradi kraje lesa v gozdu, prišlo do vnovičnih protestov prebivalcev vasi, ki so obkrožale planoto. V teh sporih so prebivalci zahtevali, da se na osnovi starih pravic vnovič uvedejo privilegiji, »*ki sta nam jih milostno dodelila nadvojvoda Ferdinand in cesar Karel*«. Zahtevam je bilo deloma ugodeno, tako so po privilegiju iz leta 1644 vsem občinam med Hubljem, Vipavo in Sočo dovolili sekati drva po predhodnem odkazanju za lastno uporabo.¹⁰³

Flameckov načrt za Trnovski gozd iz leta 1771 – mejnik gozdnogospodarskega načrtovanja v Evropi

Pomemben premik k strokovnejšemu gospodarjenju s Trnovskim gozdom je leta 1771 izvedel urejevalec gozdov Franz Flameck, ki je na podlagi prve natančne izmere in pregleda gozda, ki sta ga leta 1769 izdelala inženirja Anton von Wenzeli in Franz von Krotger, Trnovski gozd razdelil na 120 površinskih enot, ki so predstavljale letna sečišča, in tako ob stodvajsetletnem etatu predvidel obnovo gozda (vsak etat je meril 170 oralov). Po tem načrtu

⁹⁷ Prim. Zilli, »*I Boschi alti e negri*«, str. 27; Panjek, *Gli usi*, str. 162; Kolenc, *Škafarstvo (pintarstvo) na Lokvah*, str. 192–209.

⁹⁸ Zilli, »*I Boschi alti e negri*«, str. 25.

⁹⁹ V začetku 18. stoletja je avstrijska vlada prepovedala izkoriščanje nekaterih gozdov, ki so tako postali »prepovedani« oziroma »rezervirani«. Močno izsekavanje gozdov se je namreč nadaljevalo celo 17. stoletje, zaradi nenadzorovane paše in sekanja pa je stanje postalo kritično. Prim. Kozorog, Zigon, *Flameckov*, str. 146.

¹⁰⁰ Killian, *Una innovazione*, str. 63.

¹⁰¹ Kozorog, Zigon, *Flameckov*, str. 147.

¹⁰² Čeč, »*Nisem kradel lesa*«, str. 18.

¹⁰³ Soča, 12. julij 1871.

Mihael Bonn: Gozdna karta Trnovskega gozda z vrisano zamejitvijo vasi Lokve, Gorica, ok. 1760. Povečana izraba goriških erarnih gozdov je erarni upravi v Gorici нареkovala izdelavo situacijskih gospodarskih kart gozdov pod njeno upravo. Originalne karte hrani Arhiv Dvorne komore na Dunaju (C 28/1) (Korošec, Naš prostor, str. 139).

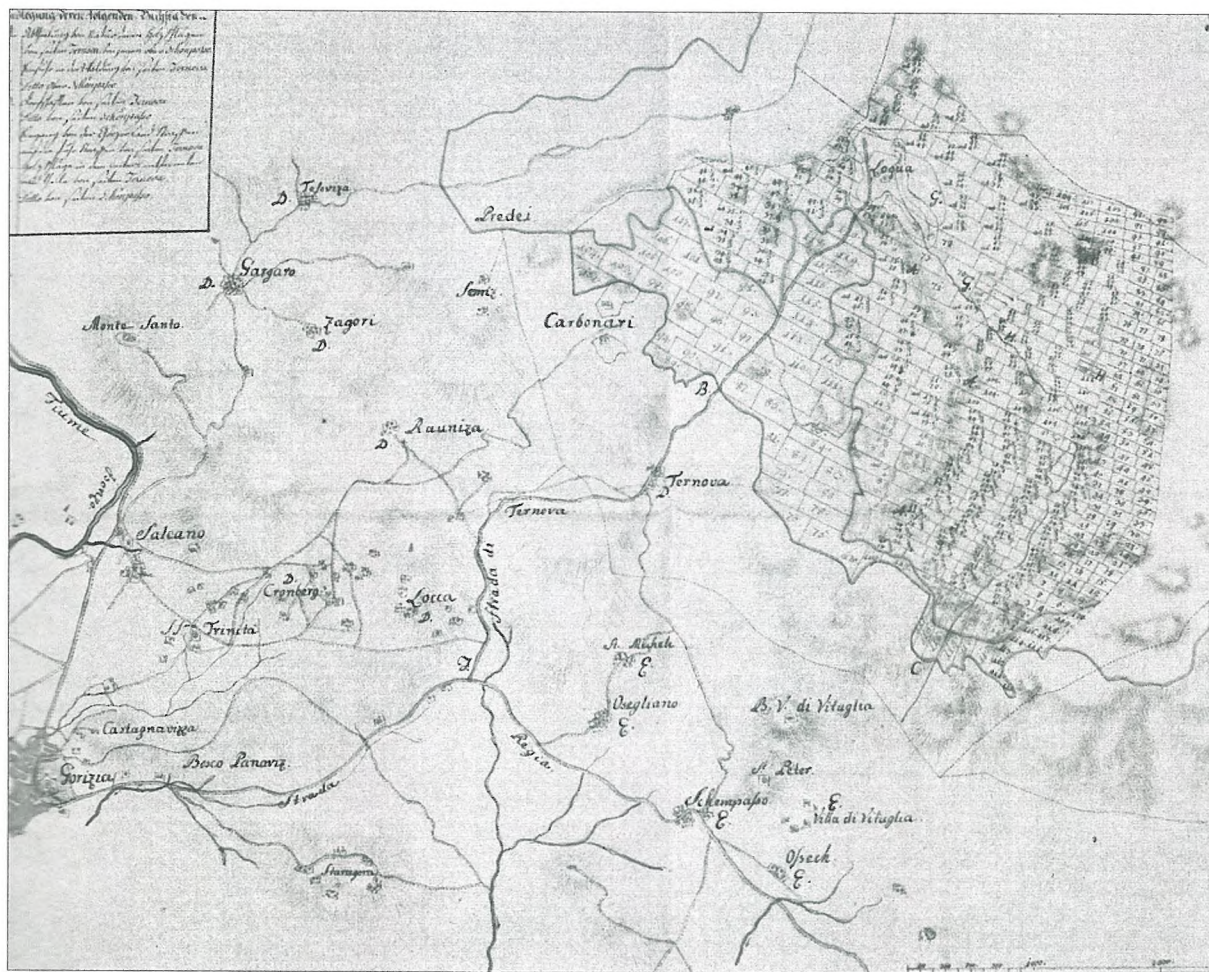
naj bi vsako leto posekali en odmerjen del, in ko bi leta 1890 obšli vso površino, bi na začetni površini že zrasel nov gozd, star 120 let. Kmalu se je pokazalo, da takega na videz preprostega načrta ni bilo mogoče uresničiti. Še danes pa velja omenjeni Flameckov načrt za Trnovski gozd za začetek načrtnega usmerjanja razvoja gozdov na Slovenskem. Flameckov načrt in predhodno izdelan kartni del načrta za Trnovski gozd sta pomembna vira za študij poselitve in izrabe prostora, razvoj cestnih povezav, opis in odnose mejašev do gozda ter posegov domačinov v gozd, planine in pašo. Vse to pa zahteva novo poglavje v raziskovanju.

V naslednjih letih je sistematično in intenzivno delo na »visokem črnem« Trnovskem gozdu pripejlalo do modela »normalne gospodarske enote«.¹⁰⁴

Leta 1802 je nov načrt za Trnovski gozd izdelal gozdarski mojster Schneider. Gospodarnejše ravnanje s Trnovskim gozdom so prinesli tudi Francozi, ki so za Ilirske province leta 1810 izdali *Splošni gozdni zakon*, v katerem so si s petinpetdesetimi členi prizadevali za odpravo prekomernega izkoriščanja – izsekavanja in zanemarjenosti – gozdov ter za trajnostni razvoj gozdnih površin, ki naj bi bil še posebej pomemben za lesno obrt: »V vseh državah in pokrajinah zasluži upravljanje gozdov in logov vso možno pozornost vlade ali vrhovne oblasti: kajti gozdove je treba šteti za vir obrti, ki ne sme nikdar presahnuti, da bo mogoče zadovoljiti vsakovrstne potrebe sedaj in za večne čase.«¹⁰⁵ Francoski zakon je predvideval t. i. »kultivacijsko delo« kot dodatno storitev podložnikov, ki bi poskrbeli za pomlaje-

¹⁰⁴ Značilnost normalnega gozda je, da poleg starosti dreves loči tudi bonitete in drevesne vrste ter za vse od teh možnosti postavlja normalne zaloge, število dreves, prirastek in temeljnico (Perko, *Tradicija*, str. 35).

¹⁰⁵ *Gozdni red za Ilirske province*, str. 59.

Načrt ureditve Trnovskega gozda, ok. leta 1770 (Zilli, *I boschi alti e negri*, str. 19).

vanje in posejanje gozdnih sestojev. Hkrati pa je predvidel ukinitve zastonske pravice do sekanja v vseh gozdovih, od deželno knežjih do podložniških. Uporabo različnih vrst lesa (stavbni, orodni, modelirni, krčevinski, gradbeni, oglarski les, les za drva) so skušali omejiti tudi s predpisi o zidavi z drugimi materiali: »Vsa nova poslopja od temeljev do strehe naj bodo iz klesancev, nežgane ali žgane opeke.«¹⁰⁶ Gozdarski urad je moral dajati tudi dovolilnico za smolarjenje, čeplenje in navrtavanje za nabiranje smole in sokov ter nabiranje gozdnih sadežev. Tudi drvarji in oglarji so lahko sekali zgolj odkazan les. Ogenj so ob vihnem vetru in suši smeli kuriti le v kočah, celo kaditi brez pokrovčka za pipo je bilo v gozdu prepovedano. Tudi kolarji, izdelovalci skodel in drugih lesnih izdelkov niso smeli »pod Francozi« prosto sekati.¹⁰⁷

Okoli leta 1840 je eden prvih slovenskih gozdarjev Josip/Jože Koller zaradi boljše zaščite zunanje meje Trnovskega gozda dal postaviti zid iz zloženih kamnov, meje pa so bile marsikje še poudarjene s preseki. V Trnovskem gozdu se pojavijo tudi mejniki z oznako SG (Servitutsgrenze), do koder je segala meja servitutnih pravic, s katerimi je bila pod določenimi pogoji dovoljena paša. Naslednji pomemben Kollerjev poseg v Trnovski gozd je gozdni načrt iz leta 1842, ki je pri gospodarjenju z gozdom uvedel naravno pomlajevanje s postopno sečnjo, s katerim bi odstranili matični sestoj v krajšem časovnem razdobju. Leta 1855 se je omenjeni višji logar Koller iz Gorice lotil tudi gradnje ene najpomembnejših cest, ki je potekala iz Solkana mimo Ravnice do Trnovskega in je v 12 kilometrih premagala višinsko razliko 700 metrov. Izjemna vloga pri načrtovanju cestnega omrežja v Trnovskem gozdu pa je pripadala gozdarju in izumitelju Josefu Ressleru, ki je leta 1823 izdelal *Generalno karto trnovskih cestnih razmer*, v katero je vrisal vse obstoječe in načrtovane gozdne ceste. Predvidel je tudi šest novih prometnic iz gozda do Gorice, vendar projekt ni bil nikoli

¹⁰⁶ Prav tam, str. 66.

¹⁰⁷ Prav tam.

uresničen. Šele po njegovi smrti so zgradili štiri ceste v podobnih smereh, kot jih je sam predvidel.¹⁰⁸

Gozdne rede zamenjajo zakoni

S kasnejšo odpravo servitutnih pravic, ki so bile zajete v zemljiško odvezo z dne 7. 9. 1849, so bila na podlagi zakona o zemljiški odvezi izdana podrobnejša navodila za izvajanje odprave teh pravic za Primorsko.¹⁰⁹ Kasneje, ko so gozdne rede s predpisi o gozdnem gospodarstvu nadomestili zakoni o gozdovih (1852, 1929), se je začel prehod na še bolj organizirano gozdno gospodarstvo. Leta 1868 so začeli z novo ureditvijo, ki je z geodetsko izmero opredelila sestoje ter ugotovila prirastek in letno zalogo. Delo je potekalo vse do leta 1873. Tedaj je Trnovski gozd obsegal še 8.794 ha servitutov prostih površin in je bil razdeljen v štiri gospodarske okoliše: Trnovo, Lokve, Krnico in Dol. Uvedena je bila enotna metodologija gojenja in izkoriščanja gozda. Število uradnikov in čuvajev se je iz leta v leto povečevalo, kar je skrb za gozd še dodatno poostrilo. Podatki za leto 1869,¹¹⁰ ki pod goriško sredogorje prištevajo vasi Čepovan, Trebušo, Grgar, Ravnico, Trnovo, Loke, Lokve in Lazono ter trnovski del šempaske občine, vasi sredi ali v neposredni bližini »*najpomembnejšega gozda goriške, ki je Trnovski*«, hvalijo gozd, ki je tudi zelo dobro vzdrževan.

Kljub prvotnemu slabemu odnosu do gozda in kasnejši veliki gospodarski izrabi Trnovskega gozda (popolno uničenje dela gozda z izsekavanjem za potrebe glažut, stihijsko izkoriščanje s strani podložnikov), ki sta prevladovala v minulih stoletjih, so bili (državni) posegi naših prednikov v gozd prepleteni z mislijo na dolgoročne posledice. Zato so vedno bolj načrtna ravnanja oblasti, ozaveščanje in trajnostni posegi za ohranitev gozda, ki velikokrat niso bili naklonjeni tamkaj živečemu prebivalstvu, prostrane površine Trnovskega gozda ohranili do današnjih dni, saj mu je zaradi gospodarnega ravnanja v preteklih stoletjih uspelo obdržati pretežen del svoje prvotne površine.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ASG – Archivio statale di Gorizia

Tavolare Teresiano di Gorizia (1761–1891): Loqua.

Libri di strumenti tavolari: Loqua.

AST – Archivio statale di Trieste

Catasto Franceschino, Elaborati catastali (1818–1840).

Archivio statale di Trieste, Mappa Deren Kaiserl-Königl-Ternovaer Hoch und Schwarz Waldungen in der Grafschaft Görz, 1769, IR Direzione delle Fabriche, Archivio Piani 911, b.16.

C. R. Governo peri il litorale, Atti amministrativi di Gorizia, 1754–1783, Piano di assessmento della foresta, anno 1770 circa, b.23.

Goriški muzej

Cossar, Ranieri Mario: L'industria del vetro nell'Alto Goriziano [kopije prepisa po Cossarjevih zapiskih], 1914, 56 str.

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica

Šolska kronika Osnovne šole v Lokvah, inv. št. 12.

ČASOPISI

Soča, 1871

LITERATURA

Bianco, Furio: »L'armonia sociale nelle campagne«. Economia agricola e questione colonica nelle Principesca Contea di Gorizia e Gradisca tra '800 e '900. *Economia e società nel Goriziano tra '800 e '900*. Gorizia : Edizioni della Laguna, 1991.

Blaznik, Pavle: Enote individualne posesti. *Gospodarska in družbena zgodovina agrarnih panog*. 1. *Agrarno gospodarstvo*, 1970, str. 161–184.

Blažko, Boris: Čibejeva kronika kot kazalo za preučevanje zgodovine Lokavca in Gore. *Edmund Čibej – Zbrani spisi*. Predmeja : Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora, 2005, str. 27–58.

Cossar, Ranieri Mario: *L'industria del vetro nell'Alto Goriziano*. Trieste : Tipografia del Lloyd triestino, 1928, str. 314–339.

Crivellari, Dino: La Selva di Ternova. *Le vie d'Italia: rivista mensile del Touring club Italiano*, 1924, str. 973–982.

¹⁰⁸ Vilman, *Gozdarska pot Josefa Ressler*, str. 18.

¹⁰⁹ Več o odpravljanju služnostnih pravic v gozdovih prim.

Perko, *Gozd lahko živi*, str. 50.

¹¹⁰ Czoernig, *Gorizia*, str. 40, 76, 79.

- Czoernig, Carl von: *Gorizia »la Nizza austriaca«, il territorio di Gorizia Gradisca*. Gorizia : Cassa di Risparmio, 1969.
- Čeč, Dragica: »Nisem kradel lesa, samo veje sem pobiral«: o vzrokih in načinih preganjanja gozdnih prekrškov v ribniškem gospostvu na prehodu iz 18. v 19. stoletje. *Kronika* 52, 2004, str. 17–34.
- Edmund Čibej: *zbrani spisi* (ur. F. Černigoj). Gora : Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine, 2005.
- Fanfani, Tommaso: *Economia e società nei domini ereditari della monarchia Absburgia nel Settecento: Le contee di Gorizia e Gradisca*. Milano : A. Giuffrè, 1979.
- Gozd in gozdarstvo Slovenije. Ljubljana : Zveza gozdarskih društev Slovenije; Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS; Zavod za gozdove, 2004.
- Gozdni red. *Enciklopedija Slovenije*, 3. Zvezek. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989, str. 344.
- Gozdni red za Istro, Furlanijo in Kras, 1541 (ur. B. Anko). Ljubljana : Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo (Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem; 6), 1989.
- Gozdni red za Ilirske province, 1810 (ur. B. Anko). Ljubljana : Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo (Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem; 5), 1989.
- Granda, Stane: Kratek prerez zgodovine gozda in gozdarstva na Slovenskem II. *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu*. Ljubljana : Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985, str. 67–74.
- Guzelj, Avgust: *Navod za oskrbovanje malih gozdnih posestev na Kranjskem in Primorskem*. Ljubljana : Gozdarsko društvo za Kranjsko in Primorsko, 1903.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo pred-jožefinskih župnij na Slovenskem : Primorska: Oglejski patriarhat, Goriška nadškofija, Tržaška škofija*. Nova Gorica : Goriški muzej, grad Kromberk, 2001.
- Hofmann, Amerigo: *L'altipiano di Tarnova. Guida del friuli. V. Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco*. Udine : Società Alpina Friulana, 1930, str. 297–318.
- Iancis, Paolo: *Manifattori e lavoranzia le forme del lavoro a Gorizia nel Settecento*. Gorizia : Edizioni della Laguna, 2001.
- Izbrano gradivo za zgodovino gozdarstva na Slovenskem v srednjem veku. Ljubljana : Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1994.
- Killian, Herbert: Una innovazione selvicolturale: l'introduzione della sega nell'Europa Centro-Settentrionale. *Quaderni storici* 49, XVII, n. 1, str. 59–70.
- Kolenc, Petra: Škafarstvo (pintarstvo) na Lokvah. *Ljudem: ljudska dediščina za muzeje na Banjski in Trnovski planoti*. Grgarske Ravne : Ustanova Fundacija BiT Planota, 2009, str. 192–210.
- Kordiš, Franjo: *Idrijski gozdovi skozi stoletja*. Tolmin : SGG, 1986.
- Korošec, Branko: *Naš prostor v času in projekciji, oris razvoja zemljemernstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem*. Ljubljana : Geodetski zavod SRS, 1978.
- Kos, Milko: Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zv. 2. *Urbarji Slovenskega Primorja*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1954.
- Kozorog, Edo: Mejna znamenja na severnem Primorskem. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 32, 2008, str. 77–90.
- Kozorog, Edo in Matej Vuga: Načrt deželnokežjih gozdov na Goriškem in Gradiščanskem. *Gozdarski vestnik*, 56, št. 5/6, 1998, str. 291–294.
- Kozorog, Edo in Janko Žigon: Flameckov načrt za državne gozdove na Tolminskem. *Tolminski zbornik* 1997, str. 145–151.
- Kozorog, Edo: *Zasnova regijskega parka Trnovski gozd–Nanos: strokovne podlage za gozdarstvo*. Tolmin : Zavod za gozdove, območna enota Tolmin, 2010.
- Maily, Anton von: *Cultura tedesca nella Contea. Ricordi Goriziani*. Gorizia : LEG, 2004, str. 99–107.
- Malnič, Andrej: O preteklosti gozdov na Goriškem: besedilo z razstave [tipkopis]. Hrani: Goriški muzej, 2001.
- Marušič, Branko: *Trnovski gozd. 10. Partizanski pohod delavcev LB in NB Slovenije »po poteh IX. korpusa«, Trnovo pri Gorici, 26. maja 1984*. Nova Gorica : Temeljna banka, 1984, [36] str.
- Marušič, Janez et al.: *Trnovski gozd. Kraške krajine notranje Slovenije*, 1998, str. 32–37.
- Massi, Ernesto: *L'ambiente geografico e lo sviluppo economico nel Goriziano*. Gorica : Tipografia edit. G. Iucchi, 1933.
- Mihelič, Darja: Kratek prerez zgodovine gozda in gozdarstva na Slovenskem I. *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu*. Ljubljana : Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985, str. 61–66.
- Mihelič, Darja: Usoda gozdov na Slovenskem do 16. stoletja. *Ekonomika i ekohistorija*. Vol. 4, št. 4, 2008, str. 27–51.
- Mikuletič, Vitomir: *Trnovski gozd. Jadranski kalendar*, 1979, str. 157–168.
- Mikuletič, Vitomir: *Trnovski gozd. Ljudem: ljudska dediščina za muzeje na Banjski in Trnovski planoti*. Grgarske Ravne : Ustanova Fundacija BiT Planota, 2009, str. 224–251.
- Močnik, Hubert: *Trnovska planota*. Gorica : [s. n.], 1974.

- Morelli di Schönfeld, Carlo: *Istoria della Contea di Gorizia in quattro Volumi compresavi un Appendice di note illustrative*. Mariano del Friuli : Edizione della Laguna, 2003 (Faksimile ponatise 3. izdaje iz leta 1855).
- Morpurgo, Marcello: *L'altipiano di Tarnova: studio di geografia fisica e antropica*. Padova : Università di Padova, Facoltà di lettere e filosofia, 1941.
- Paljk, Vinko: Iz cerkvene zgodovine Solkana. *Jako stara vas na Goriškem je Solkan: zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja*, 2001, str. 98–135.
- Panjek, Aleksander: Kmetijstvo in trgovina na Goriškem v novem veku: kmečki upor leta 1713 iz gospodarsko-zgodovinske perspektive. *Annales* 10, 1997, str. 153–162.
- Panjek, Aleksander: Gli usi del bosco nelle Alpi Giulie in età moderna. *Comunità e questioni di confini in Italia settentrionale: XVI–XIX sec.* Milano : F. Angeli, 2007, str. 144–167.
- Panjek, Aleksander: O mejnosti Goriške grofije v baroku – gospodarski in družbeni pogled. *Barok na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2006, str. 167–172.
- Papež, Jože in Vojko Černigoj: Zgodovina gospodarjenja z gozdovi v GGE Predmeja. *Gozdarski vestnik* 65, št. 1, 2007, str. 46–59.
- Pavlin, Vojko: *Goriško gospostvo ob prehodu pod Habsburžane na osnovi urbarja iz leta 1507*. Nova Gorica : Goriški muzej, 2006.
- Pavlin, Vojko: Iz starejše zgodovine Grgarja (posestna in gospodarsko-socialna podoba kraja). *Grgarski zbornik* (ur. J. Doljak). Grgar : Krajevna skupnost, 2009, 48–67.
- Pavlin, Vojko: Goriško gospostvo na začetku 16. stoletja. *Kronika: Iz zgodovine Goriške*, 55, 2007, str. 185–200.
- Perko, Franc: Tradicija gozdnogospodarskega načrtovanja na visokem Krasu. *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu*. Ljubljana : Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985.
- Perko, Franc: *Gozd lahko živi brez človeka, ljudje ne morejo brez gozda: raba in gospodarjenje z gozdovi v Sloveniji od začetkov do danes*. Ljubljana : Zveza gozdarskih društev Slovenije – Gozdarska založba in založništvo Jutro, 2011.
- Piussi, Pietro: *Un inventario forestale del XVII sec. per i boschi costieri dell' Alto Adriatico*. Rim, 1976.
- Planissi, Francesco: *Femminilità goriziane*. Gorica : BSI, 2004.
- Posebni krajevni imenik za Primorje*. Dunaj : A. Holder, 1885.
- Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL): *Coronini*. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1974.
- Rajšp, Vinko in Drago Trpin: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*, opisi 3. zv. Ljubljana, 1997.
- Ribnikar, Peter: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis*, št. 36, 1982, str. 321–337.
- Scheyer, Mavricij: *Navod kako naj ravnajo posamezni kmetje in cele soseske z gozdom. Slovenskim soseskam in kmetom*. Ljubljana : Deželni odbor kranjski, 1869.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana : ZRC SAZU, Modrijan, 2009.
- Slokar, Ivan: Zgodovina steklarske industrije na Goriškem. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 12, 1964, str. 64–66.
- Šivic, Anton: Prispevek k zgodovini urejanja naših gozdov. *Gozdarski vestnik*, 1966, str. 187–192.
- Šušmelj, Jože: O Trnovskem gozdu. *Zgodbe s Trnovske planote* (ur. J. Šušmelj). Gorica : Mohorjeva družba, 2011, str. 7–18.
- Štih, Peter: »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Gorizia«: o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in furlanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412). Nova Gorica : Goriški muzej, 1999.
- Štih, Peter: »Kmečko prebivalstvo v grofijah Goriška in Gradiščanska je sicer delavno, vendar zelo revno ...« Poročilo dvornega vojnega sveta o socialnem in gospodarskem stanju na Goriškem in Gradiščanskem iz leta 1770. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, 33–34/I. 2010, str. 319–334.
- Šturm, Sašo: Steklarska obrt v dolini Trebušice. *Trebuški zbornik*. Tolmin : Tolminski muzej, 2003, str. 169–184.
- Toplikar, Janko: L'altipiano di Tarnova ieri e oggi. *Studi Goriziani*, vol. 103–104, 2009.
- Valenčič Vlado: Nekdanji deželnoknežji gozdovi na Primorskem. *Gozdarski vestnik*, 14, 1956, str. 233–251.
- Valenčič, Vlado: O gozdarski politiki 18. stoletja. *Gozdarski vestnik*, 15, 1957, str. 234–288.
- Valenčič, Vlado: Gozdarstvo. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog*, 1970, str. 417–465.
- Vilfan, Sergej: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero. *Zgodovinski časopis*, 8, 1954, str. 27–86.
- Vilman, Vladimir: Gozdarska pot Josefa Resslera. *Od vijaka do junaka – Josip Ressel*. Ljubljana : Tehniški muzej Slovenije, 2007, str. 14–23.
- Voje, Ignacij: *Slovinci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Zgodbe s Trnovske planote* (ur. J. Šušmelj). Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 2011.
- Zilli, Sergio: »I boschi alti e negri« la foresta di Ternova tra età moderna e contemporanea. *Annali di storia Isontina*, 5, 1995, str. 5–36.

Žumer, Lojze: Delež gozdov v slovenskem prostoru. Ljubljana : Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1976.

S U M M A R Y

»In the heart of the borderless forest.« Use, exploitation and management of the Trnovo Forest since the beginning of the colonization until the late 19th century

Due to difficult access and lack of watercourses for the transportation of wood, the Trnovo Forest was for a long time of no interest to planned management; therefore, the data from the time before the first forest plans were developed in the early 18th century are very poor. The notes of 1724 regarding the Imperial Royal Commission (concession of the Oriental Society to cut wood for the purposes of shipbuilding) provide the first detailed information about the ways of life in the forest. They reveal careless attitude of the local population towards the forest and provide evidence of expanding deforestation in favour of the Count Coronini's estate (villages Lokve, Lazna).

Around 1840 one of the first Slovenian foresters, Josip Koller, gave an order to erect a stacked stone wall to protect the external borders of the

forest; in some places the borders were further marked by strips of clearing. Koller's next important intervention into the Trnovo Forest was the management plan of 1842 promoting natural forest rejuvenation by progressive felling to remove the natural forest stand in a shorter period of time. In 1855 Koller also embarked on the construction of one of the most important roads, which started in Solkan, ran through village Ravnica and continued to Trnovo, making an altitude difference of 700 m over the course of twelve kilometres.

A remarkable role in planning the road network in the Trnovo Forest, however, was played by the forester and inventor Josef Ressel, who in 1823 drew up the *General map of road conditions*, in which he inserted every existing and planned forest road.

The subsequent abolition of rights of servitude, which were included in the land redemption of 17 September 1849, was accompanied with the publication of detailed instructions for the elimination of these rights for the Littoral on the basis of Land Redemption Act. Later, when the forest orders with the regulations on forest economy were replaced by Forest Acts (1852, 1929), began the transition to an even more organized forest economy. The increasingly systematic measures taken by the authorities, including awareness-raising campaigns and sustainable interventions for forest conservation (often not in favour of the local population) resulted in the centuries-long preservation of a vast area of the Trnovo Forest until the present day.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 323.1(497.4Ljubljana=112.2)"18"
930.85(497.4Ljubljana)"18"

Prejeto: 18. 2. 2012

Tanja Žigon

dr. znanosti, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: tanja.zigon@ff.uni-lj.si

Boštjan Udovič

dr. znanosti, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bostjan.udovic@fdv.uni-lj.si

Nemško-slovenski odnosi v Ljubljani v drugi polovici 19. stoletja v očeh publicista, urednika in satirika Jakoba Alešovca (1842–1901)

IZVLEČEK

Prispevek obravnava pogled časnikarja, urednika, pisatelja in satirika Jakoba Alešovca (1842–1901), že od svojega otroštva razcepljenega med slovenstvo in nemštvo, na odnos med Nemci in Slovenci v Ljubljani. Alešovec konec šestdesetih let 19. stoletja ni bil le urednik slovenskega satiričnega lista Brenclj, temveč je od 1868 do 1870 urejal tudi v nemščini pisani časnik za domovinske interese Triglav. V prispevku so analizirane in komentirane njegove objave v Triglavu, predvsem v podlistku, ki prinaša Alešovčeva feljtonistična »kramljanja«. Prispevek prikazuje Alešovca, ki v Triglavovi rubriki »pod črto« stopa v ospredje ne le kot kritični opazovalec, temveč odkriva tudi svoj subjektivni pogled na tedanjo ljubljansko družbo in na čas, v katerem je živel.

KLJUČNE BESEDE

Jakob Alešovec, Ljubljana, kulturna zgodovina, podlistek, časnik Triglav, nemško-slovenski odnosi

ABSTRACT

GERMAN-SLOVENIAN RELATIONS IN LJUBLJANA IN THE SECOND HALF
OF THE 19TH CENTURY IN THE EYES OF A JOURNALIST, EDITOR AND SATIRIST
JAKOB ALEŠOVEC (1842–1901)

The contribution focuses on the German-Slovenian relations in Ljubljana as viewed by the journalist, editor, writer and satirist Jakob Alešovec (1842–1901), torn since childhood between Slovenianhood and Germandom. At the end of the 1860s, Alešovec not only edited the Slovenian satirical gazette Brenclj but also the German newspaper for homeland interests, Triglav (1868–1870). The contribution analyses and comments on his writings in Triglav, especially in the feuilleton featuring Alešovčeva's feuilletonist »chatter.« The contribution describes Alešovec stepping into the foreground with his Triglav column »Below the line,« not only by establishing himself as a critical observer but also by revealing his subjective views of the then Ljubljana society and the time in which he lived.

KEY WORDS

Jakob Alešovec, Ljubljana, cultural history, feuilleton, newspaper Triglav, German-Slovenian relations

Uvod

Slovenskega časnikarja, urednika, dramatika in pripovednika Jakoba Alešovca sta kulturna in literarna zgodovina predvsem zaradi njegove kontroverznosti in vagabundskega življenja, ki se je končalo z vdajanjem alkoholu v ljubljanskih beznicah, potisnili na obrobje. V slovensko slovstveno zgodovino se je zapisal kot »Brencelj-Alešovec«, ki je s svojimi ostrimi in kritičnimi podlistki in črticami ljubljanski družbi v drugi polovici 19. stoletja postavljao ogledalo, v katerem se je nerada prepoznala. Poleg tega Alešovec velja tudi za avtorja prve slovenske kriminalke, saj je v povestih *Iz sodnijskega življenja* (1875) v slovensko literaturo vpeljal lik pravega detektiva, zvitega, poštenega in doslednega preiskovalca, ter tako postavil temelje kriminalni ali detektivski povesti pri nas.¹ Kljub temu ga Anton Slodnjak v svoji literarni zgodovini le bežno omenja in o njem površno pravi, da je bil nadarjen, dober pripovedovalec in bister opazovalec, ki pa je »zamenjal ljudskost literature z izrazno površnostjo in hoteno primitivnostjo.«² Še dlje je šla prevajalka Lučka Jenčič, ki je leta 1991 v spremni besedi k Alešovčevim *Ljubljanskim misterijem*, nastalim po vzoru tedanjega žanra, torej znamenitih Pariških ali Londonskih misterijev, zapisala, da s ponatisom knjige »iz pozabe jemljemo enega številnih poltalentirancev in polliteratov.«³

Vidnejše mesto v slovenski literarni zgodovini je Jakob Alešovec izgubil že v začetku 20. stoletja. Delno so k temu prispevale sodbje njegovih sodobnikov, delno pa tudi negativne kritike Alešovčevih del. Politik, zdravnik in pripovednik Josip Vošnjak (1834–1911) je tako v svojih *Spominih* o Alešovcu zapisal: »Alešovec je bil eden tistih v valovih življenja pogrezlih talentiranih ljudi, ki so bili preslabe volje, da bi znali brzdati svoje, rekel bi, animalske nagone. Škoda, da ga ni poznal Cankar! Alešovec bi bil živ eksemplar telesno in duševno propalega viteza, kakoršne slika on tako rad. Brencelj, pod tem imenom je bil Alešovec znan po vsem Slovenskem, je imel dobro humoristično in satirično žilo, nedostajalo pa mu je prave omike ter lastnih misli in idej. Služil pa je pošteno svoji konservativni stranki. Nihče ga ni smatral resnim, zato pa se menda tudi nihče ni jezil, ako so ga zadele njegove šale. Vsaj dr. Zarnik in jaz sva ga popolnoma ignorirala, dasi sva bila v 'Brenclju' stalna rubrika pod naslovom 'Tina in Jože' in zgoraj najini karikaturi [...]«⁴

Podobno tudi Josu Jurkovič v *Ljubljanskem zvonu* ob izidu dela *Ne v Ameriko!*, ki so ga leta 1912 v

Ljubljani natisnili kot šesti zvezek Alešovčevih izbranih spisov (drugi, popravljene natis v priredbi Jožefa Volca), o avtorju in njegovem delu ni našel pohvalne besede. Zapisal je: »Zakaj se izseljujejo ti ljudje? To bi nam Alešovec težko povedal [...] Kaj je vzrok fiasku, ni težko uganiti. Poleg tega, da ni bil pisatelj umetnik in mu je bil neznan vsak smisel za koncepcijo, je bil tudi njegov znanstven in neznanstven aparat, s katerim se je lotil dela, silno enostaven. Najprimitivnejši pojmi iz geografije, nekaj prečitanih »indijanaric« – to je bilo vse, če izvzamemo didaktične in moralizirajoče sposobnosti. Knjiga je bila in je namenjena preprostemu ljudstvu, ki je ne bo devalo pod kritičen mikroskop. Vendar je vprašanje, če bo dosegla svoj namen. Prvič veje iz knjige precej konservativnosti – včasih kitajske, ki dela ljudstvo nezaupljivo proti vsemu, kar nima izrazito rovtarskega akcenta in ubija vsako podjetnost, drugič je izseljevanje plod razmer in se bo dalo težko kaj opraviti z ideologijami.«⁵

Vendar pa se zdi, da je prav ta drža literarne zgodovine, nekakšen *damnatio memoriae*, na svoj način prispeval k temu, da Alešovec in njegovo delo nista utonila v pozabo. Odnos do Alešovca je bil tudi precej ambivalenten. Medtem ko so eni njegovo delo zavračali in ga kritizirali, so drugi v Alešovčevem pisanju prepoznali tudi druge plati in izpostavili njegov pomen, kot na primer leta 1910 anonimni avtor recenzije Alešovčeve avtobiografije *Kako sem se jaz likal*.⁶ V *Domu in svetu* je posebej pohvalil, da je Katoliška bukvarna, ki je delo izdala v ponatisu, »oživila našega najboljšega poljudnega pisatelja, ki ga doslej še nihče ni dosegel v pristnem slovenskem humorju, bodeči zabavljici in krepki izvirnosti«,⁷ ter dodal, da se bodo dela, kot so Alešovčev avtobiografski opis ter njegove *Ljubljanske slike*, »čitale, med širokimi krogi, dasiravno je že izginil duh in razmere, ki jih opisuje Alešovec«.⁸ Čeprav so Alešovčeva besedila pogosto zelo subjektivna slikanja ljubljanskega družbenega življenja v drugi polovici 19. stoletja, bralca še vedno pritegnejo, obenem pa so tudi svojevrsten zgodovinski vir ali, kot beremo v oceni, »slika iz naše kulturne zgodovine«.⁹

V zadnjih dveh desetletjih so nekatera Alešovčeva dela izšla v ponatisu (*Ljubljanski misteriji*, 1991; *Ljubljanske slike*, 2003; v elektronski obliki pa še *Iskren zagovornik*, 2011), vendar pa bi veljalo slediti mnenju, ki ga je poleti 2002 v *Književnih*

¹ Kmecl, *Od pridige do kriminalke*, str. 113.

² Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 88.

³ Jenčič, *Pozabljeni Jakob Alešovec*, str. 123.

⁴ Vošnjak, *Spomini*, str. 627.

⁵ Jurkovič, Jakoba Alešovca izbrani spisi, str. 219.

⁶ Alešovčev življenjepis *Kako sem se jaz likal* so prvič natisnili v Blaznikovi tiskarni leta 1884. V podnaslovu *Povest slovenskega trpina* prepoznamo Alešovčev ironičen pogled na lastno življenjsko zgodbo, ki jo je avtor napisal, kot pravi, »v poduk in zabavo«.

⁷ Anonimno, Alešovec Jakob: *Kako sem se jaz likal*, str. 460.

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam.

listih izrazil igralec Polde Bibič. Zapisal je, da bi bil po tolikem času vendar že pravi trenutek, da bi Jakoba Alešovca in njegovo delo ponovno vzeli pod drobnogled ali vsaj v roke njegove knjige.¹⁰

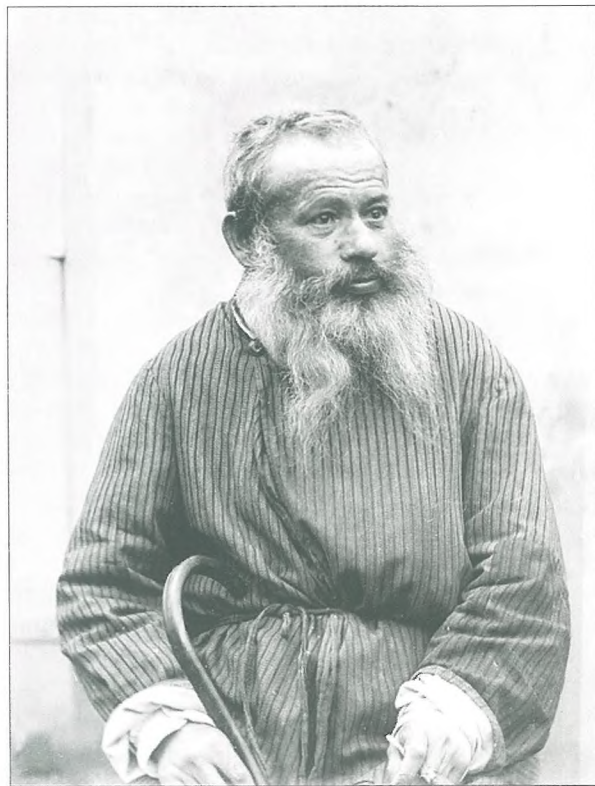
Kdo je bil Jakob Alešovec?

Jakob Alešovec se je rodil 24. julija 1842 revnim staršem v Skaručni, v zavetju Šmarne gore, in je vse življenje veljal za posebnega. Že v otroštvu se je naučil in ponotranjil misel, ki so mu jo privzgojili tako starši kakor okolica, v kateri je odrasčal: »*Najpopolnejša stvar na svetu je gospôda, najmanj popolna pa kmet – to je stavek, katerega si menda nihče ne bo upal odstaviti od njegove veljave. 'Učen gospod – zarobljen kmet' – to je dvoje nasprotij kakor hrib in dolina. Gospod ne more biti zarobljen, kmet pa ne učen.*«¹¹

Kmečki fant, determiniran z idejo o boljših in slabših, olikanih in neolikanih, je tako bosonog tekal naokoli in zavidal grajskim in drugim gospôskim otrokom, kar jih je videl v vasi, »zavoljo tega, ker so hodili v čevljih in jih ni mogla pičiti nobena čebela.«¹² Po njegovi prvi »obuti« hoji za birmo so se mu začeli smiliti, »ker so morali imeti zmeraj ožuljene noge in polno mehurjev.«¹³

Alešovec nikoli ne bi bil videl šolskih klopi, če ne bi njegove razgledanosti opazil domači župnik in hkrati njegov učitelj. Očetova polomljena nemščina bi mu namreč komajda lahko pomagala dlje kot do nasledstva čevljarkega stola. Z denarno podporo frančiškanov je Alešovec obiskoval šolo v Kamniku in si ta leta svoje mladosti vtisnil v spomin kot najlepša. Slovo od Kamnika je prineslo tegobe in strah pred neznano Ljubljano, kjer je na gimnaziji nadaljeval šolanje. Nekaj časa je bil v Alojzijevišču. Tu so mu začele vidno pešati oči in sredi osemdesetih let je njegov vid popolnoma oslabil. Nedvomno je prav slepota prispevala levji delež k Alešovčevi žalostni življenjski zgodbi.

Alešovec nikoli ni zaključil šolanja, saj je v šestem gimnazijskem razredu (leta 1863) izstopil iz izobraževalnega kolesja.¹⁴ Temu je botrovalo predvsem veliko veselje nad prvimi besedili, ki so mu jih kot mlademu, komaj dvajsetletnemu fantu, objavili. Alešovec v svoji avtobiografiji omenja, da je kot dijak izdajal nemški list z naslovom *Die Schwalbe*, torej *Lastovka*. Nadalje pa se spominja tudi, da je bil potem, ko je bil njegov prvi prispevek, sicer ne pod njegovim imenom,¹⁵ objavljen v Münchenskem listu

Jakob Alešovec na fotografiji, nastali med letoma 1880 in 1900 (fotograf Fran Vesel, NUK, Zbirka upodobitev znanih Slovencev).

Fliegende Blätter, ponosen na ta dosežek ter je šolo, prepričan, da ni pomembna, obesil na klin.¹⁶ Zaspal je na lovorikah, češ »moja dela se tiskajo«, in zapustil šolo. S sošolcem Kosom, ki je risal humoristične podobe, sta odslej združila moči in Alešovec je k njegovim skicam dodajal besedila v nemščini, kajti »slovensko sva znala oba prav slabo.«¹⁷

Med počitnicami 1863 se je Alešovec potepal po Primorskem in Krasu.¹⁸ Obiskal je tudi Škocjanske

poslal uredništvu »*Fliegende Blätter*«, a brez Alešovčeve vednosti, ter ga objavil kot svoje avtorsko delo. Kljub temu je bilo natisnjeno besedilo v tujem listu za Alešovca dovolj velik dokaz, da lahko postane uspešen pisec.

¹⁶ Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 303.

¹⁷ Prav tam, str. 303.

¹⁸ Alešovec v svoji avtobiografski povesti rad pripoveduje o svojih potepanjih po Slovenskem, vendar je na primer Fran S. Finžgar v svojih spominih zapisal, da so Alešovčeve zgodbe o velikih potovanjih pogosto fiktivne. Menda niti v Trstu ni bil nikoli, čeprav se je hvalil, da je po nasvetu profesorja Kandernala želel v Trstu opraviti potrebne izpite in privatno nadaljevati šolanje. Po lastnem pripovedovanju naj bi celo dobil nekaj finančne podpore od ljubljanskega župana Coste za pot v pristaniško mesto (Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 323). Finžgar ugotavlja, da je imel Alešovec fantazijo kot Karl May, ki svojih Indijancev ni poznal, temveč si jih je izmislil. Finžgar se Alešovca spominja takole: »Pri meni se je pomudil za nekaj ur, kajpak ob vinu. O, kako prekrasno je lagal! Z vso resnobo mi je pripovedoval, kako se je vozil po Nilu in kako je gledal kro-

¹⁰ Prim. Delo. *Književni listi*, 8. julij 2002, str. 16.

¹¹ Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 3.

¹² Prav tam, str. 6.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Lončar, Jakob Alešovec, str. 6–7.

¹⁵ Ena od risb s tekstom je nekoč prišla »v roke nek[ega] znan[ega] 'literat[a]', ki je znal iz vsake reči 'kovati kapital'« (Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 303–304). Besedilo je

jame. Naravna lepota ga je prevzela in zvečer je sedel k papirju ter napisal poročilo o izletu: »*Kako sem bil očaran po tej podzemski veličastnosti, po grozni naravi tam okoli! Ni mi dalo miru, da sem sedel za mizo in spisal poročilo o tem izprehodu za tamkajšnjo družbo in ga potem bral. Da je bil opis dober, ne bom trdil; vendar mu je občinstvo ploskalo – menda najbrž za šalo; a gospod predstojnik je rekel: Pošljite ta spis Laibacherji za 'Blätter aus Krain'; boste videli, da ga bodo sprejeli, če ga še nekoliko opilite!*«¹⁹

Začelo se je »piljenje«, nakar je prispevek poslal uredništvu. V 43. številki je bil njegov opis *Ein Besuch bei Grotte St. Kanzian in Istrien* objavljen. Ko je držal v roki svoje natisnjene stavke, je bil pijan od slave.²⁰ Pod prispevkom se je tedaj še podpisal kot Jakob Aleschouz, kasneje, leta 1864 in 1865, je svoje dopise v prilogi »Ljubljancanke« *Blätter aus Krain*²¹ podpisoval s Alešovz ali Alešovc. Šele kasneje se je oklenil podpisovanja kot Alešovec.

Sodelovanje z *Blätter aus Krain* je za Alešovca pomenilo, da mu je uspel preboj ter da bo s svojimi prispevki dosegel publiko – bil je na pravi poti, da iz kmeta postane gospod. Nekaj težav mu je povzročal le urednik Ludwig Issleib (1827–1882), ki je v Ljubljano prišel iz Turingije ter konec leta 1856 prevzel uredništvo časnika *Laibacher Zeitung*, kasneje pa še priloge *Blätter aus Krain*. Issleib je v *Blätter aus Krain* uvedel »antidomovinsko« politiko, ki je časopisu odtujila vse domače pisce. Namesto »kranjskih talentov« in domoznanskih prispevkov je namreč objavljal le še nemške avtorje Prutza, Dräxler-Manfreda in druge, kar bralstvu ni bilo po go-du.²²

Nemško liberalno usmerjeni Ludwig Issleib je od Alešovca pričakoval poročila o »veleizdajskih« govorih prvakov na taborih ter je na primer prvo poročilo, ki ga je priobčil Alešovec, priredil tako, da je na Alešovca padel sum, da je »vohun, ki opazuje narodnjake in jih izdaja«,²³ kar je mladega Alešovca zelo bolelo. Kljub temu pa je z uradnim nemškim časnikom *Laibacher Zeitung* od leta 1866 redno

sodeloval. Tu je objavljajl humoreske, zgodovinske črtice in podobne »nepolitične« tekste, med drugim tudi roman oziroma lokalno novelo *Laibacher My-sterien* (v številkah 162 do 203 leta 1868).²⁴

V tem času je Alešovec pisal tudi za druge liste, pri čemer so bile objave njegov edini vir zaslužka. Tako beremo v *Povesti slovenskega trpina*: »*Jaz sem že tačas dopisoval v nemške liste – nič protinarodnega, to je gotovo – ne le v 'Laibacherico', ampak tudi v druge liste npr.: v 'Fliegende Blätter', v 'Illustriertes Familienjournal', v 'Gartenlaube' itd. Vse pač ni bilo sprejeto, pa veliko vendarle, in dobil sem marsikak goldinar, marsikak tolar.*«²⁵

Zaradi pragmatičnosti in pisanja za izključno nemške periodične liste je Alešovec veljal za nemškarja in celo Miroslav Vilhar (1818–1871) s Kalca, kjer je Alešovec od leta 1864 do 1866 delal kot domači učitelj, mu je svetoval, naj poskusi pisati slovensko, saj je nekoč že pisal krajše igre za bistriško čitalnico.²⁶ Alešovec ga je ubogal in leta 1866 dejansko začel objavljati slovenske tekste. Prvi slovenski dopis je leta 1866 objavil v celovškem *Sloven-cu*, svojo prvo knjigo v slovenskem jeziku pa nasled-nje leto v Ljubljani. Zgodovinska povest *Kustoca in Vis* s podnaslovom *Kratek popis vojske na Laškem leta 1866* je bila pisana v nezapletenem jeziku in na-menjena preprostemu ljudstvu. Alešovec se je tega zavedal in se je v kratki opombi v drobnem tisku na koncu knjige opravičil: »*Da se izognem preojstri kritiki, omenim tukaj, da sem pisal to knjižico nalašč za prosto ljudstvo in tedaj rabil besede, ktere so sploh znane vsakemu prostemu kmetu. Naj tedaj častiti omi-kani bravec ne stavi na dobno rešeto, na katerem se re-tajo druga enaka dela.*«²⁷

Leta 1864 se je na odru nemškega deželnega gledališča preizkusil celo kot igralec v ljudski igri *Sicher!, vulgo Dimež, der Schrecken von Krain*. Bil je strašansko razburjen, vendar nagrajen z burnim ploskanjem in šopki rož: »*Kdo je bil srečnejši, po-nosnejši od mene! Pač sem šel lačen spat, pa spal sem – če ne na lovorikah – pa vsaj na pušpanu.*«²⁸ Za nastop in pisanje je dobil 24 goldinarjev, lep denar, a kaj, ko je mladeniču manjkalo vsega »in zato tudi denar ni mnogo zalegel.«²⁹ Zatem je bila na oder postavljena še njegova igra o Francozih v Kamniku (*Fran-zosen in Stein*), ki so jo v deželnem gledališču v Ljubljani igrali 25. februarja 1866 in pri kateri se je Alešovec kot igralec ponovno izkazal.³⁰

19 kodile, ki so hrustali zamorčke, ko so se kopali» (Saleški Finžgar, *Izbrana dela*, str. 62).

20 Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 308.

21 Prav tam, str. 313.

22 Več o tem literarnem časopisu prim. Straub, *Die Wahrnehmung des Slowenentums*.

23 Prim. Žigon, *Deutschsprachige Presse*, str. 234. Prav zaradi tega je tedanji predsednik deželne vlade Karel Aleksander Ulepič (Ullepitsch), prvi Slovenec v Ljubljani na tem položaju, zahteval, da se spodbudi domače avtorje, naj objavljajo svoje prispevke v tedenski prilogi »Ljubljancanke«. Da bi se domači pisci povabilu odzvali in se za pisanje zavzeli, je tiskar odslej po Ulepičevem nasvetu vsakomur plačal po dva krajcarja za vrstico. Toda nagrada v denarju se je čez čas zazdela celo podjetnemu Kleinmayrju previsoka, zato se je odločil, da časopis zaradi razsipnosti in premajhnega zanimanja preneha izdajati (prim. Triglav, št. 4, 12. januar 1866, str. 14).

24 Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 321.

24 Leta 1991 je Alešovčeve *Misterije* v prevodu Lučke Jenčič izdala Mohorjeva družba v Celovcu.

25 Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 336.

26 Prav tam, str. 336 in 333.

27 Alešovec, *Kustoca in Vis*, str. 48.

28 Prav tam, str. 321.

29 Prav tam.

30 Triglav, št. 17, 27. februar 1866, str. 68.

Brencelj – Alešovec na naslovnici ponatisa Ljubljanskih slik iz leta 1911.

Kar se tiče pisanja, je bil Alešovec prepričan, da je treba pisati ljudske igre. Tega načela se je držal, tudi ko je za oder pripravljali svoji burki *Nemški ne znajo* (1879) in *Eno uro doktor* (1881). V svojem svetu, polnem občutka zapostavljenosti in prepričanja, da ni enakovreden »rojeni« gospodi, je verjel, »da edino ljudstvo polni gledališče, medtem ko zahaja celo slovenska inteligenca raje v nemški teater«.³¹

Leta 1866 je Alešovec krajši čas delal v Vipavi pri grofu Lanthieriju, kjer je urejal njegovo knjižnico. Leta 1867 se je vrnil v Ljubljano, postal sodelavec Bleiweisovih *Novic* in časnika za domovinske interese *Triglav*, ki je izhajal v nemščini, leta 1869 pa je začel izdajati še svoj satirično-humoristični list *Brencelj* (1869–1885).³² Zaradi ostrega in kritičnega

peresa, ki je zbudilo marsikoga in po katerem je Alešovec slovel, je bil *Brencelj* večkrat zasežen, njegov urednik pa je smel zato nekajkrat uživati gostoljubje Žabjeka ali, kot je o tem kraju zapisal Alešovec sam: »Žabjek! Beseda neizrekljivega pomena, polna veselja za tistega, kdor jo le samo sliši, dišča po biričih, preiskavnih sodnikih, deželni sodnji in deželnem pravdnistvu, po vodeni prežganki, trdih cmokih, ričetu in hišnem redu; hiša, kjer človek zgubi vse svoje pravice in postane številka, kjer se mude trdovratni grešniki, kjer ima ključ besedo in zvonec ukazuje in govori, kjer se z eno besedo 'sedi' [...] Žabjek je Žabjek, ne dá se primeriti drugi hiši, celo vojaški kasarni ne. Kmečkim prebivalcem je stradalnica, kjer se želodec krči in vadi zadovoljnosti z malim; gosposkim boljšega stanu, ktere pripelje kaka računska napaka ali kaka politična bolezen – po mislih sodnije, se ve dá – sem, je samotni otok v sredi mestnega gibanja, kraj, kjer se dolg čas prodaja; mestni sodrgi in zavoržencem sploh, ki nimajo svoje strehe, pribežališče v najhujši sili ... ljudem sploh, kateri tega rajskega kraja niso spoznali po lastni poskušnji, je hiša sramote ... slednjič c.k. sodnji in državnemu pravdnistvu predmet, na katerem si brusi pamet, krha peres in jezike ... sploh kraj, brez katerega bi c.k. deželna sodnja ne potrebovala polovice toliko osebja, kakor ga ima, skoro bi rekel sodnijskemu stanu potrebno – zlo.«³³

Svoje življenje je Alešovec v nenehnem pehanju za zaslužkom pri različnih listih in nizkih, včasih neplačanih honorarjih zaključil slep in obubožan. Potem ko je na cesti beračil in so se mu odpovedali vsi, celo znanci in pisateljski kolegi, je po Vošnjakovem posredovanju prišel v hiralnico. Vošnjak se je o tem »dobrem delu« rad pohvalil ter o tem piše tudi v svojih *Spominih*: »Takrat me je Klun nagovarjal, naj bi Alešovcu preskrbel deželno hiralniško ustanovo. [...] Toda ker smo vedeli, da Brencelju gotovega denarja ni dati v roke, sva se zmenila z dežel. glavarjem, da ga poizkusimo spraviti v hiralnico usmiljenih sester. Sel sem torej k prednici, ki je bila pripravljena sprejeti ga, ako se pokori hišnemu redu, posebno, da bo vsak večer ob 9. doma, ker se takrat zapirajo vrata. Brencelj je obljubil vse in bil sprejet. [...] Nekaj dni je res prihajal o pravem času domov, potem pa se je zgodilo, da je prilomastil šele ob 8. ali celo 9. gugajoč se in opotekajoč. In končno se je neko noč vrnil šele opolnoči iz neke beznice, razbijal po vratih hiralnice in kričal, naj mu odpro, česar pa niso storili. Prišel pa je policaj in ga odvedel. Nato ga je hiralnica seveda odslovila.«³⁴

³³ Alešovec, *Ričet z Žabjeka*, str. 5.

³⁴ Vošnjak, *Spomini*, str. 629. Alešovec je nekajkrat celo pobegnil iz hiralnice, ker, kot je rekel: »Sem tak osel, da mi je ljubša peštica ovsu v svobodi, kakor cel skedenj ovsu, če bi bil privezan pri njem« (Saleški, *Izbrana dela*, str. 138).

³¹ Moravec, *Meščani v slovenski drami*, str. 50.

³² Več o tem Globočnik, Alešovčev *Brencelj*; prim. tudi Globočnik, *Dvanajst jeznih mož*, str. 137–145.

Alešovec je umrl 17. oktobra 1901 v ljubljanski deželni bolnišnici. Za časa življenja si je strašno želel družbenega priznanja in vzpona, a zdi se, da je na poti do uresničitve te želje kot nepremagljiva ovira stalo njegovo kmečko poreklo, njegova prvotna identiteta. Občutek manjvrednosti ga je spremljal vse življenje. V svoji avtobiografiji je zapisal: »Ako se boče povzpeti kmet do višje ali vsaj nižje popolnosti, se mora izpremeniti v gospoda. To pa ne gre, kakor bi trenil. Ni dosti samo sleči kmeta in obleči gospoda, ampak človek se mora ves prekuhati, pregnetiti, preustrojiti, pooblati, obrezati, opiliti itd.; kar seveda trpi dolgo in se utegne posrečiti ali pa tudi ne. Saj se tudi iz okornega bloda ne naredi brž lično hišno orodje, ampak je treba k temu več časa, mnogo dela, mnogih rok ter še kake druge pritikline. Prestrojenje ni lahko delo, tudi strojencu nikakor prijetno, ker mora trpeti, da drugi popravljajo to, kar je pustila na njem narava nepopolnega ali je celo izkazila. Tako popravljanje ob živem telesu je res neprijetno; to ve vsak, kdor je to prestal.«³⁵

Alešovčeve objave v ljubljanskem *Triglavu*, nemškem časniku za domovinske interese

Zgodovina nastanka časnika *Triglav* sega v leto 1863, ko je prenehal izhajati Vilharjev *Naprej*. Vedno glasnejši so bili glasovi, ki so opozarjali, da Slovenci potrebujemo nov politični list v domačem jeziku. Ustanovitev časnika *Triglav*, ki je zastopal slovenske interese v nemškem jeziku, leta 1864 je povzročila velik razkol med staro- in mladoslovenci. Slednji niso razumeli, čemu Costa in Bleiweis agitirata za nemški časnik, ko pa je bila potreba po ustanovitvi slovenskega političnega lista mnogo večja. Ustanovitelji časnika, ki ga je tiskal ljubljanski tiskar Jožef Blaznik (1800–1872), so v programu poudarili, da je namen novoustanovljenega lista zastopati domovinske interese dežele ter odpirati oči nevednim in premalo obveščenim Nemcem na Kranjskem.³⁶

Po menjavi dveh urednikov, Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912) in Eduarda Pourja (1840–neznano), je leta 1867 uredništvo ter obenem tudi lastništvo lista prevzel Peter Grasselli (1841–1933). Ta se je, potem ko je junija 1868 v 25. številki *Triglava* objavil sporni Levstikov članek *Unsere Deutsch-Liberalen*³⁷ ter si na vrat nakopal tiskovno tožbo in pet tednov na Žabjeku, umaknil iz časniških vod.

Alešovec za uredniškim krmilom *Triglava*

Dobrega pol leta kasneje je s šestnajsto številko dne 23. februarja 1869 na Bleiweisovo prošnjo odgovorno uredništvo *Triglava* prevzel dotedanji redni sodelavec lista Jakob Alešovec. Alešovec o tem poroča na koncu svoje avtobiografije, ki jo s tem poglavjem svojega življenja tudi zaključuje: »Olikal sem se toliko, da sem se prav dobro seznanil z dr. Costo in z dr. Bleiweisom. Ko sem dal natisniti v 'Triglavu', takratnem nemškem listu narodne stranke, heksametre 'Ein Pionier des Deutschtums in Krain', prevzel sem po prošnji dr. Bleiweisa ta list, ker je moral njegov tedanji urednik, gospod P. Grasselli, iti na Žabjek. Prav tisto leto sem pričel izdajati tudi 'Brencljina'. Do sèm gre zgodovina slovenskega trpina, ki se je likal po nemških šolah in drugje. Potem je nastopila druga, politična doba. S to pa bodi tudi konec tej povesti.«³⁸

O novem uredniku *Triglav* ni posebej poročal in le pozorni bralci so na dnu zadnje strani časnika opazili Alešovčevo ime namesto Grassellijevega. Jakob Alešovec je *Triglav*, njegovo politično usmerjenost in uredniško politiko poznal, saj se je v *Triglavovih* podlistkih pod psevdonimom »Der jüngste Homeride« pojavljal že leta 1868.

V četrtem letniku *Triglava* se ne moremo znebiti občutka, da je Alešovec podoba lista in njegove vsebine, predvsem tiste »pod črto« na tretji in četrti strani, oblikoval skoraj popolnoma sam. Zdi se, da mu je (tako kot tudi prejšnjim urednikom, kar potrjuje, da je bil nemški list za slovenske interese pravzaprav anahronizem) močno primanjkovalo ljudi, ki bi soustvarjali list. Z veliko zagnanosti in dobre volje je Alešovec to težavo sprva spretno reševal tako, da je deloma z redkimi dopisniki in deloma sam polnil stolpce in vrstice časnika. Objavljal je celo presenetljivo malo ponatisov iz drugega časopisja, bodisi izhajajočega na Kranjskem bodisi drugje na Slovenskem ali v monarhiji. Toda bilo je le vprašanje časa, kdaj mu bo zmanjkalo ne le moči, temveč tudi volje in predvsem denarja. Ta je bil pravzaprav bistvena težava, saj brez kovancev v žepu sodelavcev ni mogel plačevati.

Kako se je Alešovcu zamerila Kleinmayr & Bambergov tiskarna

Alešovec, ki se je imel za zavednega »narodnjaka« in Slovenca, zase v Ljubljani nikakor ni našel pravega prostora pod soncem. Zaradi pisanja v nemške časopise, kot npr. *Laibacher Zeitung* in priloga *Blätter aus Krain*, in zaradi omenjenih Issleibovih popravkov njegovih dopisov so ga čisto celo »s čitalnice ven 'sforali', češ, da [je] 'nemškutarski'»

³⁵ Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 3.

³⁶ Prim. Žigon, *Eine slowenische Stimme in deutscher Sprache*, str. 97–100. Več o *Triglavu* Žigon, *Nemški časnik za slovenske interese*.

³⁷ *Triglav*, št. 25, 6. junij 1868, nepaginirano. Slovenski prevod je objavil Slodnjak v Levstikovem zbranem delu (prim. Levstik, *Zbrano delo*, str. 44–48).

³⁸ Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 351.

špicelj»³⁹, po drugi strani pa je imel enake težave v nemškem taboru. Tako na primer Alešovec ni maral Kleinmayr&Bambergove tiskarne, kjer je nekaj časa delal kot korektor. Iz tiskarne, kjer so tiskali glasilo kranjskega nemštva *Laibacher Tagblatt*,⁴⁰ se je pogosto ponorčeval. Tako je na primer v osmi in deveti številki četrtega letnika *Triglava* objavil heksametre o popotovanju v onostranstvo (*Eine Wanderung in's Jenseits*)⁴¹ in v slogu znanih dunajskih feljtonistov, kot je bil Ferdinand Kürnberger (1821–1879),⁴² ki je pisal za *Neue Freie Presse*, na papir izlil vse, kar mu je ležalo na duši. Alešovčev ep je »opravičilo« za njegov »zmoten« nazor o tem, da je nemški jezik omikan. V družbi protagonistke, boginje, ki ga vodi, se z novim, narodno in slovensko usmerjenim prepričanjem sprehodi po »oni strani«, med dušami v nebesih in v peklju. Tu ni treba poudarjati, da so v Dantejevem smislu zgoraj dobri, torej slovenski poeti in veliki pevci drugih narodov, spodaj pa nihče drug kot – tokrat po Alešovčevu – sodelavci *Laibacher Tagblatta* ter drugi, ki jih ima Alešovec za renegate.⁴³

Ker so pri Kleinmayr&Bambergu tiskali »osovraženi« *Laibacher Tagblatt*, je bilo podjetje za Alešovca že samo po sebi sinonim za »nasprotnike slovenstva«, poleg tega pa se je prav tu Alešovec po lastnih besedah iz oči v oči srečal z nemškutarstvom in odpadništvom od slovenskega tabora: »[Kleinmayrjeva tiskarna] je bila vzrok, da se mi je prav iz srca začela gnusiti nemškutarija. Tam sem jo spoznaval v vsej nagoti. Veliki gospodje so se v tej tiskarni, ko je bil ustanovljen 'Tagblatt', kar brez vse sramote politično slekli, brez ozira name, ki sem sedel pri pultu in popravljal pregreške stavce. To je bila lepa družba, to! Posebno, kadar je prišel še luteranski fajmošter! – Hvala Bogu, ki mi je dal preveč potrpežljivosti, drugače bi jaz večkrat kar udaril.«⁴⁴

Še bolj so se mu pri Kleinmayr&Bambergu zamerali leta 1869, ko v tiskarni nenadoma niso hoteli več tiskati njegovega *Brenclja*. »Tagblattovci« so mu, namreč tiskarju, zagrozili, da bodo poiskali novega tiskarja, če bo izpod njegove preše še naprej prihajal Alešovčev list. Tako se je *Brenclj* preselil v Blaznikovo tiskarno. Obe ljubljanski podjetji si nista bili le konkurenca na tiskarskem trgu, temveč sta tudi imeli drugačne poglede na družbeno-politično stvarnost na tedanjem Kranjskem. Medtem ko se je Blaznik bolj posvečal slovenskim tiskom, je Kleinmayr&Bambergova tiskarna tiskala nemške izdaje. Med drugim je tu izpod preše prihajal tudi časnik z najdaljšo tradicijo v mestu *Laibacher Zeitung*. Alešovec je z osovraženo tiskarno ironično obračunal v 11. številki *Triglava* in našel tudi dežurnega krivca za vse krivice, ki so se mu zgodile, in sicer odpadnika Dragotina (Karla) Dežmana (1821–1889),⁴⁵ ki mu pravi »maščevalna nemeza v podobi strašnega novega cenzurnega urada, ki stalno vdira v tiskarno, po domače Dežmana«.⁴⁶

Prvi Alešovčevi podlistki v *Triglavu*

Iz jeze na Kleinmayr&Bambergovo podjetje ter spora s sodelavci *Tagblatta* je Alešovec črpal snov za svoje podlistke. Pod psevdonimom »Der jüngste Homeride« je v feljtonu napadal ljubljanski liberalni časnik. Spomladi 1869 je objavil kratko črtico z naslovom *Zarota na Golovcu* (*Die Verschwörung am Golovec*),⁴⁷ ki je svojevrstno nadaljevanje Alešovčeve objave v prejšnjem letniku *Triglava*, ko je šlo za zaroto v Krähwinkelu. Naslov *Die Verschwörung in Krähwinkel* (*Eine lächerliche Geschichte*) poleg tega spominja na Nestroyevo burko *Freiheit im Krähwinkel*. V podlistku, ki je parodija na nemško-slovenske odnose, je Alešovec najprej opredelil geografski položaj Krähwinkel, zakotno in odročno ležečega kraja, ki bi mu Slovenci rekli npr. Zgornje Gagule. Alešovec posebej poudari, da kraj nikakor ne leži na Kitajskem ali kje v Indiji Koromandiji,⁴⁹

³⁹ Prav tam, str. 342.

⁴⁰ Prim. Vodopivec, O socialnih in gospodarskih nazorih, str. 7–32. Več o Nemcih v Ljubljani prim. Matić, *Nemci v Ljubljani*.

⁴¹ *Triglav*, št. 8, 26. januar 1869, nepaginirano; št. 9, 29. januar 1869, nepaginirano. Leta 1869 je Alešovec *Eine Wanderung in's Jenseits* izdal tudi v knjižni obliki v samozaložbi v Ljubljani.

⁴² Kürnberger je menil, da feljtonista rodi življenje samo, ki mu da za popotnico v svet aforizem (prim. Riha, Zu Ferdinand Kürnbergers kritischer Position, str. 43), verjetno iz lastne izkušnje. Njegov oče je prižigal laterne v avstrijski prestolnici, mati je služila kruh s stojnico na dunajskem Naschmarktu, sin pa je postal eden najvidnejših feljtonistov in kritikov svojega časa ter velja za predhodnika Petra Altenberga, Hermannah Bahra in Karla Krausa. Kraus je Kürnbergerja večkrat citiral in ga imenoval celo »najpomembnejši pisatelj svojega časa« (prav tam), v literarno zgodovino pa se je Kürnberger zapisal tudi kot avtor romana o Lenauu *Der Amerikamüde*.

⁴³ *Triglav*, št. 8, 26. januar 1869, nepaginirano.

⁴⁴ Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 342.

⁴⁵ Več o tem Cvirn, Kdor te sreča, str. 38–56.

⁴⁶ *Triglav*, št. 11, 5. februar 1869, nepaginirano (prev. T. Ž.)

⁴⁷ *Triglav*, št. 24, 23. marec 1869, nepaginirano.

⁴⁸ Poimenovanje je v začetku 19. stoletja prvi uporabil Jean Paul (1763–1825) v svoji satiri o tedanjih moških *Das heimliche Klagelied der jetzigen Männer* (1801).

⁴⁹ Skrivanje »kranjske« situacije za kulise daljnih, komajda znanih dežel je bila Alešovčeva posebnost tudi kasneje v humorističnem listu *Brenclj*. Satirični *Brenclj* je že v svoji drugi številki leta 1869 objavil feljton z naslovom *Brenclj med Mameluki* (*Brenclj v lažnjivi obleki*, št. 2, 1869, nepaginirano), kjer nastopajo osebe s podobnimi imeni tistim iz 44. številke *Triglavo*vega podlistka: v *Brenclju* Ali-Kmet, v *Triglavu* Km-et. Tovrstno sestavljanje »kitajskih« imen je mogoče najti le pri Alešovcu, tako je član Turnvereina »Tur-ni-tscheck«, nemškutarjev pa se v »vzhodnjaškem izrazoslovju« prime ime »Re-gen-man«. Alešovec si je zelo rad sposojal tudi imena, kot na primer Ming-Yang. Tako je podpisal v *Brenclju* naslednji oglas: »Čul sem, da se je na Kranjskem vstrojilo dvojje gimnazij s slovenskim učnim jezi-

dovoljšnji dokaz za to in za pravilno »geopolitično« umestitev kraja je že njegovo ime, ki zveni nemško. Za to, da kraja ni na zemljevidu, pravi Alešovec, pa je odgovoren le kartograf.⁵⁰ V topografsko-etnografski skici bralci izvejo, da se v tem kraju ljudje hranijo v različnih trgovinah, pri različnih mesarjih, duševno hrano pa jim nudijo nekateri časopisi, seveda dobri in slabi, z očitnim namigovanjem na dobri *Triglav* in zlobni *Laibacher Tagblatt*. V mestu so tudi številne ustanove, med drugim licej, kjer se najdejo takšni in drugačni gojenci, razlika je seveda med tistimi, ki nosijo želode, torej *turnarji*, in tistimi, ki jih ne, torej *sokoli*. V ozadju Alešovčeve ironične kritike je nedvomno zgodba o pretepu med sokoli in turnarji, ki je zaznamovala leto 1867 in ji je *Triglav* v prvi polovici leta 1868 namenjal precej pozornosti.⁵¹ Gre za t. i. sokolski eksces oziroma pretep v Šantlovi veži, do katerega je prišlo samo nekaj tednov po občinskih volitvah, v noči iz 23. na 24. julij 1867, in je dobil svoj epilog v sodni obravnavi leta 1868. Dogodek je vzpodbudilo provociranje ene in druge strani, sokolov in turnarjev, in sodi med pomembnejše v zgodovini nemško-slovenskih odnosov na Kranjskem v 19. stoletju. Udeležen je bil sam župan mesta Etbin Heinrich Costa, ki naj bi po pripovedovanju nekaterih prič na pomoč k tepežu poklical sokole iz bližnje kavarne Gnezda. Nemira ni ne zaustavil ne pomiril niti ni posegel med vročekrvne nasprotnike, že precej ogrete s pijačo. Costa v pretepu ni posredoval, kar ga je skoraj stalo županskega stolčka. Dne 25. septembra 1867 je bil suspendiran. Čeprav v »sokolski pravdi« ni bil obtožen, je župansko mesto lahko ponovno zasedel šele avgusta 1868. Užaljeni župan je nato Slovence prepričal, naj bojkotirajo občinske volitve. To je praktično pomenilo, da so leta 1868 za skoraj 14 let Ljubljano prepustili nemški stranki.⁵²

Podlistek o zaroti na Golovcu (*Die Verschwörung am Golovec*) je Alešovčevo poročilo o fiktivnem delu, o »velikem ustavno-romantično-srdito-tragikomičnem, smešno-inteligentnem spektaklu v več aktih brez začetka in s tragičnim koncem«.⁵³ Alešovec hvali »neznanega« avtorja, ki si po njegovem

mnenju zasluži vse priznanje za svoje že deveto delo, za katerega je tematiko črpal kar iz razgibanega predvolilnega obdobja in agitacij v Ljubljani. Uvodoma Alešovec ugotavlja, da lahko v času nacionalne vročice vse redkeje vzamemo v roke dela, ki bi resnost situacije obravnavala s pravo poetično držo, saj doslej na Slovenskem še nihče ni napisal prave junaške pesnitve, drame, ki bi na primeren literarni način obravnavala to snov.⁵⁴ Po satiričnem uvodu, ki je okvir zgodbi, Alešovec preide na vsebino opevanega fiktivnega dela in predstavi protagonista, ki niso nihče drug kot »Don Quihote della Blatna vas«, kot bi Dežmana imenoval Zarnik, pa Turniček, sinonim za člane Turnvereina, in spogledljiva dama, »koketes Weib«, pri Alešovcu personifikacija nemške kulture. Sledi celo kratka scena iz dela – seveda izpod Alešovčevega peresa –, dialog med glavnimi junaki, kjer avtor zbode tako *Laibacher Tagblatt*, »zares inteligentno in dobrobiti naroda namenjeno glasilo«,⁵⁵ kot tudi nemško ustavoverno društvo, v prostorih katerega se odvija zgodba in kjer je ozadje razsvetljeno z inteligenco, nastopajoče osebe pa z vso močjo mlatijo prazno slamo.

Ljubljanski tipi kot ogledalo družbe?

Če so Alešovčevi politično obarvani podlistki, ki se nanašajo na konkretne situacije iz tedanjega življenja, zaradi kulturno-specifičnih elementov in nepoznavanja podrobnosti včasih težje razumljivi in zahtevajo precej zakulisnega vedenja o dogodkih na Kranjskem, se je Alešovec v dvanajsti številki četrtega letnika *Triglava* predstavil kot izvrsten feljtonist in opazovalec družbe ter začel s svojo prvo ljubljansko sliko nizati pred očmi bralcev podobe mesta, ljubljanske tipe, videne z očmi »outsiderja«, feljtonista, ki si je privoščil poigrati se z okolico in si je upal povedati marsikatero pikro na račun tedanjih družbenih razmer. Pred meščane je postavil ogledalo, v katerem pa se niso hoteli videti, kaj šele prepoznati. Spis o ljubljanskih tipih, ki je bil prvič objavljen v podlistku *Triglava*, je kasneje, leta 1879, izhajal v predelani in razširjeni slovenski inačici v *Slovincu*.⁵⁶ Še istega leta je izšel tudi v knjižni obliki ter doživel drugo izdajo leta 1911.⁵⁷ Esej je zaradi ostre satire in zbadljivega humorja, pavlihovstva, ekscentričnosti in včasih sramotenja vzbudil precej različne reakcije: na eni strani izrazito nejevoljo, na drugi odobravanje in pohvalo.

kom. Ker bi bil jaz za učitelja pripravljen in pripraven, se ponujam za stopnjo učitelja in podkujem svojo prošnjo posebno s tem, da ne umem ne besedice slovenščine, kar lahko dokazem po spričalih. Ming-Yang, kitajski učitelj, zdaj brez službe» (*Brencelj v lažnjivi obleki*, št. 19, 1870, nepaginirano).

⁵⁰ *Triglav*, št. 54, 24. december 1868, nepaginirano.

⁵¹ *Triglav*, št. 14, 21. marec 1868, nepaginirano; *Triglav*, št. 15, 28. marec 1868, nepaginirano.

⁵² O sokolskem procesu in spremljajočih dogodkih ter poteku ekscesa samega v svojem članku in knjigi obširno piše Dragan Matić (Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 46–71; Matić, *Sokolski eksces*, str. 13–24).

⁵³ Großes konstitutionell-romantisch-grimmig-tragikomsches, lächerlich-intelligentes Spektakelstück in mehreren Akten ohne Anfang und mit traurigem Ende. *Triglav*, št. 24, 23. marec 1869, nepaginirano.

⁵⁴ Prim. *Triglav*, št. 24, 23. marec 1869, nepaginirano.

⁵⁵ V izvirniku: »wirklich intelligente, dem Wohl des Volkes gewidmete Blätter, wie 'Laibacher Tagblatt'« (*Triglav*, št. 24, 23. marec 1869, nepaginirano).

⁵⁶ Pri nekaterih tipih o prevodu skoraj ne moremo govoriti, ker je Alešovec tekst popolnoma predelal.

⁵⁷ Alešovec, *Ljubljanske slike*.

Ljubljanski tipi so svojevrsen katalog ljubljanskih poklicev, razdeljenih v tri večje skupine. Najprej je tu prava gospôda, ki je v Ljubljani skorajda ni. Spoznamo jo »po govorici – da le usta odpre taka stvar in spusti iz njih nemško besedo, pa boš vedel takoj pri čem si«. ⁵⁸ V to skupino ne sodijo odpadniki. Nemškutarji so po Alešovcu že druga skupina gospôde, medtem ko v tretjo skupino spadajo prebivalci predmestij, ki so postali meščani šele po uredbi mesta. Alešovčeva tipologija je neizprosna kritika tedanje družbe, karikaturna podoba tedanjega življenja. Njegova metoda opisovanja ljudi se ne omejuje na en sam sloj; zajame vse: od hišnih gospodarjev, uradnikov, študentov, gostilničarjev, pesnikov, pisateljev, urednikov in gospodičen do klepetulj in raznega »drobiža«. Avtorjev slog je samosvoj in nenavaden, kljub temu pa se lahko dobršen del ljudi v opisih prepozna, kar je do določene mere vplivalo na to, da pisanje ni bilo sprejeto z navdušenjem. Kdor Alešovcu ni bil všeč, je bil ožigosan, toliko slabše zanj, če se je znašel v »klubu Dežmanovih pristašev«, ki so bili pri Jakobu s Skaručne nenehna tarča posmehovanja in zasmehovanja ter deležni prav posebne obravnave in besednih zvez.

Prva predstavljena ljubljanska tipa v *Triglavu* sta bila hišni gospodar, Hausherr, ki ga je kot vse ostale tipe Alešovec še posebej posmehljivo, v »latinščini«, poimenoval *Herus domesticus*, in trgovec, Handelsmann, *Homo agens*. ⁵⁹ Ker se Alešovec pod tekste *Laibacher Typen* ni podpisoval, so po Ljubljani začele krožiti govorice, da je avtor satirično obarvanih slik Johann Alfred Hartmann (1828–?). Ta je živel v Kapucinskem predmestju, ⁶⁰ bil član trgovske in obrtniške zbornice ⁶¹ ter je že v tretjem letniku *Triglava* (1868) dejansko objavil tudi nekaj humoresk. ⁶² Toda *Ljubljanski tipi* v četrtem letniku niso prišli izpod njegovega peresa. Jakob Alešovec je v 20. številki *Triglava* bralcem razložil, da je sam pisec podlistka ter zanikal Hartmannovo avtorstvo. ⁶³

Drugo za drugo je Alešovec v *Triglavovem* feljtonu nizal ljubljanske podobe: upokojenca (Der Pensionist, *Spiritus familiaris*), ⁶⁴ gostilničarja (Der Gastwirth, *Vampyrus*) in kavarnarja (Der Kafetier,

Homo Giftmischer), ⁶⁵ profesorja (Der Professor, *Dominus omnipotens*), ⁶⁶ študenta (Der Student, *Genius universalis*), ⁶⁷ jezičnega doktorja (Der Doktor, *Spiritus intrigans*) ⁶⁸ in druge. V 23. številki je naslikal pesnika (Der Dichter, *Genius incognitus*), za katerega pravi, da je Bog nanj pozabil, ko je med bitja delil prostor na zemlji. Ker zanj ni bilo več primerne domovanja, se je dvignil v višine, kjer si je zgradil zračne gradove. Tu živi od navdiha svoje muze, bedno, a vzvišeno. V času njegovega življenja ga po pravilu nihče ne hvali in slavi, njegov kult se začne šele po smrti. Tedaj mu postavljajo spomnike, njegova dela vežejo v zlato in v svinjsko usnje ter jih najmanjšim otrokom dajejo kot božična darila. ⁶⁹ A Alešovec celo vseh poetov ne zmeče v isti koš. Deli jih na dva osnovna razreda. V prvega sodi skorajda izumrla vrsta, nadarjeni in v oblakih živeči pravi poet (*Poëta natus*), ⁷⁰ v drugega pa pisatelj oziroma časnikar (*Poëta factus*). ⁷¹ Ob zibelki slednjega niso pele muze, pravi Alešovec, na svet ni prinesel pesniškega talenta in tudi v mladosti nikoli ni poskusil pesniti. Po študiju prava ali filozofije je zaslišal notranji glas, ki ga je klical k časnikom. Ta vrsta, pravi Alešovec, je v Ljubljani številčno zastopana in se zbira okoli ustavovernega društva in časnika *Laibacher Tagblatt*. ⁷²

Poleg Nemcev in nemškutarjev pa je Alešovec v *Triglavovih* ljubljanskih karikaturah obračunal tudi z nežnejšim spolom. Opisuje dame, koketne dame, gospodične, preide na tip mlade ženske, kofetarice in klepetulje ter naslika mater, ki nosi to ime le zato, ker jo tako, predvsem v predmestjih, kličejo potomci. Njena telesna oblika je obsesna, zaokrožena po vseh geometrijskih pravilih, njena obleka se ne podreja modi, ima značilen moški glas in moške navade. V njeni hiši ni nihče razen nje same gospodar, moški igra podrejeno vlogo in je prisoten zgolj zaradi oblike, sicer nima pomena. ⁷³ Takega opisa ženske Alešovcu skorajda ne bi pripisali, saj mu to iz domačega okolja ob ponižni in vsega hudega vajeni materi, ki še zdaleč ni imela glavne besede, ni bilo poznano. Alešovec je bil v odnosu do žensk zadržan. Sprva se je v družbi deklic počutil nelagodno, kot beremo na več mestih v njegovi avtobiografiji, kasneje pa se je na njihovo bližino navadil. Vendar je kljub očaranju nad nežnim spolom ostal plah. V *Ljubljanskih slikah* je svoj odnos do ženskega spola zastavil celo tako nerodno, da je ob izidu knjige požel precej negotovanja. Sam je bil

⁵⁸ Prav tam, str. II.

⁵⁹ *Triglav*, št. 12, 9. februar 1869, nepaginirano; št. 14, 16. februar 1869, nepaginirano.

⁶⁰ ZAL, LJU 504. Popis prebivalstva 1869. Indeks, 2. zvezek, str. 188.

⁶¹ *Triglav*, št. 71, 3. september 1869, nepaginirano. Podpisan je Joh. Alf. Hartmann, ki poroča o sporu z Ludvikom Dimitzom. Dimitz leta 1869 ni hotel objaviti Hartmannove razlage o ponovni izvolitvi v zbornico v uradnem ljubljanskem časniku. Dimitz je leta 1869 pri časniku *Laibacher Zeitung* nekaj časa nadomeščal glavnega urednika (*Triglav*, št. 71, 3. september 1869, nepaginirano).

⁶² *Triglav*, št. 12, 7. marec 1868, nepaginirano.

⁶³ *Triglav*, št. 20, 9. marec 1869, nepaginirano.

⁶⁴ *Triglav*, št. 22, 16. marec 1869, nepaginirano.

⁶⁵ *Triglav*, št. 16, 23. februar 1869, nepaginirano.

⁶⁶ *Triglav*, št. 18, 2. marec 1869, nepaginirano.

⁶⁷ *Triglav*, št. 20, 9. marec 1869, nepaginirano.

⁶⁸ *Triglav*, št. 22, 16. marec 1869, nepaginirano.

⁶⁹ *Triglav*, št. 23, 19. marec 1869, nepaginirano.

⁷⁰ *Triglav*, št. 23, 19. marec 1869, nepaginirano.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Prav tam.

⁷³ *Triglav*, št. 35, 30. april 1869, nepaginirano.

prepričan, da je dregnil v sršenovo gnezdo, ker so se usule te živali od vseh strani nanj.⁷⁴ V sklepni besedi slovenske izdaje *Ljubljanskih slik* je med drugim zapisal, da je že za časa nastajanja in objavljajanja teksta moral pogoltniti mnogo pelina in da zlasti ženski svet v njegovih slikah ni maral videti svoje podobe. Ker pa njegov namen ni bil, da bi se prilizoval ženskemu spolu, ga je prikazal pač takšnega, kakršen je v resnici. Morda, zaključuje Alešovec, ga bo mogoče v prihodnosti naslikati tako, kot bi se ženski svet rad videl, toda »naj popusti najprej ostudno nemškutarjenje, pa bo brž marsikaj boljše – gosposko ženstvo bo obdajal kmalu ves drugačen svet«.⁷⁵

V zaključnem delu inčice v *Triglavu*, ki je precej drugačna od tiste v slovenskih *Ljubljanskih slikah*, pa je Alešovec povzel nekaj misli in opisal »postopek nastajanja tipologije«, ki jo imenuje naravoslovno delo.⁷⁶ Razširjeno verzijo svojega teksta je Alešovec napovedal že v tej sklepni besedi, kjer je še enkrat poudaril, da ni krivda feljtonista, ki s fotografsko natančnostjo slika resničnost – to je celo njegova naloga. Prav tako ni kriv fotografski aparat, če na sliki opazimo nepravilnosti in napake, saj aparat le zabeleži vse, kar vidi. V tem smislu, zaključuje Alešovec, tudi ni smiselno, da se ljudje jezijo na feljtonistično-fotografske prispevke, v katerih so ovekovečene podobe iz ljubljanske »flore in faune«.⁷⁷

Ljubljanski tipi so ogledalo in slika časa, ki je minil, in so kulturnozgodovinski oris, mimo katerega ne more nihče, ki se dandanes še ukvarja s preteklostjo Ljubljane. Kako beremo in razumemo *Ljubljanske tipe* oziroma *Ljubljanske slike* v slovenskem prevodu danes, je stvar posameznikove percepcije, z razumevanjem Alešovčeve hudomušnosti, navihanosti in včasih ostre, celo žaljive satire pa pred bralčevimi očmi vstajajo in se rojevajo podobe 19. stoletja v kranjski prestolnici.

Alešovčeva nemška besedila o ljubljanskih tipih so na nekaterih mestih morda celo mnogo boljša kot slovenska daljša verzija, vendar pa se tudi pri teh dveh besedilih zdi, da pred nami stojita pravzaprav dva Alešovca. Bil je kontroverzen razcepljena oseba, ki je celo mislila in čutila drugače v slovenščini kot v nemščini. Vsekakor bi si Alešovec v prihodnosti zaslužil svojo raziskavo. Njegova ostrina, neizprosna in kritična satira spominja na Heinricha Heineja (1797–1856): tudi slovenski satirik je včasih krivično napadalen in aroganten, nedostopen in prepričan v svoj prav. Alešovec si je upal povedati tudi neprijetne reči. Zbadljivost pa mu ni prinesla prijateljev. Osamljen je preživetaril jesen svojega živ-

ljenja in umrl v samoti, zapuščen od vseh, za razliko od Heineja, ki mu je ob postelji, na katero je bil privezan od leta 1848, delala družbo mlada Elise Krinitz (1830–neznano), njegova zvesta, zadnja ljubezen.

Triglavov in Alešovčev »konec«

V zadnji številki četrtega letnika *Triglava* je Jakob Alešovec, ki je medtem postal lastnik in odgovorni urednik močno zadolženega časnika,⁷⁸ obljubil, da bo podlistek prinašal razburljive in zabavne vsebine.⁷⁹ Da je časniku in lastniku finančno trda predla, je razvidno iz ponavljajočih se povabil k naročilu v prvih številkah petega letnika. Tu je Alešovec slovenske domoljube že skoraj obupano rotill, naj z naročilom podprejo nadaljnje izhajanje *Triglava*.⁸⁰ A prošnje niso obrodile sadov.

V prvih podlistkih leta 1870 se je *Triglav* že zatekel k rešitvi v sili in ponatiskoval objave iz dunajskega časopisja. Le izvirni podlistek se ni izneveril svojemu dotedanjemu poslanstvu. V 18. številki objavljeni prvi del spisa *Laibacher Silhouetten* je samo nadaljevanje *Ljubljanskih tipov in Slik iz ljubljanske družbe*, novo smešenje liberalnega *Tagblatta* in Dežmana ter sedaj tudi že Kluna, ki je iz obrtno-trgovske zbornice prestopil k nemškemu veleposilstvu. Avtor *Ljubljanskih silhuet* ni podpisan, a ni dvoma, da jih je napisal Alešovec sam. O tem najbolj zgovorno priča vsebina. Avgusta 1870 je silhuetam iz Ljubljane dodal še slike iz deželnega zbora, t. i. *Landtags-Silhouetten*⁸¹ ter v heksametrih spesnena besedila z obvezno prisotnostjo vsevedne in Slovencem naklonjene boginje, pod zaščito katere se je Alešovec počutil varnega pred vedno nevarnejšim *nemškutarstvom*. V 40. številki časnika je Alešovec nato objavil esej o nemškutarjevem trpljenju (*Leiden eines Nemškutars*), kjer je ironično ugotavljal, da vsako živo bitje na tej zemlji spremlja določeno trpljenje, le nemškutarja ne. Nemškutarje namreč preganjajo le drobne neprilike, nevredne omembe, ki pa se lahko hitro prelevijo v pravo trpljenje. Pri tem Alešovec kot vzorčni primer navaja damo iz šempetrskega predmestja, ki ob slovenskih predstavah v deželnem gledališču svoje lože za noben denar ni hotela odstopiti slovenskemu ob-

⁷⁴ Prim. Alešovec, *Ljubljanske slike*, str. 262–263.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ *Triglav*, št. 36, 4. maj 1869, nepaginirano.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Grassellijevi dolgovi so znašali skoraj tisoč goldinarjev, večinoma je denar za tisk dolgoval Blazniku. Tiskar ga je zato najprej prijateljsko opozoril, naj poravna stroške, a ker je naletel na gluha ušesa, je bil Blaznik jeseni leta 1870 prisiljen Grassellija postaviti pred sodišče (ZAL, LJU 309, mapa 411, ovoj 6; tožba Jožefa Blaznika z dne 2. oktobra 1870). Kljub temu pa je Blaznik še naprej tiskal Alešovčev *Triglav* do njegove zadnje številke.

⁷⁹ Prim. npr. *Triglav*, št. 105, 31. december 1869, nepaginirano.

⁸⁰ *Triglav*, št. 1, 4. januar 1870, nepaginirano.

⁸¹ *Triglav*, št. 67, 23. avgust 1870, nepaginirano.

činstvu⁸² in so jo zato mučile nočne more. V sanjah, ki niso dane vsakemu smrtniku, se je prelevila v Madono, krepotno devico »Germanijo«, sedečo na prestolu, in uživala trenutke slave. A ravno sredi najlepšega sna je v ulici zadonela peklenska glasba in melodije, ki so neusmiljeno napadale njene bobniče, so bile slovenske. Dovolj dober razlog, da se je začelo njeno veliko trpljenje in neskončna nočna mora.⁸³

A le zbadljiv podlistek ni mogel rešiti časnika, ki se je boril z vedno večjimi finančnimi težavami in s pomanjkanjem člankov in ki so ga sodelavci že davno zapustili – Alešovec je bil pravzaprav vse v eni osebi: lastnik, urednik, novinar in feljtonist. Junija so po Ljubljani začele krožiti govorice, da bo konec meseca *Triglav* prenehal izhajati. Vesti je Alešovec ogorčeno zanikal in zapisal, da se *Triglavovi* nasprotniki, posebej »Triesterica«, ki je vest objavila, veselijo prezgodaj.⁸⁴ Vendar se niso motili. Konec septembra 1870 je postalo tudi Alešovcu jasno, da rešitve za njegov list ni. V podlistku je najprej povzel svoje delo pri *Triglavu*, obžaloval zaton časnika in se poslovil z »Z Bogom«.⁸⁵ Na zadnji strani iste, 78. številke je v daljši razlagi, datirani z dnem 29. september 1870, izrazil svoje veliko razočaranje. Četudi je z začetkom leta 1870 prevzel na lastna ramena tudi finančno vodstvo lista in čeprav je bil seznanjen z velikimi težavami časnika, je upal in računal na izdatno duhovno in materialno podporo patriotov, a se njegova pričakovanja žal niso izpolnila.⁸⁶ Zamudniki s plačili in neplačniki so *Triglavu* spodkopali tla pod nogami. To je bilo toliko bolj žalostno, ker, tako Alešovec, za svoje delo ni prejemal nobenega plačila; vse je počel iz veselja ter se po svojih močeh trudil, da bi *Triglavu* pridobil ugled. Na koncu iz svojega žepa ni več mogel krpiti prevelike luknje, nastale med prihodki in izdatki lista. Za katastrofo, pravi Alešovec, ni kriv on, temveč je v dani situaciji do nje preprosto moralo priti.⁸⁷

Dne 30. septembra 1870 je izšla zadnja številka *Triglava*, lista za domovinske interese, pisanega v nemščini. Toda ni zatoni le *Triglav*, dokončno se je zlomil tudi Alešovec. Ostal je brez dela, brez časopisnega zavetja in brez prebite pare v žepu. Bil je na pragu osebnega propada, bede, ki ga je nazadnje pognala k pijači, beračenju in v hiralnico. Vendar je satirik premogel še veliko samoironije. V *Brencelju* je najprej objavil osmrtnico umrlemu *Triglavu*: »*Pobitega srca in z dobro izpraznjenimi žepi naznanja podpisani, da je njegov dragi sin 'TRIGLAV', kateri se je rodil dvakrat na teden, po dolgem bolehanji zavoljo pomanjkanja naročnikov in na domoljubju umrl.*

*Tistim, kateri so ga blagovoljno brezplačno sprejemali in njegovo bolezen s tem podperali, da mu niso poslali ne solda, se tu javna hvala izreka. Ako zahtevajo za to, da so ga pokopali, še posebno plačo, naj se oglasijo pri 'Slovenskem duhu'.*⁸⁸ *'Brencelj', zdaj sam pičen.*⁸⁹

Pobitega srca in z dobro izpraznjenimi žepi naznanja podpisani, da je njegov drag sin

„TRIGLAV“,

kteri se je rodil po dvakrat na teden, po dolgem bolehanji zavoljo pomanjkanja naročnikov in na domoljubju umrl.

Tistim, kateri so ga blagovoljno brezplačno sprejemali in njegovo bolezen s tem podperali, da mu niso poslali ne solda, se tu javna hvala izreka. Ako zahtevajo za to, da so ga pokopali, še posebno plačo, naj se oglasijo pri „Slovenskem duhu“.

„Brencelj“,
zdaj sam pičen.

Razglas.

Iz zapuščine nenadoma umrlega „Triglava“ se bodo v očitni dražbi prodajale sledeče stvari:

1. Čez sto naročnikov, kateri so list sprejemali, a ga pozabili plačati. Kdor jih kupi, dobi po vrhu tudi nekaj „Brenceljnovih“ dolžnikov.
2. Velik kup domoljubja, od katerega bi bil moral živeti vrednik, ako bi ne bil tako požrešen, da zahteva še kaj drugega.
3. Poduk, kako naj se ravna izdajatelj in vrednik, da bo živel od samega zraka in vode.
4. Listek, kateri dá vredniku pravico, da sme vsaki dan pri solncu kositi.
5. Veliko grenkih besedi, katere mora vrednik brez plače požreti, in
6. mrtvaška škrinja, katero naj si vsak lastnik tega lista že naprej oskrbi.

⁸² Kar zadeva slovenske gledališke predstave v šestdesetih letih v Ljubljani, sta se leta 1869 v deželnem gledališču zvrstili le dve, ena oktobra in ena decembra (Trstenjak, Slovensko gledališče, str. 65). Šele od leta 1870 so se slovenske predstave druga za drugo nizale na deželnem odru (prav tam, str. 113). Tedaj je namreč deželni odbor sklenil, da sme Dramatično društvo »uporabiti deželno gledališče po jedno nedeljo na mesec« (prav tam, str. 63), lastniki lož, večinoma ljubljanski Nemci, pa so se lahko oddali slovenskim gledalcem, kar je pogosto vodilo do sporov, ki jih je končal požar, saj je staro gledališče 17. februarja 1887 pogorelo.

⁸³ *Triglav*, št. 40, 20. maj 1870, nepaginirano.

⁸⁴ *Triglav*, št. 48, 17. junij 1870, nepaginirano.

⁸⁵ *Triglav*, št. 78, 30. september 1870, nepaginirano.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Tako je Alešovec označil sebe kot urednika *Brencelja*. Na prvi strani vsakega lista je pisalo: »Urednik: Slovenski duh.«

⁸⁹ *Brencelj v lažnjivi obleki*, št. 19, 1870, nepaginirano.

Skupaj z osmrtnico in zahvalo vsem neplačnikom je Alešovec v 19. številki *Brencelja* objavil tudi *Razglas*:

Iz zapuščine nenadoma umrlega »Triglava« se bodo v očitni dražbi prodajale sledeče stvari:

1. Čez sto naročnikov, kateri so list sprejemali, a ga pozabili plačati. Kdor jih kupi, dobi povrhu tudi nekaj »Brenceljnovih« dolžnikov.

2. Velik kup domoljublja, od katerega bi bil moral živeti vrednik, ako bi ne bil tako požrešen, da zahteva še kaj drugega.

3. Poduk, kako naj se ravna izdajatelj in vrednik, da bo živel od samega zraka in vode.

4. Listek, kateri dá vredniku pravico, da sme vsaki dan pri soncu kositi.

5. Veliko grenkih besed, ktere mora vrednik brez plače požreti, in

6. mrtvaška škrinja, ktero naj si vsak lastnik tega lista že unaprej oskrbi.⁹⁰

Sklep

Jakoba Alešovca je močno zaznamovalo okolje, v katerem je preživel otroštvo in se boril z občutkom manjvrednosti, ki so ga kasneje izkušnje še poglobile. Osvraženi »nemški tabor« na Kranjskem je pripadal višjemu sloju, torej gospôdi, če uporabimo Alešovčevo dikcijo. Poleg tega ga je motilo tudi poudarjanje pomena in vpliva nemške kulture na razvoj omike in kulture v slovenskih deželah. Vse prerad se je utapljajal v stereotipnih značilnostih, ki so mu jih narekemale lastne izkušnje na eni in družbene razmere druge polovice 19. stoletja na Kranjskem na drugi strani. Nemški tabor na Kranjskem je v šestdesetih letih 19. stoletja, ko so se zaostrovala nacionalna in politična nasprotja, posebej poudarjal svojo liberalno, ustavoverno in svetovljansko usmerjenost, ki ga je ločila od slovenskega. Središča nemštva so bila diametralno nasprotje sveta, iz katerega je izhajal Alešovec: nemški liberalni tabor je imel svoje zaledje v mestih in trgih, pripadali so mu uradniki ter meščanstvo, ki je bilo dejavno v gospodarstvu, bančništvu in podjetništvu. Zastopali so liberalne ideje in sledili ciljem, kot so osebna, politična in verska svoboda, demokratizacija življenja na vseh področjih, napredek gospodarstva in omejitev moči duhovščine. Žagovarjali so napredek znanosti, trgovine in obrti in imeli so finančno moč. Ljudje na vasi so praviloma pripadali drugemu socialnemu sloju. Tako se ne moremo znebiti občutka, da Alešovec ni zmozel preseči zamer, ki so se v njem nakopičile zaradi slabših izhodišč, socialnega okolja, iz katerega je prihajal, in determiniranosti zaradi svojega kmečkenga porekla, ter da je tudi zato skorajda prikrito sovražil in napadal vse, ki so bili

drugačni, po njegovem mnenju torej protislovenski in protinarodni.

Propad *Triglava*, v katerega je verjel in ga skoraj dve leti tako rekoč sam ohranjal pri življenju, ga je prizadel. Temu se je pridružila še bolezen, ki mu je vzela vid in optimizem, ki je pred tem napolnjeval pozornega feljtonista. Čas je prerasel in povozil domovinski list v nemškem jeziku, rojevalo se je novo obdobje. *Novice* so o koncu *Triglava* spregovorile v enem samem jedrnatem stavku: »'Triglav' je za konec preteklega meseca jenjal izhajati.«⁹¹ *Slovenski narod* je v daljšem prispevku obžaloval razvoj dogodkov na časnikarskem področju v Ljubljani,⁹² *Laibacher Zeitung* in *Laibacher Tagblatt* prenehanju izhajanja *Triglava* nista namenila niti besedice, za Alešovca pa je nastopilo obdobje resignacije, propada in životarjenja, iz katerega ga je še ne šestdesetletnega iztrgala smrt. V nekrologu v *Domu in svetu* je neznani avtor zapisal, da je bil Alešovec značajan mož, ki je sicer pisal »res prav po 'brenceljsko', a z najboljšim namenom, neustrašeno in često prav duhovito«, žal pa se je kasneje zapustil in oslepel. In čisto na koncu preberemo še misel, ki morda najboljše naslika Alešovca: »Zdaj je rešen bede, katere si je bil pač mnogo sam kriv, eden najpopularnejših slovenskih literatov.«⁹³

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica
Ms 1201/IX, mapa 97, zapuščina Etbina Heinricha Coste.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 309, Zapuščina Petra Grassellija
LJU 504, 2. zvezek. Popis prebivalstva 1869.

ČASOPISNI VIRI

Brencelj v lažnjivi obleki, 1869 in 1870.
Dom in svet, 1901, 1910.
Ljubljanski zvon, 1912.
Novice, 1870.
Slovenski narod, 1870.
Triglav. Zeitschrift für vaterländische Interessen, 1868, 1869 in 1870.

⁹⁰ *Brencelj v lažnjivi obleki*, št. 19, 1870, nepaginirano.

⁹¹ *Novice*, št. 40, 5. oktober 1870, str. 326.

⁹² *Slovenski narod*, 6. oktober 1870, št. 116, nepaginirano.

⁹³ Anonimno, † Jakob Alešovec, str. 705.

LITERATURA

- Alešovec, Jakob: *Kustoca in Vis. Kratek popis vojske na Laškem leta 1866*. Ljubljana : Janez Giontini, 1867.
- Alešovec, Jakob: *Kako sem se jaz likal. Povest slovenskega trpina*. Ljubljana : Prešernova družba, 1973.
- Alešovec, Jakob: *Ljubljanske slike. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom*. Ljubljana : Kato-liška bukvarna, 1911 (ponatis s spremno besedo Roka Glavana je izšel leta 2003 v Ljubljani).
- Alešovec, Jakob: *Ljubljanski misteriji*. Celovec : Mohorjeva družba, 1991.
- Alešovec, Jakob: *Ričet z Žabjeka, kuhan v dveh mesecih in zabeljen s pasjo mastjó*. Ljubljana : Samozaložba, 1873.
- Anonimno: † Jakob Alešovec. *Dom in svet*, 14, 1901, št. 11, str. 705.
- Anonimno: Alešovec Jakob: *Kako sem se jaz likal. Dom in svet*, 23, 1910, št. 10, str. 460.
- Cvirn, Janez: *Kdor te sreča, naj te sune, če ti more, v zobe plune: Dragotin Dežman in slovenstvo. Zgodovina za vse*, 14 (2007), št. 2, str. 38–56.
- Globočnik, Damir: Alešovec Brencelj – prvi slovenski satirični list. *Zgodovinski časopis*, 58, 2004, št. 1–2, str. 7–45.
- Globočnik, Damir: *Dvanajst jeznih mož. 12 zgodb o slovenski karikaturi*. Radovljica : Samozaložba, 1997.
- Jenčič, Lučka: Pozabljeni Jakob Alešovec. *Jakob Alešovec: Ljubljanski misteriji*. Celovec : Mohorjeva družba, 1991, str. 123–129.
- Jurkovič, Joso: Jakoba Alešovca izbrani spisi. Ne v Ameriko! *Ljubljanski zvon*, 32, 1912, št. 4, str. 219–220.
- Kmecl, Matjaž: *Od pridige do kriminalke*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1975.
- Levstik, Fran: *Zbrano delo* (ur. Anton Slodnjak). Ljubljana : DZS, 1948–1980.
- Lončar, Dragotin; Jakob Alešovec. *Slovenski biografski leksikon*, 1. knjiga (ur. Izidor Cankar in Franz Ksaver Lukman). Ljubljana : Zadruga gospodarska banka, 1925–1932.
- Matić, Dragan: *Nemci v Ljubljani 1861–1918*. Ljubljana : Oddelek za zgodovino FF, 2002.
- Matić, Dragan: Sokolski eksces ali pretep v Šantlovi veži. *Zgodovina za vse*, 6, 1999, št. 1, str. 13–24.
- Riha, Karl: Zu Ferdinand Kürnberegs kritischer Position. *Sprache und Zeitungen und andere Aufsätze zum Presserwesen* (ur. Karl Riha). Siegen : Universität-Gesamthochschule Siegen, 1991, str. 43–53.
- Saleški Finžgar, Fran: *Izbrana dela*, 7. knjiga. Celje : Mohorjeva družba, 1962.
- Slodnjak, Anton: *Zgodovina slovenskega slovstva. III. del. Realizem II*. Ljubljana : Slovenska matica, 1961.
- Straub, Sandra: *Die Wahrnehmung des Slowenentums in den »Blättern aus Krain« (1857–1865)*. Magistrsko delo. Würzburg : Philosophische Fakultät I der Julius-Maximilians- Universität Würzburg, 2008.
- Trstenjak, Anton: *Slovensko gledališče. Zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske*. Ljubljana : Dramatično društvo, 1892.
- Vodopivec, Peter: O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 27, 1987, št. 1–2, str. 7–32.
- Vošnjak, Josip: *Spomini* (ur. Vasilij Melik). Slovenska matica : Ljubljana, 1982.
- Žigon, Tanja: Deutschsprachige Presse in Slowenien (1707–1945), 1. del. *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, 12, 2004, str. 199–241.
- Žigon, Tanja: Eine slowenische Stimme in deutscher Sprache – Triglav. *Zeitschrift für vaterländische Interessen (1865–1870). Benachrichtigen und vermitteln. Deutschsprachige Presse und Literatur in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert* (ur. Mira Miladinović Zalaznik; Peter Motzan; Stefan Sienerth). München : IKGs, 2007, str. 97–117.
- Žigon, Tanja: Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.

SUMMARY

German-Slovenian relations in Ljubljana in the second half of the 19th century in the eyes of a journalist, editor and satirist Jakob Alešovec (1842–1901)

Slovenian satirist, writer, journalist and editor Jakob Alešovec (1842–1901) was born at Skaručna near Ljubljana. Due to their poor financial status, his parents were unable to provide for his schooling. However, after his talents came to the attention of the local parish priest, who was also his teacher, a new door opened for him to further education and a better life. Having completed primary education in Kamnik, he attended the Ljubljana Grammar School, but gave it up, then spent two months at the Ljubljana College of Education and later worked as a home teacher (at Miroslav Vilhar) and contributor to Ljubljana's newspapers (*Laibacher Zeitung*, *Blätter aus Krain*, *Novice*, *Triglav*, etc.). Myopic already while in school, Alešovec became almost completely

blind by the mid-1880s. Blindness was a major contributing factor to his sad life story of boozing around Ljubljana's dumps, which ended in October 1901.

Alešovec inscribed himself in Slovenian literary history as »Brencelj-Alešovec«; the name stuck, because he was the editor of the first Slovenian satirical gazette *Brencelj* [*Gadfly*] (1869–1885). Moreover, with his sharp and critical feuilletons and sketches which were first published in the German newspaper *Triglav*, Alešovec held up a very unflattering mirror to Ljubljana's society. In 1867 he became a *Triglav*'s associate and in the early 1869 assumed at Bleiweis's behest the position of managing editor of the gazette, which went under roughly a year and a half later, in autumn 1870, due to the lack of subscribers.

The article focuses on Alešovec's feuilleton writings in the last three volumes of *Triglav* and on this basis presents the author's subjective view of the relations between the Slovenians and Germans in

Ljubljana. Ever since his childhood Alešovec was torn between the Slovenians and Germans, whom he deemed part of the gentry, while considering the Slovenian as members of uneducated peasantry. He denied the significance and influence of German culture on the cultural development of Slovenian provinces and was only too happy to dwell on stereotypical characteristics stemming from his own experience on one hand and from social conditions in the second half of the 19th century in Carniola on the other. His attitude towards the Germans and especially *renegades*, which surfaces in his writings in *Triglav*, is extremely negative, while his feuilleton »chatter,« which was, in fact, a sharp social satire – his »Ljubljanski tipi,« which first appeared in *Triglav*, were later also published in Slovenian language under the title *Ljubljanske slike* – brought him to the fore as a critical observer but also revealed his view of the then Ljubljana society and the time in which he lived, offering a candid view of the conditions in Ljubljana in the second half of the 19th century.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 391:392.8-055.62(497.473)"18"

Prejeto: 20. 1. 2012

Tanja Gomiršek

univ. dipl. zg., višja kustosinja, Goriški muzej – Galerija Zorana Mušiča grad Dobrovo, Grajska cesta 9, SI-5212 Dobrovo v Brdih
E-pošta: grad.dobrovo@volja.net

Materialne razmere briških otrok v 19. stoletju

IZVLEČEK

V prispevku so na podlagi gradiva zapuščinskih razprav, ki vsebujejo podatke o umrlih odraslih osebah, njihovih družinskih članih in sorodnikih, imenovanjih skrbnikov kot tudi obračune stroškov vzdrževanja mladoletnih sirot, prikazane materialne razmere otrok v Goriških brdih v 19. stoletju. Obračuni skrbnikov mladoletnih sirot nas seznanijo s številom oblačil in stroški prebrane za otroke od rojstva dalje. Ob ugotovitvi, da zajamejo le bogatejši sloj prebivalstva Goriških brd, lahko trdimo, da je prevladujoči, revnejši del v obleko in prebrano otrok zmogel investirati bistveno manj, kot bi lahko sklepali ob analizi ohranjenih in skrbniškemu uradu predloženih popisov. Družina v Brdih je bila gospodarska enota, katere poglavitna skrb je bila preživetje, zato so bili tako odrasli kot tudi otroci deležni racionalne porabe dobrin.

KLJUČNE BESEDE

skrbniški obračuni, otroštvo, obleka, prehrana, Goriška brda, 19. stoletje

ABSTRACT

MATERIAL CONDITIONS OF CHILDREN IN THE GORIŠKA BRDA IN THE 19TH CENTURY

The contribution depicts the material conditions of children in the Goriška Brda in the 19th century, on the basis of the materials of probate proceedings that contain data on the deceased adult persons, their family members and relatives, appointments of custodians, as well as cost accounts for the maintenance of minor orphans. The accounts of custodians of minor orphans acquaint us with the number of clothing items and cost of food for children since birth. Upon establishing that the data only cover the wealthiest stratum of the local population, we may argue that the largest and poorest segment of the population had a much smaller capacity to invest in children's clothing and food than it might be gathered from the analysis of censuses that have been preserved and submitted to the custody office. A family in the Goriška Brda was an economic unit whose primary concern was survival; therefore, both adults and children were allowed a rational use of commodities.

KEY WORDS

custodial accounts, childhood, clothing, nutrition, Goriška Brda, 19th century

Uvod

Goriška brda so najzahodnejša slovenska pokrajina, za katero so značilni številni griči in vpliv mediteranske klime. V novem veku so bila mejno področje med nemškim cesarstvom in Beneško republiko. Leta 1813 so briške vasi upravno združili in jih vključili v dve glavarstvi v okviru Avstrijskega Primorja.¹ Na vzhodu jih od ostalega slovenskega ozemlja loči reka Soča, kar je Brda v gospodarskem oziru navezovalo na bližnja mesta Gorico, Krmin in Čedad. Večina posesti je bila v rokah plemiških družin ter cerkvenih ustanov in njenih bratovščin, ki so zemljišča dajale v zakup. Usmeritev v vinogradništvo, ki je bilo glavni vir dajatev, je pogojevala nizek donos ostalih pridelkov, s katerimi so se prebivalci preživljali. Skromni donos so prebivalci dopolnjevali s prodajo sadja v bližnja in oddaljenejša mesta, kot je bil razvijajoči se Trst, s tovarništvom in tihotapljenjem.² V 2. polovici 19. stoletja pa se je poleg splošne modernizacije kmetijstva na manjših kmetijah začela v večjem obsegu razvijati množica obrti, s katerimi so dopolnjevali družinski dohodek.

Uporabljeni viri in metodologija raziskave

V svoji raziskavi sem na podlagi gradiva zapuščinskih razprav³ (Ventilazioni ereditarie) poskušala

osvetliti nekatere segmente iz življenja otrok v 19. stoletju. Gradivo, ki ponuja sicer bogat vpogled v materialno kulturo kmečkega prebivalstva, je s svojimi podatki o umrlem, njegovih otrocih, zakoncu in drugih sorodnikih zanesljiv vir za preučevanje socialne in družbene zgodovine. Za zgodovino otroštva so poleg zapuščinskih razprav uporabni sklepi skrbniškega urada, ki jim je določal skrbnike, poročila o stanju dediščine, vzgoji in reji otrok, obračuni stroškov njihovega vzdrževanja ter dovoljenja za spregled starosti.⁴ Ob izbiri načina obdelave in interpretacije podatkov sem si izbrala tako kvantitativno metodo kot kvalitativni način obdelave, kar mi omogoča razmeroma majhno preučevano območje. Kot sekundarne vire sem uporabila pričevanja, zapisana v Terenskih zvezkih Slovenskega etnografskega muzeja, t. i. Orlove ekipe iz leta 1953, ki je od 1. do 31. avgusta obdelovala Brda,⁵ ter pričevanja, ki jih je na terenu zapisal etnolog Karel Plestenjak in jih hrani Goriški muzej. Z vidika Braudelovega dolgega trajanja, po katerem se mentaliteta z zamikom odziva na spremenjene gospodarske in družbene okoliščine, pa sem v pomoč pri interpretaciji pritegnila tudi omembe, ki se nanašajo na materialno in duhovno kulturo, povezano z vzgojo in nego otrok in so nastale v času po prvi svetovni vojni. Preučevano nekoč⁶ enotno območje Goriških brd vključuje vasi Brestje, Hum, Dolnje in Gornje Cero-

Družinska slika pred hišo Terkučevih v Gornjem Cerovem na dan prvega obhajila leta 1910. Fantje so takrat ponavadi dobili svoj prvi klobuk. Le premožnejše družine so ga kupile mlajšim otrokom, na kar so bili ti ponosni (fototeka GM).

¹ Marušič, Brda in državne meje, str. 123.

² Panjek, O mejnosti, str. 167.

³ Izraz navaja Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku (str. 22).

⁴ ODZ, str. 98, § 252.

⁵ Sosič, Terenska ekipa, str. 345.

⁶ Ozemlje leži danes v dveh državah: Sloveniji in Italiji.

Družina Simčič – Miščevi iz Kozane na dan prvega obhajila dveh hčera. Otroci so oblečeni v praznja oblačila, najmlajši fantek France, ki sedi materi v naročju, nosi krilce (fototeka GM).

vo, Kojsko, Oslavje, Pevma, Snežatno, Števerjan, Šentmaver in Podsabotin, za katere je med letoma 1820 in 1840 ohranjenih 449 aktov zapuščinskih razprav.⁷

Družbeni in socialni okvir

Za družbo starega režima⁸ je bilo značilno pogosto srečanje s smrtjo otrok, ostarelih, pa tudi odraslih dela zmožnih članov skupnosti.⁹ V 1. polovici 19. stoletja je v JV Brdih od 419 primerov smrti očeta ali matere v 128 primerih zabeležena prisotnost mladoletnih otrok. V 63% primerov je mladoletnim umrl oče, v 30% mati, v 7% primerov pa sta mladoletnim umrla oba roditelja. Smrti odraslega posameznika je sledila zapuščinska razprava, katere namen je bil ugotavljanje višine dediščine, pravna predaja legalnemu dediču ali dedičem ter skrb za mladoletne otroke,¹⁰ ki so jim določili skrbnika. Skrbnik je upravljal s sirotino dediščino, jo preživljal in vzgajal, zato mu je pripadal del dohodka varovančevega premoženja. Skrbnik je bil za dobro opravljeno službo plačan iz prihranjenih letnih dohodkov varovanca.¹¹ Skrbnik, ki je majhno

premoženje mladoletnega ohranil v enakem obsegu, pa je bil ob koncu skrbništva nagrajen s primernim plačilom.¹²

Glede na socialno strukturo prebivalstva Brd pa takih primerov ni bilo veliko, saj je bilo v Dolnjem in Gornjem Cerovem, na primer, kar 23,5% družin polzakupnikov¹³ in 58,8% družin zakupnikov,¹⁴ v vaseh Hum, Kojsko, Brestje in Snežatno pa 33,3% družin polzakupnikov in 56% družin zakupnikov.¹⁵ Te družine so bile navadno zelo revne in obremenjene z dolgovi, kot opisujejo elaborati franciscjskega katastra.¹⁶ Letni obračuni skrbnikov, še zlasti mater mladoletnih otrok z znatnim očetovim dednim deležem, ki natančno zabeležijo stroške za vsakodnevno prehrano, gretje, obleko in varstvo svojih lastnih otrok, nas seznanijo s podatki o materialni kulturi, povezani z otroštvom. Pri tem je treba opozoriti na nevarnost, da postavimo današnje standarde socialne duševne nege otrok kot »naravne«, kulturno in časovno nezaznamovane, ter minule

⁷ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83–87.

⁸ S terminom stari režim je mišljeno obdobje predindustrijske družbe v Evropi.

⁹ Verginella, *Družina*, str. 25; Hudales, *Od zibelj*, str. 105.

¹⁰ *Zbirka avstrijskih zakonov*, str. 22–131.

¹¹ ODZ, str. 103, § 266.

¹² ODZ, str. 103, § 267.

¹³ Zakupniki so bili kmetje, ki so od lastnika na podlagi sklenjene pogodbe prevzeli kmetijo ter zanjo plačevali najemnino. Polzakupniki so poleg lastne kmetije, ki je bila za preživljanje družine premajhna, imeli v najemu še posamezne kose obdelovalnega zemljišča, gozda, travnika, nekateri pa tudi hišo.

¹⁴ ASG, Catasto teresiano, Cerou inferiore, 4.

¹⁵ ASG, Catasto teresiano, Quisca, 6.

¹⁶ ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 15, 66, 69; AST, Elaborati catastali, 678.

družinske odnose merimo po njih.¹⁷ Treba jih je interpretirati¹⁸ v luči takratnih družbenih in gospodarskih razmerij in z njimi povezane mentalitete.

Materialne razmere

Skrbniki so morali najmanj enkrat letno predložiti obračun dohodkov in stroškov vzdrževanja. To je bilo še posebej zahtevano pri dediščinah, kjer so bili dohodki višji od stroškov vzdrževanja.¹⁹ Ob sumu skrbniškega urada, da varuhi nezakonito posegajo v mladoletnikovo premoženje in ga uporabljajo, so bili ti pozvani, naj predložijo obračune dohodkov in stroškov. Ti so obsegali stroške prehrane, varstva in obleke. Iz predloženih stroškov v aktih zapuščinskih razprav lahko razberemo, da so dojenčke tako kot drugje po slovenskem ozemlju²⁰ do 1. leta oblačili v srajčko in plenice ter jih zavili s povojem.²¹ O problematiki zaradi povojev negibnih dojenčkov je bilo v preteklosti že veliko napisanega.²² Imobilizacijo poleg takratnega vrednostnega sistema²³ lahko interpretiramo kot zaščito otroka pred neželjenimi padci, ognjem,²⁴ ki je vedno gorel v kuhinji na ognjišču, in preprihom. Zlasti v času delovnih konic, ko je bila mati preobremenjena z delom, je otroka lahko odlagala v bližino, kjer je delala.

V popisu stroškov vzdrževanja Jožefe Komjanc od junija 1834 do junija 1835 je zapisan nakup štirih povojev v vrednosti 2 goldinarjev, šestih plenice v vrednosti 1 goldinarja in 30 krajcarjev ter dveh srajčk v vrednosti 55 krajcarjev.²⁵ Ž današnjega vidika za novorojenčka majhna količina perila je bila za takratne razmere razkošna. Terenski zapiski Šarfove²⁶ in Makarovičeve pričajo, da so matere konec

Družina Dornik leta 1904: oče Ivan, stara mama Marjana, Marija in Viktorija v značilnem otroškem oblačilu – krilcu (fototeka GM).

19. stoletja običajno imele 2 do 4 plenice.²⁷ Tudi Zorka Podveršič²⁸ se spominja pripovedovanja matere Ivane Florjančič, da so ženske imele za otroka 2 plenice in 2 povoja, ki so jih menjale ter po večkratni uporabi izmenično oprale. Še v času po prvi svetovni vojni nekatere ženske niso zmogle kupiti nobenih posebnih kosov oblačil za novorojenčke, tako da so jih zavile kar v srajco in predpasnik.²⁹ Prav tako ne smemo higijene novorojenčka in njegovih oblačil meriti z našimi merili. Že količina prej navedenega perila Jožefe Komjanc iz premožne družine bi težko zadoščala, da bi bilo izpolnjeno naročilo kojščanskega župnika, naj *matere pazijo, da so otroci vedno snažni in da jih ne smejo pustiti ležati v vlažni postelji*.³⁰ Ob takem načinu previjanja so pogosta vnetja v Brdih zdravili s *črvojedino* – moknatimi ostanki lesa, ki so ga razjedli črvi.³¹

Dajanje otrok k dojiljam, značilno za kmečko družbo južne Evrope,³² v Brdih ni bilo v navadi. Dojenje je moralo po pravilih trajati dve leti in

¹⁷ Seider, *Socialna zgodovina družine*, str. 35.

¹⁸ Poleg strukturalnih in statističnih analiz, ki bi jih lahko imenovali »objektivne«, je treba vključiti tudi posebnosti, svojskosti družinskega življenja in norm v različnih časovnih obdobjih ter v različnih razredih in kulturah (Medick in Sabeian, *Interest & emotion*, str. 9).

¹⁹ V ostalih primerih so bili lahko na zapustnikovo željo ali z odlokom varstvenega skrbništva tega oproščeni (ODZ, str. 93, § 238).

²⁰ Puhar, *Prvotno besedilo življenja*, str. 55–60.

²¹ Iz zapiskov Orlovih ekip je razvidno, da so otroke do starosti enega leta povijali v povoje. Navada se je opuščala v času neposredno po drugi svetovni vojni, ko so otroke s povojem povijali do krsta. Drugi so takrat povijali le predel trebuha (SEM, Lipicer 1953).

²² Šarf, *Porod in nega dojenčka*; Makarovič, *Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva*; Aries, *Otrok in družinsko življenje*; Heywood, *A history of childhood*; Puhar, *Prvotno besedilo življenja*; Pellis, *L'infanzia*.

²³ Otroka so povijali, da bo imel ravno držo, da ne bo rahitičen (poročevalka Darinka Sirk, rojena 5. 2. 1928).

²⁴ Otroci so zaradi nezaščitenih odprtih ognjišč pogosto tudi umrli. O nesrečah v 2. polovici 19. stoletja poroča časopisje (*Primorec*, 30. 3. 1894, tečaj II, št. 7, *Soča*, 4. 4. 1908, tečaj, XXXVIII, št. 41).

²⁵ ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393.

²⁶ Šarf, *Porod in nega dojenčka*, str. 347.

²⁷ Puhar, *Prvotno besedilo življenja*, str. 118.

²⁸ Poročevalka Zorka Podveršič, rojena 15. 5. 1924.

²⁹ SEM, Lipicer 1953.

³⁰ ŽU Kojško, Pridige 5. 5. 1901–1. 5. 1904, str. 2.

³¹ GM, Nikolavčič 1958.

³² Guttormsson, I rapporti, str. 360.

Trigeneracijska družina Vendramin iz Gonjač pred prvo svetovno vojno (fototeka GM).

otrok, ki je bil odstavljen pred dopolnjenim prvim letom, je le redko preživel.³³ Matere v Brdih so otroke dojile same. Stroški za dojljo se pojavljajo le v primeru materine smrti ob porodu ali kmalu po njem. Ko je mesec dni po porodu umrla Marijana Lenardič, je oče malega Antona za 10 mesecev oddal dojlji. Oče je iz ženine dediščine v vrednosti 290 goldinarjev dojlji plačal 30 goldinarjev³⁴ in ji kot nagrado ob koncu 10-mesečnega dojenja kupil par rjuh, vrednih 4 goldinarje.³⁵ Upadanje smrtnosti otrok so pogosto povezovali z razvojem zdravstva in higijene.³⁶ Nič manj pomemben se mi ne zdi razlog, da je visoka smrtnost otrok v 1. polovici 19. stoletja povezana tudi s količino in vrsto prehrane bodisi matere, ki zaradi lakote ni imela dovolj mleka, bodisi majhnega otroka, ki poleg ali pa namesto mleka ni imel ustrezne hrane. Drugi pomemben razlog je bila odsotnost starih staršev, ki so bili že mrtvi³⁷ ali pa nezmožni, da bi pazili na majhnega otroka.³⁸ Te

pomoči so bile matere deležne z višanjem starostne meje in demografskim porastom konec 19. stoletja, ko so pretežni del življenja preživele v družbi starejše generacije.

Prehrana

Glede na popise franciscejskega katastra, ki evidentirajo število goveje živine, lahko rečemo, da vsak otrok po preteku dojenja ni bil deležen kravjega ali drugega mleka.³⁹ Prehrana kmečkega prebivalstva je bila tako kot drugod po Evropi⁴⁰ sestavljena iz pridelkov pretežno rastlinskega izvora.⁴¹ To je bilo v Brdih še prehodno obdobje, ki je spomladi beležilo pojav lakote.⁴² Glede na rodovitnost območja in ugodno klimo se je pomanjkanje hrane

Zanimiva je tudi misel, da so bile poleg starih staršev ali hlapcev in dekel močan socializacijski faktor starejše sestre, ki so pazile na mlajše (Mitterauer; Seider, *Vom Patriarchat*, str. 95).

³³ Flandrin, *Družina*, str. 185.

³⁴ Izjemen je že omenjeni primer Jožefe Komjanc, rojene 12. 6. 1834, ki je bila za 11 mesecev oddana v rejo dojlji Katarini, ženi Valentina Planiščka. Jožefa se je rodila 2 meseca po smrti očeta, grajskega oskrbnika Luke Komjanca. Manj kot mesec dni po njenem rojstvu je umrl dobro leto star bratec Anton. Mati je zaradi pomanjkanja mleka ni mogla dojiti. Stroški za dojljo so znašali 3 goldinarje mesečno, kar je skupaj zneslo 33 goldinarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393).

³⁵ ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 97.

³⁶ Flandrin, *Družina*, str. 181.

³⁷ Iz analize poročne matične knjige za briške vasi v Kožbanškem kotu je za obdobje od 1825 do 1848 razvidno, da je imelo ob poroki manj kot 50% ženinov še živega očeta (Gomiršek, *Delo in položaj žensk*, str. 348).

³⁸ Barbagli (*Sotto lo stesso tetto*, str. 459) navaja, da so bile ženske v sestavljenih družinah deležne pomoči tašč in svakinj.

³⁹ Od 135 družin v Gornjem in Dolnjem Cerovem elaborat navaja: 52 volov, 87 krav, 18 telet, 106 ovc, 70 prašičev, 2 konja in 5 oslov (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 15). V Števerjanu je 181 družin imelo: 82 volov, 101 kravo, 26 telet, 200 ovc in 110 prašičev (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 66). Poleg majhnega števila goveje živine je v elaboratih zapisano, da je trg v Gorici dokaj blizu in tu prebivalci kupujejo, kar potrebujejo, ter prodajajo zelenjavo s svojih vrtov, kakšno butaro drv, v glavnem pa mleko in sadje.

⁴⁰ Segalen, *Le condizioni materiali*, str. 64.

⁴¹ Sarti, *Europe at home*, str. 176.

⁴² Leta 1894 rojeni poročevalec Berto Nikolavčič iz Cerovega je etnologu Goriškega muzeja Karlu Plestenjaku povedal, da je bila za otroke zelo dobra jed, imenovana *vržot*. Pripravili so jo tako, da so iz koruzne moke skuhali močnik, mu dodali sladko zelje in krompir ter vse zabelili z ocvirki (GM, Nikolavčič 1958).

malo ublažilo z nabiranjem užitnih poganjkov in zelišč, kar pa je težko zadoščalo za potrebe doječe matere ali majhnega otroka. Iz katastrov je razvidno, da so se prebivalci pretežno prehranjevali z repo,⁴³ koruzo,⁴⁴ fižolom, ječmenom in drugo zelenjavo, svinjsko mastjo, oljčnim oljem, svinjskim ter redko govejim mesom in vinom.⁴⁵ Vino se kot strošek vzdrževanja oziroma del vsakodnevne prehrane omenja pri otrocih družine Graunar. Presemetljivo je, da je 9-letna Franciška⁴⁶ dobila dnevno za 3 krajcarje vina. Njeni 16-letna sestra Uršula⁴⁷ in 14-letna Tereza⁴⁸ sta ga dobili dnevno za 4 krajcarje, enoletni bratec Ivan⁴⁹ pa za krajcar.⁵⁰ Za Brda je bila v tem obdobju značilna izrazita usmerjenost v vinogradništvo in vino je bilo, kot v srednjem in novem veku,⁵¹ del vsakodnevne prehrane. Kvalitetnejše vino so pili le ob praznikih in težjih kmečkih delih, sicer pa so pili manj cenjeno prešanino.⁵² rdeče vino⁵³ ter ocedek drožja, imenovan sače,⁵⁴ z

nižjo alkoholno stopnjo, ki so ga mešali z vodo. Na mešanje vode z alkoholom, ki ima razkuževalni učinek, lahko gledamo tudi z drugega vidika. V poletnih mesecih, ko je bilo v Brdih povsod pomanjkanje vode, je vino lahko preprečevalo trebušna obolenja, ki kljub temu niso bila redka. V drugi polovici 19. stoletja v Brdih opazimo obrat v gledanju na porabo vina za pijačo otrok. To lahko pripišemo razvoju medicinske znanosti,⁵⁵ ki se začne oglašati in opozarjati na posledice, ki jih ima pitje vina na otroke. V tej luči moramo gledati na pridigo župnika v Kojsem, ki leta 1904 starše opozarja: *Hrana mora biti zdrava in starosti primerna. Nikdar ne smejo matere otroku v prevročem stanu ali pa morda v preveliki jezi dajati hrane. Kolikokrat se je že godilo, da so otroci materam v naročju mrtvi ostali, ker so jim namesto zdrave hrane strupa dali. Opojnih pijač vina ali žganja ne sme se nikdar dajati otrokom. Take pijače so otrokom strup in seme nezmernosti.*⁵⁶

⁴³ Omenja se jed iz dvakratne količine skisane sesekljanje repe in zeljnih listov, imenovana *bisc* (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 66).

⁴⁴ Koruzo so pretežno uporabljali za pripravo polente in pogače, kot gostilo jedem in redko kot kvašen kruh.

⁴⁵ Ker so zakupniki navadno vse vino kot plačilo najemnin in prevozov z živino oddali gospodarjem ali gostilničarjem, so ga nato od njih kupovali. V elaboratu franciscejskega katastra je zabeleženo: *Vina popijejo več moški kot ženske ali otroci-mladina. V skupnosti Števerjan so moški na leto popili 2 kvinča vina, ženske in mladina 2/3 kvinča* (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 66). V šentmavrski skupnosti so zapisali, da moški letno popijejo 2 vedri belega vinskega cveta iz ravnine in 2 vedri črne prešanine. Ženske in mladeniči so letno popili 1/2 vedra belega vinskega cveta in vedro črne prešanine (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 69).

⁴⁶ Četrtojenjena Franciška Graunar, rojena 13. 9. 1814, je dobila dnevno (vključno z drvni in delom) za 3 krajcarje kruha, 3 krajcarje vina, kosilo v vrednosti 3 krajcarjev in večerjo za 2 krajcarja. Dnevni strošek prehrane je znašal 11 krajcarjev, letni pa 66 goldinarjev in 55 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

⁴⁷ Dnevni strošek prehrane za Uršulo Graunar, vključno z drvni in delom, je bil: za 3 krajcarje kruha, 4 krajcarje vina, kosilo za 3 krajcarje in večerja za 3 krajcarje. Dnevni strošek je bil 13 krajcarjev, letni pa 79 goldinarjev in 5 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

⁴⁸ Stroški za prehrano so bili enaki kot pri Uršuli (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

⁴⁹ Za najmlajšega Ivana Graunara, rojenega 14. 7. 1822, je bila vrednost dnevne prehrane (vključno z drvni in delom) sledeča: kruh v vrednosti 2 krajcarja, vina za 1 krajcar, kosilo v vrednosti 2 krajcarja, večerja v vrednosti 1 krajcarja, torej dnevno 6 krajcarjev, letno 36 goldinarjev in 30 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

⁵⁰ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6.

⁵¹ Panjek, *La vite*, str. 5.

⁵² Prešanina belega vina je imela rožnato barvo in okus po lesu, njena cena pa je bila za 1/3 nižja od vinskega cveta (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 66).

⁵³ Črno vino z njiv je bilo zaradi malo sonca trpko, rezno in malo obarvano, vendar se je ohranjalo dlje kot tisto z gričev. Ni pa se moglo primerjati z vini iz Furlanije. To vino so porabili prebivalci (ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati 66).

⁵⁴ Drožje so dali v vrečo, jo obesili in pustili, da se je tekočina ocedila. Tekočino so potem pili mešano z vodo in to so

Štefan Kumar iz Kojsega s hčerama Ano in Marijo ter sinom Gabrijelom (zadaj v krilcu) leta 1899. Žena je po sinovem rojstvu odšla za doviljo v Aleksandrijo (fototeka GM).

bile tako imenovane sače (poročevalec Bruno Podveršič, rojen 4. 2. 1926).

⁵⁵ Makarovič, *Zdravstvena kultura*, str. 519.

⁵⁶ ZU Kojško, Pridige 5. 5. 1901–1. 5. 1904, str. 2.

Obleka – javni kazalec socialnega statusa

Velike razlike so bile med številom oblek iz družin zakupnikov in revnih družin posestnikov na eni ter družin premožnih posestnikov na drugi strani.⁵⁷ V drugem letu življenja so deklice nosile naglavno kapico, srajčko, nogavičke, lesene cokle in ruto, v bogatejših družinah lahko že oblekico in čevljičke.⁵⁸ Podobno je bilo pri fantih, ki so tako kot deklice do starosti 3 ali 4 let⁵⁹ nosili srajčko, imenovano *krilce*, le da so imeli v premožnih družinah lahko že hlače in srajco.⁶⁰ Oblačila so bila navadno predelana iz oblek starejših bratov in sester ter umrlih staršev. Glede na majhno število oblačil in podatke iz inventarjev lahko sklepamo, da so za otroke in mladostnike velikokrat predelali oblačila umrlih staršev.⁶¹ Še v času med obema vojnama je na primeru družine zakupnika zapisano, da so otroci nosili krilca in se niso imeli v kaj preobleči. Zvečer jim jih je »nona« ali mati oprala in čez noč posušila,

da so se zjutraj lahko oblekli.⁶² Na socialno distinkcijo v primeru nošenja čevljev ter kroja in materialov srajčke in obleke, ki jih imajo navadno le otroci bogatih, opozorita tudi Puharjeva⁶³ in Makarovičeva.⁶⁴ Obleka je bila kot pokrivalo telesa najbolj oseben in hkrati, glede na zunanji videz (kot pokazatelj socialnega statusa), tudi javen del materialne kulture.⁶⁵

Ob uvajanju šolske obveznosti je bil eden od vzrokov izostankov v zimskem času pomanjkanje čevljev.⁶⁶ Tudi v družini opisanega posestnika Obljubka so še v času pred drugo svetovno vojno pazili na obutev in si čevlje obuli le malo pred cerkvijo ali plesiščem.⁶⁷ Otroci premožnih družin so dobili

Zvonko Princič iz Gornjega Cerovega julija 1921 nosi suknjič, ki je sešit tako, da ga bo lahko nosil še več let (fototeka GM).

⁵⁷ V tretjem letu Jožefe Komjanc so zabeležili stroške za naslednje obleke: za zimsko obleko (blago in šivanje) v vrednosti 1 goldinar 30 krajcarjev, za srajco v vrednosti 30 krajcarjev, za par nogavic v vrednosti 15 krajcarjev, par škorenjčkov v vrednosti 36 krajcarjev in ovratno ruto, vredno 10 krajcarjev. Najmlajšemu Ivanu, staremu 2 leti, je mati kupila 2 novi srajci po 25 krajcarjev, skupaj 50 krajcarjev, 2 obleki, ena poletna in ena zimska iz že rabljenega blaga (predelani po 30 krajcarjev ena, kar je znašalo 1 goldinar) in par škorenjčkov, vrednih 30 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393).

⁵⁸ V predloženih stroških za Jožefo Komjanc so našteje 4 naglavne kapice, vredne 40 krajcarjev, 2 oblekici, vredni 1 goldinar 50 krajcarjev, 2 srajci, vredni 1 goldinar, 2 para nogavic, vredna 20 krajcarjev, 2 para čevljičkov, vredna 40 krajcarjev, in ovratna ruta, vredna 10 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393).

⁵⁹ SEM, Vendramin 1953.

⁶⁰ Ivan Graunar je nosil 2 srajci, predelani iz že rabljene obleke, po 10 krajcarjev, kar je skupaj znašalo 20 krajcarjev, 2 obleki, predelani iz že rabljenega blaga, po 15 krajcarjev ena, kar je skupaj znašalo 30 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

⁶¹ Navajam le tri primere: V poročilu o stanju dediščine po pokojni materi Marijani Figel, rojeni Vuga, je zapisano, da so premičnine (obleke) iz dediščine v vrednosti 16 goldinarjev porabili za obleke sedmih mladoletnih otrok (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 10). Dediščina po pokojni Marijani Lenardič, rojeni Rožič, je znašala 280 goldinarjev. Obe hčeri sta živeli z očetom varuhom in se izučili v gospodinjstvu. Ker je bil pokojničin mož Kristjan Lenardič, zakupnik grofov Coronini iz Kojškega, brez vsakršnega premoženja, je skrbniškemu uradu poročal, da bodo premičnine (obleke) iz dediščine v vrednosti 52 goldinarjev 17 krajcarjev uporabljene za obleko mladoletnih otrok (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 49). Prav tako je vdovec Valentin Druška skrbniškemu uradu 23. septembra 1812 poročal, da sedaj 16-letna hčerka Katarina živi z njim ter da je dediščina po materi, razen dveh oblek manjše vrednosti, ki jih je mladoletna porabila zase, obranjena še v celoti (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 85). Obleka je bila tudi v 19. stoletju trajna dobrina. O zapuščanju rabljenih oblačil odraslih plemičev sorodnikom in otrokom v 1. polovici 18. stoletja glej: Štuhec, *Besede, ravnanja*, str. 47.

⁶² Keršič, Kolon in gospodar, str. 105.

⁶³ Puhar, *Prvotno besedilo*.

⁶⁴ Makarovič, *Oblačilna kultura*, str. 273–287.

⁶⁵ Segalen, *Le condizioni materiali*, str. 78.

⁶⁶ Puhar, *Prvotno besedilo*, str. 116.

⁶⁷ Keršič, Kolon in gospodar, str. 115–116.

Tri generacije družine Terkuč iz Gornjega Cerovega. Mala deklica nosi obleko, podobno odrasli noši (fototeka GM).

svojo praznično obleko v starosti 4 let, iz česar se da sklepati, da so takrat začeli obiskovati vaško cerkev.⁶⁸ To pa ne velja za družine zakupnikov, saj Keršičeva zapiše, da zaradi preslabe obleke niso

redno hodili v cerkev, pa tudi v šolo ne.⁶⁹ Z obleko se je več ukvarjal višji kmečki sloj, kjer je bilo nekaj razkošja pri moški opravi in ženskih oblekah statusni simbol. Bogata praznja obleka premožnih kmetov je ustrezala normam tedanje stanovske družbe, ni pa bila reprezentativna za večino kmečkega prebivalstva.⁷⁰ To lahko vidimo na primeru stroškov za vzdrževanje otrok umrlega grajskega oskrbnika Luke Komjanca iz Števerjana. Mati je 7-letni Katarini za bivanje in pouk učiteljici v Gorici plačevala 11 goldinarjev letno in skoraj enako vsoto (11 goldinarjev 34 krajcarjev) je porabila za njeno garderobo, ki so jo sestavljale: poletna obleka (blago in šivanje) v vrednosti 1 goldinar 30 krajcarjev, 2 predpasnika v vrednosti 28 krajcarjev, 2 para nogavic, vrednih 30 krajcarjev, 2 para škorenjčkov v vrednosti 1 goldinar 10 krajcarjev, 2 srajci v vrednosti 1 goldinar 40 krajcarjev, 2 zimski obleki (blago in šivanje), vredni 5 goldinarjev 40 krajcarjev, in 2 ovratni ruti, vredni 20 krajcarjev.⁷¹ Bogatejše družine, ki so predstavljale vzor za druge sloje, so se že v 1. polovici 19. stoletja v praznji obleki zgledovale po meščanski noši. Tako so tudi drugi, nižji sloji polagoma začeli uporabljati tak slog oblačenja. Na prelomu 19. stoletja je župnik v Kojskem svojo pridigo posvetil prav obleki. V njej je, podobno kot Rutar, opazil vse večji vpliv mestnega sloga oblačenja na kmečko prebivalstvo in zagovarjal tradicionalne stanovske razlike: ... Dober kristjan tudi napravi se ob Gospodovih dnevih čedno in stanu primerno in ponižno ... Vse graje vredno bi bilo prihajati pred Kristusa v cerkev v usakdanji nesnažni obleki, pa veliko graje vredniše je prihajati pred Kristusa v cerkev z gizdavo in nečimerno obleko, v čemur se posebno osebe ženskega spola premnogokrat pregrešijo. Nespodobno bi bilo, ko bi osebe možkega spola s pokrito glavo prihajale v cerkev; ali še nespodobniše je, če osebe ženskega spola, posebno dekleta v cerkev prihajajo z golimi in ostudno počesanimi glavami ... Vsako dekle z v rogove zavihanimi lasmi in z golo glavo v cerkev prihaja, daje si samo sebi prav malo priporočljivo spričevalo. Če že hoče kako dekle s svojo zunanostjo se priporočevati osebam družega spola, če že hoče svetu po sili dopasti, naj se ponižno oblači in kolikor se da gladko čese, in zagotovim, da bo pred svoj namen doseglo, kakor pa z neprimerno obleko in razčesanimi glavami. Ob enem pa tudi opomnim, da kar je eni mestni gospici primerno in dostojno, je za kmečko dekle nedostojno in smešno. In kar je za kmečko osebo lepo, je za gosposko neprimerno.⁷²

⁶⁸ Štiriletna Franciška Karolina Komjanc, rojena 9. 7. 1831, je dobila naslednja oblačila: 2 poletni obleki (blago in šivanje), vredni 2 goldinarja 50 krajcarjev, 2 srajci v vrednosti 1 goldinar 30 krajcarjev, 2 para nogavic, vredna 30 krajcarjev, 2 para škorenjčkov, vredna 1 goldinar 10 krajcarjev, ovratno ruto v vrednosti 10 krajcarjev in 2 zimski obleki (blago in šivanje), vredni 4 goldinarje 40 krajcarjev. Skupna vrednost vseh oblačil je bila 10 goldinarjev 50 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393). Garderobo 4-letnega Petra Luke Komjanca je sestavljala: celotna poletna obleka (hlače in suknjič za vsak dan) v vrednosti 1 goldinar 43 krajcarjev, enaka praznična obleka v vrednosti 2 goldinarja, kapa v vrednosti 1 goldinar 10 krajcarjev, 2 para škorenjčkov v vrednosti 1 goldinar 10 krajcarjev, 2 para nogavic, vrednih 30 krajcarjev, 2 srajci, skupaj vredni 2 goldinarja 30 krajcarjev, ovratna ruta v vrednosti 10 krajcarjev in zimska obleka v vrednosti 2 goldinarja 30 krajcarjev. Skupna vrednost njegovih oblačil je bila 8 goldinarjev 28 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393).

⁶⁹ Keršič, Kolon in gospodar, str. 103.

⁷⁰ Rösener, Kmetje, str. 186.

⁷¹ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6.

⁷² ŽU Kojsko, Pridige 5. 5. 1901–1. 5. 1904, str. 317–321.

Krščenka (foca) pošilja botri Magdaleni Pahor iz Kojškega v spomin svojo fotografijo. Pahorjevi so bili premožna družina, ki je imela v času pred prvo svetovno vojno edina v Brdih pekarno in trgovino (fototeka GM).

Iz analize inventarjev, ki popisujejo sestavo bale, v kateri so bile obleke in perilo, ki so ga zapuščale ženske, in seznamov oblačil v lasti umrlih mož je jasno razvidno, da niti otroci niti odrasli niso nosili spodnjega perila v današnjem pomenu (mišljene spodnje hlače, majica in nedrček, kombineža). Edini kos s tem imenom je kombineža, ki so jo začela nositi bogatejša mlada dekleta v starosti okoli 17 let⁷³ in se omenja tudi v redkih popisih bale. Sar-

tijeva razloži, da je bila srajca tudi del spodnjega perila⁷⁴ in da je bila njena belina kazalec higiene oziroma čistoče.⁷⁵ Ta kos srečamo v vseh inventarjih,⁷⁶ pa tudi pri seznamih stroškov za otroška oblačila. V terenskih zapisih Orlovih ekip leta 1953 srečamo zapise, ki omenjajo začetke nošnje spodnjega perila konec 19. stoletja.⁷⁷ Iz zapiskov je razvidno, da se začetkov uvajanja spodnjega perila niso spominjali mlajši poročevalci in tisti iz bogatejših družin, pri katerih so se prej uvajale novosti v

Rudolfu Zuljanu pošilja v Schladming prijatelj Štefan iz Kojškega v spomin fotografijo. Fanta nosita klobuk in obleko kot odrasli moški (fototeka GM).

⁷³ Uršula Komjanc je s 17 leti dobila naslednja oblačila: obleko v vrednosti 5 goldinarjev 48 krajcarjev, obleko iz kambrika v vrednosti 6 goldinarjev 10 krajcarjev, površnik iz kambrika v vrednosti 1 goldinar 6 krajcarjev, belo obleko iz šese (sesse – vrsta blaga; gl. Pirona: *Il nuovo*, str. 1014) v vrednosti 3 goldinarje, 2 temno modra lanena površnika v vrednosti 1 goldinar 48 krajcarjev, kombinežo iz šese, vredno 1 goldinar 10 krajcarjev, 2 srajci, vredni 3 goldinarje 20 krajcarjev, par zlatih uhanov, vrednih 6 goldinarjev 40 krajcarjev, in 4 pare čevljev po 1 goldinar 10 krajcarjev par, kar je znašalo 4

goldinarje 40 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393).

⁷⁴ Sarti, *Europe at home*, str. 200.

⁷⁵ Prav tam, str. 197.

⁷⁶ Iz popisov je razvidno, da so zlasti revni zakupniki imeli le en komplet oblačil oziroma tako raztrgano obleko, da je ni bilo vredno popisati, ker se ni dala predelati.

⁷⁷ Andrej Simčič iz Medane, ki je bil leta 1953 star 86 let, je etnologinji Marti Ložar povedal, da so kupovali izdelane spodnje hlače, ko je že bil fant, prej pa so pozimi nosili dvoje hlač, pa tudi dve suknji (SEM, Simčič 1953).

oblačilni kulturi.⁷⁸ Poročevalka Darinka Sirk se je spominjala pripovedovanja matere Dore Obljubek, da se je spodnje perilo uvajalo v času pred prvo svetovno vojno, masovno pa se je razširilo šele po njej. Ženske so se nošnje spodnjega perila sprva otepale, saj so se takratne spodnjice zapenjale z gumbi ali z vrvico, kar je bilo pri slačenju zelo nepraktično. Problem je rešil razporek, ki ga je imelo ne samo moško, temveč tudi žensko spodnje perilo.⁷⁹ Dokončno pa se je spodnje perilo uveljavilo šele v obdobju po drugi svetovni vojni. Ksenija Erzetič se spominja svoje stare matere Amalije Fikfak - *Klančarjeve* iz Noznega, rojene leta 1902, ki še v sedemdesetih letih 20. stoletja, razen ob obisku zdravnika, ni nosila spodnjega perila.⁸⁰

Prav tako nikjer ne odkrijemo igrache, predmeta, ki zaznamuje moderno otroštvo ter je že pomemben del življenja otrok meščanskih in plemiških družin.⁸¹ To seveda ne pomeni, da se otroci niso igrali, temveč da so bili pri izbiri iger in igrac prepuščeni lastni iznajdljivosti in dostopnim materialom za njihovo snovanje.⁸²

Odnos do otrok skozi prizmo smrti

Ob pogosti smrti otrok nas ne začudijo majhni stroški njihovega pogreba. Že za pogreb odraslega so redko kupovali vosek oziroma sveče⁸³ ter nagrobni križ. Pogreb otroka je starše stal približno 3 goldinarje. Izjemen primer so pogrebni stroški Antona Viljema⁸⁴ iz družine grajskega oskrbnika Komjanca, ki so znašali 8 goldinarjev 50 krajcarjev. V luči analize pogrebnih stroškov odraslih postane jasna socialna distinkcija družine. Materin popis navaja 3 funte voska v vrednosti 3 goldinarjev, krsto v vrednosti 50 krajcarjev, cerkovniku in zvonarjem je plačala 50 krajcarjev, grobarju za kopanje groba in prenos trupla pa 30 krajcarjev. Na grobu je postavila križ, ki je bil vreden 3 goldinarje 40 krajcarjev.⁸⁵ Zadušnih maš za majhne otroke v duhu mnenja, da jih nedolžni otroci ne potrebujejo, ne zasledimo.⁸⁶

Zaradi prepričanja, da gredo umrli nekrščeni otroci v poseben del pekla – limbo, pa so jih kmalu po rojstvu krstili.⁸⁷ Nkrščenih otrok niso smeli pokopati v posvečeno zemljo, zato so, če je bilo mogoče, v ta namen uporabili poseben kraj med pokopališčem in cerkvijo, najpogosteje pa so grobove postavili na zunanji strani pokopališkega zidu.⁸⁸ V zgodovino pisju zasledimo omembe staršev, ki jih smrt otroka ni prizadela,⁸⁹ vendar bi lahko rekli, da so starši na izgubo otroka gledali na drugačen način.⁹⁰ Novorojeni še ni bil družini v nikakršno korist, s smrtjo pa je postal družini koristen, saj so menili, da je otrok sedaj angelček, ki bo s svojo molitvijo pripomogel k družinski sreči.⁹¹ Otrok je v *ekonomiji preživetja* postal pomemben kot del *ekonomije odrešenja*.⁹² Iz družinske kronike Dore Obljubek je glede občutja izgube otroka zgovoren odstavek, ki govori o njenih starih starših Katarini in Valentinu Vuga, ki sta imela 12 otrok. Otroško dobo sta preživela le 2, ostalih 10 jih je še majhnih umrlo. Ko so vnuki deda spraševali, kako so se imenovali njegovi umrli otroci, *ni vedel za nobeno ime*, in če so ga vprašali, ali je bil žalosten, jim je odgovarjal: *Zakaj bi bil žalosten, Bog je dal, Bog je vzel*. Stara mati pa je odgovarjala *tako, kot so imele navado govoriti tudi druge matere in so bile o tem prepričane, ko jim je umrl nedolžen otrok: Srečna sem, ker imam toliko angelčkov v nebesih, ki prosijo Boga zame in za očeta*.⁹³

Za odnose med odraslimi in otroki v kmečki družbi starega režima je še nedavno veljala trditev,⁹⁴ da niso vsebovali nobene »emocionalne kvalitete« in da matere do svojih otrok niso gojile »nobenih čustev«. Pri tem ni bilo upoštevano dejstvo, da »čustvo« in »emocija« nista nikakršni nadčasovni, univerzalni stalnici, katerih prisotnost ali pomanjkanje bi se dalo kar tako ugotoviti, ampak sta bila družbeno in zgodovinsko spremenljiva,⁹⁵ in da so jih zaznavali in izražali drugače. Kazala sta se prek simbolov in ritualnih vedenjskih vzorcev in ne introspektivno prek empatije in govora. Kako naj si sicer razlagamo skrb, da je bil novorojenček, kljub temu da je bil za

⁷⁸ Alojzija Vendramin, ki je bila rojena leta 1886, se uvedbe spodnjega perila ni več spominjala. Izhajala pa je iz bogate kmečke družine (SEM, Vendramin 1953). Enako je povedala tudi starejša Marija Korsič, rojena 1871, ki je tudi izhajala iz premožne družine (SEM, Korsič 1953).

⁷⁹ Poročevalka Darinka Sirk, rojena 5. 2. 1928.

⁸⁰ Poročevalka Ksenija Fikfak, rojena 16. 8. 1972.

⁸¹ Perrot, *Figure e compiti*, str. 136.

⁸² To potrjujejo tudi izsledki etnoloških raziskav (Tomažič, *Igrache*, str. 72).

⁸³ Stan in ugled posameznika sta se pri pogrebu kazala tudi v številu in debelini sveč (Verginella, *Ekonomija odrešenja*, str. 192).

⁸⁴ Anton Viljem Komjanc je bil rojen 19. 11. 1832. Umrli je 25. 7. 1834, 3 mesece po očetovi smrti.

⁸⁵ ASG, Ventilationi ereditarie, 86, inv. 393.

⁸⁶ Tudi poročevalci (Bruno Podveršič, rojen 4. 2. 1926; Darinka Sirk, rojena 5. 2. 1928; Leopolda Vendramin, rojena 28. 8. 1913) se ne spominjajo, da bi se plačevale maše za umrle otroke.

⁸⁷ Heywood, *A history of childhood*, str. 51.

⁸⁸ Poročevalka Darinka Sirk, rojena 5. 2. 1928.

⁸⁹ Aries, *Otrok in družinsko življenje*, str. 58.

⁹⁰ Podobno opazi Destovnikova, saj pravi, da večina ljudi, s katerimi se je pogovarjala, ni ničesar vedela o otrocih, ki so v njihovih družinah umrli takoj ali kmalu po rojstvu, kar pomeni, da starši in stari starši o njih svojim potomcem niso pripovedovali. V spominu so ostali tisti otroci, ki so umrli stari vsaj štiri ali pet let (Destovnik, *Moč šibkih*, str. 164).

⁹¹ Poročevalka Darinka Sirk, rojena 5. 2. 1928.

⁹² Za frazo sem namenoma uporabila naslov izdanega dela (Verginella, *Ekonomija odrešenja*), ki je po mojem mnenju najbolj eksakten opis takratne družbe in njene mentalitete.

⁹³ DA Obljubek, *Kronika*, str. 8.

⁹⁴ Aries, *Otrok in družinsko življenje*; Shorter, *Famiglia e civiltà*; Puhar, *Prvotno besedilo življenja*.

⁹⁵ Seider, *Socialna zgodovina družine*, str. 38.

današnje razmere slabo hranjen in negovan, takoj po rojstvu krščen.⁹⁶

Odnos do otrok je bil velikokrat zavrt tudi v magijo. Tako lahko razložimo risanje zaščitnih znakov (gosje tace) na njihove zibke ter kopice v vraže zavrtih prepovedi,⁹⁷ ki kažejo na skrb za otroke, vključeno v meje tedanjega razumevanja sveta in njegovih mehanizmov.

Za zdravljenje njihovih bolezni je bila v ljudski medicini, kot za druge evropske dežele, na voljo kopica zeliščnih zdravil,⁹⁸ načinov ravnanja kosti, magičnih urokov⁹⁹ in zaščitnikov¹⁰⁰ svetnikov¹⁰¹ ter raznih molitev.¹⁰² Rutar je za prebivalce na Goriškem konec 19. stoletja pripomnil, da so *dobrosrčni* in da je posledica tega *strastna ljubezen starišev do svojih otrok, ali bi lahko rekel, vseh odraslih do nežne mladine sploh*.¹⁰³ Dora Sirk, rojena leta 1903, je v Kroniki svoje in moževe družine podrobno opisala vse njene žive in mrtve člane dve do tri generacije nazaj. Vse to ji je bilo znano iz pripovedovanja starejših družinskih članov. Še posebej je izpostavila, da je imel njen stari oče ob pripovedovanju, kako je utonila¹⁰⁴ njegova mlajša sestra, vedno solzne oči.¹⁰⁵

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ *Dojenčka se v mraku ne sme nositi iz hiše nepokritega, da ga ne bi ostrjale vešče ali vedmance; če uporabljáš plenice, ki so se zunaj sušile v mraku, bo otrok dobil drisko; preden se dotakneš dojenčka, moraš mrzle roke ogreti pri ognju, da odvzame vso slabo energijo, ki bi ob dotiku škodovala otroku* (Sirk, *Ivanov venec*, str. 112).

⁹⁸ Če je otroka napenjal, so pripravili mešanico iz *poklce*, kamilice in *medrjalce*, s katero so otroku masirali trebuh. Gliste so odpravljali z brinjevim oljem. Iz srboritke – *špicakula* – so pripravljali čaj za ledvice, želodec in urejanje pritiska (GM, *Nikolavčič* 1958).

⁹⁹ Da otroku ne bi prišla ponoči pit kri vešča, so na vrata narisali sračjo nogo in zabili nož. Otroka niso smeli nesti čez križpotje, da ga ni vzel *mrak* (GM, *Mavrič* 1958). Rdeča barva naj bi varovala pred boleznimi, kot so ošpice, škrlatinka in krvavitev (Pellis, *L'infanzia*, str. 58).

¹⁰⁰ Kačji pik so zdravili z blagoslovljenim vinom (GM, *Tomazič* 1958). Ob očesnih boleznih so se priporočali sv. Luciji (GM, *Korsič* 1958). Ob prazniku sv. Blaža so prinašali otroke k blagoslovu, saj je bil zavetnik za boleznj grla (Pellis, *L'infanzia*, str. 58).

¹⁰¹ Heywood, *A history of childhood*, str. 152.

¹⁰² ... *Drugi pravijo, da je treba sedem dni po rojstvu po končanem sedmem tednu in dopolnjenem sedmem letu posebne molitve opraviti ... Mori se pripisuje skrajna hudobnost, ona izsesa novorojencem vso kri, tako da umrjejo, pa tudi odrasle ljudi bodijo ponoči nadlegovat in jih tlačiti* (Rutar, *Poknežena grofija*, str. 112–113).

¹⁰³ Rutar, *Poknežena grofija*, str. 108.

¹⁰⁴ Kronistka zapiše, da ji ni znano ime mlajše sestre starega očeta, ve pa, da je utonila, ko je s težkim jerbasom sadja, ki ga je nesla na trg v Videm, prečkala naraslo reko Idrijo (DA *Obljubek*, *Kronika*, str. 1).

¹⁰⁵ DA *Obljubek*, *Kronika*, str. 2.

Ivan Terkuč in njegov sin iz Gornjega Cerovega okoli leta 1905. Družina je bila posestniška in je imela tudi več zakupnikov (fototeka GM).

Zaključek

Gradivo zapuščinskih razprav omogoča bogat vpogled v materialno kulturo kmečkega prebivalstva, med drugim tudi otrok. S svojimi podatki o umrlem, njegovih otrocih, zakoncu in drugih sorodnikih je bogat vir za preučevanje socialnega in družbenega konteksta. Inventarni popisi premoženja umrlega nas seznanijo z bivanjsko in materialno kulturo družine, medtem ko nas skrbniški obračuni za vzdrževanje mladoletnih seznanijo s številom oblek, ki so jih namenili otrokom. Zajamejo le premožnejši sloj prebivalstva Goriških brd, kjer so letni dohodki dediščine presegali stroške vzdrževanja mladoletnih otrok. Tako lahko trdimo, da je revnejši del v obleko in prehrano otrok investiral bistveno manj, kot bi lahko sklepali ob analizi ohranjenih in skrbniškemu uradu predloženih popisov. V 19. stoletju je kmečko prebivalstvo Brd v boju za preživetje racionalno vlagalo v nakup predmetov, še zlasti obleke, kar je razvidno tudi iz količine otroš-

kih oblačil in vrste prehrane. Otroci so kot potencialna delovna sila na kmečkem obratu predstavljali investicijo v prihodnost, zato so bili v okviru družine deležni bolj moralne in socialne stvarnosti ter vzgoje za vrednoto delovne storilnosti, ki jim je v prihodnosti omogočala preživetje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ASG – Archivio di stato Gorizia.

Catasto teresiano.

ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati.

ASG, Giudizio distrettuale del circondario di Gorizia - Anteatti del Giudizio distrettuale di Quisca (tranne le località di Visnovico, Vipulzano, Cosana, Vedrignano) ceduti nel 1846 al Giudizio Distrettuale del Circondario, Ventilationi ereditarie.

ASG, Giudizio distrettuale del circondario di Gorizia, Anteatti del Giudizio distrettuale di Quisca (tranne le località di Visnovico, Vipulzano, Cosana, Vedrignano) Ceduti nel 1846 al Giudizio Distrettuale del Circondario, Contratti degli'instromenti ut amichevoli convenzioni dell'anno 1819.

DA – Družinski arhiv Obljubek, Drnovk 11.

DA Obljubek, Kronika.

GM – Goriški muzej

Kartoteka Goriškega muzeja, terenski zapiski K. Plestenjaka, 1958 (poročevalci: Berto Nikolavčič (roj. 1894), Franc Tomažič (roj. 1875), Bernard Korsič (roj. 1898), Amalija Mavrič (roj. 1900).

SEM – Slovenski etnografski muzej

Terenski zapiski Orlovih ekip 1953 – neprepisani zvezki (poročevalci: Jožefa Lipicer (roj. 1873), Alojzija Vendramin (roj. 1886), Marija Korsič (roj. 1871), Andrej Simčič (roj. 1867).

ŽU – Župnijski urad

ŽU Kojško, Pridige 5. 5. 1901–1. 5. 1904.

ČASOPISNI VIRI

Primorec, 1894

Soča, 1889, 1908

USTNI VIRI

Ksenija Erzetič (1972), Gradno 1.

Bruno Podveršič (1926), Gradno 2.

Zorka Podveršič (1926), Gradno 2.

Darinka Sirk (1928), Goriška cesta 13, Dobrovo.

Leopolda Vendramin (1913), Vedrijan 8.

LITERATURA

Apple Sweetser, Dorian: L'influenza dell'industrializzazione sull'olidarietà intergenerazionale. *Famiglia e mutamento sociale*. Bologna : Il mulino, 1977, str. 116–140.

Aries, Philippe: *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana : Studia Humanitatis, 1991.

Aries, Philippe; Duby Georges (ur.): *La vita privata. L'Ottocento*. Roma; Bari : Laterza, 2001.

Barbagli, Marzio: *Sotto lo stesso tetto. Mutamenti della famiglia in Italia dal XV al XX secolo*. Bologna : Il mulino, 1984.

Barbagli, Marzio; Kertzer, David I. (ur.): *Storia della famiglia in Europa. Il lungo Ottocento*. Roma : Editori GLF editori Laterza, 2005.

Becchi, Egle: *I bambini nella storia*. Roma [etc] : Laterza, 1994.

Casey, James: *La famiglia nella storia*. Roma : GLF editori Laterza, 1999.

Cunningham, Hugh: *Children & childhood in western society since 1500*. London; New York : Longman, 1996.

Destovnik, Irena: *Moč šibkih: ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec : Drava, 2011.

Flandrin, Jean Louis: *Družina: sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana : Delavska enotnost, 1986.

Gomiršek, Tanja: Delo in položaj žensk v Goriških brdih 19. stoletja. *Goriški letnik*, št. 33–34, zv. 1, 2010, str. 335–369.

Guttormsson, Loftur: I rapporti fra genitori e figli. *Storia della famiglia in Europa. Il lungo Ottocento*. Roma : Editori GLF editori Laterza, 2005, str. 355–395.

Heywood, Colin: *A history of childhood*. Cambridge, UK: Polity; Malden, MA : Blackwell, 2001.

Hudales, Jože: *Od zibeli do groba*. Velenje : Kulturni center Ivana Napotnika; Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 1997.

Keršič, Irena: Kolon in gospodar – dva načina življenja in dve stanovanjski kulturi. *Etnolog*, št. LIII, 1992, 95–136.

Kertzer, David: Economia e organizzazione della famiglia. *Storia della famiglia in Europa. Il lungo Ottocento*. Roma : Editori GLF editori Laterza, 2005, str. 48–129.

- Makarovič, Marija: Oblačilna kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf*, št. 33–34, 1991, str. 247–300.
- Makarovič, Marija: *Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva v Zgornji Vipavski dolini in na Gori*. Ajdovščina : Zavod za kulturo, izobraževanje in šport; Vipava [i. e.] Nova Gorica : Branko, 2000.
- Makarovič, Marija: Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf*, št. 33–34, 1991, str. 481–528.
- Medick, Hans; Sabeen David Warren (ur.): *Interest & emotion: essays on the study of family and kinship*. Cambridge : Cambridge University Press, 1988.
- Mihelič, Darja: O otroštvu v srednjem veku (Trst, Koper, Izola, Piran). *Etnolog*, št. 17, 2007, str. 17–30.
- Mitterauer, Michael; Seider Reinhard: *Vom Patriarchat zur Partnerschaft zum Strukturwandel der Familie*. München : Beck, 1991.
- ODZ – Občni državljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva 1811–1853. 1. del. Dunaj : C. k. dvorna in državna tiskarnica.
- Panjek, Giovanni: *La vite e il vino nell'economia friulana*. Torino : Grappicheli Editore, 1992.
- Pellis Aversa, Olivia: *L'infanzia, scuola, lavoro nei ceti popolari*. »Borč San Roc« n. 6, 1994.
- Perrot, Michele: Figure e compiti. *La vita privata. L'Ottocento*. Roma; Bari : Laterza, 2001, str. 99–148.
- Pirana, G. A.; Carletti, E.; Corgnani, G. B. 1988: *Il nuovo Pirana*. Vocabolario friulano. Udine: Società filologica friulana.
- Puhar, Alenka: *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana : Studia Humanitatis, 2004.
- Rösener, Werner: *Kmetje v evropski zgodovini*. Ljubljana : *cf, 2007.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica : Branko; Ljubljana: Jutro, 1997.
- Sarti, Raffaella: *Europe at home: family and material culture: 1500–1800*. New Haven; London : Yale University Press, 2002.
- Segalen, Martine: Le condizioni materiali della vita familiare. *Storia della famiglia in Europa. Il lungo Ottocento*. Roma : Editori GLF editori Laterza, 2005, str. 43–87.
- Seider, Reinhard: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana : Studia Humanitatis, 1998.
- Shorter, Edward: *Famiglia e civiltà*. Milano : Rizzoli editore, 1978.
- Sirk, Darinka: *Ivanov venec*. Dobrovo : samoza-ložba, 2009.
- Sosič, Barbara: Terenska ekipa etnografskega muzeja v Goriških brdih. *Etnolog* LIII 2/2, 1992, str. 345–376.
- Šarf, Fanči: Porod in nega dojenčka v luči socialno higienskih razmer. *Traditiones*, št. 5–6, 1979, str. 345–352.
- Štuhec, Marko: *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana : Slovenska matica, 2009.
- Tomažič, Tanja: *Igrače. Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana : SEM, 1999.
- Verginella, Marta: *Družina v Dolini pri Trstu*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1990.
- Verginella, Marta: *Ekonomija odrešenja in preživetja*. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko : Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, 1996.
- Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku*. IV. zvezek. Predpisi o nespornih pravnih stvareh. Ljubljana : Društvo pravnik, 1910.
- Žagar, Janja: *Vrata kroga: o rojstvu in zgodnjem otroštvu na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 1997.

S U M M A R Y

Material conditions of children in the Goriška Brda in the 19th century

The Goriška Brda (It.: Collio Goriziano), which local studies compare to the Mediterranean Tuscany, have a very favourable climate for agriculture. In the 19th century wine industry, to which all accessible agricultural land was to be dedicated, grew at the expense of other crops intended for human consumption. Small and predominantly rented farms failed to reach the threshold of self-sustenance and purchased basic food supplies with the income obtained by selling fruit. In light of the economic context described above, the article presents the material conditions in which children in the Goriška Brda lived in the 19th century. The analysis is based on the materials of probate proceedings that contain data on minors, cost of child maintenance, applications for and granting of the privilege of age, conclusions of the custody office appointing their custodians, reports on the state of inheritance, child education and upbringing, cost accounts for the maintenance of children, heirs, inheritance practices, and the dowry system.

The peasantry in the old regime purchased material commodities rationally, as is also evident from the material conditions of children. Clothing was still considered a permanent commodity in those days and in the economic struggle for survival children received only the most basic of necessities.

Members of the largest and also the poorest part of the population only bought a few pieces of cloth and swaddling bands for a baby. Nightie, a well-known item of baby clothing, was very functional from the hygienic point of view for the not yet toilet trained infants. The design, material and number of clothes and shoes worn by children of wealthy families were indicative of their social status. Clothes were often made from pieces of clothing of deceased parents or from outgrown

items of older siblings. No less characteristic was frugal handling of finer garments and footwear. Just as adults, children followed a predominantly vegetarian diet, with only scarce consumption of meat and milk. Care for children was manifested in other ways than today. It was shrouded in the mechanisms of magic spells, superstitions and prohibitions associated with the profane, as well as compulsory baptism which admitted dead babies to heaven and dealt with the notion of life after death.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 796.11(497.4Ljubljana)(091)

Prejeto: 17. 5. 2012

Nataša Budna Kodrič

univ. dipl. zgodovinarica, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: nataša.budna-kodric@guest.arnes.si

Na kratko o igrah in zabavi otrok v Ljubljani med letoma 1850 in 1940

IZVLEČEK

Prispevek na podlagi virov slika otroštvo in igranje v Ljubljani v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja. Viri zajemajo avtobiografsko literaturo, arhivske vire in časopisna poročila. Gre še za en prikaz delčka vsakdana v obravnavanem obdobju, pri čemer so v središču pozornosti otroci oziroma odrasčajoči. Dejstvo je, da so se otroci v obravnavanem času igrali v številnih različicah pravzaprav enako (kot otroci prej in pozneje) – posnemali so odrasle. Igre same so bile seveda glede na dobo oziroma na vsakokratne zunanje vplive (npr. delo, družabno življenje, nesreče, vojne ipd.) različne. Da pa so bili aktivno otroštvo, otroške igre in zabava zelo pomemben del odrasčanja tudi v preteklosti, nam potrjujejo avtobiografije, v katerih so avtorji vsaj nekaj besed namenili tudi otroškim igram. Nekateri, na našo srečo, pa so se z obdobjem otroštva ukvarjali bolj podrobno.

KLJUČNE BESEDE

otročstvo, otroške igre, zgodovina, Ljubljana, spominska literatura

ABSTRACT

SHORT ON CHILDREN'S GAMES AND AMUSEMENTS IN LJUBLJANA BETWEEN 1850 AND 1940

Drawing on sources, the contribution at hand portrays the childhood and play in Ljubljana in the second half of the 19th and the first half of the 20th century. The sources comprise autobiographical literature, archival sources and newspaper reports. This is another presentation of a fragment of the daily life in the period under discussion, with a particular focus on children and adolescents. The fact is that children in the period concerned played in a number of variants of the same concept (as children before and after) – by imitating grown-ups. Games varied, of course, depending on a given period of time and the external factors that came with it (e.g. work, social life, accidents, wars, etc.). But in any event, the fact that active childhood, play and amusement were a very important part of growing up even in the past is confirmed by autobiographies in which authors devoted at least a few words to children's games. Luckily for us, some of them dealt with this period of life in greater detail.

KEY WORDS

childhood, children's games, history, Ljubljana, memorial literature

Igranje in zabava otrok v Ljubljani sta bila v obravnavanem obdobju dveh vrst: glede na sloj, ki so mu otroci pripadali, in glede na spol. Na eni strani meščansko okolje (»nemške igre«), na drugi podeželje. Obstajale so igre za punčke in fantovska zabava. Otroci iz nižjih slojev so bili več na prostem, njihove igre so bile preproste, glavnino igral so predstavljal predmeti, ki so jih odrasli zavrgli. Otroci premožnejših Ljubljančanov so se redko udeleževali iger »na cesti«, manj so se tudi družili z vrstniki. Način igranja je bil različen tudi glede na predel mesta, kjer so bivali. Otroci v mestu so bili omejeni s hišami in cestami, v predmestnih predelih pa so se lahko podili tudi po poljih, ki so tedaj segala še globoko v ljubljanska predmestja.

Toda razslojenost je veljala le pri igranju, pri drugi zabavi je ni bilo. Cirkusi, menažerije, strelišča, panoptikumi, anatomske muzeje, vrtljaki (»gugalnice«) in tobogani so privabljali vse, ne glede na sloj, starost in spol.

O otroški zabavi in igrah so v tem času napisali tudi že nekaj strokovne literature. Prva knjiga je bilo Funtkovo »Zabavišče slovenskim otrokom« iz leta 1887. Družba sv. Cirila in Metoda je leta 1893 izdala »Igre in pesmi«, ki jih je uredil Ivan Mrcina, učitelj v Gorici. Obe sta bili namenjeni šolam in učiteljem, vpeljevali in razlagali pa sta pomen igranja za otroke. Poleg njiju najdemo tudi članke v pedagoških revijah *Vrtec*, *Učiteljski tovariš*, pozneje *Zvonček* in drugih.

O igri in zabavi konkretnih otrok in mladostnikov lahko največ izvemo iz spominske literature. Pomembna je tudi zato, ker nam precej natančno

poroča o dogodkih, ki so si jih pisci kot otroci dobro zapomnili. Tako lahko med številnimi nepomembnimi dogodki izvemo tudi kakšno zanimivost.

Igre in igranje

Pisatelj Janez Trdina (1830–1905) je prišel v Ljubljano kot šolar leta 1842. Kmečki in meščanski šolarji v ljubljanski gimnaziji so se tedaj še zelo razlikovali med seboj – po obleki, še bolj pa po jeziku. Toda večjo razliko je delala obleka kot jezik: »*Mi kmečki fantje smo bili tudi po domače napravljeni, nosili smo visoke čevlje, jerhaste ali celo prtene blače, pruštofe,¹ kape s cofom itd. Prav počasi smo se metamorforizirali: najprej smo obesili na glavo mesto cofaste kape »študentovsko« s strešico, dolge hlače so prišle na vrsto v prvi latinski šoli, dolge suknje v tretji, cilindri v peti: bogatejši so se spremenili prej, bolj revni pozneje. [...] Gosposki tovariški so se nam zdeli kakor opice ali šeme. [...] Jezil nas je njihov izgovor, iz tega 'mačjega mijavkanja' smo se strašno norčevali.*«²

Od iger, ki se jih je sam udeleževal, omenja frnikolanje, žoganje in klinčkanje. Piše: »*Frnikule sem se kmalu naveličal in sramoval; prav žal pa mi je bilo, da sem ostal vedno nespreten 'žogar'.*«³

Med šolarji je bilo zelo razširjeno kvantanje. Predvsem nekateri kmečki fantje so bili že precej starejši od preostalih sošolcev. Nekaj so prinesli s seboj, ostalo so se naučili v novem okolju. Trdini se je kvantanje gnusilo: »*Človeško plojenje in rojenje so zvedeli sčasoma vsi, jaz sem se bil zastran tega že zdavnaj umiril. [...] Sicer me je bilo pa sram, se o tem pogovarjati; že po svoji naravi nisem potreboval nauka in svaril. Mnogi součenci pa se niso sramovali celo nič, za učenje niso marali, kvantati so pa znali tako urno, segavo in premišljeno kosmato, kakor da bi bili obiskovali kako nalašč za svinjelogijo ali svinjezofijo npravljenjo šolo.*«⁴

Fran Šuklje (1849–1935) česa podobnega ni opazil. Svojih sošolcev na gimnaziji se spominja z naklonjenostjo. Poudarja, da je kmečki življenjski precej prevladoval nad meščanskim. Nemci so celo prepevali slovenske pesmi skupaj s Slovenci. Sicer se je Šuklje že od malega družil pretežno s starejšimi in politično dejavnimi ljudmi.⁵

Henrik Tuma (1858–1935) se je v mladosti s svojimi brati in sestrami igral le »nemške« igre. Pozneje je rad zahajal v gledališče, toda vedno le na slovenske predstave, kmalu je postal »vztrajen telovadec«, zanimal se je tudi za literaturo. Pri trinajstih se je raje družil s starejšimi, toda »v družbi starejših izprijenih sošolcev sem tudi jaz postal razuzdan. [...] V

Igra na vrtu
(SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka).

- 1 Pruštof – jopič.
- 2 Trdina, *Spomini*, str. 76.
- 3 Prav tam, str. 86.
- 4 Prav tam, str. 84.
- 5 Šuklje, *Iz mojih spominov*.

Šolarji na Šelenburgovi ulici (današnja Slovenska cesta), okrog 1900 (SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka).

taki družini sem začel zahajati v krčmo in cirkus. [...] Takrat so gimnazijski postopači zahajali v krčmo na Frtici [...] Marsikateri popoldan smo izostali z šole in šli tja na pivo in kegljat. Kadili smo cigare viržinke. [...] Pri igri sem imel srečo in spretnost, pa sem vedno dobival. [...] Nekoč sem prišel iz cirkusa šele o polnoči domov. Cirkus je bil postavljen na sedanjem Krekovem trgu. Neumorno je šestilanski orkester godel 'štrasake' (Žitterpolka). [...] Takrat je bilo zadnjič, da me je oče hotel kaznovati s šibo.⁶

O priljubljenih otroških igrah izvemo zelo veliko iz spominov profesorja, humorističnega pisatelja in duhovnika Janka Mlakarja (1874–1953). Mlakar je spadal v sloj revnejših Ljubljancev, odrasčal je v mestu. Pove nam za priljubljene kraje, kjer so se otroci najraje zadrževali in igrali: Za vodó oziroma zavodó (Cankarjevo nabrežje) in na Bregu. Tam so »štolcali« (metali pisalna peresa (štolce) iz razdalje na zarisano črto in najboljši je pobral vsa peresa), zavodó pa se je včasih zbralo tudi po petdeset otrok, ki so se igrali ločeno po spolu – deklice skoraj same »nemške« igre, fantje pa so bili kozo, tancali, se žogali, se igrali roparje in vojake, se frnikolali, topli in lovili. Poleti so se kopali, lovili rake in pobirali »vredno« šaro, ki so jo meščani zmetali v reko. Radi

so se igrali gasilce, »fajerlešerje«, in sicer tako, da so mlekaricam in branjevkam jemali vozičke, ki so jih pušale na Ribjem trgu in zavodó, se vpregli vanje in med krikom »Šiška gori« drveli proti Frančiškanskemu mostu, današnjemu Tromostovju. Radi so se igrali tudi Indijance. Poleti so se podili ob mestnem robu, ki sta ga tedaj predstavljala konec uršulinskega vrta in Sv. Krištof (Navje), pozimi pa po mestnih ulicah. Motil jih ni niti sneg niti nalezljive bolezni.⁷

Zelo priljubljena zabava je bilo prirejanje iger na lastnih odrih, kar omenjajo še številni drugi avtobiografi, med njimi tudi poznejši gledališki igralec, režiser in dramatik Anton Cerar – Danilo (1858–1947). Otroška leta je preživel na Žabjeku, v hiši Blaža Vrhovca, »teater« pa je deloval v prostorih branjevke Stauffer. Kot šolar se je Danilo pretepal s šenklaškimi »študenti«, bil je tudi član »vojske« iz sosesčine s činom narednika (»šaržo feldwebelna«). Imeli so svojo »kompanijo« s kanonom, ki ga je kljub svojemu činu upravljal sam.⁸

Do leta 1887⁹ so se v Ljubljani pustni sprevodi odvijali v glavnem v Zvezdi. S kazinskega balkona so otrokom metali pomaranče, v Zvezdi pa so se stari in mladi obmetavali s konfeti in sladkorčki, ki so jih potem otroci pobirali. Popoldne so pripeljali še »brno«, v rjuho odeto maškaro z glavo na visokem drogu. Za pusta popoldne otroci tudi niso imeli pouka.

Slikar Rihard Jakopič (1869–1943), doma iz Krakovega, je o svojem otroštvu zapisal, da je bilo vse bolj živo in glasno kot v poznejših letih. »Otroci smo se podili, kričali in dražili poštene ljudi, ženske pa so nas razganjale in stokale nad to šibo božjo. Šli smo se vojske, uprizarjali smo žegnjenja, procesije, hodili po štorljah, piskali [...] Če pa je tu in tam prikorakal kak častitljiv možakar, takrat je vse spoštljivo obmolknilo. Ko pa je odšel, se je začelo iznova.«¹⁰ Krakovski otroci so se igrali na Mirju, kjer ni bilo še nobene hiše. Ob Gradaščici so si delali piščalke iz vrbja, se podili, streljali s fračami (»fičafaji«) in spuščali zmaje. Na Rimskem zidu, ki je bil tedaj pokrit z zemljo in poraščen s travo, ali v Mestnem logu so se igrali razbojnike ali spodbijali kozo. Tudi poznejši sodnik in pisatelj Fran Milčinski (1867–1932) se je igral na Mirju. Kot številni vrstniki je tudi on osnoval svojo gledališko družbo. »Sestavljal sem igre po pravljicnih snoveh, učili smo se jih in jih igrali. Naslov eni teh iger je bil Gospod in sv. Peter ali Kje so jetra? To gledališče mi je prizadevalo nemalo skrbi ...«¹¹

⁷ Mlakar, *Spomini*.

⁸ Cerar, *Spomini*.

⁹ Tistega leta so razsajale črne koze, zato so ga ukinili. Špela Kučan omenja, da so mestne oblasti pustni korzo dve leti pozneje prepovedale tudi zaradi nemoralnosti (Kučan, *Pustovanje*, str. 92).

¹⁰ Jakopič, *Rihard Jakopič*, str. 6.

¹¹ Milčinski, *Življenjepis*, str. 8.

⁶ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 55.

Marijin trg (danes Prešernov trg) z vozički branjevk oz. mlekarij, po letu 1905 (SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka).

Gledališki igralec in režiser Hinko Nučič (1883–1970) je najmlajša leta prebil v »Šentjakobskem okraju«, v glavnem ob Ljubljani, pozneje pa na Dunajski cesti. Igral se je s papirnatimi in železnimi vojaki, tudi s frnikolami. S sošolci so se igrali ob Ljubljani v bližini Zmajskega mosta, kjer jih zaradi smrada, ki se je širil iz tamkajšnjega skladišča, mimoidoči niso nadlegovali. S sestrično je hodil na sprehode v Lattermannov drevored in na Rožnik. Na Rožnik so hodili ljubljanski šolarji na majski izlet (»majfest«, »majerfest«), ki ga omenja tudi Mlakar. Medtem ko slednjemu starši niso hoteli dati potrebnega denarja (20 kr.), se je Nučič prireditve redno udeleževal. Na Rožniku so imeli najprej mašo, nato pa še zajtrk, ki so ga v Mlakarjevih časih sestavljali kava, dve žemlji in štrukelj, v Nučičevih pa kava in potica. Sledile so razne igre. Nučič omenja tradicionalno spuščanje balonov in različnih papirnatih figur z griča nad cerkvijo.¹²

Na istem koncu Ljubljane kot Nučič, na Stari narskem (Šentjakobskem) nabrežju (danes Gallusovo nabrežje), je stanoval tudi Pavel Rasberger (1882–1967), pozneje prav tako gledališki igralec, režiser in skladatelj. Kot otroka ga je mati skoraj vsako popoldne peljala v Lattermannov drevored. Tam je večinoma občudoval velike orkestrione in užival ob poslušanju tedaj najbolj znanih skladateljev. Enega takih orkestrionov je imel v lasti Georg Michel, lastnik streljšča in vrtiljaka. Sam je

igral na trobento in se obenem vozil z vrtiljakom.¹³ Sicer se je tudi Rasberger pogosto igral ob Ljubljani. Tam so otroci delali stezice, utice in skrivališča. Poleti se je kopal v Gradaščici blizu trnovske cerkve. Pozneje so se otroci hodili kopat višje, na Pasji brod in »Vollmond« (v bližini današnje Kolezije) – tam se je kopal tudi Nučič. Tudi Rasbergerju so ostali v spominu »majniški« izleti na Rožnik, pa bela kava v visokih kozarcih in šarkelj, malo klobase in črnega kruha. Igre, ki si jih je zapomnil on, so bile »slepa krava«, »hoja v vreči«, tekanje do določenega kraja in nazaj itd.¹⁴

France Koblar (1889–1975) se je začel šolati na ljubljanski gimnaziji na začetku 20. stoletja. Stanoval je na Vodmatu, v Jenkovi ulici, kjer je bila takrat že »tradicija gledaliških iger po drvarnicah [...] in pa vojaške parade«. »Vojaštvo« je delalo pohode na Ljubljansko polje, se tam učilo bobnati, trobentati, vežbali so, pred vojašnico so si včasih uspeli izprositi prave zvezde za svoje čine.¹⁵

Pisatelj Juš Kozak (1892–1964) nam ni zapustil avtobiografije, je pa v svojih delih, predvsem v »Rodnem mestu«, vpletel marsikateri avtobiografski motiv. Njegovi opisi življenja v Ljubljani nam plastično prikažejo tudi igro in zabavo najmlajših

¹³ Michel je prišel v Ljubljano skoraj vsako leto, zadnjič v sezoni 1929/30. Pozneje sta ga nasledila Ivan in Herman, najverjetneje njegova sinova.

¹⁴ Rasberger, *Moji spomini*.

¹⁵ Koblar, *Moj obračun*.

¹⁶ Gl. npr. *Leteči angel*, v: Juš Kozak: Rodno mesto. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1957.

¹² Nučič, *Igralčeva kronika*.

Ljubljancanov. Njegov mlajši brat Vlado (1907–1985) je napisal spomine na svoje odrasčanje v obdobju balkanskih vojn in nato prve svetovne vojne. Njegove igrače so bili vojaški zemljevidi obeh starejših bratov, zbiral je razglednice z vojaškimi prizori ter slikami osvobojenih srbskih in črnogorskih mest.¹⁷

Ob začetku velike vojne so otroci tekali ob vrstah korakajočih vojakov, kar pa kljub temu ni bilo enako kot pri procesiji za telovo. Sinu pesnika Cvetka Golarja, poznejšemu učitelju Manku Golarju (1911–1988), in akademiku Janezu Milčinskemu (1913–1993) prvi spomini segajo prav v čas prve vojne. Manko je odrasčal v Kosezah in poznal podeželsko zabavo otrok. Pravi, da sta se s prijateljem Pecetom, »ki je hodil že v tretji razred ljudske šole v Spodnji Šiški [...] potepala vse ljube dni, čeprav sem vedel, da jih bom zvečer dobil.«¹⁸ Hodila sta v bližnji gozd in tam v plitvinah tolmunčka lovila »kapeljne«, ki sta jih nato spekla in pojedla »z glavo in repom vred«. Poleti sta nabirala borovnice, jeseni pa rabutala sadje na vrtovih, najraje mežnarjevo češpljo.

Milčinski je odrasčal v mestu, v Oražnovi hiši na Wolfovi ulici. Za hišo je bil velik vrt, kjer so otroci našli številne zavržene predmete iz sosednjih trgovin in obrtnih delavnic, ki so jim služili za igranje.¹⁹

Pisateljica Mira Mihelič (roj. Kramer, 1912–1985) se je rodila v premožni meščanski družini in je v Ljubljani živela od svojega šestega leta, ko sta se njena starša ločila. Njen svet so predstavljali medvojni slovenski liberalni politiki, stric Albert Kramer, pa Gregor Žerjav, Adolf Ribnikar, Ivan Tavčar in njihove družine. Poleg zasebne učiteljice in jezljive tete, ki jo je pogosto natepla, je bila že pri šestih na neki način zlorabljen, saj ji je stričeva pohčerjenka neprestano kazala za tedanje čase še zelo redke pornografske fotografije in zahtevala od nje, da jo boža po intimnih delih telesa. Zato je prosila očeta, naj jo vzame s seboj k starim staršem v Trbovlje, kjer je nato preživela zelo srečno otroštvo.²⁰

Eden prvih spominov slikarke Alenke Gerlovič (1919–2010) je lutkovna predstava v nizki hiši poleg hotela Union. »Najprej se odpre zavesa, v osvetljeni skatli pa čisto majcen, a pravi živi mošček, oblečen v rjavo haljo s kapuco, zaliva vrtnice.«²¹ Pozneje je hodila v šolo na Lichtenturn. Za prvi božič v Ljubljani je dobila zamorčka Titka, sestra Breda pa Japončka Gambeka. Alenka je imela še druge »otroke«: zajčka, Primožka, Fantka in Punčko. To so bile lutke iz papirmašaja. Poleti se je z drugimi otroki kopala na Koleziji. Pri desetih jo je bratranec naučil plavati, in sicer tako, da jo je opasal z usnjenim

pasom in spustil v vodo, konec pasu pa držal v roki in hodil ob robu bazena. Gerlovičevi otroci so bili mali bratrance z otroki Milčinskih, s katerimi so včasih skupaj dopustovali v Zapricah pri Kamniku. Tja so nekega poletja prišle še družine Koblar, Župančič in še nekatere druge. Ker je bilo otrok tako veliko, so se sklenili igrati gledališče.

Pisatelj Oleg Križanovskij (1923) se je rodil ruskim emigrantom v Ljubljani. Oba starša sta mu umrla kmalu po rojstvu. Tako je postal oskrbovanec sirotišnice, ki so jo vodile redovnice in je imela tedaj prostore še v delu šentpeterske vojašnice. Čeprav je tam živel le do svojega tretjega leta, so mu vendarle ostali v spominu hladnost in temačnost prostorov, odljudnost in strogost redovnic, disciplina in odsotnost vsake ljubezni. Otroci tudi igrači niso imeli. Šele njegov boter jih je sčasoma začel prinašati, »razne punčke in živalice, narejene iz starih cunj, kar so zbrali in izdelali večinoma ruski emigranti.«²² Redovnice so jim včasih pripovedovale zgodbe iz svetega pisma, lepe, pa tudi grozljive, o parkeljnih in peklu. Obiskoval jih je Miklavž in prinesel skromna darila: krlje, piškote, rožice in kakšno pomarančo.

Križanovskega so pozneje posvojili Fortičevi iz Ljubljane, ravnatelj mestnega dohodninskega urada in njegova žena. S tem se je za siroto začelo popolnoma drugačno življenje. Stanovali so na Vodmatu, ki je imel še povsem podeželski značaj. Križanovskij je bil v glavnem kolovodja okoliških pobalinov ter neutrudni ideolog vedno novih in novih vragolij. Malo večjega je ob koncu dvajsetih let krušni oče pogosto peljal v kino, najraje je gledal Tarzana, burleske s Chaplinom, Busterjem Keatonom in pozneje Stanom in Oliom ter seveda filme o kavbojcih in indijancih. »Pod vplivom vsega gledanega smo mulci skušali posnemati kavboje; nabavili smo si lesene pištole, puške, iz vrvi za obešanje perila smo izdelali znani laso. Prav so nam prišli stari klobuki s širokimi kraji, pasovi in podobno. [...] Po vzoru 'indijanaric' so se razvnele med skupinami malo manj kot prave vojne, puščice so švigale sem ter tja, tihe in mirne ulice so odmevale od divjih bojnih krikov in vsakovrstnega podobnega tuljenja. Pod vplivom teh filmov sem začel tudi skakati iz prvega nadstropja. Imel sem srečo in sem le enkrat malo nategnil kito na nogi.«²³ Posebno veselje so imeli pozimi, kepali so se in obmetavali z ledom, delali snežake in snežene »koče« (igluje), se sankali, nekateri pa tudi že smučali na Jenkovem klancu za sedanjo infekcijsko kliniko.

Ladko Korošec (1920–1995), poznejši operni pevec, je prvič prišel v Ljubljano leta 1930 na sprejemni izpit na realko. Takoj je vzljubil mesto, ki ga od tedaj ni več zapustil. Opiše ga takole: »Takrat je bila Ljubljana še majhna. Stara Ljubljana je bila takšna, kot sedaj. Na tej strani pa pošta, velika stavba

¹⁷ Kozak, *Kozaška pričevanja*.

¹⁸ Golar, *Deček*, str. 10.

¹⁹ Milčinski, *Leta*.

²⁰ Mihelič, *Ure*, str. 23–24.

²¹ Gerlovič, *Okruski*, str. 18.

²² Križanovskij, *Mladost*, str. 22.

²³ Prav tam, str. 45.

*Kreditne banke, poštne branilnice in Narodni dom, na drugi strani Opera in nebotičnik se je takrat gradil. Sicer pa travniki. Šiška, Moste in Vič so bila še zelo majhna naselja, ne taka kot danes.*²⁴ Korošec je kot dijak obiskoval muzeje, galerije in opero, veslal po Ljubljani, obiskoval grad, pogosto je zahajal na kinopredstave.

Njegova vrstnika sta bila tedanji učiteljski in poznejši novinar Drago Košmrlj in dramatik Marjan Marinc. Na ulici je srečeval tedanje znane Ljubljance, Finžgarja, Plečnika, Jakopiča, Gasparija, Zupančiča in igralca Danila, ki je bil tedaj že precej v letih in so ga klicali »papači«. Juš Kozak je bil njegov profesor zgodovine.

To so bili časi, ko se je mladina začejala navduševati nad športnimi igrami, na primer smučarskimi poleti v Planici (in sprejemi tujih športnih zvezd v Ljubljani) ter nogometnimi tekmami na Iliriji. Prirejali so tudi že kolesarske in celo avtomobilistične dirke, Ljubljanci so igrali tenis ipd.

Nesrečne posledice

Otroci so se pri igri zelo pogosto srečevali z nevarnostmi. Za današnje čase je nepredstavljivo, koliko otrok je na primer padlo v Ljubljano, in to že v rosni mladosti. Nekateri od njih so utonili, druge so reševali svojci, prijatelji ali naključni mimoidoči. Če poznamo pomen in podobo Ljubljane pred njeno regulacijo, ko je bila središče dogajanja za ljubljanske obrtnike, gospodinje in otroke, se ne smemo čuditi, da so bile nesreče tako pogoste.

Henrik Tuma je padel v Ljubljano že pri šestih mesecih. Bil je s teto, ki je prala perilo. Sedel je v travi na bregu in tako dolgo kobacal, da se je zvalil v vodo. A ga je teta videla in pravočasno rešila. Pozneje, že pri šestih letih, se je naučil plavati, saj »sem silil ob vsaki priliki kopat se v Gradaščico ali Mali Graben ali v Ljubljano ...«²⁵

Iz šole grede je junija 1876 s šentjakobskega mostu padla v vodo neka deklica, postreščkova hči. Rešil jo je vojak, ki je kar oblečen in oborožen skočil v vodo. Po poročanju časopisja je utonil že dekličin brat, pisec pa je sklenil, da »otroke pač zlasti niži stan meščanov premalo varuje. Čuda še, da pri vsem tem ni več nesreč.«²⁶

V začetku maja 1901 se je utopil devetletni učenec Ivan Schöner, ki je stanoval na Ambroževem trgu. V soboto, 4. maja, ob šestih zvečer se je igral na Polakovem splavu ob Sv. Petra nasipu (današnje Petkovškovo nabrežje) in padel v vodo. Trinajst dni pozneje ga je za deželno bolnico na Zaloški cesti našel trgovec Viktor Rohrman.²⁷

31. maja 1903 se je petletna Marija Samotorčan igrala na Trnovskem pristanu.²⁸ V Ljubljano je padla, ker jo je porinil štiriletni Tinko Vodišek. Voda jo je nesla proč od brega, kar je opazil dvanajstletni Jože Jenko in oblečen skočil za njo ter jo rešil. Jenko je policistu povedal: »Ko sem prišel do nje, me je ta prišla za roko in me skoraj potegnila za seboj, ker bila je takrat se že začela potapljati. Voda je tamkaj meni nad glavo globoka. [...] Ker me je Marija Samotorčan prišla za roko, moral sem plavati le z jedno roko proti bregu, kamor sem srečno rešil imenovano deklico, katera bi bila brez moje pomoči utonila, ker ni bilo nobenega odraslega človeka blizu. [...] Marija Samotorčan je bila že veliko vode pila in so jo morali na bregu postaviti na glavo, da so spravili vodo iz nje.«²⁹

Mesec dni zatem se je pod Filharmonijo utapljala štiriletna Smrkolova hčerka. Rešil jo je dijak Hawliček. Deklica je padla v Ljubljano s stopnic ob vodi, na katerih se je igrala z drugimi otroki.³⁰

Takšne sreče pa ni imel šestletni Franc Jeršin, rejenec pri Žitnikovih na Karolinski zemlji (Ižanska cesta), ki je utonil v meter in pol globokem obcestnem jarku nedaleč stran od domače hiše. 28. junija 1904 se je ob sedmih zvečer igral ob tem jarku in nenadoma padel vanj. To sta opazovali 21-mesečna Manca ter dve leti in pol stara Neža Močilar. Stvar se jima ni zdela zelo pomembna in sta šele pozneje šli povedat, da je deček izginil v vodi. Našli so ga precej stran v kalni vodi mrtvega. Kljub temu da je bil v vodi celo uro in da je še nekaj časa trajalo, preden je prišel zdravnik, ga je ta še skušal oživljati. Seveda brez uspeha. Prenesli so ga v mrtvašnico pri Sv. Krištofu.³¹

Triletni Leopold Gorjanc se je 3. julija 1911 popoldne z desetletno sestro Kristino odpravil k Ljubljani. Na Francovem nabrežju (današnje Cankarjevo nabrežje) sta šla po stopnicah k vodi. »Ko se je igral na zadnji stopnici, zašel je pri tem na kamenito, v vodo držečo škarpo, iz katere je zadržal v vodo ter bil takoj kake 3 metre od obrežja oddaljen. Voda je na tem mestu približno ½ 2 m globoka ter zelo deroča ter je fanto jako hitro in vedno bolj od obrežja naprej nesla.«³² Sestra je začela kričati, nakar je v vodo zabredel deželni uradnik Willenpart, ki je bil takrat ravno na Frančiškanskem mostu (Tromostovju). Šlo je za sekunde, saj je voda dečka že nosila proti mostu, kjer je voda še globlja in bolj deroča. Deček je že popolnoma omagal, ko je uradniku končno uspelo zgrabiti njegovo nogo in ga zvleči na kopno.

²⁸ Ob Ljubljani med Opekarsko cesto in Malim grabnom.

²⁹ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1264, fol. 678–679, Zapisnik, 21. 7. 1903.

³⁰ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1264, fol. 692, Zapisnik, 8. 8. 1903.

³¹ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1264, fol. 801, Poročilo, 28. 6. 1904.

³² SI_ZAL_LJU/00489, f. 1635, fol. 143, Poročilo, 3. 7. 1911.

²⁴ Korošec, *Na tista*, str. 15–16.

²⁵ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 21.

²⁶ *Slovenec*, 13. 6. 1876, št. 68.

²⁷ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1264, fol. 405, Poročilo, 17. 5. 1901; *Slovenec*, 6. 5. 1901 in 18. 5. 1901.

V obravnavanem času je imelo veliko otrok epileptične napade. Znanih je kar nekaj primerov, ko so otroci doživeli napad pri igri ob vodi, posledica pa je bil padec v reko.³³

Poleg vode je bil v Ljubljani nevaren tudi promet. Najprej so drveli vozovi, na prelomu stoletja pa že avtomobili. Junija 1876 beremo v *Slovenecu*: »(Čudna rešitev.) V četrtek se je drvil po spodnjem Gradišči voz, na katerem je sedelo pet ljudi, kar priteče iz neke veže majhen otrok in predno more kdo priskočiti ali voz se ustaviti, že je otroče pod konjem in vozem in oboje gre čez-nj. Pa čuda! Ko voz oddrda in ljudje priskočijo k otroku, spoznajo, da se mu ni prav nič zgodilo, le na čelu si je bil nekoliko kožo odr. Zato, stariši, pazite na majhne otroke, ker se na tako rešitev iz ne varnosti nihče ne more zanašati.«³⁴

Številni šolarji so na poti v šolo ali iz nje doživeli nesrečo, pri tem pa pogosto nosili ne samo posledice, marveč tudi krivdo zanjo. Predvsem dečki so se radi obešali na vozove in se pustili voziti proti cilju. Ker so z vozov skakali kar sredi ceste, ni bilo redko, da jih je podrlo nasproti vozeče vozilo. Tako je na primer na isti dan, ko je utonil nesrečni Schöner, baron Anton Codelli z avtom povozil sedemletnega Feliksa Koprivca, ko se je ta nekaj pred peto popoldne po Poljanski cesti vračal iz šole. Povoženi je bil hudo poškodovan in odpeljan v deželno bolnico. Policijski zapisnik nam razkrije, da se je Koprivc pri Marijanišču (Ambrožev trg) obesil na zadnji del nekega tovornega voza in se tako peljal do živinozdravniške šole ob Poljanski cesti. Tam je skočil z voza ravno takrat, ko je z nasprotne strani pripeljal baron Codelli s svojim »motornim vozom, v neprenaglem diru.«³⁵ Avtomobil ga je podril in mu prizadel znatne poškodbe na glavi in levi nogi, ki jih je na licu mesta ugotovil zdravnik. Časopis je ob poročilu o nesreči dodal še: »Codelliju naj se prepove drviti po ulicah!«³⁶

Manjši otroci so pogosto padli z višine, z balkona ali skozi okno. Ponavadi so bili zatopljeni v igro ali pa je bila vzrok njihova radovednost. Šestletni Smiljan Marn je 31. maja 1911 ob šestih popoldne padel čez balkon na Turjaški cesti. Otrok je v materini prisotnosti pristavil stol, zlezal nanj in čez ograjo padel šest metrov globoko.³⁷ 8. maja 1912 je Marija Keltner z Rimske ceste odšla v trgovino in pustila pet otrok samih doma. Triinpolletna Jožefa se je odšla igrati na hodnik pred stanovanje in je med igro padla skozi železne drogeve ograje na dvorišče približno 10 metrov v globino. Bila je takoj

mrtva.³⁸ Dobra dva meseca pozneje se je nedaleč stran, na Tržaški cesti, na stopnišču igrala petletna Franciška Mirtič in padla skozi nizko okno na dvorišče. Navzočih je bilo več otrok, vendar nihče ni znal povedati, kaj natančno se je zgodilo. S poškodbami na glavi so jo odpeljali v bolnišnico. Policijsko poročilo je še posebej poudarilo, da je bila deklica tistega popoldneva v očetovem varstvu, ker je bila mati na delu v tovarni.³⁹

Proti koncu septembra 1911 sta učenca trinajstletni Emil Plut in njegov desetletni prijatelj rabutala orehe na Ambroževem trgu. Mimo je prišel Ignac Badstieber, ki so mu šli otroci očitno zelo na živce, saj jih večkrat »brez vsakega povoda preganja in jim preti«. Začel je groziti Plutu in mahati z dežnikom proti njemu. Fant se je ustrašil in hotel zbežati, pri tem pa mu je spodrsnilo in je padel šest metrov globoko. Izbil si je dva zoba in si močno poškodoval spodnjo čeljust. Badstieber bi se bil dečka kljub temu lotil z dežnikom, če ga ne bi pregnal slikarski pomočnik Kobald iz sosesčine. Pomagal je ranjenemu Plutu, ki so ga odpeljali v bolnišnico.⁴⁰

Redke niso bile niti poškodbe zaradi smodnika oziroma strelnega orožja. Otroci so nevarne predmete našli doma in si z njimi hoteli popestriti igro. Štirinajstletni Viljem Šusteršič se je marca 1903 ustrelil v trebuh, ko se mu je pištola, s katero je nameraval streljati ptice, po nesreči sprožila.⁴¹ *Slovenec* je poročal: »V trebuh se je ustrelil. Včeraj dopoldne je na Mirju 14letni fant Viljem Šusteršič, sin solicatorja gospoda Jul. Šusteršiča, stanujočega na Emonski cesti, streljal z majhnim samokresom. Naenkrat zapazil je na nekem drevesu več ptic, hitro je nabasal samokres, ga stisnil pod suknjo in je stekel proti drevesu. Mej tem se je samokres sprožil in je šel strel skozi obleko v trebuh. Šel je še sam domov. Pozneje so fanta prepeljali v bolnico.«⁴²

Smodnik je bil tedaj pogosto v uporabi in otrokom lahko dostopen. Aprila 1901 je desetletni Viktor Bauer našel škatlo smodnika v smeteh v hiši, kjer je stanoval, in ga vžgal. Bil je hudo poškodovan.⁴³ Skupina dečkov, starih 11 in 12 let, se je 2. julija 1901 kopala na Koleziji. Eden od njih je imel s seboj škatlo smodnika, ki ga je zažigal na papirju. Naenkrat je švignil plamen enemu od gledalcev v obraz ter mu posmodil obrvi in trepalnice.⁴⁴

³³ Prim. SI_ZAL_LJU/00489, f. 1264, fol. 410 (Zapisnik, 13. 5. 1901), 738 (Poročilo, 29. 9. 1903).

³⁴ *Slovenec*, 10. 7. 1876, št. 67.

³⁵ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1264, fol. 407–408, Dopis na mestni magistrat, Poročilo.

³⁶ *Slovenec*, 6. 5. 1901, št. 103.

³⁷ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1635, fol. 137, Poročilo, 31. 5. 1911.

³⁸ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1635, fol. 241–245, Poročilo, 8. 5. 1911.

³⁹ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1635, fol. 281, Poročilo, 22. 7. 1912.

⁴⁰ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1635, fol. 172, Poročilo, 26. 9. 1911.

⁴¹ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1264, fol. 613, Poročilo, 2. 3. 1903.

⁴² *Slovenec*, 3. 3. 1903, št. 50.

⁴³ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1264, fol. 403, Poročilo, 23. 4. 1901.

⁴⁴ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1264, fol. 442, Poročilo, 2. 7. 1901.

Štirinajstletni Nace Šimnovec iz Trnovega je maja 1912 nekemu trinajstletnemu dečku vzel »s smodnikom nabito vojaško patrono. Ker se patrona ni hotela takoj vžgati, stopil je nekoliko pred patrono, v tem trenutku pa je patrona eksplodirala in poškodovala Šimnovca na vratu in na bradi.«⁴⁵ Šimnovec je nato stražnikom še ovadil neznanega dečka, češ da ga je obstrelil. Pozneje je priznal lastno krivdo. Oba dečka sta bila skupaj s starši poklicana v policijski urad, kjer so bili »strogo posvarjeni«.

Na svojih raziskovalnih pohodih so otroci pogosto naleteli na grozljive najdbe mrtvih samomorilcev ali ponesrečencev. Kot je poročal *Slovenec*,⁴⁶ so otroci v pogorelem ljubljanskem gledališču 24. avgusta 1888 okrog poldneva našli obešeno štirinajstletno Albino Grajžar. Poročilo o njeni obdukciji najdemo med policijskimi poročili ljubljanske mestne registratora, kjer pa vzroka tragedije niso navedli.⁴⁷

Skupina dijakov je v sredo, 17. julija 1901, okrog devete dopoldne v tivolskem gozdu našla mrtvega ustreljenega moškega. »Zdravnik dr. Drč⁴⁸ konstatoval je, da se je navedeni sam usmrtil oziroma ustrelil s samokresom pod srce in da je bil hipoma mrtev. Mrlič ležal je na desni strani po stezi in ima zelo veliko rano.«⁴⁹ Šlo je za 50-letnega Radovljčana, samskega brezposelnega rezbarskega pomočnika, ki je imel težave z duševnim zdravjem.

Oktober istega leta je dijak Viljem Minkuš s Poljanske ceste nad vojaškim streliščem na Golovcu v travi naletel na mrtvega vojaka. Fant se je ustrašil in zbežal domov. Šele več ur pozneje je o dogodku povedal očetu, ta pa je obvestil vojaško poveljstvo. Pozno zvečer 12. oktobra 1901 je vojaški zdravnik ugotovil, da se je 25-letni pokojnik »sam z revolverjem ustrelil v levo senco v glavo, revolver je pa imel še v desni roki, seboj je imel 10 kroglov...«⁵⁰

Nad Kneippovim kopališčem »Wörichshofen« (Mostec) pod Rožnikom sta 3. junija 1920 zvečer dva dijaka našla obešenega samomorilca Jaroša, železničarja v Ljubljani, po rodu Čeha.⁵¹

Množične (narodne) prireditve

Na otroke so močan vtis naredile velike bučne prireditve, ki so imele državni ali narodni pomen. Tuma pravi, da je *živahno politično gibanje*, ki se je začelo s tabori leta 1869, zelo zgodaj vplivalo tudi nanj. »Mladina je bila navdušena za Sokola. Spominjam se, kako smo nekajkrat v največjem prahu spremljali sokolske fanfare na Vič.«⁵² Spominja se tudi vižmarskega tabora: »Bilo je spomladi v maju in tabor je motila velika ploha. Bilo je neznansko ljudi. Preril sem se prav pod oder. Imel sem sicer komaj enajst let, pa sem bil ves zavzet za politično agitacijo.«⁵³

Vseslovenski sokolski zlet v Ljubljani, povorka skozi mesto, 1904 (SI_ZAL_LJU/0342).

⁴⁵ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1635, fol. 267, Dnevno poročilo, 22. 5. 1912.

⁴⁶ *Slovenec*, 25. 8. 1888, št. 194.

⁴⁷ SI_ZAL_LJU/00489, f. 902, fol. 629.

⁴⁸ Dr. Bogdan Derč (1880–1958), prvi slovenski pediater.

⁴⁹ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1264, fol. 444, Poročilo, 17. 7. 1901.

⁵⁰ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1264, fol. 478, Poročilo, 12. 10. 1901.

⁵¹ SI_ZAL_LJU/00489, f. 1635, fol. 510, Dopis mestnemu magistratu, 4. 6. 1920.

⁵² Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 42.

⁵³ Prav tam.

A. Bayer's
Grand
Menagerie

Eine der größten Schaulustigen Europas, repräsentiert einen Bestand von 50–60000 Tieren und wird auf 10 Vorstellungen (Schönen Sonntag).

Die Menagerie enthält 50 der seltensten und schönsten Reptilien.

7 Löwen
verschiedener Gattungen, darunter männliche Reptilien aus der
Berber, Persische Löwen, indische Löwen.

4 junge brasilianische Tiger, Jaguar, Hyänen
und Leihengraber, Baribal oder Fangedär, ein
höchst seltenes Exemplar, ein Ameisenbär, 4 Waschbären,
russische Wölfe, ungarische Steppenwölfe, Dingo od. afrik. Steppen-
Runde. Wilde Lama aus Peru und Chile.

Schwarze Panther, Tiger, Affen, Hühner und viele andere Tiere.
Ein Most seltsame Gattung, das ist jetzt noch in seiner Menagerie gefangen wurde
ein Jaekel, welcher aus dem berühmten Berliner Zoo nach London
geführt und von Herrn Bauer in eine große Gruppe erworben wurde. Dieser
Gefangener wurde bis jetzt noch von den Wissenschaftlern und Tieren der Zoologie befragt.
Wir machen die Herren Lehrer auf unsere Menagerie aufmerksam zum Besuch in
geklärter Mitteilung zu erhellten Stellen.

Grosse Vorstellung im Central-Käfig.
Es werden Affen, Fleder, Vögel, Reptilien & Zierpferde
bald in eine Gruppe zusammen geflossen, die man in seiner Menagerie so
nicht findet.

Fräulein ANANDA
mit als amerikanische Tierkundlerin mit ihrer geliebten Gruppe auf.
Diese Gruppe führt bei jedem einen Reptilien, ob, um ihre Tiere zu zeigen, hat sie in der Gruppe
die sehr verschiedenen Arten, die mit sich von beiden eine gewisse Anzahl hat, die sie in der Gruppe
auf ihren Reptilien zeigen.

Zum Schluss werden dem Publikum Krokodille u. eine Königs-
Python-Riesen-Schlange vorgezeigt, welche 16 Fuss
in der Länge misst.

Zu jeder eine der besten Schaulustigen am Tage ist, so haben wir bei jeder Vorstellung zu recht zahlreichen Besuchern ein.
Erster Platz 30 Kreuzer. Zweiter Platz 15 Kreuzer. Kinder die Hälfte.

Mit Hochachtung! August Bayer, Besitzer.

Pferde zum Schlachten werden gekauft.

Täglich 3 Vorstellungen. Anfang 4, 6 u. 8 Uhr.

Plakat Bayerjeve menagerije (to je potujoči zverinjak s predstavami živali), ki je v Ljubljani gostovala maja 1890 (SI_ZAL_LJU/0489, f. 990, XV/8, pag. 1117).

Nučič omenja parado ob obletnici zmage nad Turki pri Sisku, ki so jo leta 1893 proslavljale vse ljubljanske šole skupaj. Otrokom je bilo naročeno, naj se čim bolj vojaško oblečejo. Njemu je oče – krojač – sešil pravo vojaško obleko in mu priskrbel še kovano sabljo z rdečo nožnico. Proslava je bila v Filharmoniji (»Tonhalle«). Parada je šla za »turškimi« zastavami s polmesecem in prepevala bojne pesmi *Oj ta soldaški boben* in *Tam za turškim gričem*. Višek parade je bilo prepevanje vseh nemških in slovenskih šol, ki ga je spremljal vojaški orkester. Državni praznik je bil vsako leto tudi cesarjev rojstni dan, 18. avgust. Tedaj je bila velika parada v Lattermannovem drevoredu, po mestu so bile izobešene državne »črno-žolte« zastave. Teh prireditve se spominja Pavel Rasberger, a so se mu zdele precej manj vesele in bolj dolgočasne kot narodni prazniki, ko je bilo vse bolj živahno in praznično. Tak primer je bila Prešernova veselica leta 1904 v Zvezdi. Spominja se je France Koblar: »Zvečer sem se splazil v veselja in narodnega zapravljanja polni dvorec, gledal življenje ob paviljonih, gnečo in razne prizore po sprehajališču, čudo luči in veselilnih naprav dolgo čez polnoč, posebno pa se mi je vtisnila v spomin živahna

in vesela gospa dr. Tavčarjeva, ki je s svojim ženskim spremstvom vladala pri dragem vinu – šampanjcu.« Koblar je bil potem doma zaradi ponočevanja okregan, vendar se mu je zdelo, »da je za narodno slovesnost, ki jo moraš videti, četudi zastonj, treba prenesti vse in da so ti očitki samo nesporazumenje«.

Poznejša učiteljica in pisateljica Ilka Vašte (roj. Burger, 1891–1967) se je v Ljubljano preselila v zadnjih letih 19. stoletja. Že v šolskih letih se je vse popoldneve skupaj s prijateljico igrala s punčkami, delali sta jim stanovanja in si sproti izmišljali drame zanje. Izrezovali sta osebe iz časopisov in si nazadnje ustvarili pravo lutkovno gledališče. Pozneje se je dobro vklopila tudi v fantovsko družbo, tekala in plezala po drevju, preskakovala jarke in metala »žabice« (ploščate kamne) v vodo, ki so tudi do osemkrat poskočile na gladini. Skupaj so zbijali kozo, hodili na hoduljah, lovili metulje in hrošče, sušili cvetice in delali herbarije, zbirali znamke in podobno. Otroci se v njenem času niso ločevali več toliko po stanu kot po nacionalnosti. Z deklicami, ki so hodile v nemško šolo na Vrtači, so se Slovenke neprestano pretepale, pozimi so se obmetavale s kepami, včasih pa celo s kamni. Svojo narodno zavest je demonstrirala ob ponovni izvolitvi Ivana Hribarja za ljubljanskega župana, ko se je udeležila spreveda po mestu. Glavnino so sestavljale učenke višje dekleške šole, katere ustanovitelj je bil prav Hribar. Med vzkliki »Živel slovenski župan Hribar! Živela slovenska Ljubljana!« so korakale mimo magistrata, stolnice, Vodnikovega spomenika in naprej po Kopitarjevi ulici. Tam jo je opazil razrednik in tako je bila deležna najslabše ocene v vedenju. Še bolj kot Koblar je kazen občutila kot veliko krivico, saj se ni čutila prav nič kriva.⁵⁴

Zabava in učenje

Javne prireditve so bile magnet za staro in mlado. V Ljubljani, ki ima bogato zgodovino takšnih dogodkov, so se prireditve v različnih obdobjih dogajale na različnih prostorih. Semanji dnevi in prostorni trgi so tandem, nerazdružljiv s klasično podobo zabavljačev, bodisi posameznikov ali skupin, artistov ali krotilcev živali, cirkusantov ali lastnikov panoptikumov, predhodnikov kinopredstav.

V času Mlakarjevega otroštva so imeli otroci največjo zabavo v zverinjaki z opicami. Hodili so tudi že pod Tivoli (»Pothiboli«), kjer je bilo ob gozdu otroško igrišče (tedaj še »Kinderspielplatz«), pod njim pa temen ribnik. Tam so v jeseni nabirali kostanj.

Dokler ni bil leta 1892 Ljubljani priključen Lattermannov dvorec (današnji osrednji del Tivolija), ki je do tedaj spadal k Šiški, so se vse prireditve

⁵⁴ Vašte, *Podobe*.

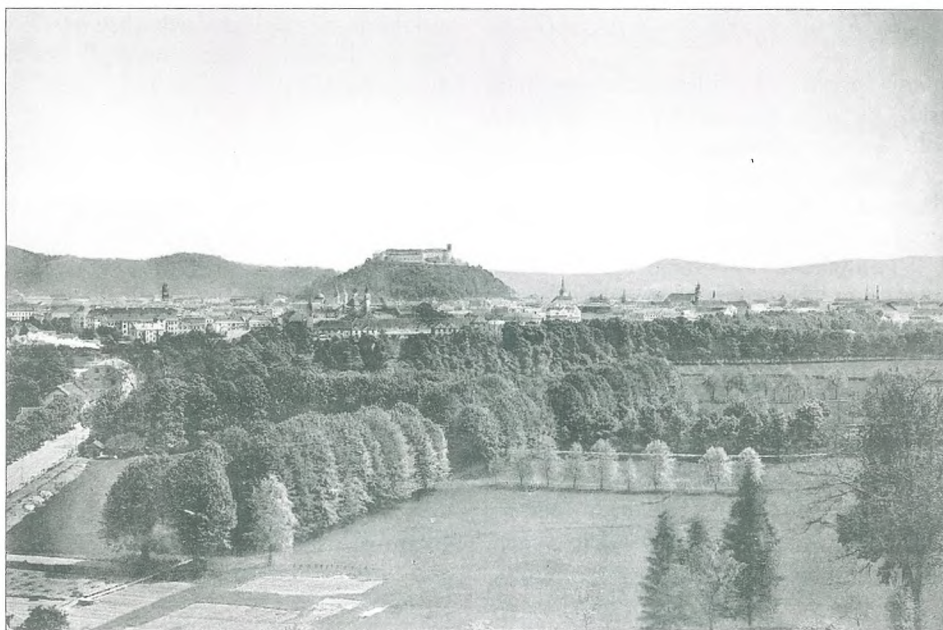
dogajale na mestnih trgih: Turjaškem (Novem trgu), Franc Jožefovem (Krekovem), Franciškanskem (Prešernovem) in Kongresnem trgu, v Zvezdi, za Kolizejem, na hotelskih in gostilniških dvoriščih, v Šolskem drevoredu (del tržnice ob Ljubljani), na Slovenskem trgu pred sodiščem (Miklošičev park) in na podobnih krajih.

V devetdesetih letih 19. stoletja je med omejenimi prizorišči prevladal Lattermannov drevored, ki se ga je počasi prijelo ime Ljubljanski prater. Ko je imelo mesto enkrat stalni prostor za zabavne prireditve, jih je bilo vedno več in trajale so dalj časa. Mlakar pravi, da je bila Ljubljana v 19. stoletju pravi raj za umetnike vseh vrst, češ da se jim je pri nas dobro godilo. Prihajali so virtuozi, pevci in artisti, ki pa niso nastopali le v gledališču, čitalnici ali Kazini, temveč tudi po ulicah in dvoriščih. Sam je najraje gledal može z opicami, ki so kazale različne vragolije. Pravi, da jih je večkrat spremljal po vsem mestu, zato pa je bil potem doma kaznovan, ker mama ni bila naklonjena njegovim dolgim izletom. Rasberger se spominja Ljubljančanom znanega akrobata na vrvi Strohschneiderja in nekega tekača (»šnellauferja«), ki je večkrat prišel v Ljubljano in tekal okoli Zvezde – ne prehitro in z rokami na prsih. Iz otroštva so mu ostali v spominu kalabrijski muzikanti, »oboroženi« z glasbili od nog do glave, še najbolj podobni današnjim »one-man« bandom. Akrobat ob Šempetrskem nabrežju (današnje Petkovškovo nabrežje) je na lestvi nastopal s pirotehničnimi pripomočki in nato ves v ognju skakal v

Ljubljano. Neki drug akrobat se je v Lattermannovem drevoredu pod ogromnim balonom spuščal na trapezu brez gondole (kot današnji »zmajarji«) in pristal nekje pri Mostah. Cirkusi so v Rasbergerjevi mladosti v glavnem nastopali na prostoru poznejšega Mestnega doma (Krekov trg), najbolj pa si je zapomnil cirkus Henry.

Lattermannov drevored je vso to zabavo ponudil na enem mestu: tu so bili vrtiljaki, tobogani, strelišča, lope različnih mehaničnih in anatomskih gledališč, tu so postavljale svoje kletke menažerije, in kadar je prišel v mesto cirkus, je svoje šotore ponavadi razprostrl v Ljubljanskem praturu. »Ljubljanski časnik« je maja 1909 zapisal, da prihajajo tja stari in mladi. Največ zabave naj bi ponujal tobogan, na katerem so se dričali vsi, ne glede na starost in sloj. Mladini so bili vseč zverinjaki, vrtiljaki in »Wurstel-theater« in ameriška gugalnica, tu je bil cirkus Zavatta, poleg tega pa še produkcija s svetlobnimi slikami, povezana s fonografskimi predstavami (oznčili so jo kot govoreči, pojoči in obenem podobe prikazujoči čudež).

Lahko si samo predstavljamo, koliko smrkavih kratkohladičnikov je spremljalo prihod in postavitve največjih cirkusov, ki so prišli v Ljubljano v letih okrog 1900. Največja sta bila ameriška Barnum & Bailey (1901) in predstava slavnega Williama Codyja Buffalo Bill's Wild West (1906). Pavel Rasberger se spominja prave »amerikanske« reklame za predstavo, ki je segala po vsej tedanji Kranjski.

Ljubljana z Lattermannovim drevoredom. Zasadili so ga leta 1815 po načrtih francoskega inženirja Blancharda, imenovali pa po avstrijskem generalu Kristofu Lattermannu, ki je bil med letoma 1813 in 1814 začasni ilirski guverner (SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka).

*Vrvohodec prof. Artur Strohschneider nad Vegovo ulico 1930
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Fototeka).*

Bile so tudi prireditve, ki so jih otroci obiskovali v spremstvu učiteljev. Nekateri zverinjaki so poskrbeli za »znanstvene« predstavitve živali, ponujali so kataloge, kjer so pod sliko žival še nadrobno opisali. Anatomske muzeje, ki so kazali človeško telo v najrazličnejših perspektivah in patoloških stanjih, so imeli prav gotovo izobraževalni pomen – tudi za odrasle. Menažerija Continental, ki je v Ljubljani gostovala leta 1889, je poleg vstopnic za predstave levjega in slonjega gledališča ponujala še brošuro z opisi divjih živali. Proti koncu septembra istega leta je bil na današnjem Krekovem trgu Hartkopfov Veliki muzej za anatomijo in mehaniko s parno silo in eksperimentalno fiziko. Ljudje so si poleg razstave avtomatov ogledali še zgodovinske in krajevne prizore, zbirko anatomskih preparatov, razvoj človeka, medicinske operacije ... Leta 1897 je prispel Traberjev muzej in panoptikum z več kot sto umetnostnimi in naravoslovnimi preparati. Ponujal je katalog v nemškem in slovenskem jeziku. Obisk je bil izreden, tako da je moral gostovanje podaljšati kar za dva tedna.⁵⁵

Leta 1909 je Fleckerjev naturalistično-anatomski muzej v Lattermannovem drevoredu poleg primerkov iz kosti in mavca razstavljal tudi preparate »iz mesa in kosti«, med drugim razvoj fetusa po tednih od prvega do devetega meseca.

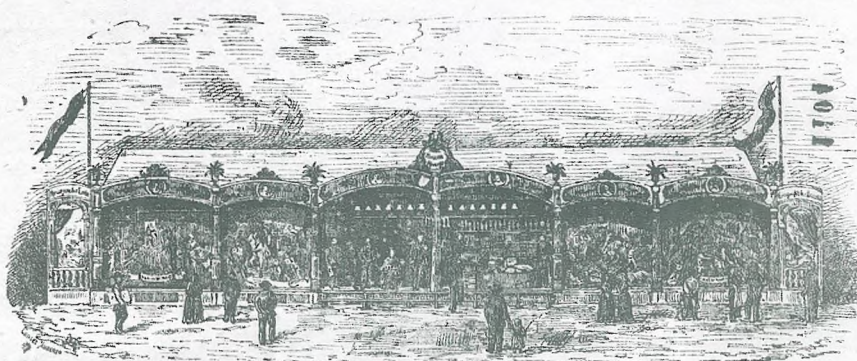
Pogosto so bili v Ljubljani razstavljeni primerki velikih morskih živali (morskega volka – 1902, »afrikanskega« akvarija – 1894, kita – 1890). Leta

1909 je prišel prvič v Ljubljano »zoološki vrt« in se postavil v Tivoli. Tu je pozneje dobil prostor tudi prvi stalni živalski vrt v Ljubljani. Prihajale so skupine domorodcev iz Afrike, leta 1902 karavana Tongo in Mandigo, leta 1911 pa Nubijci v Sudanski četi. Tako so bili ljubljanski otroci kar v živo seznanjeni z delom tistega, o čemer so se učili v šoli.

V obravnavanem času se je pojavila še ena zabava, ki je še danes zelo pomembna – kinopredstave. Predhodniki kinopredstav so se v Ljubljani pojavili že v 50. letih 19. stoletja. To so bile panorame, pozneje imenovane tudi mehanska gledališča – zbirke historičnih in potopisnih slik, ki so jih močno osvetljene opazovali skozi leče. Mehaničnih gledališč, panoptikumov, čarobnih (»Laterna Magica«) in optičnih gledališč je bilo v obravnavanem času sploh veliko. V Ljubljani so si tako rekoč »podajali kljuko«. Lastniki so v desetletjih delovanja menjali zvrsti zabave in se prilagajali novim tehničnim dosežkom na tem področju. Tako je isti lastnik v svojem panoptikumu pogosto eno leto razstavljal voščene lutke, naslednje leto pa že prikazoval gibajoče slike v mehničnem gledališču oziroma kinematografu. Takšni so bili Gierkin, Düringer, Traber, Hartkopf, Hermann, Lifka, Bayer in Geni.

Leta 1898 je prišel v Ljubljano kinematograf Lumièr. Od konca septembra do druge polovice oktobra je imel v steklenem salonu Kazine dnevno pet predstav. Med drugim je prikazoval tudi film »Prihod vlaka«, ki je v Parizu ob prvi predstavi leta 1895 povzročil pravi stampedo, v Ljubljani pa so

⁵⁵ Oglasi v *Slovenskem narodu*, 4. 5.–29. 5. 1897.

In einer eigens dazu erbauten großen Halle auf dem für Schaubuden bestimmten Platz ist aufgestellt:

Meyerott's großes Kunst-Museum

historisch-mechanischer Kunstwerke der Neuzeit.

Dasselbe enthält:

außer verschiedenen Präparaten historisch-mechanischer Werke, die schönsten Ansichten von Deutschland, Frankreich, Italien, Spanien, England, Rußland, der Türkei, Egypten und Amerika.

PROGRAMM:

I. Abtheilung:

- I. Ausstellung:
1. Die Weltausstellung in Paris 1889.
2. Der Beichzug Sr. Maj. Kaiser Wilhelm &c.
3. Die prachtvollen Schlösser König Ludwig II. Schloß Berg, Herren-Griemsee, Linderhof und Neuschwanstein, mit der Aussicht auf den Schwane. Künstlerisch und naturgetreu ausgeführt.
4. Das Innere der hl. Grabkirche in Jerusalem.
5. Eine Tigerjagd an den Ufern des Ganges bei Delhi, mit dem Himalaya-Gebirge.
6. Der furchtbare Brand des Operentheaters in Paris am 25. Mai 1887.
7. Die blane Grotte auf Capri bei Neapel.
8. Total-Ansicht von Wien.
9. Das nördliche Eismeer mit dem Thun und Treiben seiner Bewohner.

II. Ausstellung:

1. Der Sklavenhandel an der Küste Zanzibar.
2. Der Rheinfall bei Schaffhausen.
3. Total-Ansicht von Rom, der Hauptstadt Italiens.
4. Ein Seefturm bei Gibraltar.
5. Jerusalem zur Zeit Christi, wo man alle Leidensstellen ausführlich sieht, z. B. den Calvarienberg, den Tempel Salomons, die Burg Davids, die Burg Antonius, Paläste von Pilatus und Herodes, wo Jesus verurtheilt wurde.
6. Total-Ansicht von New-York und Brooklyn in Nordamerika.
7. Total-Ansicht von Moskau in Rußland.

II. Abtheilung:

Sr. Maj. Kaiser Wilhelm auf dem Paradebette, in Wachs, naturgetreu dargestellt.

Der deutsche Reichskanzler Fürst Otto von Bismarck-Schönhausen.

Der Nudelmannsch, eine ganz behaarte Menschenrasse.

The wonder of the world, „der Nudelmannsch“, welcher dem Publikum hier gezeigt wird, ist ein Mann von 25 Jahren, seinem Alter entsprechend groß, geistig reger, sogar intelligent. Sein Vater wurde verurtheilt in den türkischen Kellern gefangen, war ebenso wie sein Sohn im ganzen Gefolge behaart. Die Behaarung seines Gesichtes ist eine durchaus vollkommene und besteht aus seidenartigen Haaren von 1 ja 1½, Weichheit Länge. Die eigenthümliche Färbung dieser Haare, welche sich auf den Armen in ¼ Zoll, auf dem Mittelrücken bis auf das Kreuz circa in 3–4 Zoll Länge wiederholen, ist die Ursache, daß diese spezifische Behaarung dem staunenden Betrachter erst nach längerer Betrachtung zum vollen Bewußtsein kommt. Durch diese vollständige Behaarung des Gesichtes mit seidenartigen Haaren ist er ein ungeheures Räthsel der Anthropologie.

Ein vollständig gut erhaltenes Skelett eines Elefantenkopfes.

Sr. Majestät Kaiser Alexander II. von Rußland in Lebensgröße. — Jules Grevy, Präsident der Republik Frankreich. Das neueste Meisterwerk: Die wegen ihrer Schönheit berühmte ägyptische Königin Cleopatra, mechanisch beweglich, wie sich selbst durch eine Schlange vergiftet hat.

Se. Heiligkeit Papst Leo XIII.

Eintritts-Preis: Erste Abtheilung 15 kr., zweite Abtheilung 5 kr. (Jeder Besucher erhält ein Präsent gratis.)

Kinder und Militär ohne Charge 10 kr.

Unterzeichnet erlaubt sich ein geachtetes Publikum aufmerksam zu machen, daß sein Museum überall, wo es bisher zu Stande gekommen war, den größten Beifall gefunden hat, denn es werden weder Kosten noch Mühe gespart, um nur die besten Kunstwerke zu zeigen, so daß selbst der strengste Kunstsinn das Cabinet mit größter Zurechnung verläßt. Auch sind die Schauschaukasten im freigelegten Zinne in Rußland und guter Sitte gehalten, so daß es für die Schließung nicht im geringsten verhängnisvoll ist. Deshalb sieht einem recht zahlreichen Besuche entgegen

J. Meyerott's Kunstwerk.

Das Geschäft ist zu verkaufen.

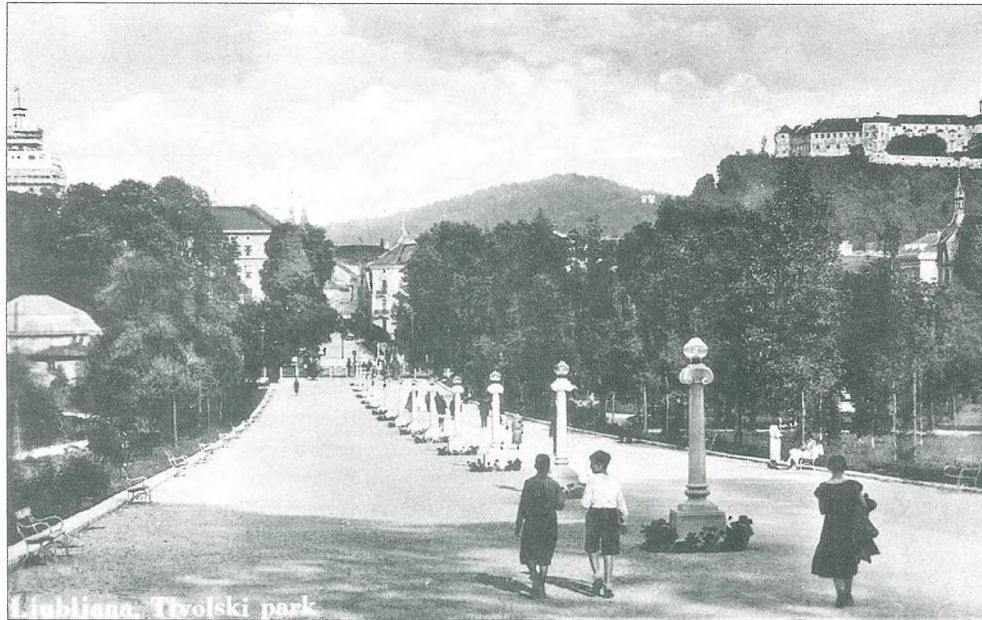
J. Meyerott.

Plakat Meyerottovega »umetnostnega muzeja«, ki je bil v bistvu mehanično gledališče (prednik kinematografa). Gostoval je na trgu Franca Jožefa (današnji Krekov trg) v novembru 1889 (SI_ZAL_LJU/0489, f. 990, XV/8, pag. 1104).

gledalci »le« planili pod mize.⁵⁶ Pozneje so prišli še drugi: leta 1900 kinematograf Oeser, ki je postavil paviljon v Tivoliju, od leta 1902 je redno prihajala Mednarodna panorama (»Panorama International«), Panorama-Kosmorama pa se je postavila na Dvorski trg pod Narodno kavarno.

Leta 1906 je bilo v hotelu Union »Gledišče živih podob Elektro-kinoskop«, leta 1908 pa Genijev »The Royal Wonder Bio« z izvirnimi posnetki z vseh delov sveta. V tem času so imeli v Ljubljani že stalne kinematografe, na primer »Edison« na Dunajski cesti (nasproti kavarne Evropa).

⁵⁶ Marcel Štefančič: Neznosna unikatnost slovenskega filma. *Mladina*, 30. 4. 2005.

*Ljubljana – sprehajališče v Tivoliju, trideseta leta 20. stoletja
(SI_ZAL_LJU/0342, Fotoka).*

V času, ko je ljubljansko realno obiskoval Ladko Korošec, so bile kinopredstave v kinu »Ideal« (poznejša Komuna) za današnjo Namo na Cankarjevi cesti, v »Ljubljanskem dvoru« v Kolodvorski ulici, na Kodeljevem, v Filharmoniji na Kongresnem trgu, kjer je bil kino »Matica«, ter v kinu »Vič« na Tržaški cesti. Tudi Križanovskij je rad in precej pogosto zahajal v kino. Matica je bil elitni kino, vsi ostali so bili na podobni ravni, predvsem pa so bile vstopnice precej drage.

V poznih dvajsetih in skozi trideseta leta, do druge svetovne vojne, je zabavno življenje v poznem poletju ponujal Ljubljanski velesejem. Oleg Križanovskij ga opisuje tako: »Poleg paviljonov, v katerih so razne tovarne razstavljale svoje izdelke, je bil tudi zabavišni prostor z raznimi vrtiljaki, tobogani, strelišči in številnimi šotori, v katerih so kazali svoje umetnije raznovrstni glumači, ki so znali izvoleči zadnje dinarje iz žepov še tako stiskaških obiskovalcev. [...] Tja je obiskovalce vabila tudi hrupna glasba iz številnih zvočnikov in radijskih sprejemnikov, ki je ustvarila tako čarobno vzdušje, da si se mu težko odpovedal. [...] Spominjam se brez števila raznobarnih žarnic, ki so razsvetljevale temo. Zvoki glasbe so se mešali z vonjem po vsakovrstnih dobrotah, za katere povprečni človek še niti slišal ni, kaj šele, da bi jih okusil.«⁵⁷ A Križanovskij je vse okusil in vse poskusil: od sladkorne pene in vsakovrstnega sladoleda do orientalskih slaščic. Na pomičnih stopnicah se je peljal na vrh tobogana ali – po ljubljansko – »rito-drča«, skupaj s krušnim očetom se je vozil v majh-

nih avtomobilčkih na avtodromu. Peljal se je na »železnici strahov«, obiskal »hišo stekla«, videl popularnega »čika Savo«, silaka, ki je z rokami trgal verige, s pestmi zabijal žeblje in z zobmi dvigoval sode, fakirja, ki je požiral žerjavico in pihal ogenj ali požiral ostro sabljo ... »Potem je oče navadno sklenil, da morava domov, čeprav bi rad še ostal in se naslajal nad nešteti senzacijami, pasel zijala in razvnemal domišljijo.

Obiski zabavišč na velesejmu so mi ostali v spominu kot čudovita doživetja moje mladosti, meni in tudi Bebič⁵⁸ pa jih je omogočil dobri krušni oče, ki naju je kar nekajkrat popeljal tja.«⁵⁹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka
SI_ZAL_LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna
mestna registratura, VII/2.

ČASOPISI

Mladina, 2005.
Slovenec, 1876, 1888, 1901, 1903.
Slovenski narod, 1897.

⁵⁷ Križanovskij, *Mladost*, str. 52–53.

⁵⁸ Vrtnica in prijateljica iz sosesčine.

⁵⁹ Križanovskij, *Mladost*, str. 55.

LITERATURA

- Cerar, Anton - Danilo: *Spomini*. Ljubljana : samozaložba, 1930.
- Gerlovič, Alenka: *Okruski mojega življenja*. Ljubljana : Forma 7, 2006.
- Golar, Manko: *Deček z jabolki. Spomini iz otroštva in mladosti*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1988.
- Jakopič, Rihard: *Rihard Jakopič v besedi*. Ljubljana : Slovenski knjižni zavod, 1947.
- Koblar, France: *Moj obračun*. Ljubljana : Slovenska matica, 1976.
- Korošec, Ladko: *Na tista lepa pota ...* Ljubljana : Partizanska knjiga, 1973.
- Kozak, Vlado: *Kozaska pričevanja*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.
- Križanovskij, Oleg: *Mladost črnogledga humorista*. Ljubljana : Eurospekter, 1993.
- Kučan, Spela: *Pustovanje v Ljubljani v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*. Ljubljana : Viharnik, 2004.
- Mihelič, Mira: *Ure mojih dni*. Murska Sobota : Pomurska založba, 1985.
- Milčinski, Fran: *Življenjepis mojega peresa*. V: Fridolin Žolna. Ljubljana : Mladinska knjiga, zbirka Humor, 1974, str. 5–16.
- Milčinski, Janez: *Leta za pet drugih*. Ljubljana : Prešernova družba, 1990.
- Mrak, Janko: *Spomini*, Prvi del. Celje : Mohorjeva družba, 1975.
- Nučič, Hinko: *Igralčeva kronika 1*. Ljubljana : Mestno gledališče v Ljubljani, 1960.
- Rasberger, Pavel: *Moji spomini*. Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 1965.
- Šuklje, Fran: *Iz mojih spominov*, I. del. Ljubljana : Slovenska matica, 1988.
- Trdina, Janez: *Spomini*. Zbrana dela, prva knjiga. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1946.
- Tuma, Henrik: *Iz mojega življenja*. Ljubljana : Naša založba, 1937.
- Vašte, Ilka: *Podobe iz mojega življenja*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1964.

SUMMARY

Short on children's games and amusements in Ljubljana between 1850 and 1940

The contribution draws on memorial literature as well as archival and newspaper sources. In their memoir literature many famous Slovenes who grew up in Ljubljana devoted at least part of their memories to their childhood. The reader can therefore learn about different kinds of games, toys, children's tomfoolery, as well as accidents while playing. There were two kinds of children's games and amusements in Ljubljana, depending on social position: »bourgeois« on one hand, and still more rural on the other. Children from lower social strata spent more time outside, their games were simple and most pieces of their playground equipment were grown-up's cast-aways. Children of wealthier bourgeoisie would only seldom take part in »street« games, they would, likewise, spend less time in the company of their peers. The manner of playing also varied with regard to the quarter in which children lived. Those who lived in the city were limited by houses and roads, while children in the suburbs could chase each other in the fields that still encircled Ljubljana.

However, stratification only applied to games and was non-existent in other forms of amusements. Circuses, menageries, shooting ranges, wax museums, anatomy museums, rope walkers, jugglers, gospel groups, bear walkers or funny looking strangers were an equally strong magnet for all children, as well as older generations. Social position, age and gender played no role in seeking amusement on the carousel or toboggan.

Nowadays, games are understandably quite different, but some have nevertheless been preserved from those days. Then again, Ljubljana in the period under discussion was not that much different from what it is today. While there is presently perhaps less »production« in the street – as open-air amusement events were called in those days – there is constantly something going on, also to the delight of today's children.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929Ogrin I.
908(815.6=163.6)"18/19"
908(497.4Lavrica)"18/19"

Prejeto: 19. 12. 2011

Iztok Petrič

mag. zgodovinskih znanosti, uslužbenec Nadškofije Ljubljana, Jagrova ulica 40, Lavrica, SI-1291 Škofljica

E-pošta: iztok.petric@gmail.com

Ivan Ogrin – veleposestnik, trgovec in dobrotnik z Lavrice pri Ljubljani

IZVLEČEK

V članku je prvič celostno predstavljeno življenje in delo Ivana Ogrina, rojenega na Stari Vrhniki leta 1875. S svojim delom – zgradil je strojarno in trgovsko hišo ter opravljal naloge avstro-ogrskega častnega konzula – je zaznamoval zlasti slovensko skupnost v Jaboticabalu v Braziliji in družbeno-politično življenje na Lavrici pri Ljubljani, kjer je živel skoraj 40 let. Sodeloval je pri izgradnji osnovne šole in kulturnega doma, bil je soustanovitelj številnih društev, dvakrat izvoljen za župana Občine Rudnik, financiral je »Ogrinovo ustanovo« za revne osnovnošolce in bil velik dobrotnik tako za krajane kot za naključne popotnike, ki so se ustavljali na njegovem posestvu, kjer sta stali tudi gostilna in velika vinska klet. Po drugi svetovni vojni sta ga zelo prizadeli agrarna reforma in nacionalizacija, tako da je leta 1951 umrl kot najemnik v lastni hiši.

KLJUČNE BESEDE

Ivan Ogrin (1875–1951), Slovenci v Braziliji, Lavrica, agrarna reforma, nacionalizacija, domoznastvo, 19./20. stoletje

ABSTRACT

IVAN OGRIN – A BIG LANDOWNER, MERCHANT AND BENEFACTOR FROM LAVRICA NEAR LJUBLJANA

The article is the first presentation of the life and work of Ivan Ogrin, who was born in 1875 at Stara Vrhnika. His work – he built a tannery and a general store, and served as Austro-Hungarian honorary consul – left a particularly great mark on the Slovenian community in Jaboticabal, Brazil, as well as on the social-political life in Lavrica near Ljubljana, where he lived for almost 40 years. Ogrin participated in the construction of a primary school and a cultural centre, co-founded many societies, served two terms as Mayor of the Municipality of Rudnik, financed the »Ogrin Institution« for poor primary-school pupils and was a great benefactor as much for the inhabitants of Lavrica as he was for travellers who happened to pass by his estate, where there were also a tavern and a big wine cellar. After World War II, Ogrin was severely hit by the agrarian reform and nationalisation, and ultimately died as a tenant in his own house in 1951.

KEY WORDS

Ivan Ogrin (1875–1951), Slovenes in Brazil, Lavrica, agrarian reform, nationalisation, local studies, 19th/20th century

Lavrica je naselje ob južnem robu Ljubljane. Na severu jo zamejuje južna ljubljanska obvoznica, na jugu se skorajda dotika naselja Škofljica, kjer je sedež istoimenske občine, kamor Lavrica spada z upravnega vidika, na vzhodu meji na Molnik (532 m), na zahodu pa na Ljubljansko barje. Od severa proti jugu jo sekajo dolenska avtocesta, dolenska regionalna cesta in dolenski krak Južne železnice. Sedanje naselje je prvotno oblikovalo več manjših vasi: Sela, Srednja in Daljna vas ter Babna Gorica, ki so danes zlite v enotno naselje. Prvotno se je Lavrica imenoval zgolj nekoliko oddaljeni zaselek Daljne vasi, ki se je nahajal ob današnji Dolenski cesti, kjer je stalo posestvo Gospodec, ki ga je v slabih dveh stoletjih ustvarila družina Lenče.¹ Prav od te družine je Ivan Ogrin, ki mu posvečamo pričujoči zapis,² jeseni leta 1912 kupil celotno posest in se za stalno naselil na Lavrici, si tu ustvaril družino in se prepoznavno vključil v družbeno-politično življenje kraja. Pustil je številne sledi. Nekatere je že izbrisala urbanizacija, druge še kljubujejo času. Po drugi svetovni vojni ga je zaradi agrarne reforme in nacionalizacije takratni režim skušal očrniti oziroma mu prilepiti etiketo izkoriščevalca. Zaplenili so mu skoraj vse premoženje. Zaradi tega dejanja so njegovo delo in življenje ter pravzaprav tudi njegova prisotnost v kraju postali tabu. Kljub temu se ga mnogi krajani še vedno spominjajo kot velikega dobrotnika tako kraja kot njegovih prebivalcev.

Leta 2008 ga je Svet Krajevne skupnosti Lavrica posthumno odlikoval s častnim znakom Lavrice,³ aprila leta 2009 je občinski svet Občine Škofljica sprejel odlok o poimenovanju Ogrinove ulice⁴ v novem blokovskem naselju ob potoku na Lavrici, investitor novega naselja in krajevna skupnost pa sta v njegov spomin mesec dni kasneje zasadila drevo.⁵ Njegovo življenje se je vrnilo v zavest kraja in njegovih prebivalcev.

Stara Vrhnik, pri Kobalu

Ivan (Johannes) Ogrin⁶ se je kot prvorojenec ro-

dil 28. aprila 1875 na Vrhnik, na naslovu Stara Vrhnik 10 – po domače pri Kobalu –, očetu Johannu (1844–1916) in materi Franciški, rojeni Jelovšek (1852–1913).⁷ V družini se je sicer rodilo pet otrok. Ivan je imel še brata Jožefa (1877) in Franca (1880) ter sestre Marijo (1882) in Franciško (1885).⁸ O Ivanovem otroštvu ne vemo skoraj nič. V zapisu ob njegovi 60-letnici, ki ga je objavil dnevnik *Jutro*, je navedeno, da je bil sošolec pisatelja Ivana Cankarja.⁹ Dnevnik *Slovenski narod* pa je junija 1886 objavil kratko notico, da je bila na podkovski šoli v Ljubljani preizkušnja. Med naštetimi, ki so uspešno opravili izpit, je naveden tudi Janez Ogrin z Vrhnik, ki je imel tudi štipendijo.¹⁰ Podkovska šola v Ljubljani je bila predhodnica poznejše srednje veterinarske šole in današnje biotehniške fakultete. Očitno so malega Ivana po končani štirirazredni osnovni šoli poslali na nadaljnje izobraževanje v Ljubljano, kjer se je, kakor tudi kasneje v življenju, dobro izkazal.¹¹

Trгоvec, industrialec in častni konzul v Braziliji

Leta 1895, ko je bil star 20 let, je odšel »s trebuhom za kruhom« v Južno Ameriko. S tega potovanja se je ohranila anekdota, kot je dogodek poimenoval neznani pisec sestavka ob Ogrinovi 60-letnici: »*Ko je prispel v Genovo, da se vkrca na ladjo za Severno Ameriko, kamor se je bil namenil, je še pravočasno zvedel, da je voznina v Južno Ameriko cenejša, zato se je odločil za cenejše potovanje, kupil vozovnico, razliko voznine pa po pošti vrnil očetu, ki mu je bil posodil denar.*«¹² Tako ga je pot zanesla v Brazilijo. Naselil se je v provinci São Paulo v mestu Jaboticabal¹³ in

viden predstavnik Slovenske ljudske stranke. Prim.: NŠAL, ZA, Krstna knjiga župnije Vrhnik 1870–1894.

⁷ Prav tam.

⁸ Rodovnik Kobalovih oziroma Ogrinovih s Stare Vrhnik 10 je od srede 18. stoletja dalje sestavila gospa Ema Goričan s Stare Vrhnik in mi ga za potrebe pisanja pričujočega življenjepisa nesebično posredovala. Za potrebe te objave mi je odstopila tudi fotografijo Ogrinove rojstne hiše. Za vse navedeno se ji na tem mestu iskreno zahvaljujem.

⁹ Praznik na Lavrici. *Jutro*, 16, 28. 4. 1935, št. 98, str. 3.

¹⁰ Na podkovski šoli v Ljubljani. *Slovenski narod*, 19, 30. 6. 1886, št. 145.

¹¹ Žal šolska dokumentacija iz časa Ogrinovega obiskovanja osnovne šole ni ohranjena.

¹² Praznik na Lavrici, str. 3.

¹³ Univerzitetno mesto, približno 450 km severno od prestolnice São Paulo. Tam se nahaja tudi mestni muzej Museu histórico «Aloísio de Almeida», ki ga vodi direktor Dorival Martins de Andrade, ki nam je posredoval v nadaljevanju citirane vire o delu in življenju Ivana Ogrina v času njegovega bivanja v Braziliji. Gradivo je prevzela gospa Barbara Tanja Podšivašek in ga s pomočjo gospe Dagne Ovca, hčere pokojnega častnega konzula Republike Slovenije Vladimirja Ovce, prevedla in ob obisku Slovenije junija 2011 izročila avtorju tega članka. Gospa Podšivašek se je skupaj z družino gospe Ovca celo odpravila v Jaboticabal in posnela nekaj dragocenih fotografij. Vsem navedenim se za neprecenljivo pomoč iskreno zahvaljujem. Brez njih bi »brazilsko obdobje« Ivana Ogrina ostalo zakrito s tančico skrivnosti.

¹ Več o zgodovini Lavrice bralec lahko najde v publikaciji: Kovačič, Nataša in Petrič, Iztok: *Cemšeniška grajska pot po zaledju Lavrice*, Škofljica: Občina Škofljica, 2011.

² Avtor pričujočega prispevka je krajši življenjepis Ivana Ogrina objavil v *Glasniku: glasilu Občine Škofljica*, 20, 2011, št. 4, str. 27–29. (= *Glasnik*); prav tako skrajšana verzija prispevka pa je pod naslovom »Življenje in delo Ivana Ogrina, Kobalovega s Stare Vrhnik« objavljena v *Vrhniških razgledih* 12/2011, str. 176–189.

³ Prim.: Krajevni praznik DAN LAVRICE v celoti uspel. *Glasnik*, 17, 2008, št. 6, str. 9.

⁴ Prim.: Poročilo s 24. redne seje občinskega sveta z dne 21. aprila 2009. *Glasnik*, 18, 2009, št. 5, str. 4.

⁵ Prim.: Posadili hrast v spomin Ivanu Ogrinu. *Glasnik*, 18, 2009, št. 5, str. 2, 15–16. Naj opozorimo, da je v tem prispevku navedena napačna letnica rojstva Ivana Ogrina.

⁶ Morda je vredno opozoriti, da se je na isti dan, v isti župniji, rodil še en otrok, ki je prav tako nosil ime Ivan Ogrin. Kasneje je postal znan zidarski mojster v Ljubljani in tudi

*Rojstna hiša Ivana Ogrina, Stara Vrhnika 10, leta 1956
(foto: Ema Goričan, Stara Vrhnika).*

*Ivan Ogrin (drugi z leve) s sestrama Marijo in Frančiško ter bratoma Jožefom in Francem
(Ogrinova zapuščina).*

Ivan Ogrin, verjetno okoli leta 1895 (Ogrinova zapuščina).

tam odprl trgovino. S svojo skromnostjo, delavnostjo in predanostjo je hitro pridobil zaupanje domačinov in slovenskih izseljencev. Ker je uspešno posloval, je trgovino kmalu razširil, ukvarjati pa se je začel tudi s strojarstvom.¹⁴

Časopis *O Atalaya* je sredi januarja 1899 objavil celostranski oglas, v katerem je bila v sliki in besedi predstavljena »Strojarna Ogrin«.¹⁵ Oglas je za pričujočo študijo neprecenljive vrednosti, saj nazorno predstavi dejavnost Ivana Ogrina v Braziliji. Zgolj v slabih treh letih je očitno ustvaril trgovsko hišo (»Casa de João Ogrin«) z mešanim blagom na debelo in drobno ter veliko strojno (»Cortume Ogrin«) s štirimi oddelki. »To pomembno industrijsko podjetje je po svojem načinu strojenja kož eno od najpomembnejših na področju te vrste industrijskih panog in je bilo kapricijozno postavljeno na deželi, kakor se to vidi iz zgornjih fotografij. Sestoji pa iz sledečih sekcij:

1. iz celostne strojne linije, ki spada med najzahtevnejše sodobne iznajdbe s pogonom na paro in z vodo za mletje kožnih skorij ter za črpanje vode za

polnjenje bazenov za pranje oziroma tretiranje kož;

2. iz vodnih jezov (slapov), s pečmi za gretje vode ob pripravi usnja;

3. sledi odlagališče kožne skorje in priprava usnja;

4. poleg tega stojijo še bazeni za kopanje kož (usnja) z raztelevalcem že ustrojenih kož.

V strojarni »João (Janez/Ivan, op. a.) Ogrin«, ki jo je postavil pred 4 leti sedanji lastnik, gospod Ivan Ogrin, dela 12 delavcev pod vodstvom in upravo znanega industrijalca gospoda Franciška Zelemikarja (verjetno Zemljiča, op. a.). V skladišču najdete za prodajo: veliko količino oblačil, usnja za podplate čevljev, belega in temnega (črnega) usnja iz telečjih kož kakor tudi iz kož vsakršne divje živali za izdelavo preprog, stolov, zof itd.¹⁶ Iz oglasa iz leta 1904 izvemo, kože katerih živali je strojil: »goveje, telečje, kozje, kozličkove, konjske, oslovske, jaguarjeve, srnine, pasje in vsemo-gočih drugih živali«.¹⁷

Trgovska hiša João Ogrin je stala v ulici Rua da Redempção 72 nasproti trgovine Mortari. Kaj vse je prodajal v trgovini, se da razbrati iz oglasov letnih razprodaj, ki jih je objavljajl v navedenem časopisu: živila, špecerija, kuhinjska posoda in pribor, kmetijsko orodje, železnina, galanterija. Poleg trgovine je imel veliko skladišče soli, apna ter svetilnega in gorilnega olja. Ker je imel lastno strojno, je ponujal tudi usnje, kože in vse potrebščine za sedlarje in čevljarje. Ob vseh oglasih se vedno pojavlja tudi obvestilo o odkupu vseh vrst kož ne glede na kakovost ali količino.¹⁸

Očitno so bili izdelki njegove strojarne izredno kakovostni in prepoznavni, saj je leta 1908 na državni razstavi prejel priznanje: »Ocenjevalni odbor za nagrade Državne razstave je podelil gospodu Ivanu Ogrinu, podjetnemu industrialcu za ustrojena usnja in meščanu tega mesta, srebrno medaljo.«¹⁹ Pol leta po prejemu medalje je v svoje podjetje povabil družabnika Janeza Petrovčiča (João Petrovici). V Ogrinovi

16 Prav tam. »Ese importante estabelecimento de industria no genero um dos ma is importantes e caprichosamente mondado no interior, conforme se ve das gravuras que estampamos acima, consta das secções seguintes:

1. Machinismos completos e aperfeicoados, dos mais aereditados a uetores, movidos a vapor e agua para moagem de cascas e tiragem d'agua para abastecimento dos tanques de banhos.

2. Caieiras, escamos e preparação de couros.

3. Deposito de cascas e preparação de couros.

4. Tanques para banho e dessecador de vaquetas.

No cortume "João Ogrin" montado ha quatro annos pelo seu actual proprietario Sr. João Ogrin, Trabalham doze operarios, sob a direcção e gerencia do conhecido industrial, Sr. Francisco Zelemikar. Em deposito encontram-se preparados para a venda, grandes porções de vaquetas, solas, couros, brancos e pretos, de bezerro, assim como de qualquer animal selvagem, para manipulação ou uso nos tapetes, cadeiras soffas, etc.» (Za prevod je poskrbel gospod Stanislav Cikanek, slovenski duhovnik v Londonu, za kar se mu iskreno zahvaljujem.)

17 Casa de João Ogrin. *O Atalaya*, 15. 5. 1904, št. 534.

18 Prim.: *Almanaque D'Oeste do estado de São Paulo* 1902.

19 Jaboticabal na Exposição (Jaboticabal na Razstavi). *O Atalaya*, 20. 12. 1908.

14 Praznik na Lavrici, str. 3.

15 »Cortume Ogrin«. *O Atalaya*, 17. 1. 1899, št. 601.

Ivan Ogrin pred svojo trgovsko hišo v Jaboticabalu (O Atalaya, 17. 1. 1899, št. 601).

Eden izmed štirih oddelkov strojarne v Jaboticabalu (O Atalaya, 17. 1. 1899, št. 601).

zapuščini²⁰ sta dve pogodbi, s katerima je Petrovčič pristopil k Ogrinovemu podjetju. V prvi, ki nosi

²⁰ Ogrinovo zapuščino hrani Martin Zver iz Ljubljane, dedič po pokojni Ogrinovi hčerki Ani Nuški, ki je umrla brez potomcev. Fotokopije vseh citiranih dokumentov in fotografij iz Ogrinove zapuščine hrani tudi avtor tega prispevka. Gospodu Martinu in njegovi ženi Ani se za vse iz zapuščine posredovano gradivo toplo zahvaljujem.

datum 11. julij 1909, je Petrovčič vložil 10.000.000 realov, v drugi z dne 15. januarja 1912 pa še dodatnih 30.000.000 realov. Podjetje se je preimenovalo v Cortume a vapor de João Ogrin & Comp. Na svoj službeni papir je Ogrin ponosno dodal tudi podatek, da je podjetje leta 1908 prejelo srebrno medaljo državne razstave industrijskih izdelkov. Zanimiv je dokument z dne 1. januarja 1915, ki očitno

govori o poslovanju. Podjetje je v letu pred tem imelo za 44.691.000 brazilskih realov prometa. Od tega je čisti dobiček znašal 6.305.000, ki so si ga delili Ogrin in Petrovčič v znesku 3.061.500 ter Jože Fajfar (Jaze Pfaefae) v znesku 182.000.²¹ Slednji je bil očitno tretji družabnik v podjetju, vendar z bistveno nižjim vložkom, če sklepamo iz razmerja o delitvi dobička. Dokument je podpisal Petrovčič, saj je leta 1915 Ogrin že živel na Lavrici in od tam sodeloval pri poslovanju podjetja, ki ga je po njegovem odhodu prevzel Petrovčič.

Z dobičkom, ki ga je prislužil v podjetju, je podpiral premnoge slovenske izseljence, pa tudi druge avstro-ogrsko državljane in Italijane ter jih bodril ob začetnih težavah in strahu, s katerimi so se srečali v novem svetu.

Odmev o dobrem imenu Ivana Ogrina se je razlegal vse do Dunaja. Avstrijska vlada ga je namreč imenovala za svojega častnega konzula v Braziliji.²² Kdaj točno je bil imenovan, ne vemo, zagotovo pa je bil častni konzul oziroma »Correspondente Consular da Austria-Hungaria« že leta 1904.²³ Tega leta je avstro-ogrsko skupnost v Braziliji obiskal cesarsko-kraljevi konzularni namestnik Franjo Turk, sicer doma iz Šentpavla. Še posebej toplo so ga sprejeli Slovenci z gospodom Ivanom Ogrinom na čelu. Turk je bival na njegovem domu, kjer je potekal tudi slavnostni banket, osrednja prireditev pa je bila v »društveni hiši«. O tem dogodku je za celjsko Domovino poročal Anton Hrastel in ob tej priložnosti Ogrina označil za »velezaslužnega, od vseh, bodisi Avstrijanov, Brazilijanov ali Italijanov ljubljene ga narodnjaka«. Ob tem izvedemo, da je bil Ogrin očitno velik domoljub, saj pisec posebej poudari, kako je poleg avstro-ogrske in brazilske zastave visela tudi slovenska trobojnica.²⁴ Kot konzul se je udeleževal različnih prireditev in dogodkov. Tako v zapuščini najdemo tudi vabilo na koncert ob 20. septembru, brazilskem državnem prazniku.

Domov, na Lavrico

Zakaj se je Ogrin odločil vrniti domov, ne vemo. Dejstvo je, da je aprila 1910 dobil ladijsko vozovnico²⁵ in se na čustven in slovesen način poslovil od Jaboticabala. Poročilo o dogodku je neznani pisec posredoval *Slovenskemu narodu*, ki navaja, da se je pred Ogrinovo hišo zbralo veliko ljudi, med njimi tudi okrajni glavar in okrajni sodnik. Godba je igrala domovinske pesmi. Okrajni glavar je v svojem nagovoru izpostavil Ogrinovo funkcijo avstro-ogr-

skega častnega konzula in porotnika okrajnega sodišča. Sledil je banket s številnimi napitnicami. »*Ko se je približala ura slovesa, ni bilo nobeno oko suho.*« Naslednji dan je Ogrina na kolodvor pospremila velika množica, da bi še enkrat stisnili roko v slovo »*možu narodnjaku in naprednjaku.*«²⁶

Ko se je vrnil domov v Avstro-Ogrsko, je v Braziliji pridobljeno premoženje očitno takoj začel investirati v nepremičnine. V dnevnem časopisju se najprej omenja kot »*veleposestnik v Št. Ilju pri Velenju*«,²⁷ kar pomeni, da se je Ogrin po vrnitvi iz Brazilije sprva naselil na Štajerskem in prav tam najprej investiral prisluženi denar. Kot veleposestnik v Šentilju pri Velenju, kot kraju pravimo danes, je nekje sredi leta 1912 na dražbi kupil Lenčeto²⁸ posest na Lavrici, hkrati pa tudi graščino Golnik na Gorenjskem. Novico o teh dveh nakupih je objavil *Domoljub* konec avgusta 1912. Ta drobna novica iz *Domoljuba* pa prinese tudi podatek o ceni posestev: za graščino Golnik je Ogrin plačal 122.000 kron, za Lenčeto²⁹ posestvo na Lavrici pa 130.000 kron. Medtem ko je posest na Lavrici takoj začel uspešno razvijati, je graščino Golnik čez leto dni, torej poleti 1913, že začel prodajati. List *Gorenjec* je najprej objavil oglas za prodajo premoženja (koleselj, kočija, sani, vozovi, konjske oprave) in živali.³⁰ Slabo leto kasneje, maja 1914, pa je *Slovenec* zapisal, da je prišlo do spremembe lastništva pri graščini Golnik, ki jo je od Ivana Ogrina kupil Jakob Gorjanec iz Kranja.³¹ Zneska obvestilo ne navaja, tako ne moremo ugotoviti, ali je s prodajo Ogrin zaslužil ali izgubil. S tem se zaključijo veliki nakupi in prodaje ter se začne uspešno gospodarsko obdobje posestnika Ivana Ogrina. Posest v Šentilju pri Velenju, pravzaprav sta bili kar dve posestvi, je začel prodajati že konec leta 1911, kar je razvidno iz objave v glasilu Narodne stranke za Štajersko.³²

²⁶ Iz Brazilije. *Slovenski narod*, 43, 18. 5. 1910, št. 110, str. 2.

²⁷ Grad Golnik pri Goričah. *Domoljub: slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo*, 25, 29. 8. 1912, št. 35, str. 582.

²⁸ Lenčetova družina z Lavrice bi si sicer zaslužila samostojno študijo, vendar tukaj povejmo le to, da se kot prvi iz družine Lenče v pisnih virih omenja Franc Adam Lenče, ki se je na Lavrici naselil v prvi polovici 18. stoletja. Sedaj stoječo hišo s posestvom, ki jo je kupil Ivan Ogrin, je zgradil Andrej Lenče (1791–1865), ki je začel z vinsko trgovino, trgoval pa je tudi z lesom. Sledili so gospodarji Mihael, Karel st. in Karel ml. Slednji je celotno posestvo napravil s stavami pri kartanju, menda v kavarni Union v Ljubljani, nato pobegnil v Ameriko, se vrnil v domovino in naredil samomor. Njegova mati Betty Lenče je posestvo prodala na dražbi. O tem pričajo številni oglasi za prodajo posestva in posameznih premoženj, ki so bili objavljeni po vseh časopisih, ki so izhajali na takratnem slovenskem ozemlju.

²⁹ Gl. op. 27.

³⁰ Razprodaja. *Gorenjec: političen in gospodarski list*, 14, 13. 6. 1913, št. 24.

³¹ Prememba posestva. *Slovenec*, 42, 5. 5. 1914, št. 101, str. 2.

³² Prim.: Listnica upravnistva. *Narodni list: glasilo Narodne stranke za Štajersko*, 6, 12. 10. 1911, št. 45.

²¹ Ogrinova zapuščina, Ballanco z dne 1. 1. 1915.

²² Prim.: Praznik na Lavrici, str. 3.

²³ Ogrinova zapuščina, Posetnica (vizitka) João Ogrin.

²⁴ Prim.: Jaboticabal v Braziliji. *Domovina*, 14, 18. 3. 1904, št. 22, str. 127.

²⁵ Ogrinova zapuščina, Dopis podjetja »Costa Moniza & C^{ia}« z dne 25. 4. 1910.

Posestvo na Lavrici, kamor se je Ogrin priselil leta 1912. Na levi strani je hiša z gostilno, zadaj hlev, na desni vinska klet, pred njo pa se vidi vogal športno-kulturnega doma. Danes stoji le še hiša. (brani: Andrej Pogačnik, Lavrica).

Že na tem mestu pa je treba omeniti, da tako kot v Braziliji tudi v domovini Ogrin ni skoparil z denarjem, temveč je svoj dobiček redno delil med revne. Tako je za revne učence v Križah pri Trziču, ko je bil še lastnik Golnika, prispeval 20 kron za nakup učnih pripomočkov. Za prispevek se mu je v *Učiteljskem tovarišu* javno zahvalil šolski voditelj Janko Jezeršek.³³ Enako je bilo tudi v Šentilju pri Velenju. Aprila 1912 se je Ogrinu šolski vodja Jankovič zahvalil za velikonočno darilo – različne šolske potrebščine – vsem tamkajšnjim učencem. »Podpisano šolsko vodstvo izreka blagemu dobrotniku za ta dar v svojem, kakor tudi v imenu otrok, iskreno zahvalo!«³⁴

O možnosti nakupa posestva na Lavrici se je Ogrin verjetno seznanil iz oglasov stečajnega upravitelja dr. Ivana Tavčarja, ki so bili objavljeni v vseh dnevnih časopisih. Prodajale so se premičnine, ki so spadale v stečajno oziroma konkurzno maso, kot so jo takrat imenovali.³⁵ Kupoprodajna pogodba za Lenčetoovo posest na Lavrici je bila sklenjena 17. septembra 1912.³⁶ Lenčetoovo podjetje je bilo konec istega leta likvidirano. O tem priča razglas cesarsko-kraljevega deželnega in trgovskega sodišča v Ljubljani z dne 20. 12. 1912.³⁷

Kako velika je bila Lenčetoova posest oziroma

posest, ki jo je kupil Ivan Ogrin, smo skušali ugotoviti na podlagi zemljiške knjige, kjer pa pri parcelnih številkah velikosti zemljišč niso vpisane, zato lahko o obsegu zgolj sklepamo. Vsekakor je obsegala tako travnike kot gozdove in tudi stavbna zemljišča v približni velikosti 40 ha. Središče posestva je bila še danes stoječa mogočna hiša, v kateri je bila popotnikom in Ljubljancanom dobro znana gostilna. Nasproti hiše je stala velika vinska klet, na koncu le-te, v smeri Škofljice, pa so bila še tri stanovanja. Na tej strani kleti je Ogrin kasneje postavil tudi kapelico sv. Ane. Desno od vinske kleti, v smeri proti Ljubljani, je zgradil športno-kulturni dom. Ob hiši je stal velik hlev s precej živine. Za hišo še vedno stoji manjši objekt, ki ga varuhi kulturne dediščine uvrščajo med t. i. preužitkarske hiše, verjetno pa gre za prvotno hišo, v katero so se naselili ali jo celo zgradili prvi člani družine Lenče.

Med prvo svetovno vojno je Ogrin znatno kreditiral državo, ki je prosila za vojna posojila.³⁸ V okviru tretjega avstrijskega vojnega posojila je prispeval 3000 kron, v okviru četrtega pa še 6000 kron. V okviru četrtega vojnega posojila sta z Lavrice vsak po 1000 kron prispevala še Andrej Babšek in Miha Narobe.³⁹ Spomnil se je tudi na vojake, ki so se vračali s fronte, in daroval »Deželni komisiji za preskrbo vračajočih se bojnikov.«⁴⁰

³³ Šolsko vodstvo v Križah pri Trziču. *Učiteljski tovariš*, 53, 31. 1. 1913, št. 5, str. 5.

³⁴ Zahvala. *Slovenski narod*, 45, 5. 4. 1912, št. 78, str. 2. Enaka zahvala je bila objavljena tudi v *Slovenskem gospodarju*, 46, 11. 4. 1912, št. 15, str. 4.

³⁵ Prim.: *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, 15. 7. 1912, št. 159, in nato še 28. 8. 1912, št. 196.

³⁶ Okrajno sodišče v Ljubljani, Zemljiška knjiga, k. o. Rudnik, ZKV 141.

³⁷ Prim.: *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1912, št. 298.

³⁸ Več podatkov o političnem, gospodarskem in kulturnem dogajanju na slovenskem ozemlju v obdobju, ki ga obravnavamo v tem prispevku, lahko bralec najde v ustreznih poglavjih knjig: Borak, *Slovenska zgodovina*, in Vodopivec, *Od Pohlinoe slovnice*.

³⁹ Prim.: *Dnevne vesti. Slovenski narod*, 49, 12. 5. 1916, št. 109, str. 3.

⁴⁰ Prim.: Darila. *Slovenski narod*, 48, 24. 9. 1915, št. 219, str. 4.

Prvi avto na Lavrici, zadaj sedita Ivan Ogrin in Lojze Simčič (Ogrinova zapuščina).

Na Lavrici se je očitno dobro počutil, saj je tu ostal vse do svoje smrti. Nadaljeval je z dejavnostjo, ki jo je pred njim vodila že Lenčetova družina. Postal je vinski trgovec, gostilničar⁴¹ in tudi kmet. Hlev je bil poln živine. Na posestvu je imel zaposlenih več delavcev, kar je razvidno tudi iz oglasov za službe (iskal je zlasti kravarje in sodarje, sezonsko pa tudi kosce), ki jih je ponujal prek časopisov. Za svoje delavce je dobro skrbel. Mnogim je dal ali za simbolično ceno prodal zemljišča, da so si zgradili svoje hiše in se za stalno naselili na Lavrici. Tako so si vzdolž Dolenjske ceste na desni strani od Ogrina proti Ljubljani zgradili hiše Blažičevi (z Dolenjske), Semoliči (s Primorske), Žnidaršiči (iz Iške vasi) in Valentinčiči (iz Sel). Pred tem so bili t. i. »osebentarji«, ljudje brez lastne posesti, ki so hodili v »tabrk«, tj. delat na tujo posest. Ogrinovi delavci so vsako jesen dobili izdatno ozimnico.⁴² Morda velja na tem mestu posebej omeniti bratranca pesnika Dragotina Ketteja Lojzeta Simčiča, ki je prišel k Ogrinu v službo po prvi svetovni vojni, se tu poročil in aktivno sodeloval v javnem življenju kraja.⁴³ Hišo si je prav tako postavil na Ogrinovem zemljišču, in sicer na levi strani Dolenjske ceste v smeri proti Ljubljani. Med drugim je bil tudi Ogrinov voznik. Ogrin je namreč imel že pred drugo svetovno vojno osebni avtomobil, ki je bil prvi avto na Lavrici. Središče vsega kulturnega, društvenega, prosvetnega in političnega dogajanja je bila gostilna, ki so jo prav tako vodili že njegovi predhodniki iz družine Lenče.

Devet let po nakupu Lenčetovega posestva se je Ivan Ogrin 31. januarja 1921 poročil z Antonijo Švigelj z Brega pri Borovnici, ki je prav tako prihajala iz družine trgovca in posestnika.⁴⁴ Poroka je bila na Brezjah, vpisana pa je v poročno knjigo župnije Borovnica.⁴⁵ (Ogrinova hiša je takrat imela naslov Daljna vas 8.) Žena je bila skromna in preprosta gospa, ki je možu pomagala voditi veliko posestvo in vinsko trgovino. Dobro leto po poroki, 16. marca 1922, se jima je rodila hči Ana Nuška.⁴⁶ Po rojstvu hčere je Ogrin postavil že omenjeno kapelico, ki jo je posvetil sv. Ani – kot je bilo ime njegovi hčeri. Kapelica je bila podrt leta 1952 ali kakšno leto kasneje, ko so širili in urejali Dolenjsko cesto. Izvoljenec Ane Nuške, Jože Rotar, je padel v partizanih. Po vojni se je sicer poročila, a tudi kmalu ločila. Otrok ni imela.⁴⁷ Živela je v Ljubljani v vili za Bežigradom.

Krajani se Ogrina spominjajo kot velikega in močnega moža, ki je bil vedno prijazen tako do otrok kot starejših. V hišni veži je stala velika miza, na kateri so bili postavljeni peharji s piškoti in jabolkami. Ko so mu prišli otroci iz šole voščiti za god, so bili iz teh peharjev deležni dobrot. Hiša je bila vedno odprta za vsakega, ki si je zaželel stopiti vanjo.

⁴⁴ Prim.: 60 letnica rojstva. *Slovenec*, 62, 28. 4. 1935, št. 97a, str. 5.

⁴⁵ NŠAL, Prepisi matičnih knjig, Poročna knjiga župnije Borovnica 1921–1964.

⁴⁶ Prim. nagrobnik družine Ogrin na pokopališču Ljubljana – Rudnik.

⁴⁷ Po ustnem pripovedovanju Ane Strgar februarja 2011 in Ane Zver novembra 2011. Jože Rotar je naveden kot padli v boju tudi v prilogi Šolske kronike Lavrica – Daljna vas »Statistični podatki o žrtvah«, ki jo je napisala začasna šolska upraviteljica Franja Benedičič.

⁴¹ ZAL, LJU 488, Cod. XX (97), Obrtni register okraja Ljubljana – Okolica.

⁴² Po ustnem pripovedovanju Ane Strgar, februar 2011.

⁴³ Prim.: Brat Lojze Simčič. *Jutro*, 21, 14. 11. 1940, št. 267, str. 3.

Društveno življenje in gradnja kulturno-prosvetnih objektov

Gasilno društvo Laverca

Prvo društvo in hkrati še vedno delujoče, ustanovljeno 10. julija 1921, je bilo Gasilno društvo Laverca, danes Prostovoljno gasilsko društvo Lavrica. Gasilci so denar za opremo zbirali s prirejanjem veselic s srečelovom. Tako je dne 18. septembra 1921 novoustanovljeno društvo na Ogrinovem vrtu pripravilo veselico s srečelovom, na kateri je igrala godba. Dobiček od srečelova je bil namenjen nakupu gasilske opreme.⁴⁸ Gasilski dom je bil skupaj z osnovno šolo zgrajen leta 1926 ter bil slovesno odprt in predan v uporabo ob 5. obletnici ustanovitve društva. Ohranila se je fotografija z odprtja, ki prikazuje še nedograjeno šolo, gasilski dom pa je že končan in ozaljšan z mlaji. Odprtja se je udeležilo precej krajanov. V zahvalo za pobudo in izdatno podporo društvu so gasilci gospoda Ogrina leta 1928 imenovali za svojega častnega člana. Gasilski dom še vedno stoji. V devetdesetih letih je bil zgolj malenkostno povečan, drugače pa še vedno dobro služi svojemu namenu.

Gradnja dvorazredne osnovne šole in ustanovitve šolskega okoliša Daljna vas – Lavrica

Kot predsednik »krajnega šolskega sveta« je bil Ogrin pobudnik izgradnje šole na Lavrici. Sredstva za gradnjo so dobili s prodajo »Gmajne«, ki je predstavljala skupno zemljišče prebivalcev Sel, Srednje in Daljne vasi ter Babne Gorice. Zemljišče, na katerem stoji šola, se je imenovalo »Baherca« in je tudi bilo v skupni lasti.⁴⁹ Ogrin je načeloval gradbenemu odboru, ki je začel z delom že leta 1924.⁵⁰ Da ni šlo vse gladko in da je imel gradbeni odbor precej dela, se je na srečanju upokojenih učiteljev, ki je julija 1932 potekalo pri Ogrinu, spominjal nekdanji okrajni šolski nadzornik Franc Gabršček: »Bile so velike borbe in težave glede zgradbe šolskega poslopja, za katero ima velike zasluge baš g. Ogrin.«⁵¹ In prav zaradi njegove vztrajnosti in delavnosti je bila šola 7. oktobra 1926 blagoslovljena in predana svojemu namenu. *Učiteljski tovariš* jo je opisal kot lično enonadstropno zgradbo v bližini železniške postaje, ki je lahko v ponos požrtvovalnemu prebivalstvu novega šolskega okoliša.⁵²

Odprtje gasilskega doma poleti 1926, zadaj še nedokončana šola (Ogrinova zapuščina).

⁴⁸ Prim.: Laverca. *Slovenec*, 49, 17. 9. 1921, št. 211, str. 3.

⁴⁹ Krajan današnje Lavrice so se za šolo zavzemali že leta 1911, ko je bila glavna tema lokalnih volitev v Občini Rudnik izgradnja lastne šole na Lavrici na mestu »Baherce« in ustanovitev lastnega šolskega okoliša. Otroci so namreč morali z Lavrice v šolo hoditi na Rudnik, kar je bilo precej daleč. Njihova želja se je uresničila 15 let kasneje s pomočjo Ivana Ogrina. (Prim.: Občinske volitve v Rudniku. *Slovenec*, 39, 16. 12. 1911, št. 288, str. 3.)

⁵⁰ ZAL, LJU 423, Osnovna šola Lavrica, fasc. 1, Šolska kronika.

⁵¹ Sestanki upokojenih učiteljev. *Jutra*, 13, 9. 7. 1932, št. 158, str. 4.

⁵² Novo šolsko poslopje na Laverci. *Učiteljski tovariš*, 66, 28. 10. 1926, št. 12, str. 3.

Odprtje nove šole je bilo nadvse slovesno. Najprej je bila opravljena »služba božja«, po njej pa so se v pritlični učilnici zbrali učenci in njihovi učitelji ter veliko občanov z Ivanom Ogrinom na čelu. Šola je bila vsa okrašena s trobojnicami in slavolokom. Slavnostni govornik je bil okrajni šolski načelnik Mihael Kosec. V ganljivem nagovoru, kot je zapisal poročevalec, je šolsko mladino opozarjal, »naj se s pridnim učenjem oddolži staršem za njihove ogromne materialne žrtve. Zahvaljeval se je tudi graditeljem šole, ker so v teh težkih pod gospodarsko krizo ležečih časih postavili tako lepo svetišče ljubezni, vzgoje in omike, ki je v ponos šolski občini, a v blagor mladini.«⁵³ Spregovoril je tudi gospod župnik in »bodril navzoče, naj v neskajeni harmoniji delujejo za šolo, cerkev in dom tudi v vzgojnem oziru.«⁵⁴ Slovesnost se je zaključila s petjem državne himne, temu pa je sledila pogostitev vseh šolskih otrok v prostorih Ivana Ogrina. Kdo je dal idejo za vzgojni poduk na fasadi osnovne šole »Če se v mladosti pridno učiš, na starost veselo in srečno živiš«, ne vemo, je bil pa zagotovo tja nameščen zato, da bi otroke in njihove starše vzpodbujal k učenju.

Pouk je v šoli potekal do decembra 1943, ko so šolo zasedli domobrancji. Po tem dogodku je Ogrin zopet priskočil na pomoč in za pouk dal na voljo svoj »salon« v gostilni, ki se je nahajal na mestu današnjega odra dvorane krajevne skupnosti.

Leta 1930 je začelo delovati Tamburaško društvo Krim–Lavrca. Šlo je za tako imenovani tamburaški zbor, ki je imel vaje pri Vodeniku (hiša nasproti današnje trgovine Fortuna – Mercator), kjer je bila do leta 1960 tudi pošta.

Ustanovitev sokolske čete

Dne 21. junija 1931 je bila pod okriljem matičnega društva Sokol Ljubljana IV. slovesno ustanovljena sokolska četa na Lavrici. O dogodku je poročalo *Jutro*: »V gostilniških prostorih pri Ogrinu je starosta bodoče čete Ivan Ogrin ob 15. v izbranih besedah pozdravil številno zbrane navzoče, posebej še zastopnika bana dr. Andrejko, župnega podstarosta Krapša, starosta Sokola Ljubljana IV. Zebala in zastopnika sokolskega društva Štepanja vas br. Ropiča. Takoj nato je starosta Zebal imenoval upravo nove sokolske čete, ki je naslednja: starosta Ivan Ogrin, namestnik Ivan Čepon, načelnik jurist Marjan Simčič, načelnica Zalka Črnologarjeva, namestnik načelnika Jože Antonič, namestnica načelnice Mici Možinova, tajnik Ivan Peric, blagajnik France Dremelj. Člani oprave so: Josip Vodenik, Franc Legat in Ivan Zajc ter namestnika Jože Boh in Fran Martinec, revizorji pa Fran Zupan, Anton Glavič in Alojz Simčič. Z odobravanjem je bila sprejeta vdanostna brzojavka kraljevemu domu in

starešini Nj. Vis. Kraljeviču Petru. Takisto so bili poslani pozdravi prvemu podstarosti SKJ (Sokola Kraljevine Jugoslavije, op. a.) Ganglu in župnemu starosti dr. Pipenbacherju. V daljšem, zelo lepem govoru je dr. Andrejka vneseno pozdravil skupščino in obeležil pomen snovanja sokolskih čet za moralni in fizični prerod jugoslovanskega naroda. Br. Krapeš je izrazil tople pozdrave ljubljanske župe, br. Ropič pa v imenu štepanjskih Sokolov. K besedi se je oglašil še prosvetar nove čete, šolski upravitelj br. Kozina, ki je zagotovil, da bo četa vneto gojila prosveto, prosil pa je za vsestransko podporo. Nato se je starosta Ogrin zahvalil vsem udeležnikom in je bila skupščina zaključena. Razvila se je prijetna sokolska zabava. Nova četa na Lavrici šteje že okrog 130 članov, v glavnem samih čvrstih kmečkih fantov, med katerimi je mnogo dobrih pevcev ter imajo tudi že svoj tamburaški zbor. Ni dvoma, da bo nova četa kmalu v ponos ljubljanski sokolski župi.«⁵⁵

Ob tem je morda zanimivo dodati, da je sokolstvo Lavrico zaznamovalo že v 60. letih 19. stoletja, ko je bilo društvo ustanovljeno. V prvih letih po ustanovitvi – Telovadno društvo Južni Sokol je bilo v Ljubljani ustanovljeno leta 1863 – so se Sokoli na svoj prvi pomladanski izlet vedno odpravili preko Bizovika na Lavrico in se nato ob jedači in pijači družili v Lenčetovi gostilni. O tem so redno poročale *Kmetijske in rokodelske novice*: »Ob 1. uri popoldne prišli so v Lavrico. Tukaj je bilo vse okinčano; povsod so jim nasproti vihrale narodne zastave, ter v solnčnem žarku pozdravljale prišedše junake.«⁵⁶ Ne vemo, ali je Ivan Ogrin vedel, da so tudi člani Lenčetove družine, od katere je kupil posestvo, podpirali Sokole, gre pa za nekakšno kontinuiteto. Če jih je Lenče zgolj gostil, jim je Ogrin dal mesto in prostor, da so lahko stalno delovali tudi na Lavrici.

V letu dni od ustanovitve je poleg vinske kleti na lastne stroške zgradil športno-kulturni dom, da bi Sokoli imeli prostor za vadbo. Poleti 1938 so odprli tudi letno telovadišče. *Slovenski narod* je ob njegovem odprtju takole zapisal: »Mnogo truda je bilo treba, dolgo so pele lopate in krampi, da je bilo telovadišče urejeno. Vrli Sokoli so zravnali vegasti teren in ogradili telovadišče, a zdaj so namestili orodje, ki je pripravljeno za telovadce. Otvoritev novega telovadišča bo združena z javnim telovadnim nastopom, za katerega se vsa četa pridno pripravlja. S prostovoljnim delom, s trudom in v znoju so si Sokoli ustvarili lepo telovadišče in zato se bodo v bodoče s še večjim veseljem zbirali na njem.«⁵⁷ Odprtje je potekalo nadvse slovesno. O

55 Nova strumna sokolska četa. *Jutro*, 12, 22. 6. 1931, št. 141a, str. 2.

56 [Sokolov prvi ...]. *Kmetijske in rokodelske novice*, 25, 11. 5. 1867, št. 19, str. 158. Prim. tudi: [Prvi letošnji izhod ...]. *Kmetijske in rokodelske novice*, 23, 13. 5. 1865, št. 19, str. 155–156.

57 Pred sokolskim nastopom na Lavrici. *Slovenski narod*, 71, 6. 8. 1938, št. 175, str. 2.

53 Prav tam.

54 Prav tam.

Del sokolske čete na Lavrici. Ivan Ogrin z očali sedi v sredini, levo od njega pa Lojze Simčič (Ogrinova zapuščina).

tem je obširno poročal *Slovenski narod*: »Po prihodu obeh popoldanskih vlakov, je krenila s postaje velika povorka z godbo 40. pešpolka 'Triglavskega', z veliko državno zastavo in dvema praporoma; v povorki je korakalo nad 300 sokolskih pripadnikov, ki jih je občinstvo navdušeno pozdravljalo. Po prihodu na telovadišče, kjer se je pred tem zbrala množica nad 1000 oseb, so vsi oddelki najprej izkazali čast državni zastavi med igranjem državne himne, nakar je stopil na načelniško tribuno četni starosta br. Ogrin, ki je najprej nazdravil sokolskemu starešini Nj. Vel. kralju Petru II., potem pa pozdravil vse drage goste in občinstvo. Br. starosta je nadaljeval: Otvarjam to letno telovadišče, ki smo ga zgradili z lastnim delom in trudom. Zaprek je bilo dovolj, mi se jih nismo ustrašili, s pogumom smo šli dalje, uspehi niso izostali. Hočemo, da za nas velja eno: 'Ne koristi, ne slave, vedno le naprej po stopinjah velikega Tyrša in Fügnerja, za našega kralja in lepšo bodočnost naše mile Jugoslavije'.«⁵⁸ Iz govora je jasna Ogrinova projugoslovanska usmerjenost. S podpiranjem Sokola je jasno dokazoval, da ni bil klerikalec, saj je Cerkev s pastirskim pismom prepovedala vzgajati katoliško mladino v Tyrševem duhu. Orel, telovadna organizacija s katoliškim vzgojnim konceptom, je bila ukinjena ob nastopu kraljeve diktature leta 1929.

Leta 1939, ko je Lavrica dobila elektriko, so se Sokoli zavzeli, da bi jo čim prej napeljali tudi v športno-kulturni dom, v katerem so telovadili pozimi, ob tem pa tudi prirejali igre. Gostovala so

različna ljudska gledališča, sami domačini pa so vsako leto pripravili vsaj eno igro.⁵⁹ Ana Strgar, ki se gospoda Ogrina dobro spominja, pove, da je tudi sama igrala v igri *Peterikove poslednje sanje*. V dvorani je vsako leto potekalo miklavževanje, ki so se ga še posebej razveselili zlasti revnejši otroci. Ivan Ogrin je namreč poskrbel, da so prav vsi dobili darila. Pozimi so v dvorani potekala tudi poučna predavanja, nikoli pa ni izostala akademija ob 1. decembru, ki je bil državni praznik združitve v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

11. avgusta 1940 je sokolska četa na Lavrici praznovala 10-letnico delovanja. Jutro je ob tej priložnosti posebej izpostavilo Ivana Ogrina: »Pod okriljem požrtvovalnega in nesebičnega br. staroste Ogrina se je četa razvijala do sedanjega razmaha. Ravno br. Ogrinu, ki je vseh deset let njen vzorni starosta, se ima četa največ zabvaliti, da stoji danes na tako zavidljivi višini.«⁶⁰ Dejansko je društvo, ki je bilo ustanovljeno leta 1931, v slabih desetih letih prišlo do športne dvorane in letnega telovadišča. Brez delovnih rok članov in podpornikov ne bi šlo, brez temelja, ki ga je z objektom in zemljiščem postavil Ivan Ogrin, pa tudi ne.

Številna poročila v dnevnem časopisju dajejo vedeti, da je na Lavrici potekalo živahno društveno življenje, ki ga je nato skalila druga svetovna vojna.

⁵⁸ Lepo slavje sokolske čete na Lavrici. *Slovenski narod*, 71, 16. 8. 1938, št. 182, str. 2.

⁵⁹ Prim.: Praznik sokolske čete na Lavrici. *Slovenski narod*, 72, 2. 8. 1939, št. 173, str. 2.

⁶⁰ Deset let Sokola na Lavrici. *Jutro*, 21, 8. 8. 1940, št. 183, str. 3.

Župan in dobrotnik občanov

Življenje je Ivana Ogrina pripeljalo tudi na sedež župana Občine Rudnik. Njegovo županovanje smo raziskovali na podlagi arhivskega gradiva Občine Rudnik⁶¹ in zapisov v takratnih časopisih. Župan je bil med letoma 1936 in 1942.⁶² Že v prvem letu mandata se je soočal s kar nekaj težavami. Banska uprava ga je namreč zaradi domnevnega okoriščanja kar dvakrat razrešila s funkcije župana. To so njegovi politični nasprotniki seveda izkoristili za »najgrše obrekovanje«, skušali so ga prikazati »kot moža, ki je oškodoval občane na korist lastnega žepa«. ⁶³ Kaj se je torej dogajalo?

Prvič je bil s funkcije župana razrešen oktobra 1936 z utemeljitvijo, »da je dobavil občini raznega blaga za 110 Din. Upravno sodišče je to razrešitev razveljavilo, ker je ugotovilo, da je g. Ogrin prodal občini dotične predmete, ker jih je občina nujno rabila in jo je s tem obvaroval pred večjo škodo, zato se tako opravilo ne more smatrati za dobaviteljstvo.«⁶⁴ Drugič je bil razrešen februarja 1937. »Ta razrešitev se je opirala na revizijo, ki jo je bila banska uprava odredila glede poslovanja gradbenega odbora za zgradbo šole na Lavrici. Predsednik tega odbora je bil g. Ogrin, revizijsko poročilo pa mu je naprtilo očitke za celo vrsto dozdavnih nepravilnosti.«⁶⁵ Obtožen je bil, da je zagrešil nečastna, po kazenskem zakonu kazniva dejanja. Ogrin se je, da bi obvaroval svojo čast in dobro ime, takoj pritožil na upravno sodišče v Celju, ki pa je s sklepom počakalo do zaključka postopka državnega tožilstva. To je po izvedeni preiskavi kazenski postopek ustavilo s sklepom, da ni osnove za pregon ovadenega. Upravno sodišče v Celju je na podlagi tega ugodilo Ogrinovi pritožbi in razveljavilo sklep banske uprave, s katerim je bil Ogrin razrešen s funkcije župana. Čeprav je Ogrin sodno dokazal svojo nedolžnost oziroma zaradi obtožb niti ni bil obsojen, se je obrekovanje nadaljevalo. Tako je dnevnik *Jutro* decembra leta 1937 objavil še en članek z naslovom Popolno zadoščenje županu Ogrinu, v katerem je bil še enkrat povzet celoten proces in oprano njegovo dobro ime.⁶⁶

V zvezi z gradnjo šole je morda pomembno omeniti še, da je Ogrin kot župan gradil tudi novo šolo na Rudniku, ki je bila slovesno odprta 16. oktobra 1938.⁶⁷ Tudi ta šola je, sicer nekoliko povečana in prenovljena, še vedno v uporabi.

O Ogrinovem poštenju in dobroti pravzaprav ne gre dvomiti. Prvi vir za to trditev so zagotovo krajanj Lavrice, ki so Ivana Ogrina osebno poznali in prav vsi o njem govorijo spoštljivo in pohvalno. Med raziskovanjem njegovega življenja smo ves čas oziroma na vseh postajah njegovega delovanja srečevali ogromno pozitivnih pripomb o njegovem delu in dobroti. Ko se je odločil oditi v tujino, se je zaradi nižje cene ladijske vozovnice raje odločil za Južno Ameriko, kljub temu da je sprva nameraval odpotovati v Severno Ameriko. Tako je lahko vrnil del pri očetu izposojenega denarja. V Braziliji je bil imenovan za častnega konzula, kar je zagotovo priznanje, ki izvira iz spoštovanja do posameznika in njegovega ugleda. Očitno je imel poseben čut za otroke in šolsko mladino. Tako na Štajerskem kot na Gorenjskem je finančno podpiral revne šolske otroke, za kar so se mu v časopisih zahvaljevali šolski upravitelji. Krstna in birmanska knjiga župnije Ljubljana – Rudnik izkazuje njegovo botrstvo več kot 125 otrokom. Lavriške otroke je v času miklavževanja redno obdaroval. Številni popotniki so spali na njegovem seniku in pred tem vedno dobili toplo večerjo. Svojim delavcem je odstopil ali za skromen denar prodal zemljišča za gradnjo družinskih hiš, vedno pa so bili deležni tudi bogate ozimnice.

V začetku leta 1939 je časnik *Slovenski narod* objavil naslednji zapis: »Eden izmed redkih mož, ki se ob vsaki priliki izkaže s svojo dobrotljivostjo, je gotovo ugledni in priljubljeni župan občine Rudnik g. Ivan Ogrin, veletrгоvec z vinom in posestnik na Lavrici. Ob raznih prilikah in večkrat na leto obdaruje revne občane in jim gre v vseh ozirih na roko. Tudi za novo leto je g. Ogrin na široko odprl svoje dobro srce in razdelil med siromašne občane veliko količino moke in revežem s tem olajšal bedo v najtežjih časih. Priljubljenemu županu g. Ogrinu se za njegovo plemenitost najlepše zahvaljujemo vsi obdarovani.«⁶⁸

Konec leta 1942, ko je Ogrin županski mandat predal novemu županu Matiji Glaviču, je Občini Rudnik podaril 1030 lir, ki so bile razdeljene med 21 občanov in občanov.⁶⁹

Leta 1936 je začela delovati »Ogrinova ustanova«, ki je bila namenjena revnim učencem lavriške osnovne šole. Ustanovo je Ogrin financiral iz

⁶¹ Občina Rudnik je bila ustanovljena dne 29. 1. 1893 s cesarjevo potrditvijo sklepa deželnega zbora. Davčna občina Orle se je izločila iz Občine Dobrunje in bila preoblikovana v samostojno Občino Rudnik. Vanjo so sodile vasi Rudnik, Orle, Sela, Srednja in Daljna vas (Lavrica) ter Babna Gorica.

⁶² Kot župan je 5. novembra 1941 podpisal gradbeno dovoljenje za stanovanjsko hišo, ki jo je gradil avtorjev stari oče Jože Petrič, v njej je bil rojen avtorjev oče Janko Petrič, do 12. leta pa je v hiši živel tudi avtor. Novembra 1989 se je z družino preselil na Lavrico (Sela). Prim.: ZAL, LJU 13, Občina Rudnik, fasc. 2, a. e. 82.

⁶³ Zadoščenje županu Ogrinu na Lavrici. *Jutro*, 18, 17. 7. 1937, št. 164, str. 5.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Prim.: Popolno zadoščenje županu Ogrinu. *Jutro*, 18, 7. 12. 1937, št. 284, str. 2.

⁶⁷ Prim.: Dve novi šoli. *Ponedeljski Slovenec*, 11, 17. 10. 1938, št. 42, str. 2.

⁶⁸ Dnevne vesti. Župan in dobrotnik občanov. *Slovenski narod*, 72, 11. 1. 1939, št. 8, str. 3.

⁶⁹ Ogrinova zapuščina, Seznam z dne 11. 12. 1942.

[illegible]

lastnih denarnih sredstev, in sicer z dividendami za kupone državnih obveznic in obrestmi hranilnih vlog. Ohranjena so finančna poročila Ogrinove ustanove za obdobje 1936–1943. Iz njih izhaja, koliko priliva je ustanova imela vsako leto in za kakšne namene je bil denar porabljen. Približno polovico sredstev je bilo vsako leto porabljenih za nakup šolskih potrebščin, ki jih je šolski upravitelj nakupil v krajevni trgovini, nekaj denarja pa je bilo razdeljenega neposredno učencem.⁷⁰

V Ogrinovi zapuščini so ohranjena tudi številna potrdila o izplačilu sredstev iz časa po drugi svetovni vojni, ko je država Ogrinu pobrala skoraj vse premoženje. Po letu 1951, ko je Ivan Ogrin umrl, je ustanovo vodila njegova žena Antonija. Na primer, leta 1956 je Antonija Ogrin šolskemu upravitelju Andreju Šavliju izročila 317 din »za podporo revnejšim učencem in dijakom iz šolskega okoliša Lavrica.«⁷¹

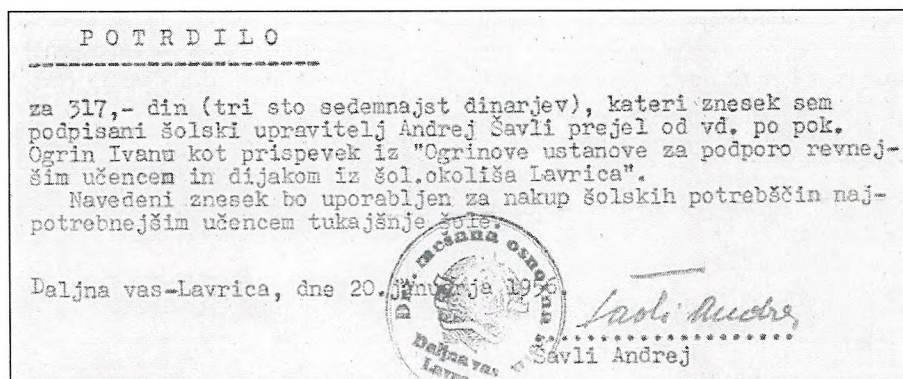
Ustanova je uspešno delovala vse do leta 1962, ko se je takratni šolski odbor⁷² odločil, da jo ukine. Na 4. redni seji, ki je potekala 7. maja 1962, so o njej razpravljali pod točko razno: »*Še izpred vojne obstaja dobrodelna Ogrinova ustanova, ki naj bi iz prihrankov oz. obresti teh prihrankov pomagala revnejšim učencem. Odbor je mnenja, naj ta malenkostni denar porabi kar varuhinja te ustanove, saj šola dobiva redne dotacije od družbe – ji ni treba takih miloščin.*«⁷³

Na 5. redni seji, ki je potekala 23. maja 1962, pa so v okviru prve točke dnevnega reda, pri kateri so poročali o realizaciji sklepov, že navedli, da je bil

Stanje Ogrinove ustanove leta 1937 (Ogrinova zapuščina).

Tabela 1: *Finančno stanje »Ogrinove ustanove«*

Leto	1937	1938	1939	1940	1941 in 1942	1943	1956
Znesek v dinarjih	1.269	2.086	1.793	1.769	2.735	752	317

Primer potrdila o prejetih sredstvih iz Ogrinove ustanove, ki je delovala do leta 1962, ko jo je ukinil takratni šolski odbor (Ogrinova zapuščina).

⁷⁰ Ogrinova zapuščina, Obračun o prejemu in izdatku denarja iz Ogrinove ustanove.

71 Ogrinova zapuščina, Potrdilo z dne 20. 1. 1956.

72 Člani šolskega odbora so takrat bili Miha Garbas, Milka

Hude, Miha Martinc, Pavel Martinc, Franc Okretič, Boris Simčič, Franc Zupan in zapisnikarica Nika Garbas.

⁷³ ZAL, LJU 423, Osnovna šola Lavrica, fasc. 2, Zapisniki sej šolskega odbora.

»denar Ogrinove ustanove vrnjen varuhinji.«⁷⁴ Tako je ugasnila ustanova, ki je zagotavljala pomoč revnejšim učencem. S tem je bila dejansko odstranjena še zadnja posmrtna prisotnost Ivana Ogrina. Ob tem naj opomnimo, da je bila mesečna najemnina, ki jo je moral Ogrin po vojni plačevati za bivanje v lastni hiši, s strani KLO Lavrica odmerjena v višini 500 din. Žena pokojnega Ogrina pa je šoli leta 1956 izročila 317 din, torej dobro polovico mesečne najemnine, kar torej ni bilo malo denarja.

V svoji dobroti se je Ogrin mnogokrat spomnil tudi rojstnega kraja. Tako je leta 1921 daroval za nakup dveh novih bronastih zvonov za domačo cerkev na Stari Vrhniki, za kar so se mu skupaj z drugimi dobrotniki javno zahvalili.⁷⁵ Dve leti pred tem so na Vrhniki postavljali spomenik Ivanu Cankarju, za katerega je Ogrin daroval 200 kron.⁷⁶ Ko je bil še posestnik v Šentilju pri Velenju, je daroval dijaški kuhinji v Celju.⁷⁷

Poleg povedanega je bil Ivan Ogrin še podpredsednik Združenja trgovcev za ljubljansko okolico⁷⁸ in član uprave Gostilničarske zadruge za ljubljansko okolico.⁷⁹

Zaveden Jugoslovan in katoličan

O Ogrinovem svetovnem nazoru lahko sklepamo po tem, katere časopise je bral in kateri časopisi so o njem več in pozitivno pisali. V času med obema vojnama je bila slovenska družba splošno gledano razdeljena na dva pola: liberalnega in katoliškega. Znotraj vsakega tabora pa so obstajale cepitve, ki so bile bolj ali manj skrajne. Glede na to da je Ogrin izdatno podpiral Sokole, da sta o njem mnogo več poročala liberalna časnikarja *Jutro* in *Slovenski narod* kot pa katoliški *Slovenec*,⁸⁰ lahko sklepamo, da je bil nazorsko liberalno usmerjen, kar pa, to je treba posebej poudariti, v času med obema vojnama ni pomenilo, da ni bil veren človek. Ogrin je bil trden in zgleden katoličan, kar izpričujejo cerkvene krstne in birmanske knjige, v katerih je kot boter zapisan pri mnogih imenih otrok z Lavrice in iz okoliških

krajev, o čemer smo že pisali. Ustni viri pripovedujejo, da je želel na Lavrici zgraditi cerkev. Ta želja se mu ni izpolnila, je pa njegova hči del z denacionalizacijo pridobljene dediščine namenila gradnji gimnazije in internata v Želimljah.⁸¹

Že v prvem mandatu njegovega županovanja je bila decembra 1937 prav na Lavrici za območje Občine Rudnik ustanovljena Omladina Jugoslovanske nacionalne stranke, ki je predstavljala podmladek takratne vsedržavne liberalne Jugoslovanske nacionalne stranke.⁸² Iz tega bi se dalo sklepati, da je Ogrin podpiral tudi Kraljevino Jugoslavijo kot politično tvorbo. Kakorkoli že, v danem zgodovinskem času je bil zaveden državljani, kar je izpričeval s svojim zavzetim delom. Za vse zasluge je bil odlikovan z redom sv. Save V. stopnje.⁸³

Druga svetovna vojna

Drugo svetovno vojno je Ivan Ogrin dočakal kot župan Občine Rudnik. Po pripovedovanju ljudi se zdi, da je zavzel nevtrarno držo in v smislu svoje zgoraj opisane skrbnosti in dobrote deloval tako, da bi kraj in njegovi prebivalci čim manj trpeli. Kot zanimivost naj omenimo, da je bila njegova hči Ana Nuška v skupini tistih, ki so kot prvi z Lavrice začeli iskati stik z OF.⁸⁴ Skupina se je v bližnjem gozdu začela zbirati julija 1941, torej po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo (22. junija 1941). Hkrati se moramo zavedati, da je bil kot župan dolžan skrbeti za vse ljudi, in glede na zgodovinske vire je očitno uspešno manevriral med okupatorjem in uporniki. Ker je prej omenjena skupina odpornikov začela s sabotажami, se je jeseni leta 1941 v športno-kulturni dom naselila italijanska vojska, ki je stražila železniško progo, od tam pa se je preselila v šolsko poslopje. Pouk je s krajšimi prekinitvami kljub temu še naprej potekal v šoli. Italijani so zaplenili vsa kolesa in smuči, da bi omejili gibanje prebivalstva. Ogrin je kot župan sodeloval pri ustanavljanju šolskih kuhinj, ki jih je odpirala organizacija Italijanske liktorske mladine (GILL) po vsej Ljubljanski pokrajini, med drugim tudi na Rudniku in Lavrici.⁸⁵ Šlo je seveda za premišljeno potezo okupatorja, ki se je želel prikupiti prebivalcem priključenega ozemlja. Konec le-

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Prim.: Stara Vrhnika. *Slovenec*, 49, 1. 7. 1921, št. 146, str. 2.

⁷⁶ Darila. *Slovenski narod*, 52, 7. 2. 1919, št. 32, str. 3.

⁷⁷ Dijaški kuhinji v Celju. *Narodni list: glasilo Narodne stranke za Štajersko*, 7, 22. 8. 1912, št. 34.

⁷⁸ Prim.: Zborovanje okoliških trgovcev. *Slovenski narod*, 69, 23. 1. 1936, št. 18, str. 1.

⁷⁹ Prim.: Lepa stanovska svečanost naših gostilničarjev. *Slovenski narod*, 71, 28. 5. 1938, št. 119, str. 2.

⁸⁰ *Jutro* mu je npr. ob njegovi 60-letnici namenilo obsežen biografski zapis in objavilo celo njegovo fotografijo. *Slovenski narod* je podrobno poročal o proslavi, ki so jo Ogrinu v čast pripravili Sokoli. *Slovenec* pa je objavil zgolj krajšo vest o obhajanju 60-letnice in nekaj biografskih podatkov. Popolnoma obratna je zgodba pri njegovem soimenjaku, stavbnem mojstru Ivanu Ogrinu, ki je bil aktiven član SLS. O njem se je na dolgo in široko razpisal *Slovenec*, *Jutro* in *Slovenski narod* pa sta mu namenila zgolj kratko vest.

⁸¹ Po pripovedovanju župnika župnije Ljubljana - Rudnik Alojzija Zupana ŠDB, marec 2011.

⁸² Nova organizacija nacionalne mladine. *Jutro*, 18, 8. 12. 1937, št. 285, str. 2.

⁸³ Odlikovanja povodom krsta kraljeviča Andreja. *Slovenec*, 57, 21. 8. 1929, št. 188, str. 3.

⁸⁴ Poleg nje še Jože Rotar, Franc Jelševar, Rado Ankon, Franc Verbič in Anton Martinc. Prim.: Slovenski šolski muzej, Mapa šole Daljna vas – Lavrica, Poročilo o dogodkih v šoli in v šolskem okraju v času druge svetovne vojne z dne 1. 6. 1948.

⁸⁵ Prim.: Brezplačna prehrana šolske mladine. *Slovenec*, 20, 11. 12. 1941, št. 281, str. 3.

ta 1942 je župan Občine Rudnik postal Matija Glavič in Ogrin se je umaknil v zasebnost.

Po kapitulaciji Italije so se v šolo naselili Nemci, 4. decembra 1943 pa domobranci, ki so ustanovili t. i. postojanko. Takrat se je pouk preselil v Ogrinove gostilniške prostore, kjer je potekal do konca vojne. Pouk je ves čas potekal v slovenskem jeziku in s slovenskimi učitelji.⁸⁶ Marca leta 1944 so partizani, da bi uničili domobrantsko postojanko, zažgali lavriško šolo. Ker so domobranci v njej hranili večje količine streliva, je nastal velik požar, ki je uničil obe učilnici, celotno ostrešje, delno pa tudi stanovanjski del. V celoti je pogorela knjižnica in velik del šolskega arhiva. Lojze Šonc – Tomi je v spominskem zapisu ob 45-letnici napada na šolo navedel še, da je, potem ko je bila akcija končana, »prva četa opravila še rekvizicijo v bližnji trgovini, gasilskega doma pa niso utegnili zažgati.«⁸⁷ Verjetno je tudi ta dogodek pripomogel, da je bilo na Lavrici 7. maja 1944 organizirano veliko protikomunistično zborovanje, na katerem so pozivali k vstopu v domobrantske vrste.⁸⁸

Župan Glavič je kmalu po požigu šole pisal šefu pokrajinske uprave in mu predlagal takojšnje popravilo šolskega ostrešja, da bi šolo zaščitili pred nadaljnjim uničevanjem. Obnova je bila izvršena v poletnih mesecih. Šef pokrajinske uprave je občini denar nakazal šele novembra, dela so izvršili domači mojstri. Kolavdacija je bila opravljena januarja 1945.⁸⁹ Šola je bila nato dokončno obnovljena leta 1947.

Sklepni boji za osvoboditev Ljubljane so potekali na Orlah in v zaledju Lavrice 7. in 8. maja 1945. Dne 9. maja 1945 se je partizanska vojska zbrala na Ogrinovem vrtu, kjer so okrasili konje in orožje, tudi številni partizani pa so si v gumbnice zatakneli cvetove divjega kostanja. Prav izpred Ogrinove gostilne so po današnji Dolenjski cesti ob Ogrinovem drevoredu divjih kostanjev odkorakali proti Ljubljani. Nastal je zgodovinski posnetek neznanega avtorja, ki poleg partizanske vojske kaže tudi to, kakšna je bila Dolenjska cesta maja leta 1945.⁹⁰

Agrarna reforma

Ali se je Ivan Ogrin zavedal, kaj bo prinesel po vojni čas, ne vemo. Lahko sklepamo, da je pred-

videval, da bo komunistična revolucija poleg osvoboditve prinesla tudi družbeno-politične spremembe. Avgusta 1945 je Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije objavil Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji,⁹¹ ki je temeljil na revolucionarnem geslu »Zemlja gre tistim, ki jo obdelujejo.« Ivana Ogrina je agrarna reforma prizadela v celoti. Njegovo posestvo je zapadlo pod 3.a člen zakona, ki je zapovedoval, da za potrebe državnega zemljiškega sklada, iz katerega bo nato zemlja dodeljena v zasebno last, preidejo v državne roke »veleposestva, t.j. taka kmetijska in gozdna posestva, katerih skupna površina presega 45 hektarjev ali 25 do 30 hektarov obdelovalne zemlje (njiv, travnikov, sadovnjakov in vinogradov), ako se izkoriščajo po zakupu ali z najeto delovno silo.«⁹² Kot smo zapisali zgoraj, je Ogrin za obdelovanje svojega posestva najemal redne ali sezonske delavce, ki so bili za opravljeno delo ustrezno plačani. Temelj za razlastitev je bil torej v tem, da posestva ni obdeloval sam oziroma skupaj s svojo družino (ženo in hčerjo), presegel pa je tudi določeni zemljiški maksimum.⁹³

Odločbo o razlastitvi veleposestva Ivana Ogrina je Okrajna komisija za agrarno reformo izdala 6. marca 1946, št. Agr. ref. 784/46, ki pa se je nanašala na že popravljen oziroma nekoliko spremenjen Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji. V celoti so mu odvzeli zemljišča v katastrski občini (k. o.) Rudnik v skupni izmeri 43 ha 32 a 46 m², v k. o. Lanišče 5 ha 1 a 54 m², v k. o. Studenec 45 a 64 m², k. o. Borovnica – Vrhnika 3 ha 67 a 16 m² in v k. o. Zabukovje – Krško 18 ha 50 a 16 m², skupaj torej približno dobrih 70 hektarjev polj, travnikov in gozdov. Na posestvu na Lavrici so mu odvzeli tudi vse zgradbe, ker je za Bežigradom v Ljubljani imel stanovanjsko hišo.⁹⁴ Ob vsem navedenem je zanimivo, da so zemljo Ivana Ogrina začeli deliti, še preden je ta dobil odločbo o razlastitvi. O tem dogodku je pod naslovom »Prva delitev veleposestniške zemlje v Ljubljani« novico v besedi in sliki že 30. januarja 1946 objavil *Slovenski poročevalec*,⁹⁵ dan pred njim pa tudi *Ljudska pravica*.⁹⁶ Kako je de-

⁸⁶ Slovenski šolski muzej, Mapa šole Daljna vas – Lavrica, Poročilo o dogodkih v šoli in v šolskem okraju v času druge svetovne vojne z dne 1. 6. 1948.

⁸⁷ Šonc, Lojze – Tomi: 45-letni jubilej uničenja domobrantske postojanke na Lavrici. *Naša komuna*, 26, 18. 4. 1989, št. 5/6, str. 6.

⁸⁸ Uspelo protikomun. zborovanje na Lavrici. *Slovenec*, 72, 10. 5. 1944, št. 107, str. 2.

⁸⁹ ZAL, LJU 13, Občina Rudnik, fasc. 2, a. e. 94, Dopis šefa pokrajinske uprave – Razpis kolavdacije z dne 11. 1. 1945, št. 71/4.

⁹⁰ Fotografijo na steklu hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

⁹¹ Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, 28. 8. 1945, št. 64. Ponatis zakona je bil objavljen tudi v Posebni prilogi 35. številke Uradnega lista Slovenskega narodno-osvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije z dne 15. 9. 1945.

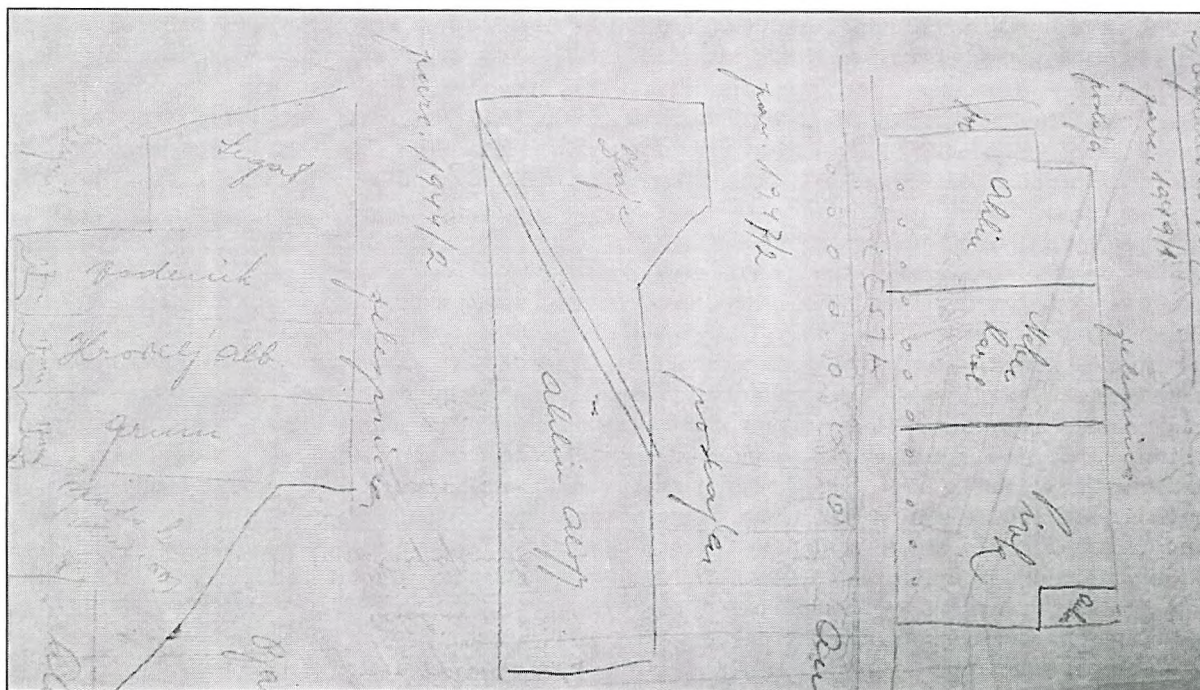
⁹² Prav tam, člen 3.a.

⁹³ Podrobneje o agrarni reformi na Slovenskem glej: Čepič, Zdenko: *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1948*, Maribor: Obzorja, 1995.

⁹⁴ Ogrinova zapuščina, Odločba Okrajne komisije za agrarno reformo mestnih četrti okrožja mesta Ljubljana, Razlastitev veleposestva Ogrin Ivana, veleposestnika in trgovca, Daljna vas (Lavrica) št. 8, z dne 6. 3. 1946, Agr. ref. 784/46. Fotokopijo odločbe hrani tudi avtor.

⁹⁵ Prva delitev veleposestniške zemlje v Ljubljani. *Slovenski poročevalec*, 9, 30. 1. 1946, št. 25, str. 3.

⁹⁶ Na Lavrici so razdelili posestvo trgovca Ogrina. *Ljudska pravica* 13, 29. 1. 1946, št. 24, str. 3.

Načrti za razdelitev Ogrinovih zemljišč agrarnim interesentom (ZAL, LJU 39, fasc. 2).

jansko potekala delitev Ogrinove zemlje, lahko izvedemo iz bogatega arhiva Krajevnega ljudskega odbora Lavrica (KLO Lavrica).⁹⁷

Prvi sestanek volivcev in agrarnih interesentov, ki ga je vodil Jože Vodenik,⁹⁸ se je na Lavrici zgodil 10. januarja 1946. Prisotnih je bilo več kot 250 ljudi. Na njem je z uvodnim predavanjem sodeloval dr. Petrič. Poudaril je »glavna načela osnutka nove ustave, zlasti ljudsko oblast, njeno moč in pomen; prikazal, da bodo obstojali v novi državi trije sektorji gospodarstva, opozoril, da bo privatni sektor pod kontrolo države, kon-

trola ljudstva, ker bo vključen v gospodarski načrt. [...] Zatem je poudaril enakopravnost žena, posvetil še posebno pozornost svobodi vesti, ločitvi cerkve od države in šole. Preko 19. čl. ustavnega osnutka je prešel na agrarno reformo. [...] Za časa okupacije partizani niso vodili borbo samo za osvoboditev naroda; v svoj program so se že od vsega začetka boja postavili: Zemljo tistemu, ki jo obdeluje.«⁹⁹ Gospod Lap je izpostavil nekaj tistih, ki bi jih zadela agrarna reforma: veleposestnika Ogrina, opuščeno posestvo Kastelica ter zemljišča bank in odvetnikov. »Posebno je še opozoril na primer, kaj se je zgodilo z zemljo, ki jo je zapustil pok. Erklavec iz Orel škofiji, ki je to posestvo prodala.«¹⁰⁰ V nadaljnji razpravi je bilo ugotovljeno, da na Lavrici pravzaprav ni kmetov, ki bi imeli manj kot 5 ha zemlje in bi tako lahko bili agrarni interesenti. Za zemljo so se zanimali delavci, vendar ti kot delavci do nje niso bili upravičeni. Kljub navedeni ugotovitvi so izvolili odbor agrarnih interesentov: Marija Šparovec, Anton Vodenik in Franc Habič. Sicer tipkarnemu zapisniku je bilo naknadno pripisano: »Prisotno ljudstvo se je izjavilo, da je Ogrin veleposestnik, saj poseduje zemljo tudi še na Kočevskem in Štajerskem, ima skupno čez 45 ha zemlje, zemlje ni nikoli obdeloval sam, ampak z najeto delovno silo. Poleg tega je bil veletrгоvec z vinom. Zadnja leta pa je zemljo oddal v najem, zato je prav, da se njegova zemlja razdeli.«¹⁰¹

⁹⁷ Lavrica je v prvem letu po vojni na željo prebivalcev spadala pod mestni ljudski odbor Ljubljana, saj si ti niso želeli pod KLO Škofljica. S tem ko je kraj spadal pod mesto, je odpadlo plačevanje mitnine, mestni prebivalci pa naj bi dobili več živeža na živilske karte kakor podeželje ter prehod iz I. draginjskega razreda v II. draginjski razred. Septembra 1946 pa je Lavrica postala samostojen KLO, kar je mnoge presenetilo, celo člani Odbora OF Lavrica tega niso vedeli. Zato so mnogi začeli agitirati proti samostojnosti in vztrajali, da se Lavrica spet priključi k Ljubljani, saj so se bali, da bodo kot zelo majhen KLO slej ko prej priključeni KLO Škofljica ali KLO Ig. (ZAL, LJU 39, KLO Lavrica, fasc. 2, Dopis Predsedstvu vlade LRS in Kontrolni komisiji z dne 21. 10. 1946, št. 98/46.) Predsednik KLO Lavrica je bil Vinko Ogorelec, tajnik pa Jože Vodenik. Člani so bili še Janez Narobe, Marija Šparovec in Jože Groznik.

⁹⁸ Jože Vodenik, rojen 19. 7. 1898 na Polšniku pri Litiji, končal štiri razrede osnovne šole ter opravil dva strokovna in en administrativni tečaj. Po poklicu krojač. V prvi svetovni vojni je izgubil nogo, nato pa novembra 1934 še desno oko, ko mu je v rokah eksplodiral naboj, s katerim je doma nepredvidno rokoval. Po drugi svetovni vojni je bil zaposlen na KLO Lavrica. (ZAL, LJU 39, KLO Lavrica, fasc. 2, Okrajnemu LO Ljubljana – okolica – Personal z dne 22. 1. 1948, št. 26/48, in Patrona mu je eksplodirala v roki. *Slovenski narod*, 67, 2. 11. 1934, št. 249, str. 3.)

⁹⁹ ZAL, LJU 39, Krajevni ljudski odbor Lavrica, fasc. 2. Zapisnik o masovnem sestanku volivcev in zlasti agrarnih interesentov na Lavrici, dne 10. 1. 1946.

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ Prav tam.

Čez štirinajst dni je potekal nov sestanek. Pod vodstvom Vinka Ogorelca so najprej dopolnili na prejšnjem sestanku izvoljeni odbor agrarnih interesentov s še tremi člani: Antonom Pečnikom, Antonom Bajukom in Terezijo Kupljenik. Ogorelec je na podlagi vpogleda v sodne spise videl, da je bila zaplenjena imovina Antonu Dežmanu, Jožetu Zrimšku ml. iz Daljne vasi ter Alojzu Kastelicu iz Babne Gorice. Nekaj zemljišč bi interesentom z Lavrice pripadlo tudi od posestnikov, ki so živeli v okolici, zemljišča pa so imeli tudi na Lavrici. »Glavni vir delitve pa bo razlašeno veleposestvo Ogrin Ivana iz Lavrice.«¹⁰² Na sestanku je prisostvoval tudi odposlanec ministrstva za kmetijstvo Butinar, ki je ljudem zlasti pojasnjeval, kdo je upravičen do zemlje in kdo ne, saj so se za zemljo zanimali številni delavci, ki bi v popoldanskem času lahko obdelali nekaj zemlje. Ogorelec je prisotne opozoril na kolonizacijo Vojvodine in Apaške kotline, kjer kolonisti dobijo vse, kar potrebujejo, in k razmisleku v tej smeri povabil zlasti mlade, ki bi želeli kmetovati.

V nadaljevanju so obravnavali posamezne agrarne interese: Kupljenikova, vdova po terencu OF, je želela poleg zemlje še hišo, živino in orodje, najraje Dežmanovo¹⁰³ ali Zrimškovo hišo. Podprl jo je Lap. Ker je imela štiri nedorasle otroke, so se s tem strinjali vsi prisotni. Franciška Grum, katere sin je padel v partizanih, je želela 2 ha zemlje. Jožefa Černe, ki je imela do tedaj v najemu Ogrinovo zemljo, njen mož pa je padel v partizanih, je želela 3 ha zemlje, ljudstvo ji je prisodilo 2,5 ha. Marija Primic, katere sin je padel v partizanih, je dobila 2 ha. Karol Nebec, ki je prav tako izgubil sina v partizanih, po poklicu mizar, je dobil $\frac{3}{4}$ ha zemlje. Franciška Rotar, katere brat je padel v partizanih, je sicer delala na materinem posestvu, a je to pripadlo bratu. Prisodili so ji 2 ha. 2 ha zemlje je dobil tudi Janez Mehle, katerega sin je bil partizan, sicer pa je preživel 10 otrok. Anton Pečnik je imel v partizanih hčerko, z ženo sta bila oba v internaciji, imel je nekaj svoje zemlje, v najemu pa je imel tudi Ogrinovo zemljo. Prisotni so mu odobrili 2 ha zemlje, »ker je priden in ima veselje do kmetijstva«. Jože Vodenik, invalid iz prve svetovne vojne, sicer krojač, je moral zaradi slabega vida na zgolj enem očesu krojaštvo opustiti in bi se posvetil kmetovanju. »Prav vsi navzoči hočejo, da se mu dodeli 1 ha.« Jože Šparovec, ki je v partizanih izgubil sina, bi se rad posvetil kmetijstvu, zato so mu prisodili 2,5 ha zemlje. Zemljo so prejeli še Franciška Finc, Franc

Golob, Ivana Župec, Andrej Cerar in Ana Janželj.¹⁰⁴

Dne 27. januarja 1946 se je delitev zemlje dejansko zgodila. Ta dan so delili Ogrinovo zemljo, kar je bila prva delitev zemlje v Ljubljani oziroma njeni okolici. Delitve se je udeležil tudi fotograf Pfeifer,¹⁰⁵ zato imamo ta dogodek dobro dokumentiran ne le z vidika dokumentarnega, marveč tudi slikovnega gradiva. O dogodku so poročali številni časopisi. Omenili smo že *Slovenski poročevalec* in *Ljudsko pravico*, bogato slikovno poročilo pa je objavil tudi *Tovariš*.¹⁰⁶ Da je bila ta delitev precej odmevna, kaže tudi to, da je novica dosegla celo begunce v taboriščih po Avstriji.¹⁰⁷

Delitve zemlje so se poleg agrarnih interesentov udeležili še člani okrajnega odbora za agrarno reformo in tajnik mestnega ljudskega odbora Krese. Ta je prisotne nagovoril in poudaril pomen povezanosti kmeta in delavca. »Nekateri pravijo, da ni prav, da se vsa zemlja razdeli. A zakon je tu. Naši partizani niso šli v borbo samo zato, da dosežejo nacionalno svobodo, šli so v borbo predvsem, ker so vedeli, da vodi borbo komunistična partija za odpravo vseh socialnih krivic. Tisto, za kar so se borili, se danes uresničuje in če se to ne bi zgodilo, nismo vredni žrtev, ki smo jih dali.«¹⁰⁸ Nato je Pečnik predlagal, »naj se Ogrin kot veleposestnik, ki ni obdeloval sam svoje zemlje, razlasti z vsem živim in mrtvim inventarjem«, in prebral imena tistih, ki naj bi dobili zemljo. Oglasila se je Grumova s pritožbo, da je dobila premalo zemlje. Pojasnjeno ji je bilo, da se tokrat deli zgolj Ogrinova zemlja in da bo, ko bo razdeljena še preostala zemlja, lahko dobila več. Nato se je oblikoval sprevod in navzoči so ob prepevanju partizanskih pesmi odšli na njive, ki jih je prekrival sneg. Geometer in drugi člani agrarne komisije so novim lastnikom pokazali njihova zemljišča in jim izdali potrebne listine. Nato so se vrnil v Mladinski dom, kjer so ob zakuski in harmoniki priredili zabavo.

Od zgoraj navedenih agrarnih interesentov trije niso dobili zemlje: Terezija Kupljenik, Vida Dolinšek in Jože Vodenik. Je pa slab hektar razdeljene zemlje dobila tudi četrtna skupnost Rakovnik, in sicer za potrebe zadruga.¹¹⁰

¹⁰² ZAL, LJU 39, fasc. 2, Zapisnik o množičnem sestanku agrarnih interesentov na Lavrici z dne 23. 1. 1946.

¹⁰³ Družina Dežman, oče Ivan, mati Pavla in sin Ivan so bili po ukazu štaba 1. bataljona Ljuba Šerčerja privedeni v taborišče in navedenega 15. 6. 1942 likvidirani. Vzrok za likvidacijo naj bi bilo izdajalstvo. Prim.: ZAL, LJU 39, fasc. 2, Dokument z dne 20. 1. 1946.

¹⁰⁴ Prim.: ZAL, LJU 39, fasc. 2, Zapisnik o množičnem sestanku agrarnih interesentov na Lavrici z dne 23. 1. 1946.

¹⁰⁵ Muzej novejšje zgodovine Slovenije, fotografije delitve zemlje na Lavrici.

¹⁰⁶ *Tovariš*, 1/2, 1945/1946, št. 1, str. 32.

¹⁰⁷ *Domači glasovi*, 2, 21. 2. 1946, št. 32, str. 4: »Na Lavrici so delili zemljo veletrgovca z vinom Ogrina. Skupno so razdelili 26 ha obdelovalne zemlje med 12 agrarnih interesentov.«

¹⁰⁸ ZAL, LJU 39, fasc. 2, Zapisnik ob priliki delitve zemlje veleposestnika Ogrina iz Lavrice z dne 27. 1. 1946.

¹⁰⁹ Prav tam.

¹¹⁰ Ogrinova zapuščina, Seznam agrarnih interesentov, ki so dobili Ogrinovo posestvo z dne 27. 1. 1946. Fotokopijo hrani tudi avtor.

»Prva je bila na vrsti Frančiška Rotar. »Izgubila si brata partizana, zemlje si potrebna in tudi vredna, zato ti jo ljudska oblast dodeljuje,« je dejal predsednik agrarne komisije. Vzela je kolec in ga zabila v svojo zemljo« (Ljudska pravica, 29. januar 1946). (Delitev zemlje na Lavrici, foto: Marjan Pfeifer, arhiv Muzeja novejšje zgodovine Slovenije.)

Marca je zopet potekal sestanek Odbora agrarnih interesentov na Lavrici in Vaškega odbora OF na Lavrici, katerega namen je bila dokončna izvedba agrarne reforme na Lavrici. Dogovorili so se, da bo v nedeljo, 24. marca 1946, ob 10. uri potekala delitev zemlje v najem. Delili so zemljo naslednjih posestnikov: Janeza Mehleta, Jožeta Zrimška, Ivana Ogrina, Ivana Javornika in nekega Krašovca, »ki je bil že po osvoboditvi obsojen na smrt in justificiran ter mu je bilo zaplenjeno vse njegovo premoženje«. ¹¹¹ Iz zapisnika izhaja, da so zemljo delili kljub pomanjkljivim podatkom. Za Dežmanovo posestvo v Daljni vasi št. 14 se je kot interesent javil Ivan Jamnik, borec, vodnik pri KNOJ, doma z Visokega. Odbor je predlagal, da je do posestva »vsekakor upravičen in predlaga, da se posestvo v celoti dodeli njemu v last«. ¹¹² Zemljo so tako v last kot v najem delili na KLO Lavrica še marca 1948. ¹¹³

Kaj se je dogajalo z objekti, ki so stali na posesti Ivana Ogrina? Kot smo že zapisali, je bilo z odločbo o razlastitvi sklenjeno, da vsi objekti, ki so bili del posestva na Lavrici, pripadejo ljudski imovini, saj je Ogrin imel v lasti še hišo v Ljubljani. Posestvo je imelo stanovanjsko hišo z gostilno, hleve, vinsko klet ter športno-kulturni dom oziroma mladinski dom, kot so ga imenovali po vojni.

Že zadnjega oktobra 1946 je KLO Lavrica prodal »premičnine Narodne imovine (last bivšega

veleposestnika Ogrina Ivana)«. ¹¹⁴ Premičnine, brane, okovje za vozove, sani, lestev, čeber, škaf, koso ipd., so kupili Janez Narobe, Franc Benko, Anton Bajuk in Marija Šparovec. Skoraj vsi predmeti so označeni s pridevniki pokvarjen, zlomljen, počen, star itd., kar vzbuja sum, da je bilo to zapisano zato, da bi se cena znižala, saj načeloma neuporabnih stvari ne kupujemo. Lestev je lahko stara, vendar to še ne pomeni, da ni varna oziroma primerna za uporabo.

Kdaj točno so zunanje stranke naselile stanovanjsko hišo, ni mogoče ugotoviti. Na seji odbora KLO Lavrica so 30. januarja 1947 člani sklenili, »da je nujno treba urediti najemno razmerje z najemniki v bivši Ogrinovi hiši,« ker je prešla v upravo KLO Lavrica. ¹¹⁵ Enako se je zgodilo z zemljišči, ki niso bila dana interesentom v last, temveč v najem. Na naslednji, 3. seji, ki je potekala 21. februarja 1947, so člani KLO Lavrica določili višino najemnine stanovalcem Ogrinove hiše: »Bajuku za sobo, kuhinjo, jedilnico, shrambo in klet 90 din, Okretiču za kuhinjo, sobo in klet 70 din, Simčiču za dve sobi, kabinet, kuhinjo, shrambo in kopalnico 250 din, Ivanu Ogrinu za štiri sobe, kuhinjo, shrambo in klet s pritiklinami pa 500 din.« Zadruga je imela v hiši lokal in skladišče, za kar je plačevala 200 din najemnine. Zdi se paradoksalno, da je moral Ogrin za bivanje v lastni hiši plačevati najemnino, vendar tako je bilo. Je pa iz ohranjenega gradiva razvidno, da se je Ogrin očitno trudil, da bi obdržal vsaj del premoženja in se pri-tožil na vse odločbe oziroma izkoristil vse sodne

¹¹¹ ZAL, LJU 39, fasc. 2, Zapisnik o sestanku Odbora agrarnih interesentov na Lavrici in Vaškega odbora OF na Lavrici z dne 23. 3. 1946.

¹¹² Prav tam.

¹¹³ ZAL, LJU 39, fasc. 2, Zapisnik seje KLO-ja Lavrica z dne 26. 3. 1948.

¹¹⁴ ZAL, LJU 39, fasc. 2, Zapisnik z dne 31. 10. 1946.

¹¹⁵ ZAL, LJU 39, fasc. 2, Zapisnik o 2. seji KLO Lavrica z dne 30. 1. 1947.

instance. V dopisu KLO Lavrica z dne 25. junija 1947 lahko preberemo, da je vprašanje lastnine Ogrinove hiše in stranskih prostorov »dokončno rešeno in ni nobene instančne poti več«. ¹¹⁶ Spet drugje pa je zapisano, da je »bivši lastnik Ogrin ponovno vlagal vsemogoče pritožbe in je šele v zadnjem času obšel vse redne instančne poti, hiša sama z delom drugih stavb pa prešla definitivno v last ljudske imovine.« ¹¹⁷

Mladinski dom je bil leta 1947 še v Ogrinovi lasti, KLO pa je najemnino zanj določil v višini 100 din mesečno. Ob tem naj spomnimo, da je za stanovanje Ogrin plačeval 500 din na mesec.

Ivanu Ogrinu je bilo torej zaplenjeno celotno posestvo in vsa zemljišča, ki jih je posedoval tudi zunaj Lavrice. Mladinski dom, za katerega je prejemal skromno najemnino v višini 100 din, so leta 1952 podrl, ker so potrebovali prostor za razširitev regionalne ceste Ljubljana–Novo mesto. Bil je najemnik v lastni hiši. Še več, pol leta pred smrtjo so ga z ženo preselili v podstrešno sobo, kuhinjo pa so mu uredili v nekdanji shrambi. Do vode je lahko dostopal v svoji nekdanji kuhinji ali v gostilniških prostorih, kjer je bila organizirana »krajevna menza«. V prostore, kjer je stanoval do tedaj, se je vselil Anton Bajuk. ¹¹⁸ Iz gostilne je nastala že omenjena »krajevna menza« za delavce s prašičje farme, ki se je nahajala na področju kasnejše Ilirije – Vedrog oziroma sedanjega gradbenega podjetja SBS.

Nacionalizacija

Medtem ko je Ogrin zemljišča izgubil na podlagi Zakona o agrarni reformi in kolonizaciji, je bilo njegovo podjetje »Trgovina z vinom« nacionalizirano na podlagi Zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij. Nacionalizacija je v Sloveniji potekala v dveh fazah: v času prve nacionalizacije (1946–1948) so nacionalizirali velika industrijska in lesnopredelovalna podjetja ter skoraj vsa veletrgovska, prometna in gradbena podjetja. ¹¹⁹ Druga ali dopolnilna nacionalizacija je bila izvršena v letih 1948–1950. Nacionalizirana so bila vsa preostala podjetja – med drugim tudi vinske kleti –, ki so obsegala nad 70 m² površine. Tako je bilo na podlagi Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o nacionalizaciji nacionalizirano tudi podjetje Ivana Ogrina. Skupaj z Ogrinovo so v Sloveniji nacionalizirali 45 vinskih kleti. ¹²⁰

Logotip Ogrinovega podjetja (Ogrinova zapuščina).

V praksi je nacionalizacija potekala tako, da je nacionalizirano podjetje na podlagi dekreta predsedstva republiške vlade prevzel delegat oziroma začasni upravitelj, ki je na dan nacionalizacije prevzel blagajno, sestavil prevzemni zapisnik s pravicami in dolžnostmi podjetja, nato pa moral skrbeti za nemoteno poslovanje. Kljub trudu nam odločbe o nacionalizaciji Ogrinove vinske kleti ni uspelo najti, tako lahko o njej sklepamo le iz posrednih virov. Dejstvo namreč je, da pri manjših podjetjih na podeželju niso pregledali poslovanja in napravili prevzemnega zapisnika. Očitno je bilo tako tudi pri Ogrinu. Tako je KLO Lavrica v dopisu z dne 13. januarja 1951 Svetu za lokalno industrijo, ki je deloval v okviru Okrajnega ljudskega odbora (OLO) Ljubljana – okolica, sporočil, da v njihovem KLO ni bilo nacionalizirano nobeno podjetje. ¹²¹ Čez pol leta je prišel odgovor Sveta za lokalno industrijo, v katerem so jim sporočili, da je bila z ukazom »Prezidija Ljudske skupščine LRS z dne 28/4 1948, št. 80, Ur. L. LRS št. 18/115–1948 nacionalizirana: Vinska klet Ogrin, Lavrica.« ¹²² Podatke so namreč potrebovali, ker so želeli urediti zemljiškoknjižno stanje glede nacionaliziranih zasebnih gospodarskih podjetij. Zanimalo jih je, kdo in kdaj je podjetje prevzel ter kdo ga upravlja. Podjetje, ali bolje rečeno vinsko klet, je leta 1946 prevzelo »Vino podjetje« iz Šiške, ki je v Ogrinovi kleti skladiščilo vino in mu zato tudi plačevalo najemnino. ¹²³ Del vinske kleti je imela v najemu Republiška poslovna zveza nabavno-prodajnega združenstva LR Slovenije (krajše NAPROZA), ki je na podlagi najemne pogodbe iz leta 1939 Ogrinu plačevala najemnino v višini 1.500

¹¹⁶ ZAL, LJU 39, KLO Lavrica NAPROZI dne 25. 6. 1947, št. 774/47.

¹¹⁷ ZAL, LJU 39, Upravi zgradb in zemljišč MLO z dne 10. 7. 1947, št. 795/47.

¹¹⁸ Prim.: ZAL, LJU 39, fasc. 2, Zapisnik z dne 12. 1. 1950.

¹¹⁹ Prim.: Prinčič, *Povojne nacionalizacije*, str. 58–61.

¹²⁰ Prav tam, str. 88.

¹²¹ ZAL, LJU 39, fasc. 5, Dopis KLO z dne 13. 1. 1951, št. 41/51.

¹²² ZAL, LJU 39, fasc. 5, Dopis OLO Ljubljana – okolica, Svet za lokalno industrijo z dne 16. 7. 1951, št. 489/132-/51, ref. Tr.

¹²³ ZAL, LJU 39, fasc. 5, Dopis KLO Lavrica z dne 18. 7. 1951, št. 490/51.

din. V njej je skladiščila večje količine lastnega vina.¹²⁴ KLO je, potem ko je prevzel nadzor nad objektom, postavil bistveno nižjo najemnino, to je zgolj 200 din.¹²⁵ Del kleti pripadajočega zemljišča je leta 1947 zasedla traktorska postaja oziroma združni sklad. Na zadnji dan leta 1947 je bil narejen inventar Ivana Ogrina, v katerem so bili popisani zlasti različni vinski sodi. Njihova vrednost je bila ocenjena na 641.840,50 din. Kaj se je z njimi zgodilo, ni znano.

Kot lahko vidimo, je v primeru agrarne reforme in nacionalizacije Ogrinovega posestva prišlo do zmede. Že leta 1946 je bilo njegovo posestvo z vsem premičnim in nepremičnim premoženjem razlaščno. Ni pa bilo jasno povedano, ali je del posestva tudi vinska klet. Tako je KLO začel že leto kasneje upravljati tudi s kletjo. Leta 1948, ko je država oziroma republika nacionalizirala še njegovo podjetje, katerega temelj je bila prav vinska klet, KLO Lavrica ni vedel, da je bilo podjetje nacionalizirano, saj je takrat že upravljal s premoženjem podjetja. Določena je bila višina najemnine za vinsko klet, popisani in ocenjeni vinski sodi in podobno. Glede na to, da je iz virov razvidno, da je Ogrin vinsko klet že leta 1939 oddajal, je bilo verjetno njegovo podjetje v mirovanju, kar pomeni, da je bilo registrirano, poslovalo pa ni več.

Zgodbo je nato zaključila širitev Dolenjske ceste, na račun katere sta bila tako vinska klet kot Mladinski dom porušena.

Beda svobode

Osvoboditev in vzpostavitev t. i. ljudske demokracije, ki je bila v resnici diktatura komunistične partije, Ivanu Ogrinu ni prinesla nič dobrega. Iz pokončnega, ponosnega in cenjenega moža je postal revež. Agrarna reforma in nacionalizacija sta ga ne le materialno, temveč tudi čustveno prizadeli. Postal je zagrenjen in odmaknjen, zazrt vase in v svoje življenje, saj je zato, ker ni sam obdeloval svoje zemlje, izgubil celotno posestvo na Lavrici. Zakaj se ni preselil za Bežigrad, kjer je imel v lasti hišo, v kateri je živela njegova hči, ni znano. Morda je bil preprosto preveč navezan na kraj, v katerega je vložil toliko svoje pozitivne energije, dobre volje, časa in denarja. Ostal je med svojimi, čeprav so se ga nekateri izogibali in ga označili za izkoriščevalca. Tako stanje je kmalu načelo njegovo zdravje.

Družinski grob Ogrinovih na pokopališču Ljubljana – Rudnik (foto: Iztok Petrič).

Konec leta 1950 je na podlagi diagnoze raka na širokem črevesu prejel potrdilo za bolniško karto za dobo treh mesecev, na podlagi katere naj bi prejemal: 500 gramov sladkorja, 500 gramov maščob, 1000 gramov bele moke in 50 gramov mesa dnevno.¹²⁶ Kakovostnejša hrana naj bi mu pomagala pri zdravljenju bolezni. Nato je bil operiran in primarij dr. Robert Blumauer mu je predpisal dieto.¹²⁷ Zadnje dneve svojega življenja je preživel v bolnici v Ljubljani, kjer je 30. julija 1951 umrl.

Pripeljali so ga domov. Ker je bila hiša zasedena s strani zunanjih strank, so mrtvaški oder postavili kar v hišno vežo, kjer je ležal do pogreba, ki je na novem pokopališču na Rudniku potekal 1. avgusta 1951.¹²⁸ Tam sta večni počitek našli tudi njegova žena Antonija (1889–1971) in hči Ana Nuška (1922–2008). Potomcev nima.

¹²⁴ ZAL, LJU 39, fasc. 5, Dopisa NAPROZE z dne 18. 10. 1947.

¹²⁵ ZAL, LJU 39, fasc. 5, KLO Lavrica NAPROZI z dne 25. 6. 1947, št. 774/47. Glej tudi: Dopis Upravi zgradb in zemljišč MLO z dne 10. 7. 1947, št. 795/47.

¹²⁶ ZAL, LJU 39, fasc. 11, Potrdilo za bolniško karto z dne 12. 12. 1950, št. 1045/50.

¹²⁷ ZAL, LJU 39, fasc. 11, Recept primarija dr. Roberta Blumauerja z dne 15. 6. 1951.

¹²⁸ Prim.: Nagrobnik družine Ogrin na pokopališču Ljubljana Rudnik.

Duhovna in materialna dediščina

Ivan Ogrin za seboj ni pustil slavnostnih govorov in vznesenih pisnih spominov. O njem pričata materialna in duhovna dediščina. Vsak dan nas nanj spominjajo njegova hiša, ki ponosno stoji v glavnem križišču na Lavrici, šola in gasilski dom, ki sicer postajata premajhna, vendar bi bil brez njiju kraj še bolj siromašen. Tudi daleč v zaledju, ko se sprehajalec na primer odpravi v gozd, sreča sledi Ivana Ogrina. Pod Molnikom namreč lahko najde mejni kamen z vklesanima črkama J. O., ki molče pričata, da je tu nekoč gospodaril Janez (Ivan) Ogrin. Bil je »mož narodnjak in mož naprednjak«, na katerega prebivalci Lavrice ne smemo pozabiti.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

Prepisi matičnih knjig, Župnija Borovnica, Po-
ročna knjiga 1921–1964.

Župnijski arhiv, Župnija Vrhnika, Krstna knjiga
1870–1894.

Ogrinova zapuščina, hranita Ana in Martin Zver iz
Ljubljane.

Okrajno sodišče v Ljubljani

Zemljiška knjiga, k. o. Rudnik, ZKV 141.

SŠM – Slovenski šolski muzej

Mapa šole Daljna vas-Lavrica.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 13, Osnovna šola Lavrica, fasc. 2.

LJU 39, Krajevni ljudski odbor Lavrica, fasc. 2,
5, 11.

LJU 423, Osnovna šola Lavrica, fasc. 1.

LJU 488, Rokopisne knjige, Cod XX (97),

Obrtni register Ljubljana – okolica.

USTNI VIRI

Ana Strgar, Lavrica.

Alojzij Župan SDB, župnik župnije Ljubljana –
Rudnik.

Ana Zver, Ljubljana.

ČASOPISI

Amtsblatt zur Laibacher Zeitung, 1912.

Domači glasovi, 1946.

Domoljub: slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo,
1912.

Domovina (Celje), 1904.

Glasnik: glasilo Občine Škofljica, 2008, 2009, 2011.

Gorenjec: političen in gospodarski list, 1913.

Jutro, 1931, 1932, 1935, 1937, 1940.

Kmetijske in rokodelske novice, 1865, 1867.

Ljudska pravica, 1946.

Narodni list: glasilo Narodne stranke za Štajersko,
1911, 1912.

Naša komuna, 1889.

O Alataja, 1899, 1904, 1908.

Ponedeljski Slovenec, 1938.

Slovenec, 1911, 1914, 1921, 1929, 1935, 1941,
1944.

Slovenski gospodar, 1912.

Slovenski narod, 1886, 1910, 1912, 1915, 1916,
1919, 1936, 1938, 1939.

Slovenski poročevalec, 1946.

Tovariš, 1945/1946.

Učiteljski tovariš, 1913, 1926.

Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije,
1945.

LITERATURA

Almanaque D'Oeste do estado de Sao Paulo 1902.

Borak, Neven ... [et al.]: *Slovenska zgodovina: od
programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega
priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ljub-
ljana : Mladinska knjiga : Inštitut za novejšo
zgodovino, 2006.

Čepič, Zdenko: *Agrarna reforma in kolonizacija v
Sloveniji 1945–1948*. Maribor : Obzorja, 1995.

Kovačič, Nataša in Petrič, Iztok: *Čemšeniška grajska
pot po zaledju Lavrice*. Škofljica : Občina Škof-
ljica, 2011.

Prinčič, Jože: *Povojne nacionalizacije v Sloveniji
1945–1963*. Novo mesto : Dolenjska založba,
1994.

Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samo-
stojne države: slovenska zgodovina od konca 18.
stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana : Mo-
drijan, 2010.

S U M M A R Y

Ivan Ogrin – a big landowner, merchant and benefactor from Lavrica near Ljubljana

The life and work of Ivan Ogrin left a significant mark on the Slovenian community in Jaboticabal, Brazil, and on Lavrica near Ljubljana, Slovenia. He was born on 28 April 1875, at Kobal's, Stara Vrhnika. In 1895, at the age of twenty, he set out to find work in Brazil. He settled in Jaboticabal, a small city 500 km north of São Paulo. There he opened a general store and what was at the time a

modern tannery. His products were apparently of high quality and acclaim, as may be gathered from the silver medal he obtained in a state exhibition in 1908. At least from 1904 until his return to his home country in 1910, Ogrin also served as an Austro-Hungarian Honorary Consul in Brazil.

On his return home Ogrin first settled in Šentilj near Velenje; then he purchased the Golnik Castle and in 1912 settled down in Lavrica, where he purchased the Lenče's estate consisting of land and forests, as well as a wine cellar and a tavern. Ogrin took to agriculture and wine selling business, gradually turning the tavern into the centre of social happenings. In 1921 he married Antonija Švigelj from Borovnica, with whom he created a family.

Under Ogrin's patronage the fire department was founded in 1921 and the fire station built five years later. Despite many complications, the latter was built together with a two-year primary school. 1930 was marked by the inauguration of the Tambura Society Krim-Lavrica, and 1931 by the establishment of a local Sokol society as part of Sokol Ljubljana IV. Already one year later, Ogrin built a new sport and cultural centre for the Sokols at his own expense and in 1938 the Sokols themselves arranged a summer workout facility.

Ogrin thus provided the initiative on which Lavrica, now a compact settlement, as opposed to the time before World War II when it was composed of villages Sela, Srednja and Daljna vas and Babna Gorica, began its overall development. In 1936–1942 Ogrin was also Mayor of the Municipality of Rudnik, to which Lavrica administratively belonged.

Ogrin had liberal worldviews, but followed the Christian doctrine consistently and thus entered the local history primarily as the benefactor of both adults and children. He was a confirmation sponsor to more than one hundred children from Lavrica, he financed the Ogrin Institution for poor primary school pupils, and sold construction plots to many for a symbolic price; he also took good care of travellers who stopped at his tavern.

Ogrin's pride and reputation suffered a heavy blow from the postwar agrarian reform and nationalisation, due to which he ultimately died as a tenant in his own house on 30 July 1951. In 2008 he was posthumously decorated with an honorary badge of the Lavrica parish council and in 2009 a street in a new residential district was named after him. Ogrin's life and work thus resumed its place in the awareness of the place and its inhabitants.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 725.948(497.472)

Prejeto: 15. 3. 2012

Eda Belingar

univ. dipl. etnologinja in prof. sociologije, konservatorska svetovalka, ZVKDS, OE Nova Gorica,
Delpinova 16, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: eda.belingar@zvkd.si

Vodnjaki na Krasu. Pojav, načini gradnje, oblike

IZVLEČEK

Prispevek obravnava problematiko zbiranja in zadrževanja pitne vode na Krasu in njenega ohranjanja za potrebe kmečkih gospodinjstev. Opisane so oblike zadrževanja pitne vode, od prvobitnih pa vse do različnih tipov vodnjakov, ter načini gradnje vodnjakov, ki predstavljajo najbolj dovršeno obliko hrambe vode pred napeljavo vodovoda. Pri tem so bili uporabljeni nekateri arhivski viri, lastna opazovanja ob terenskem delu ter informacije, pridobljene z ustnimi viri.

KLJUČNE BESEDE

Kras, vodnjaki, načini gradnje vodnjakov, oblike

ABSTRACT

WELLS IN THE KARST. OCCURRENCE, METHODS OF CONSTRUCTION, SHAPES

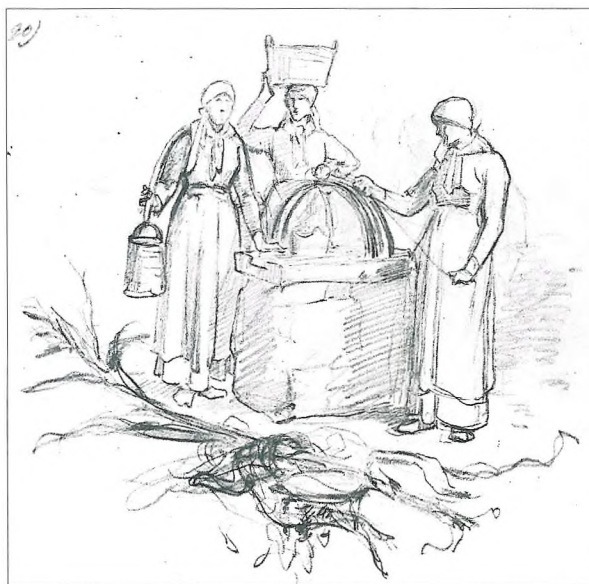
The contribution deals with the problem of collecting and containing drinking water in the Karst, as well as its preservation for the purposes of agricultural households. It describes the ways of containing drinking water, from the most primitive ones to various types of wells, as well as methods of constructing wells as the most perfected form of water storage until the construction of waterworks. The author draws on some archival sources, her own observations made during field work and information obtained from oral sources.

KEY WORDS

Karst, wells, well construction methods, shapes

Voda je osnovna dobrina in brez nje ni življenja. Oskrbovanje z vodo je bilo v preteklosti eden temeljnih eksistenčnih problemov. Posebno hudo je bilo na kraškem svetu, kamniti brezvodni goličavi, kjer primanjkuje tako rodovitne zemlje kot površinskih voda, pa tudi izvirov tu ni najti. Zato so ljudje skušali z vso skrbjo zadržati in ohraniti deževnico, edino vodo, ki je sama prišla k hiši in ki je omogočala preživetje. Legenda pravi, da Kraševci trpe pomanjkanje tekočih voda zaradi greha, ki so ga zagrešili zoper Kristusa in sv. Petra, ko sta potovala čez Kras. »Vročega poletnega dne sta potovala čez Kras sv. Peter in Kristus. Trudna ležeta v senco ob reki, ki teče z zgornjega Krasa na spodnji Kras mimo vasi Pliskovice in Velikega dola, Brij in Gorjanskega proti Brestovici. Ker sta trudna, trdno zaspita zraven nahrbtnikov. Mimo pride Kraševce, pobere iz oprtnikov pršut in vanju naloži kamenja, da sta bila prav tako težka kakor prej. Ko sta se popotnika zbudila, sta hotela malicati, a pršuta ni bilo. Sv. Peter se je razjezil in prosil Kristusa, naj Kraševce za to dejanje kaznuje. Kristus je po dolgem Petrovem nadlegovanju zaukazal reki, naj se z vsemi studenci pogrezne v zemljo. Od tedaj naprej nima Kras izvirkov in ne tekočih voda na površju zemlje, pač pa pod zemljo. Podzemeljska tekoča voda se dobro sliši po močnem, dolgotrajnem deževju v jamah globonicah, ki jih je na Krasu vse polno.«¹

V oskrbo z vodo so ljudje vložili veliko napora. V zbirki Preskrba z vodo Sežanskega okrajnega glavarstva v Pokrajinskem arhivu Koper tako najdemo veliko čustveno obarvanih opisov pomanjkljive oskrbe z vodo, ki so jih takratne občine priložile prošnjam za sofinanciranje izgradnje občinskih vodnjakov. Tako v poročilu občine Brje okrajnemu glavarstvu v Sežani iz leta 1893 beremo: »Glede na to, da občinarji Berski morajo ob času suše 4 ure daleč po vodo hoditi in sicer sv. Ivanu v Duino, ali pa na Ipavo v Rifenberg ali v Dorenberg, tako da morajo veliko časa zgubiti, poljska dela opustiti ter se veliko terpinčiti, da si potrebno vodo priskerbijo.«² Županstvo v Pliskovici je pisalo namestništvu v Trstu in se pritoževalo nad slabo oskrbo vasi z vodo. »Občina Pliskovica ima 111 lastnih prebivalcev hiš, v katerih ljudje stanujejo in samo 30 posestnikov je, kateri imajo čisto vodo doma pri svojih hišah, in vsi drugi so brez čiste vode za ljudi; v občini nimajo, temveč morajo iz Pliskovice do vode in nazaj v občino, od 50 do 60 minut po strmini hoditi in to se od nekdaj godi, da človek preden en škaf vode v občino prinese, mora veliko terpeti, vročine in mraza, in še tista ni čista voda – tako ni čuda, da v naši občini ljudje so šipki, bolehní, in pred časom morajo svet zapustiti.«³

Kraševke ob vodnjaku. Risba: Šubic. Fototeka SEM. Lastnik originala: Grafični kabinet Novo mesto.

»Vodno vprašanje« oziroma reševanje preskrbe Kraševcev z vodo se je znašlo na dnevnem redu tudi v avstrijskem državnem zboru. Državni poslanec dr. Poklukar je v svojem govoru 17. maja 1888 izpostavil dejstvo, da ostaja voda kljub gradnji vodnjakov, ki jih je sofinancirala država, pereč problem. »... Kolikor se spominam iz obravnave c. kr. kmetijske družbe kranjske, dovoljevalo je prejšnja leta poljedelsko ministerstvo velike vsote za vodnjake in vodovode, posebno kot napajališča, ker po nekaterih krajih kraških primanjkuje vode živini in ljudem, na katere se moramo vendar tudi ozirati. Poskušali so torej tam kopati vodnjake. V mnogih slučajih so bile podpore jako koristne, toda voda po vodnjakih je še vedno dvomnega zdravja za živino, še bolj pa za ljudi; ...«⁴

Pojav vodnjakov

Sprva je bila oskrba z vodo urejena zelo primitivno. Pogosti so bili prizori, kot je opisan v dopisu občine Brje visokemu namestništvu v Trstu. »Glede da v oddelku Tubljah biva 18 majhnih zadolženih posestnikov, kateri so brez nobene šterne, in brez čisto nobene čiste vode – ter morajo vodo rabiti katero živina pije – tako, da v poletnem času je več ljudi bolanih in to je krivo, ker nimajo nobene čiste vode.«⁵

Vedenje o prvobitnih oblikah zadrževanja vode je na Krasu še vedno ohranjeno tako v izročilu kot v spominu domačinov. V preteklosti so ljudje izkoristili vsako danost, ki jo je nudila narava. Domačini

¹ Fakin, Kraška vas Škrbina, str. 43, 44.

² SI PAK, KP 633, š. 251, dopis št. 383, z dne 20. 2. 1893.

³ SI PAK, KP 633, š. 251, dopis b. št. z dne 28. 3. 1891.

⁴ Govor državnega poslanca in odbornika c. kr. kmet. družbe kranjske dr. Poklukarja 14. 7. 1888, str. 239–240.

⁵ SI PAK, KP 633, š. 251, dopis št. 279, z dne 30. 7. 1897.

Hrpelje, Štirnica. Za dostop do vode so uredili stopnice, pred izpustom vode v štirnico pa čistilnik.

Foto: E. Belingar, 2011.

so poznali kraje, kjer se prepletata apnenec in fliš ali ilovica in kjer se je pojavljala izvorna voda. Tam si le malo pokopal v zemljo in prav kmalu se je v kotanji nabrala voda, ki so jo zajemali in nosili na domove.

Znanje, ki so ga osvojili pri oskrbovanju *kalov*, plitvih kotanj z vodo, namenjenih za napajanje živine, kasneje pa tudi že deloma ali v celoti grajenih objektov, so izkoristili tudi pri gradnji vodnjakov. Vaščani so kale gradili praviloma zunaj vasi ali vsaj nedaleč stran od nje, pa tudi v vasi sami. Poiskali so naravno kotanjo, v katero se je ob nalivih stekala voda, ali jo na primernem svetu na novo izkopali. Če je bil v bližini potok, so skušali del toka preusmeriti v kotanjo. Najprej so postrgali vrhno plast zemlje do skalne osnove, dno pa potem izravnali z gručcem ali navadno zemljo, predvsem tam, kjer ilovice ni bilo v izobilju. Šele nato je prišla na vrsto ilovica, ki so jo po polaganju dobro steptali ali zbili, tako da je nastala čvrsta podlaga, skleda, ki ni prepuščala vode. Z gnetenjem namreč ilovica izgubi svojo poroznost in prepustnost. Na to podlago so položili plast čim bolj ravnih kamnitih skrl, vmesne prostore pa zadelali z glino.⁶ To je postal osnovni vzorec gradnje enostavnejših podzemnih zbiralnih cistern za hrambo pitne vode.

V nekaterih vaseh na Krasu so poznali manjšo odprto plitvejšo jamo okroglega tlorisa s stopnicami po notranjem obodu, ki so ji rekli *uosounik*, druge so bile to kar *štirnice*. Z notranje strani je bila obzidana s kamni in z zunanje zadelana z ilovico. *Štir-*

nice so bile drugje že nekoliko večji objekti, zgrajeni po istem principu. Ker je bila globina večja, so po obodu napeljali kamnite stopnice, po katerih so dostopali do vode.

Podobne izvedbe, le kvadratnega tlorisa, je bil zbiralnik, ki so ga imenovali kar *lūža*, čeprav je bil pozidan z vseh štirih strani. Nekateri vasi so iz lokalnega kamna zidale *lokvo*, globlji odprt zbiralnik večjega okroglega premera, ki je služil večjemu številu vaščanov. Po notranjem obodu so speljali večje kamnite skrle, ki so služile kot stopnice za dostop do vode, ko se je gladina znižala. Voda se je v *lokvo* stekala s pobočja ali je imela urejen dovod po kanalih, ponekod pa jih je napajala tudi voda, za katero so ljudje rekli, da je izvorna.

»... *Kraševci so ubogi na stvarih – a bogati na izrazih. Malo vode imajo, a veliko izrazov, ki se nanašajo na vodo. Drugi imajo pa več vode in manj izrazov kakor Kras ... Lokev je nekaj čisto drugega kakor kal. Voda v lokvi je služila Kraševcem, dokler niso imeli še 'štirn' in 'štirnic', za vso njihovo vsakdanjo rabo. To moram omeniti, ker to prednost ima lokev pred kalom. Seveda bi naš Gorenjec, ki je navajen hladne in bistre studenčnice, vrgel vse skupaj v en koš. Vendar Kraševci dela razliko med kalom in lokvijo.*«⁷

⁶ Belingar, O kalih kot kulturni dediščini, str. 118.

⁷ Slovenski kras, str. 147. Kal je le eno od imen za položne kotanje s stoječo vodo, ki so jih od nekdaj gradili na prepustnem apnenčastem kraškem svetu, pa tudi na flišnem istrskem, vipavskem in brkinskem svetu, in so služile prvenstveno napajanju živine. Lokve pa so globlji zbiralniki valjaste oblike, zidani iz lokalnega kamna in z zunanje strani zadelani z ilom.

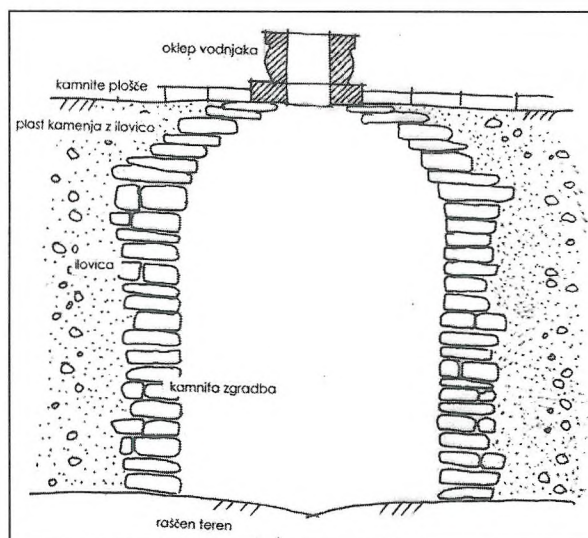
Načini gradnje vodnjakov

Čistejšo vodo pa tudi njene manjše izgube so omogočali zaprti zbiralniki, vodnjaki. Večina vodnjakov je bila na Krasu narejena med obema vojnama in po drugi svetovni vojni. Vodnjake, zgrajene pred drugo svetovno vojno, so si privoščile le bogatejše domačije. Vodnjaki so sestavljeni iz podzemnega dela, zbiralnika ali cisterne, vkopane v tla, ter nadzemnega nastavka, oklepa ali *šapa*. Kraševci vodnjak v celoti, tako nadzemni kot tudi podzemni del, imenujejo *štirna*.

Marsikje so za vodnjak zakopali tam, kjer je že bila kakšna naravna kotanja. Izkoristili so tudi prostor, kjer je bila taka kotanja v preteklosti že izkoriščena za kakšen drug namen. Vodnjaki so praviloma postavljeni ob rob dvorišča pred stanovanjsko hišo, tako da je imela gospodinja vodo pri roki za vsakodnevno rabo. Obenem je bila pot vode s strehe do vodnjaka kratka, vodnjaki pa tam niso bili v napoto. Kopali so večinoma pozimi, ko ni bilo drugega dela. Po vojni so si delo olajšali z miniranjem. Paziti so morali, da ne pride do poškodb, saj se je za vodnjak vedno kopalo zraven hiše. Izjemoma so nekateri imeli vodnjak tudi v hiši.⁸

Podzemni zbiralnik, cisterna ali štirna

Najbolj izpopolnjene so bile zaprte cisterne. Cisterne so navadno zbiralne. Voda se tu zbira v prostoru, vkopanem v tla, neposredno z žlebov, ki jo dovajajo z bližnjih streh.⁹ Cisternam, izkopanim pred prvo svetovno vojno, so notranjost pozidali s

Prerez vodnjaka s kupolastim vrhom. Risala: E. Belingar.

čim bolj pravilno oblikovanimi kamnitimi bloki, vmesni prostor in reže med bloki pa zadelali z ilovico, *ilom*, ki so ga dobili v bližini vasi, da voda ni prepuščala. Globina vodnjakov je bila različna. Merilo za globino je pogosto določil kar teren sam, saj je bilo kopanje v trdo skalno osnovo prava muka. Notranja plast je zidana iz lepo obdelanih kamnitih blokov. Temu *obroču*, *koršu* ali *vencu*, kjer so bili kamni sklesani *na mero*,¹⁰ je sledila kakega pol metra debela plast ilovice, tej pa še plast drobnega kamenja, pomešanega z ilovico v homogeno maso, ki se stika z okoliškim terenom. Dno cisterne je bilo večinoma vklesano v živo skalo. Kjer je bilo dno ilovnato, so ilovico najprej dobro steptali, potem pa so vanjo zapičili pet do šest pokonci postavljenih ostrih skrl, visokih kakih 50 cm, ki so preprečile dvigovanje usedlin ob *kalanju*, dviganju vode iz vodnjaka z vedrom.¹¹ Vodo so iz vodnjaka kalali ročno s *štenaki*, pocinkanimi ali emajliranimi vedri. Vedro je bilo s *ščencem*, nekakšno kljuko, obešeno na veri-go, *ketno* ali *štrik*, vrv. Dno je bilo v sredini konusno poglobljeno, tako da se je tja stekala umazanija.

Oblike podzemnega zbiralnika

Cisterne so imele kvadraten ali okrogel tloris. Vrh podzemne cisterne je pri prvih banjasto obočan, pri drugih pa kupolasto ali ravno zaključen. Pri kupolastem vrhu je obroču širših ploskejših kamnitih skrl sledil obroč ožjih, a daljših, vedno prekrivajoč skrle spodnje plasti, tem pa spet širše, a debelejšje.

⁸ Domačija Rudeževih, danes Kosavih, Kobjeglava 31, rojstna hiša Antona Rudeža, preporoditelja in graščaka, rojenega leta 1757, je imela v veži manjši zbiralnik, na katerega pa je bil postavljen kamnit šap iz enega samega kosa. Po smrti zadnjega gospodarja Alojza Rudeža je premoženje kmalu propadlo. Danes so lastniki domačije Kosavi, ki pa so jo precej preuredili. »Šap smo dali proč 1965. leta. Bilo je nevarno. Štirna je bila na vrhu odprta. Imeli smo majhne otroke, pa so skakali gor in gledali vodo.« Vodo iz štirne z veže so koristili še nekaj časa, namestili so tudi hidrofor, vendar kmalu ni več zadoščala za vse potrebe. Mož, ki je delal pri gradbenem podjetju Kraški zidar, se je odločil in naredili so nov velik zbiralnik za hišo. Cisterna v veži je še vedno ohranjena, vrh pa so prekrili in čez položili keramične ploščice. Vodo v veži so imeli tudi pri Kraševčevih v Tupelčah, današnja številka 15. Bili so veliki kmetje, katerih domačijo so leta 1968 kupili Štokljevi iz Kobjeglave. Veža ni bila prav široka. Kamniti šap je tako segal od ene stene veže do druge, zgoraj pa so bila dvokrilna lesena vrata. »Šap smo podrl, da je bilo več prostora. Naredili smo hidrofor, ki ga rabimo še danes.« Belingar, Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupelčanov, str. 433–452.

⁹ Zbiralne cisterne je poznala že antika, pri nas pa so arheologi izkopali in raziskali takšni cisterne na Rifniku pri Celju ter predvsem na Ajdovskem dvorcu, refugiju iz 5. in 6. stoletja našega štetja. Zgodnesrednjeveško zbiralno cisterno so našli na langobardskem kastelu Iblico Invillino v Furlaniji. Stopar, K problematiki cisterne na gradu Celje, str. 6.

¹⁰ Renčelj, *Kras, kamen in življenje*, str. 66.

¹¹ »Ko smo vodnjak v 80. letih 20. stoletja popravljali, smo ilovnato dno, v katerega so bile zabite skrle, zalili z betonom.« Zora Bolje, Hruševica 26.

Na obod postavljen oklep z ravnimi stenami vodnjaka Drsalavih, Volčji Grad 12, obkrožen s škalinom. Foto: E. Belingar, 2012.

Ob prenovi hiše Štanjel 22a se je v podhodu pokazal podzemni vodni zbiralnik z jasno čitljivo zgradbo. Foto: E. Belingar, 2004.

Banjasti obok zbiralnikov kvadratnega tlora so zložili iz pokonci stoječih kamnitih skrl, postavljenih tesno drugo ob drugo, tako da so se med sabo *kajlale*, tesnile. Banjasti obok je bil zložen na suho, brez vmesne ilovice. To so potem nabili na vrh, tako da so zaščitili vodo v zbiralniku.

V primerih, ko je bil vrh oboka podzemnega zbiralnika izravnal s terenom, so tega prekrili kar s plastjo koncentrično postavljenih velikih klinastih kamnitih skrl, *obodom*, na katerem je slonel oklep.

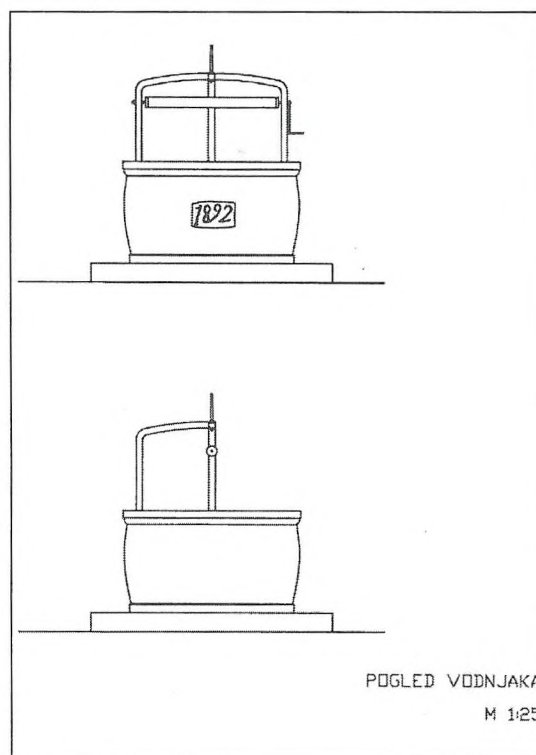
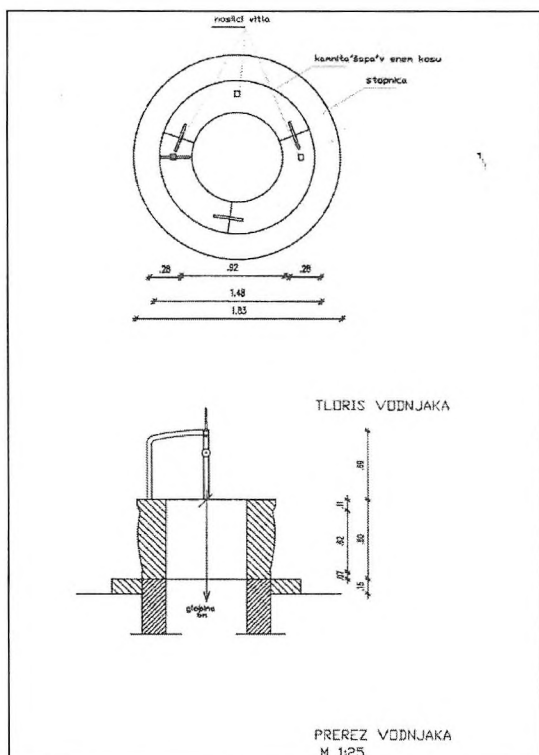
Če je obok segal čez nivo terena, so višinsko razliko izravnali s podestom, eno ali dvema vrstama krožnih stopnic, na katere so postavili kamniti oklep vodnjaka, *šap*.

Nekatere vodnjake na podestih, predvsem tiste, kjer je bil ta višji, so na koncu obzidali z zidom ter uredili dostop po stopnicah. Zid okrog vodnjaka je imel tudi funkcijo zaščite pred nepovabljenimi koristniki vode.¹²

¹² Tako poznamo pripovedi o tem, da so si ljudje ob sušah vodo delili s sovaščani, ki je niso imeli, po drugi strani pa je zaradi njenega pomanjkanja prihajalo do sporov. Adrijan Saksida, Mahnetov iz Hruševce, se spominja, da so gospodinje iz štirne na Goricah lahko *kalale* le okrog poldneva. Ob štirni je stal domačin Franc Pavlica, Kovačev, ki je vsaki posebej odredil primerno količino vode, ki jo je prelila v lesen škaf in ga na glavi nesla domov. Belingar, Gradnja občinskih vodnjakov v Hruševici, Kobdilju in Štanjelu, str. 715. »Kamor sem mogla, sem šla prosit. Posebno ko je bila suša, niso vsi lepo gledali, odrekli pa ni nobeden.« Belingar, Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupelčanov, str. 435.

Obzidan vodnjak domačije Križ 158, Starči vodnjak z letnico 1723.
Foto: Milko Matičetov, Fototeka SEM, 1948.

Tloris, prerez in pogled tipičnega kraškega vodnjaka (posnetek občinskega vodnjaka v Dolnjih Ležečah).
Dokumentacija ZVKDS, OE Nova Gorica.

Nadzemni del vodnjaka, oklep ali šap

Oklep vodnjakov, *šap*, so v več primerih dodali kasneje, kot je bil izdelan sam zbiralnik za vodo. Večkrat so bili oklepi uporabljeni že drugje in so jih iz pravzaprav neznanega vzroka prenesli na novo mesto (občinski vodnjak v Danah, komunska štirna

na Goricah v Kobjeglavi, štirna pri Bkonovih v Lokvi ...).

Prvotno so vodo zajemali kar skozi odprtino v vrhu podzemnega zbiralnika, ki je bila v nekaterih primerih nizko obzidana. Odprtino so sprva prekrili kar z deskami. Drugje so čez odkrit vodni zbiralnik postavili kovinsko rešetko iz želez I. profila, ki je preprečevala padce v notranjost.¹³

Mačkovlje, Stara štirna na stari Tinjančevi domačiji, do leta 1922 št. 1, danes Mačkovlje 15. Fotodokumentacija SEM, teren 23–25, Trst in zamejstvo, brez navedbe leta.

Volčji Grad. Odprtino oklepa štirne pri kali prekriva umetelna kovana mreža. Foto: E. Belingar, 2011.

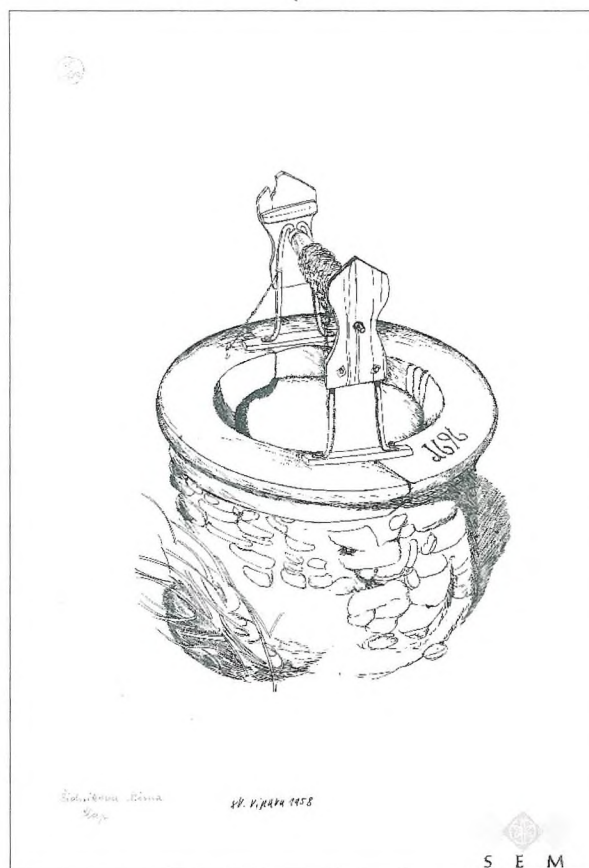
¹³ Belingar, Vodovod v Danah, str. 76.

Vrh oklepa je prekrivala kovana, ponekod še posebej umetelno izdelana mreža, ki je ščitila vodo pred onesnaženjem in padci v vodnjak. Drugje so odprtino prekrili kar z lesenim pokrovom. Ta je v poletnem času povzročal zanimiv pojav. »Za Kras prav značilno je, da se v poletnem času nenadoma privzdigne pokrov na vodnjaku. Pravijo, da se duša kakega rajnkega vica in daje posebna znamenja. Kraški vodnjaki so povečini s pokrovom dobro zaprti, da vetrovi ne nanosijo vanje prahu in druge nesnage. V vodnjaku sta voda in zrak hladna, zato je zrak stisnjen in zavzema manjšo prostornino. Ko sonce segreje zunanji zrak, ki se zaradi toplote razredči in razširi, se tlak na pokrov vodnjaka zmanjša. Hkrati se pokrov segreje in od njega se segreje tudi zrak v vodnjaku, s tem pa se razredči in razširi. Zato privzdigne pokrov, da uide nekoliko zraka na plan in se pokrov spet povezne.«¹⁴

Oblike nadzemnega dela

Sprva so bili oklepi zidani, *delani* in okroglega tlorisa, vrh pa zaključen s kamnitim obročem. *Sap* je zidan iz neobdelanega kamna pravilnejših oblik in apneno malto kakih 70 cm visoko, okroglega tlorisa, zaključen s kamnitim obročem. Zidan oklep so ometali, da je bil trajnejši. Vrh oklepa se zaključi s kamnitim obročem, sestavljenim iz več kosov. Obroč ni imel le okrasne funkcije, marveč je tudi preprečeval vodi, da bi izpirala malto med kamni, in je predstavljal čvrstejšo oporo za vleko vrvi ali verige ob kalanju. Tak je tudi najstarejši znani datirani kmečki vodnjak na Slovenskem, ki je postavljen na dvorišču Joškavih, Židnikovih, Johanovih in Malke na Slapu pri Vipavi 29, 30, 31 in 32 in nosi letnico 1696.¹⁵

Imenitnejši in novejšega datuma so kamniti oklepi iz obdelanih klesanih kamnov. Oklep okroglega tlorisa je sestavljen iz enega ali več kosov, z notranje strani pa je raven. Za lažje zajemanje vode je okrog oklepa postavljen *škalin*, kamnita stopnica, na katero je stopila gospodinja. Klesani oklepi so praviloma odlično kamnoseško delo, s katerim se je ponašal vsak gospodar. Zunanje stene oklepa so ravne, segmentno izbočene ali izklesane v hruškast profil. Na najvidnejšem delu zunanje oklepne stene so pogosto plitvo reliefno izklesani preprosti cvetlični in geometrijski ornamenti, začetnice lastnika, sveti monogrami, letnice in enostavni okvirji. Najimenitnejše izdelane oklepe opasujejo geometrijski ornamentalni pasovi ali girlande, pa tudi figuralni reliefi (Kristusov krst, 1866, Gabrovica 17; sveta družina gre z dvanajstletnim Jezusom v Jeruzalem, 1847, Avber 14; Kristus in Samaritanka, 1794, Merče 3). Drugi kamniti oklepi so štiri- ali večkotnega tlorisa.

Židnikova štirna na Slapu pri Vipavi. Dokumentacija SEM, risal Tine Bizjak, 1958, Teren 15: Vipava, 1. 8.–28. 8. 1958.

Gorjansko 83, Kristus in samaritanka. Na spodnjem obroču 20. maj 1818. Fotodokumentacija ZVKDS, OE Nova Gorica.

¹⁴ Fakin, Kraška vas Škrbina, str. 47.

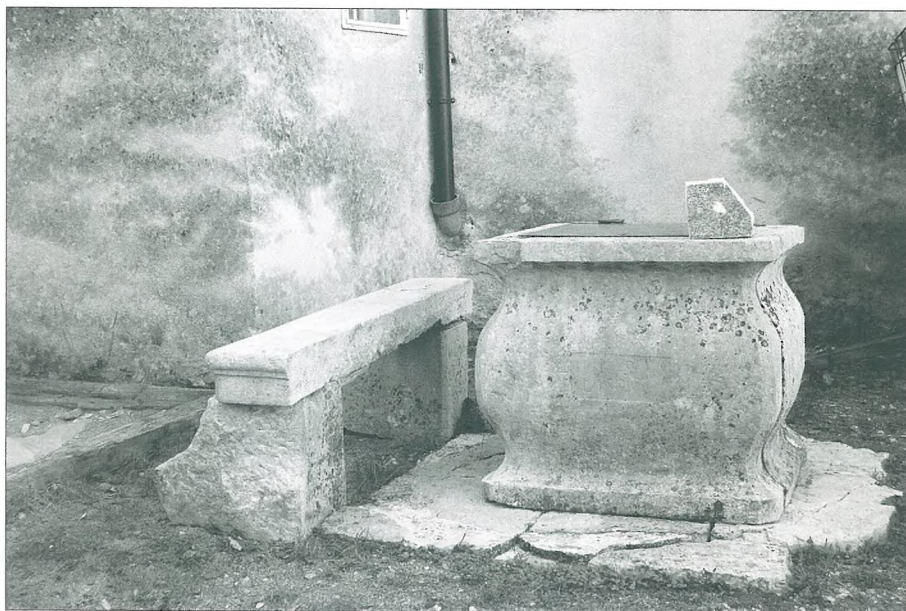
¹⁵ Makarovič, Slovenska ljudska umetnost, str. 114.

Griže, domačija Griže 21, vodnjak s Kristusovim monogramom in datacijo 1790. Fotodokumentacija ZVKDS, OE Nova Gorica.

Z množičnejšo uporabo betona v času med obema vojnama in kasneje so to novost uporabili tudi pri izdelavi oklepov. Betonski oklepi so bili praviloma kvadratastega tlorisa z ravnimi stenami. Z njimi so ob popravilih pogosto nadomestili starejše poškodovane zidane oklepe. Novi material se je

uporabljal tudi pri izdelavi ali sanaciji poškodovanih podzemnih zbiralnikov. Z vsestransko uporabnostjo novih materialov so bralce že dosti prej seznanjala tudi pisna javna občila. Tako se je že sredi 19. stoletja reklamiral »naj bolji kamniti klej ali kit«, ki je uporaben za vsakogar, »kdor hoče zaklejšiti ali zakitati kjer koli kakošne kamnite tla, kakošen vodnjak (štirno), ali kar koli iz kamnja narejenega, da voda skozi ne more, naj naredi kit, h kateremu vzame 9 delov dobro žgane gljine, iz ktere se cegel žge (ali pa toliko v prah stolčnega cegla), en del svincene gladkine (Bleiglatte), ki se v stacunah kupi in pa po primeri lanenega olja. Iz te mešanice se naredi kit, terden kot železo, prav lahko takole: Cegel se v prav droben prah zmelje in ravno tako tudi svincena gladkina; v gori povedani primeri se zmešata skup, in čistega lanenega olja se toliko prilije, da je zmes gosta kakor flašter za mazilo. S tem flaštrom se prevlečejo tiste kamnite stvari, ktere zakitati hočemo, pa se morajo vselej pred po verhu z mokro cunjjo ali gobo enmalo pomočiti. To je pa treba zataga voljo storiti, ker bi sicer olje se popilo in kit bi ne deržal tako močno. – Če pa s tem kitom veliko plat namažemo, se včasih tam pa tam spoka; te razpokline je treba iznova zakitati. V 5 ali 6 dneh je kit še le popolnoma terden.«¹⁶ Tudi sicer so časopisi vzpodbujali ljudi k uporabi novih modernih materialov, tudi pri gradnji vodnjakov. Tako so npr. v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* navajali k rabi »apna, ki od vode okamenji, ... ktero se vsaki mokroti zoperstavlja in od mokrote clo terdniši prihaja in clo okamenji. 'Hydraulischer Kalk' mu

Povir, domačija Povir 15, vodnjak s štirikotnim oklepom z letnico 1891. Foto: E. Belingar, 2011.

¹⁶ Naj bolji kamniti klej ali kit, str. 381.

pravijo» in je primerno »...za povodno zidovje, za vodnjake ali vodotoke, za hiše in poslopja, na ktere voda vedno bije, za mokre stene hiš, žitnih hramov in hlevov, za vsako zidanje pod milim nebom, z eno besedo: za vsaki zid, kteriga bi radi subiga imeli, je imenovano apno neizirečena dobrota. ... Mavta ali mortar iz taciga apna, in pa zidovje s tacim mortram napravljen, je terdo kot kamnje, in namesto de bi se drobilo, od mokrote se zmirej terdniji prihaja.«¹⁷ Koliko so se nasveti ljudi prijeli, ne vemo, gotovo pa so novosti prej ali slej prodrle tudi na naše podeželje.

Skupni občinski vodnjaki

Oblast je za preskrbo prebivalcev konec 19. in v

začetku 20. stoletja začela z načrtno in temeljito kampanjo z namenom vzpodbuditi gradnjo skupnih občinskih vodnjakov, *komünskih* štirn,¹⁸ ki bi služili potrebam cele vasi. Ta je potekala ob finančni in strokovni podpori na osnovi nekakšnih javnih razpisov takratne avstro-ogrske vlade prek organov na ravni države, cesarsko-kraljevega namestništva v Trstu oziroma političnega okraja s svojim uradom, cesarsko-kraljevim okrajnim glavarstvom v Sežani. Občina je bila lahko deležna tudi deželne podpore prek deželnega odbora.¹⁹ Pobuda je bila na strani občin. Te so morale predložiti prošnje namestništvu do konca marca oziroma novembra vsakega leta, zato so morala županstva prošnje nasloviti na okrajno glavarstvo najkasneje v oktobru, da so lahko vloge pravočasno dopolnila, če so bile pomanjkljive.

Občinski vodnjak za domačijo Boljevih, Hruševica 26. Na treh stranicah šapa je napis: Ta vodnjak je delal Valentin Zega / Občinski vodnjak, ki ga je doveljela soseska iz vladno podpora 1819 / Slava občinskemu zastopu posebno gosp. Antonu U. Fabianiju. Foto: E. Belingar, 2011.

¹⁷ Šuler, Apno, ki od vode okameni, str. 78.

¹⁸ Občine so v času Avstro-Ogrske domačini imenovali *komün* (comune ital. iz lat. = občina, srenja).

¹⁹ Časnik *Soča* je leta 1910 v 46. številki objavil seznam deželnih podpor, ki jih je »dovolil deželni zbor«. Na območju sežanskega glavarstva je bilo za gradnjo vodnjakov namenjeno 18 podpor (Avber, Brje, Brestovica, Gornja Bre-

stovica, Gabrovica 2 vodnjaka, Kobjeglava 2, Gradišče, Sela, Hudilog, Škrbina 2, Slivno 2, Dolenje pri Štjaku, Stomaž pri Štjaku, Lokev), za popravilo vodnjaka 1 (Preserje v občini Komen), za vodovode 3 (Dane, Barka, Sežana) in napajališča 4 (Mali Dol, Gorjansko, Voglje, Zgonik). Na območju goriškega glavarstva je bila za območje Krasa dodeljena podpora za gradnjo vodnjaka v Opatjem selu. Deželne podpore, *Soča*, št. 46, 23. 4. 1910.

Občine, prejemnice podpore, so morale o poteku del poročati mesečno, za kar je bil osebno odgovoren župan. Kot strokovnjak, ki je občinam pomagal pri izdelavi načrtov in proračunov, je bil z ukazom visokega c. kr. namestništva v Trstu št. 1151 P. z dne 28. junija 1894 nastavljen c. kr. inženir Karol (Karel) Oberst. Za kranjske gospodarje na Krasu pa so bili na razpolago načrti, ki jih je za Goriško kmetijsko družbo izdelal inženir Šivic. Poslužile so se jih lahko vse občine, ki bi bile potem ob njihovi uporabi lahko deležne »znatne podpore« pri gradnji vodnjakov.²⁰ Pred gradnjo vodnjaka je bilo treba tudi natančno preučiti in določiti prostor, kjer naj bi se vodnjak zgradil. Vodo, ki se je stekala v cisterno, so pobirali s streh bližnjih hiš. Kot že povedano, so prav posebej vestno skrbeli za neoporečnost pitne vode. Po zgraditvi vodnjaka ga je moral kolavdirati organ melioracijskega urada namestništva, ki je moral paziti zlasti na to, da je bila naprava zgrajena strokovno in v skladu z načrtom. Pri vseh tipih vodnjakov je bila za zajemanje vode predvidena namestitev sesalke, ročne črpalke, ki jo je bilo pozimi treba pokriti s slamo ali čim podobnim. Te so ob nizkih temperaturah rade zamrznile, zato so smeli ljudje kalati vodo s kalavnikom, vedrom, a le pod pogojem, da se pri zajemanju poslužujejo ene po-

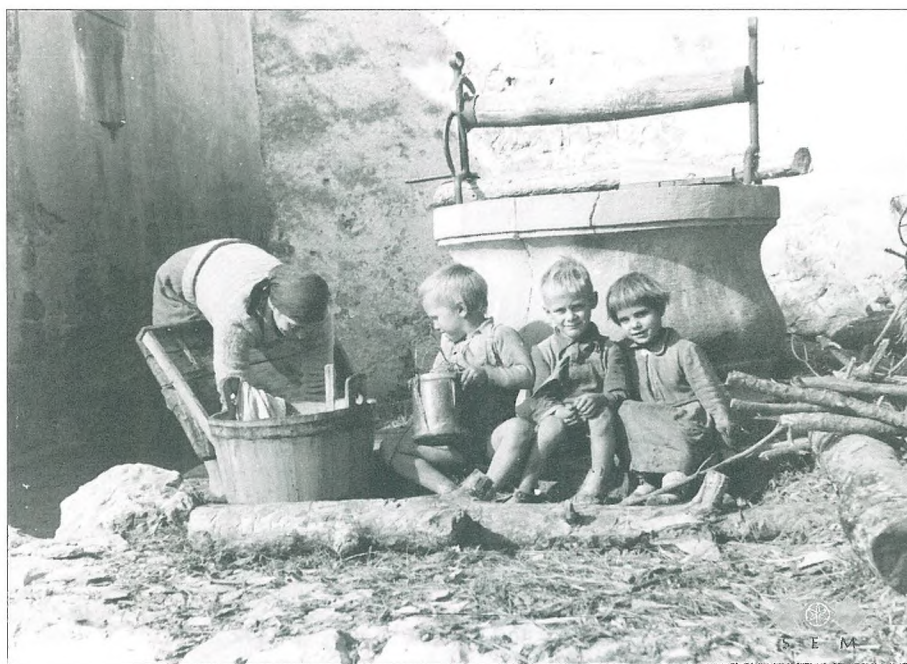
sode, ki je bila z verigo ali vrvjo pritrjena na vodnjak.

Cisterne vodnjakov je bilo treba redno čistiti. Najpripravejši čas za to je bil v sušnem obdobju, ko je bila cisterna bolj ali manj prazna. Medtem ko so vodnjak na domačiji čistili le domači, so občinskega, pa tudi kale in vaške poti, čistili z obveznim skupinskim delom, *rabuto*.²¹

Tako je marsikatera kraška vas dobila svoj občinski vodnjak. Voda iz občinskega vodnjaka je bila po zgraditvi na razpolago vsem vaščanom.

Skrb za čisto neoporečno vodo

Večkrat je bila problematična tudi kakovost razpoložljive vode. Posebno skrb so tako oblast kot javna občila namenila osveščanju prebivalcev o nujnosti rabe čiste neoporečne vode, da bi se s tem izognili boleznim.²² Izobraževalno vlogo so imeli tudi članki, ki so redno izhajali v časopisju, z nasveti, kakšni so »dobri, pravilni in higijenski vodnjaki«. *»Imamo nehygienične vodnjake, ki so odprti od zgoraj, iz njih se zajema voda s korci in zajemalnimi sodčki, ki jih ljudje z rokami prijemljejo in izlivajo. Onesnažena, in sicer od bacilov onesnažena roka pusti ob njih bacile, ti se splaknejo v vodi in zajemalo jih zanese v vodnjak –*

Štanjel, pranje perila ob vodnjaku. Fotodokumentacija SEM, 23. 10. 1945.

²⁰ Kali (vodnjaki) na Krasu, str. 164.

²¹ Belingar, Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupelčanov, str. 433–452.

²² »Da kolera ne postane po okuženju epidemična, kadar pride, morajo občine skrbeti po svojem zdravstvenem odboru, še predno se bolezen približa, za čistočo s tem, da se pospravlja vso

nesnago, ki more ponesnažiti ali pokvariti vodo, zrak in tla, pri čemur mora radovoljno pomagati inteligentno občinstvo. Strogo se morajo tudi nadzorovati živila (jedila in pijače), najbolj pa je priporočati dobro vodo za domače potrebe.« Kolera, str. 326.

vodnjak je od tega trenutka inficiran (okužen). Ob vodnjakih, ki so zgoraj odprti ali pa imajo leseno ograjo s špranjami, se pere perilo. Skozi špranje se lahko cedi umazanost perila, ki je morda tudi okuženo od tifusa ali griže ali celo kolere, v notranjščino vodnjaka. Voda se inficira, vodnjak je od tega trenutka inficiran in vsak, ki pije od tega trenutka vodo iz istega, se lahko okuži, če – kakor smo preje omenili – njegov želodec ne pomori bolezenskih klic s svojimi obrambnimi sredstvi. Ali sledeči slučaj kriči po nehygieničnih razmerah vodnjakov. Na dvorišču je gnojnica in greznica, odprta in polna. V bližini vodnjak, odprt ali pa z leseno, že gnilo ograjco, ki je malo višja kot okolica. Skozi trhel ograjni les se vidijo špranje. Kamenje, s katerim je vodnjak obložen, je le rahlo drugo vrh drugega, med njim je dosti prostora. Prvi naliiv dežja napolni vse dvorišče s povodnijo, izpere stranišče, gnojnico po dvorišču in razumljivo tudi v vodnjak. Al je še lažji način okužitve vodnjaka mogoč? Če je blato iz stranišča ali greznice bilo inficirano, je vodnjak okužen in vsak, ki bo iz vodnjaka pil, bo dobil vase bolezenskih klic na milijone. Težko, da se bo organizem mogel zadostno braniti. Gotovo bo zbolel.²³ Še posebej veliko pozornost so za zdravstveno neoporečnost pitne vode posvečali ob gradnji občinskih vodnjakov, v katere se vode s slamnatih in podobnih streh ni smelo napeljati v vodnjak. Strogo je bilo tudi prepovedano graditi vodnjak zraven napajališča za živino.²⁴

Vodo, ki se je stekala v cisterno, so pobirali z domačih streh. Preden je po ceveh stekla v cisterno, je šla skozi čistilnik (filter), nekakšno posodo ali korito, napolnjeno s kamenjem, včasih pomešanim z ogljem. Nekateri gospodarji so uredili odtok, tako da so prvi dež po sušnem obdobju, ki je opral strehe, spustili mimo vodnjaka.

Enostavnejši odprti čistilnik na domačiji Kazlje 16. Voda je iz žlebov pritekla na kamenje v čistilniku, od tam pa po kanalu v tleh do vodnjaka. Foto: E. Bellingar, 2009.

Zaključek

Potrebe po vodi so še po drugi svetovni vojni zadovoljevali skupni občinski vodnjaki, vse dokler si večina domačinov ni zgradila lastnih vodnjakov, praviloma z zidanim ali betonskim oklepom kvadratnega tlorisa in enostavne izvedbe. Ko je vode ob velikih sušah v domačem vodnjaku zmanjkalo, so tudi ti koristili občinsko vodo. Na občinske, pa tudi domače vodnjake, so namestili hidroforje, električne črpalke, in v veliko primerih vodo iz vodnjakov za pranje in zalivanje uporabljajo še danes, ponekod pa tudi še v gospodinjstvu, čeprav je k hiši že prišla »vodovodna voda«.²⁵ Drugje so rabo vode iz občinskih vodnjakov po napeljavi vodovoda povsem opustili. Poleg tega so na Krasu še vedno vasi, ki vodovoda nimajo, tako da je voda iz vodnjakov edina, ki jo sploh imajo pri hiši. Na območju, ki sodi v upravljanje Kraškega vodovoda Sežana, je tako še vedno 13 naselij, to je 7,3% vseh, kjer se oskrbujejo z vodo iz vodnjakov in kapnic.²⁶

²⁵ Prvi vodovod na Krasu je nastal zaradi oskrbe južne železnice, dokončane leta 1857, z vodo. Vendar je železniški vodovod vodo zagotavljal le železnici. Zato so Sežanci konec 19. stoletja sami zaprosili za državno podporo in leta 1898 vložili prošnjo za izgradnjo vodovoda, ki je začel obratovati leta 1911. Avstrija je poleg tega vodovoda pripeljala vodo na območje večjega dela Krasa v času prve svetovne vojne za potrebe vojašnice. Vodovod na kraški planoti se je začel na železniški postaji v Dutovljah. Od tam je šel manjši odcep proti Štorjam, glavna vodovoda pa je peljala proti Komnu. Poraz avstrijske vojske je pomenil tudi konec graditve vodovodnih krakov in odcepov. Hubeljski vodovod je prevzela italijanska vojaška uprava. Vsega vodovodnega omrežja je bilo za približno 166 tekočih kilometrov z dvema črpališčema, v Škrbini in Volčjem Gradu. Gledali so na to, da je bila nekako sredi vasi javna pipa, vodarina pa se je zaračunavala na podlagi števila ljudi v vasi. 8. februarja 1948 ustanovljeno okrajno komunalno podjetje »Kraški vodovod Sežana« s sedežem v Sežani je podedovalo celotno vodovodno omrežje na tem območju, z vsemi dobrimi, predvsem pa iztrošenimi napravami vred. Izguba vode v vodovodnem sistemu avstrijskega vodovoda iz prve svetovne vojne, ki so ga Italijani imenovali »ex militare« – bivši vojaški, je bila tako zelo velika. Vodovod je predstavljal osnovni vodovodni sistem, ki ga je bilo treba leta 1952 obnoviti. Primanjkovalo pa je ustreznega podzemnega vodnega vira, ki so ga v letu 1980 našli pri Brestovici pri Komnu, kar je pomenilo začetek sistematične vodovodne oskrbe Krasa. <http://www.kraski-vodovod.si/?stran=zgodovina>.

²⁶ Te vasi so Vale, Gradišče pri Štjaku, Hribi, Jakovice, Krtinova, Nova vas, Senadolice, Tabor, Poljane pri Štjaku, Raša, Beka in Griže. Javno podjetje Kraški vodovod, Oskrbljenost s pitno vodo na območju Krasa in Brkinov.

²³ Dr. Justin, Higijeno v naše domove, str. 267.

²⁴ SI PAK, KP 633, š. 284, dopis št. 10305, 26. 7. 1904.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI PAK – Pokrajinski arhiv Koper
KP 633 – Okrajno glavarstvo Sežana.

SEM – Slovenski etnografski muzej,
Fotodokumentacija
Fototeka Milka Matičetovega, 1948.
Teren 15: Vipava, 1. 8.–28. 8. 1958.
Teren 23–25, Trst in zamejstvo.
Tiskovni urad pri predsedstvu vlade Slovenije, 23. 10. 1945.

ZVKDS, OE Nova Gorica – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica
Fotodokumentacija v dosjeh posameznih vasi.
Javno podjetje Kraški vodovod Sežana, d.o.o., Sektor investicije in razvoj (Stanislav Kristan), elektronski dopis na ZVKDS, OE Nova Gorica z dne 7. 3. 2012 s prilogo Oskrbljenost s pitno vodo na območju Krasa in Brkinov, stanje marec 2012.

USTNI VIRI

Zora Bolje, Hruševica 26.
Franc Jazbec, Sveto 33.
Marija Metlikovec, Volčji Grad 12.
Marija Šavli, Sveto 28.

LITERATURA

- Belingar, Eda: Gradnja občinskih vodnjakov v Hruševici, Kobjdilu in Štanjelu. *Goriški letnik, Marušičev zbornik*, 2011, št. 33–34, str. 765–778.
- Belingar, Eda: O kalih kot kulturni dediščini. *Okrogla voda, Priročnik o kalih*, 55, 2007, str. 116–128.
- Belingar, Eda: Spoštovanje tradicije v primorskem stavbarstvu. *Kamen na kamen, tematska priloga Primorskih novic*, 2008, str. 14–17.
- Belingar, Eda: Uporaba kamna v življenju Kraševcev. *AR, Arhitektura, raziskave*, 3, 2011, str. 71–78.
- Belingar, Eda: Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupelčanov. *Kronika, časopis za krajevno zgodovino*, 55, 2007, str. 433–452.
- Belingar, Eda: Voda v življenju Slapencev. Slap pri Vipavi. *Zbornik ob 150-letnici začetka šolstva na Slapu*, 2006, str. 107–116.
- Belingar, Eda: Vodovod v Danah. *Kronika, časopis za krajevno zgodovino*, 59, 2011, str. 75–90.
- Deželne podpore, *Soča*, št. 46, 23. 4. 1910.
- Dr. Justin: Higijeno v naše domove. *Gospodar*, letnik 3, 1928, št. 9, str. 267.

Fakin, Anton: Kraška vas Škrbina. *Škrbina na Krasu, Berila, Zvezek 4*. Nova Gorica : Goriški muzej, 1975, str. 32–48.

Govor državnega poslanca in odbornika c. kr. kmet. družbe kranjske dr. Poklukarja. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 46, 14. 7. 1888, št. 28, str. 239–240.

Kali (vodnjaki) na Krasu. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 30, 25. 5. 1872, št. 21, str. 164.

Kolera. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 50, 1. 10. 1892, št. 40, str. 326.

Makarovič, Gorazd: *Slovenska ljudska umetnost. Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1981.

Naj bolji kamniti klej ali kit. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 13, 1. 12. 1855, št. 96, str. 381.

Renčelj, Stanislav in Lah, Ljubo: *Kraška hiša in arhitektura Krasa med očarljivostjo in vsakdanom*. Koper : Libris, 2004.

Renčelj, Stanislav: *Kras, kamen in življenje*. Koper : Libris, 2002.

Slovenski kras. *Tedenske slike*, 8. 3. 1916, št. 10, str. 147.

Stopar, Ivan: K problematiki cisterne na gradu Celje. *Varstvo spomenikov*, 24, 1982, str. 5–15.

Šuler, Franc: Apno, ki od vode okameni. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 5, 19. 5. 1847, številka 20, str. 78.

ELEKTRONSKI VIRI

<http://www.kraski-vodovod.si/?stran=zgodovina>.

SUMMARY

Wells in the Karst. Occurrence, methods of construction, shapes

The Karst is a rocky, bleak and waterless landscape characterised by a lack of soil and surface water. The latter, in particular, has always been the cause of great concern among the local population. The first forms of water supply were very primitive.

Purer water, as well as reduced losses thereof, was ensured by enclosed reservoirs, i.e. wells. These consisted of the underground part, enclosed water reservoir or cistern, and the above-ground part, shell or *šap*. The term *štirna* denotes both the well as a whole and its underground reservoir. Wells were dug in natural depressions. People made good use of the space in which such depressions had already been exploited for other purposes. They always dug near their house, in a corner of their courtyard. Some even built a well inside the house.

Pre-World War I cisterns had their interior reinforced with as regularly-shaped stone blocks as possible, whereas the intermediate space and cracks between the blocks were filled with clay. Prior to being discharged into the reservoir, the water was driven through a filter filled with stones that were sometimes mixed with charcoal. Underground water reservoirs had a rectangular or round cross-section. In the former case, the top of the underground cistern was completed with a barrel vault, and in the latter case, with a dome-like structure, thus forming the base for the upper walking surface, which was at places reinforced with stone slabs. If the vault reached above the terrain level, the difference in height was compensated with the landing.

The shells were initially built and had a round cross-sections and the top completed with a stone ring. Shells constructed of worked and carved sto-

nes are of a later date and more sophisticated make. The round shell consisted of several components and had a smooth interior surface. External walls could be smooth, worked into a pear-like shape with a shallow relief ornament or master's name and the year of make on the most visible part, but they could also be made of concrete. The top of the shell was covered by a cast-iron net protecting the water against pollution.

Communal (*komünski*) wells were constructed with state and provincial support of the then Austro-Hungarian authorities at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. Once built, communal wells water served the water needs of entire villages. They satisfied the need for water even long after World War II, until the inhabitants built their own private wells or until waterworks were installed.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 398.332.1(497.43)(091)

Prejeto: 16. 4. 2012

Špela Poles

univ. dipl. prav., Berivka, promocija kulturne dediščine, d. o. o., Goriška c. 13a, SI-3320 Velenje
E-pošta: spela.poles@berivka.si

Ohranjanje šeg in navad na florjanovo v Florjanu in Zavodnjah nad Šoštanjem

IZVLEČEK

V članku so opisane žive šege in navade na florjanovo, kot so se ohranile v podeželskih naseljih šoštanjske okolice, predvsem pobiranje jajc in jajčerija (veselica), pa tudi fantovsko prižiganje blagoslovljenega ognja po domovih v noči na florjanovo. Dokumentirane so vsakoletne šege in navade v Florjanu, kjer so vsaj že v obdobju med svetovnima vojnama domači fantje v temi pešali od hiše do hiše, prepevali in pobirali jajca. Predstavljena je tudi različica šeg v Zavodnjah, kjer mladeniči še vedno obredno prižigajo ogenj po domovih in izdelujejo majhne križce iz šib cvetnonedeljskega snopa proti hudi uri in za rodovitnost polj. Nočno koledovanje na florjanovo v Zavodnjah pomnijo iz obdobja med svetovnima vojnama, od sredine 20. stoletja do danes pa se ni bistveno spremenilo, saj se zvesto prenaša iz roda v rod in predstavlja dragocen primer žive kulturne dediščine.

KLJUČNE BESEDE

florjanovo, pobiranje jajc, nočno koledovanje, prižiganje ognja po domovih, jajčerija, podeželje, Florjan, Zavodnje, Šaleška dolina, 20. stoletje, letne šege in navade, živa dediščina

ABSTRACT

PRESERVATION OF OLD CUSTOMS AND HABITS ON ST. FLORIAN'S DAY AT FLORJAN AND ZAVODNJE NEAR ŠOŠTANJ

The article depicts the customs and habits that are still practiced on St. Florian's Day in the rural areas of the Šalek Valley, most notably collecting eggs and organising an egg feast, as well as boys lighting blessed fire in homes on St. Florian's Day. The author documents annual customs and habits at the village of Florjan, where the local boys have been walking around the village in the dark visiting houses, as well as singing and collecting eggs at least from the interwar period. The author also presents a variant of the customs practiced at the hamlet of Zavodnje, where the boys light ritual fire in the homes and make small crosses from the rods of the Palm Sunday sheaf to guarantee protection against natural disasters and a good harvest. The night carolling on St. Florian's Day at Zavodnje has been in practice since the interwar period, and has not undergone any major change from the mid-20th century to the present day, passing intact from one generation to another and serving as a valuable example of living cultural heritage.

KEY WORDS

St. Florian's Day, collecting eggs, night carolling, lighting fire in homes, egg feast, countryside, Florjan, Zavodnje, Šalek Valley, 20th century, annual customs and habits, living heritage

O sv. Florijanu, Florjanu, florjanovem, florjanjevanju ...

Četrtega maja goduje sv. Florijan, priprošnjik pred povodnjo, požari, sušo, vojsko in za rodovitnost polj. Poleg pregovorov, rekov, šeg, navad ter vsakoletnih dogodkov in prireditvev, povezanih s florjanovim, o svetnikovi priljubljenosti še danes pričajo številne starodavne in sodobne upodobitve, najpogostejše na pročeljih stavb: svetnik v opravi rimskega vojaka iz golide zliva vodo na gorečo hišo pod seboj. Njegov atribut je mlinski kamen kot spomin na mučenje in smrt v reki Aniži v Gornji Avstriji.¹

Sv. Florijan na banderu cerkve sv. Florijana v Florjanu. Svetnik gasi kmetijo, ki jo je zajel požar. Spodaj desno sta upodobljeni florjanski cerkev in kapela (foto Špela Poles).

¹ Florijan (različica imena Florjan) je živel na prehodu iz 3. v 4. stoletje v Gornji Avstriji. Bil je častnik v rimski vojski in kasneje vodja pisarne cesarjevega namestnika v Lavriaku, današnjem Lorchu pri Ennsu. V času Dioklecijanovega preganjanja kristjanov so tam štirideset vernikov zaprli v ječo. Florijan je to izvedel in jim kot kristjan hotel pomagati s skrivno osvoboditvijo. Njegov poskus, da bi se vtihotapil v ječo, je spodletel. Prijeli so ga in odpeljali pred cesarjevega namestnika. Florijan ni hotel žrtvovati bogovom in se odpovedati svoji veri, zato so ga mučili, mu nazadnje okoli vratu privežali mlinski kamen in ga vrgli v Anižo (povzeto po Schaubert, Schindler, *Svetniki*, str. 204, 205). To se je zgodilo 4. maja 304, zato je ta dan izbran za god sv. Florijana. Njegovo zavetništvo se navezuje na smrt v vodi.

Sv. Florijanu je posvečenih veliko oltarjev in cerkva na Slovenskem. Njegovo ime nosi tudi kraj Florjan v zahodnem delu Šaléške doline, pri mestu Šoštanj. V Florjanu je navezanost na sv. Florijana velika, kot je mogoče razbrati iz nekaterih poimenovanj: tu sta (nekdanj romarska) cerkev sv. Florijana in ob njej sv. Florijanu posvečena kapela.² Postavljeni sta vrh visokega, strmega skalnega pomola, pod katerim se komaj izmuzneta potok Florjansčica in ozka cesta po *Šentflorjanskem grabnu*. Florjansčica, ki se je nekdanj imenovala Skornišnica, domačini pa ji rečejo *Šentflorjansca*, razmejuje vas Florjan na levem bregu in Skorno pri Šoštanju na desnem. Pravijo, da je »Skorno votlo«,³ ves Florjan pa »na vodi« in da tam »ob nalivih teče iz vsake mišje luknje«. S temi geografskimi značilnostmi območja je morda povezano krščansko zavetništvo sv. Florijana, ki obvladuje vodo in naj bi prekril starejše vodno božanstvo.⁵

Ker sv. Florijan obvladuje vodo, lahko kroti tudi ogenj. Zapisano je, da so se že v 17. stoletju v Florjan zgrinjale procesije vernikov. Ta božja pot je bila tako pomembna, priljubljena in znamenita, da je bila cerkev vrisana na zemljevid dežele Štajerske. Velika cerkvena opravila so potekala na velikonočno nedeljo in na florjanovo, ko so se tja zgrinjale procesije v priporočilo za varstvo pred ognjem.⁶ Časčenje sv. Florijana kot zavetnika gasilcev je sicer znano šele iz 19. stoletja,⁷ za Florjan pa je izpričano v letu 1922. Takrat se v kroniki velenjskih gasilcev prvič omenja, da se bodo vsi člani gasilskega društva na svetnikov god v uniformah odpeljali do cerkve v Florjan pri Šoštanju k slovesni maši v čast sv. Florijanu, nato pa k tamkajšnji slovesnosti in na veselico.⁸

V Florjanu je bil sv. Florijan priprošnjik pred »tukajšnjim« ognjem in pred ognjem v pekl. V listini za velikim oltarjem florjanske cerkve je pesnitev, kjer je v zadnji kitici zapisano:⁹

² Podružnična cerkev sv. Florijana stoji na ruševinah gradu Kacenštajn in je znana po poslikanem ravnem lesenem stropu, gotski skulpturi Matere božje z mrtvim sinom (pietà) ter poznogotskem kelihi. Kapela sv. Florijana naj bi nekdanj pripadala tamkajšnjemu gradu in stoji na mestu stare. Več o tem Poles in drugi, *Sakralna dediščina*, str. 398–421.

³ Naselje leži na zakraseli planoti.

⁴ Prim. Janežič, Poles, *Čez grajsko planino*, nepaginirano. Na to kaže tudi ohranjeno ledinsko ime *Konjska mlaka* za odsek nekdanje poti blizu florjanske cerkve. To območje naj bi bilo včasih tako močvirnato, da so konji v mastni in lepljivi zemlji nenehno izgubljali podkve. Prav tam, nepaginirano.

⁵ Tako Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 288.

⁶ Poles in drugi, *Sakralna dediščina*, str. 402.

⁷ *Slovenski etnološki leksikon*, geslo sv. Florjan, str. 590.

⁸ <http://pgdvelenje.si/drutvo-med-obema-svetovnimaj-vojnama> (8. 4. 2012).

⁹ *Listina V spomin zidanja te cerkve*. Za oltarjem cerkve sv. Florijana, Florjan.

*Še več pa pred ognjem peklenskim nas
brani, oh, lepo te prosimo stoj nam
na strani. Kedar bomo jemali od sveta
slovo, oh, sprejmi sv. Florjan duše v nebo.*

V Florjanu je imel včasih sv. Florijan tudi vlogo zavetnika, priprošnjika pred vojsko. Iz zapisa o nastanku cerkve za velikim oltarjem je razvidno, da se je v času turških pustošenj v teh krajih menda k njemu po pomoč zatekalo vse več ljudi in ga v stiski prosilo, naj jih varuje pred jeznimi Turki, ki naj bi mučili, zaslužnjevali in pobijali ljudi ter požigali domove. Verniki naj bi sklenili postaviti novo cerkev, a je poklicani izvedenec menda temu nasprotoval. »Toda konjsko kopito je razbilo skalovje na dvoje. Izvedenec je končno priznal, da je ta prostor za zidanje cerkve že namenjen po višji moči.«¹⁰ Za oltarjem je še zapisano, da so proti koncu 17. stoletja verniki na florjanovo sem prihajali v petih do sedmih procesijah: »A ta gorečnost je leta 1850 popolnoma ugasnila.«¹¹

V Florjanu vsako leto, menda še iz obdobja med svetovnima vojnama,¹² god cerkvenega in krajevnega zavetnika obhajajo tudi s koledovanjem vaških mladeničev. V njihovi počastitvi svetnika so ohranjene le še sledi starodavnih dejanj, povezanih z vodo, ognjem in rodovitnostjo.

Koledovanje in druge šege ter navade na florjanovo so ohranili tudi v Zavodnjah, Florjanu bližnjem hribovskemu naselju na severozahodu Šaleške doline. V Zavodnjah se šega fantovskega koledovanja prepleta z obredom prižiganja blagoslovljenega ognja po domovih in izdelovanjem križcev iz šib blagoslovljenih snopov. V tem se kaže čaščenji sv. Florijana kot priprošnjika proti požarom, hudi uri in za rodovitnost polj.

Florjanovo v Florjanu¹³

Tretjega maja, na večer pred godom cerkvenega patrona, se v Florjanu zberejo *šenflorjanski pobi*, florjanski fantje. Zадnja leta se zaradi šolskih ali službenih obveznosti raje zberejo v petek ali na soboto pred Florijanovo nedeljo, ko so prosti in imajo čas. Včasih so morali biti stari vsaj osemnajst let oziroma biti polnoletni, danes sprejmejo medse že petnajstletnike, ki so končali osnovno šolo. Vsi fantje so samski. Če so bili včasih v skupini »šibki« pevci, so to pravilo po potrebi prekršili in s seboj vzeli že poročenega, ki je znal dobro peti (in se dobro skrivati, ker ga nihče ni smel videti).¹⁴ V zadnjem času lahko manjkajo tudi samski fantje, ki imajo druge obveznosti in ne utegnejo na obhod.

V družini je bilo včasih do deset fantov, danes jih je okrog dvajset, odvisno od generacije. Vodi jih najstarejši in najbolj izkušen, ki je že sodeloval pri prejšnjih obhodih. Ta ob postankih na poti običajno najbolj priganja. Fantje, ki so zadnjikrat zraven (ker se bodo oženili), v Florjanu na prsih nosijo *pušlc* ali rdeč nagelj. Novinci pa vso pot nosijo *korpc*, košaro z jajci. Fantovska oprava danes ni posebno slavnostna ali urejena, ampak prilagojena neugodnim vremenskim razmeram ter hoji po bližnjicah in nemalokrat razmočenem, blatnem in neravnem terenu.¹⁵

Da gospodinje ne bi pozabile pripraviti jajc, fantje nekaj dni prej zvečer skrivaj opravijo prvi obhod z motorjem in za vrata sleherne hiše, na kljuko, pod predpražnik ali v poštni predalčnik zataknejo letake, naslovljene na gospodinje, matere in dekleta. Nanje zapišejo, kdaj bodo koledovali, in vašcanke povabijo, naj jim pripravijo jajca in *toukec*, domači jabolčnik. Takšna obvestila v časih, ko so brez izjeme koledovali na predvečer florjanovega, niso bila potrebna.

Splošno veljavna zapoved velevala, da je treba v vsakem vremenu obhoditi skoraj vse hiše po ustaljenem vrstnem redu, ki se z gradnjo novih hiš, nastankom naselja Pohrastnik in opuščanjem ali podiranjem starih stavb nekoliko spreminja. Danes se fantje dobijo pri domu krajanov, včasih so se zbrali pri cerkvi.¹⁶ Če jih je dovolj, se razdelijo v dve skupini in ob mraku krenejo na pot. Včasih je veljalo,

¹⁰ *Listina V spomin zidanja te cerkve*. Za oltarjem cerkve sv. Florijana, Florjan. Po ljudski razlagi so morali mesto za zidavo cerkve potrditi z Dunaja, zato je v Florjanu pripotoval cesarski sel, da bi določil, kje naj jo gradijo: »Prijezdil je na belem konju, ki je naenkrat obstal, trikrat zarezgetal in trikrat s kopitom po zemlji zakopal, da so se iskre kresale od bele skale.« S tem je konj potrdil kraj za gradnjo cerkve: ne v dolini in ne na vrhu hriba, ampak na strmi skali nad potočkom, na razvalinah srednjeveškega gradu Kacenštajn. Tam so cerkev res zgradili in tam stoji še danes. Škarpa pod cerkvijo naj bi bila del grajskega obzidja. Povzeto po Janežič, Poles, *Čez Grajsko planino*, nepaginirano.

¹¹ *Listina V spomin zidanja te cerkve*. Za oltarjem cerkve sv. Florijana, Florjan.

¹² Pogovor z Alojzom Mežnarjem (aprila 2005) in Silvom Mežnarjem (aprila 2012). Ohranjen je tudi zapis učitelja Frana Mlinška (narodno blago je zbiral v letih 1930 do 1955), ki se nanaša na okolico Velenja, kjer je »še običaj, da na večer pred sv. Florjanom fantje pobirajo jajca, ki pa jih ženske skrijejo tako, da jih je težko najti«. Hudales, Stropnik, *Mlinškovo berilo*, str. 72.

¹³ Opis splošnih značilnosti in izvajanja šeg je pripravljen na podlagi terenskih zapiskov in zvočnih posnetkov pogovorov s Francem in Borisom Golavškom ter Silvom in Alojzom Mežnarjem aprila 2005, aprila 2006 in aprila 2012 (avtoričin zasebni arhiv). S posebno opombo so označene izjave, ki pripadajo enemu ali dvema pripovedovalcema. Kratek opis koledovanja tudi v Janežič, *Preljubi svet Florjan*, str. 30.

¹⁴ Pred drugo svetovno vojno je menda veljalo, da so bili v Zgornjem Florjanu *oštarije* (gostilne), male kmetije in dobri pevci, v Spodnjem Florjanu pa *pavri* (veliki kmetije) in slabi pevci (Silvo Mežnar aprila 2012).

¹⁵ Danes ni več mnogih poti med kmetijami, po katerih so hodili še pred štiridesetimi leti.

¹⁶ Tu se Florjan deli na *Zgornji* in *Spodnji* Florjan.

ŽENE, MATERE, DEKLETA

Na sv. Florjana zvečer
se fantje v Florjanu zbero,
veselo pesem zapojejo,
in v širni svet gredo.

Še sv. Florjan to vas časti,
ob godu ženske vkup pokliče,
jim jajčka skrit po hiši veli
in dar pripraviti za fante.

Pa deklic mati ne poskrite,
naj v kamri čakajo ves dan,
ob vrisku duri brž odprite,
po jajčka pride sv. Florjan.

Okrog bomo hodili v **PETEK** zvečer.
V naprej se Vam zahvaljujemo za dar. Naj vas Sv. Florjan varuje pred ognjem, kokoši pa vam
naj nesejo debela jajca.

FLORJANSKI FANTJE

Eno od treh obvestil, s katerimi florjanski fantje kolobarijo v zadnjih letih. S takšnimi letaki, ki jih razvozijo v tednu pred pobiranjem po hišah, vaščanke povabijo, naj jim na dan koledovanja pripravijo darove.

Preljubi svet' Florjan

Florjan, ljudska

Veselo

glas

Pre - lju - bi svet' Flor - jan, de - kle - te jaj - ce sam, če da - ste vsak po

6

glas

tri, več pi - šče - t se 'zva - li. Hoj - la draj - la ri - ja drom, hoj - la

10

glas

draj - la ri - ja drom, hoj - la draj - la ri - ja drom, če

13

glas

da - ste vsak po tri, več pi - šče - t se 'zva - li.

Notni zapis florjanove kolednice v Florjanu. Po tonskem zapisu Borisa Golavška notiral Ciril Skebe (aprila 2012).

da so eni obhodili Zgornji Florjan, drugi Spodnji Florjan. Danes je potek poti nekoliko drugačen. Skupini se okrog polnoči ponovno združita pri kmetu *Frolhu*, od tam pa končni del poti opravita skupaj.

Še danes pomnijo, da se lahko jajca pobirajo le ponoči. Včasih je veljalo, da si po poti niso smeli svetiti. Pobiranje se je moralo nujno končati pred svitom, vendar danes to pravilo prekršijo: obhod se

zavleče do poldneva oziroma do nedeljske svete maše, ker je hiš v Florjanu mnogo več kot nekdaj.¹⁷

Da so lepše peli, so pevci nekdaj med pobiranjem spili po deset surovih jajc. Nekateri so jih pogoltnili kar z luščinami vred. Pri vsaki hiši so

¹⁷ V novem zaselku Pohrastnik koledniki obiščejo le nekatere hiše. Pred štiridesetimi leti je bilo v Florjanu nekaj manj kot sto hišnih števil, danes jih je več kot 250.

zapeli vsaj dve pesmi, danes pa samo še eno. Ob koncu vedno na ves glas *zajuckajo* (zavriskajo), da marsikoga prebudijo, in kikirikajo. Zato so na koncu poti že čisto *brez štime*, brez glasu. Od nekdanj pojejo ljudske ali ponarodele pesmi. Včasih so se vnaprej dogovorili, katero pesem bodo zapeli pri kateri hiši. Dekletu, ki se bo omožilo, v Florjanu namenijo posebno pesem, Slomškovo ponarodelo *En hribček bom kupil*. Skoraj pri vsaki drugi hiši pa zapojejo:

*Preljubi svet' Florjan,
dekle, jajce sam!
Če daste vsak po tri,
več piščet se 'zvali.*

Pri nekaterih hišah, kamor prispejo zgodaj zvečer, so domači še budni in jih čakajo. Pozno ponoči in proti jutru pa običajno ljudje že spijo. Če se ob prihodu prebudijo in prižgejo luč, pomeni, da so fantje povabljeni v hišo, sicer pa le vzamejo jajca in pijačo s praga ali z okna, ki je najbližje hišnemu vhodu, zapojejo, zavriskajo in nadaljujejo pot. Pri petih, šestih večjih kmetijah fante čaka malica, za katero se vnaprej dogovorijo. Spijejo še pijačo in se hitro odpravijo dalje: *Taglavni* je navadno rekel: »Pobi, daj pa gremo!«

Včasih je veljalo strogo pravilo, da se v sosednjo vas ni smelo. »*Bob var, da bi šli na skornsko stran! Lehk je pršlo do špitira, če bi se srečali fanti iz Skornega in Florjana.*« Danes kljub temu obhodijo del Skornega (ob Florjanščici), del Lepe Njive in ravninski del Belih Vod, kjer mejijo na Florjan.

Pri vsaki hiši so morali domači pripraviti liho število surovih in nepobarvanih kokošjih jajc: »*Ni jih smelo bit na pare.*« Ker enega jajca ni dal nihče, manj kot treh pa tudi ne, je bilo jajc vsaj pet, navadno devet, ponekod pa tudi čez trideset. Če je bilo na mizi v *slámcah*, pleterju, sodo število jajc, jih fantje niso smeli vzeti, dokler niso našli manjkajočega. To je bilo premišljeno skrito nekje v hiši ali njeni okolici. Lahko je bilo kjerkoli: v moki, sladkorju, pepelu, krušni peči, štedilniku ali celo v čevlju na nogi. Če je bilo v dimniku, je bilo jajce prav tako črno kot njegov najditelj. Skrili so ga tudi v žleb, med ciprese ali v olup izvotljene pomaranče. Danes jajce skrijejo le še pri eni ali dveh hišah.

Šele ko fantje skrito jajce najdejo, lahko vzamejo tudi tista z mize. Sramota bi bila, če manjkajočega jajca ne bi našli, zato pretaknejo prav vse. Domači navadno namignejo, kje iskati (npr. v kuhinji ali zunaj hiše). Fante usmerjajo z »vroče«, če iščejo v pravi smeri, in s »hladno«, če se preveč oddaljijo od skrivališča. Iskanje lahko traja tudi več kot pol ure. Domači se ob tem neizmerno zabavajo, naslednje leto pa kljub temu jajca ne skrijejo več, ker fantje vse pretaknejo in za seboj pustijo velik nered.

Včasih pri kakšni hiši niso pripravili jajc. Če

fantje tam več let zapored niso dobili ničesar, niso več prišli. Kmetu v Spodnjem Florjanu, ki ni dal jajc, so njegovo *kripo* (velik koš za listje, tudi *lísnik*) obesili na vrh lipe. Drugemu kmetu, ki prav tako ni pripravil jajc, so fantje razstavili voz in dele razobesili v krošnjo.

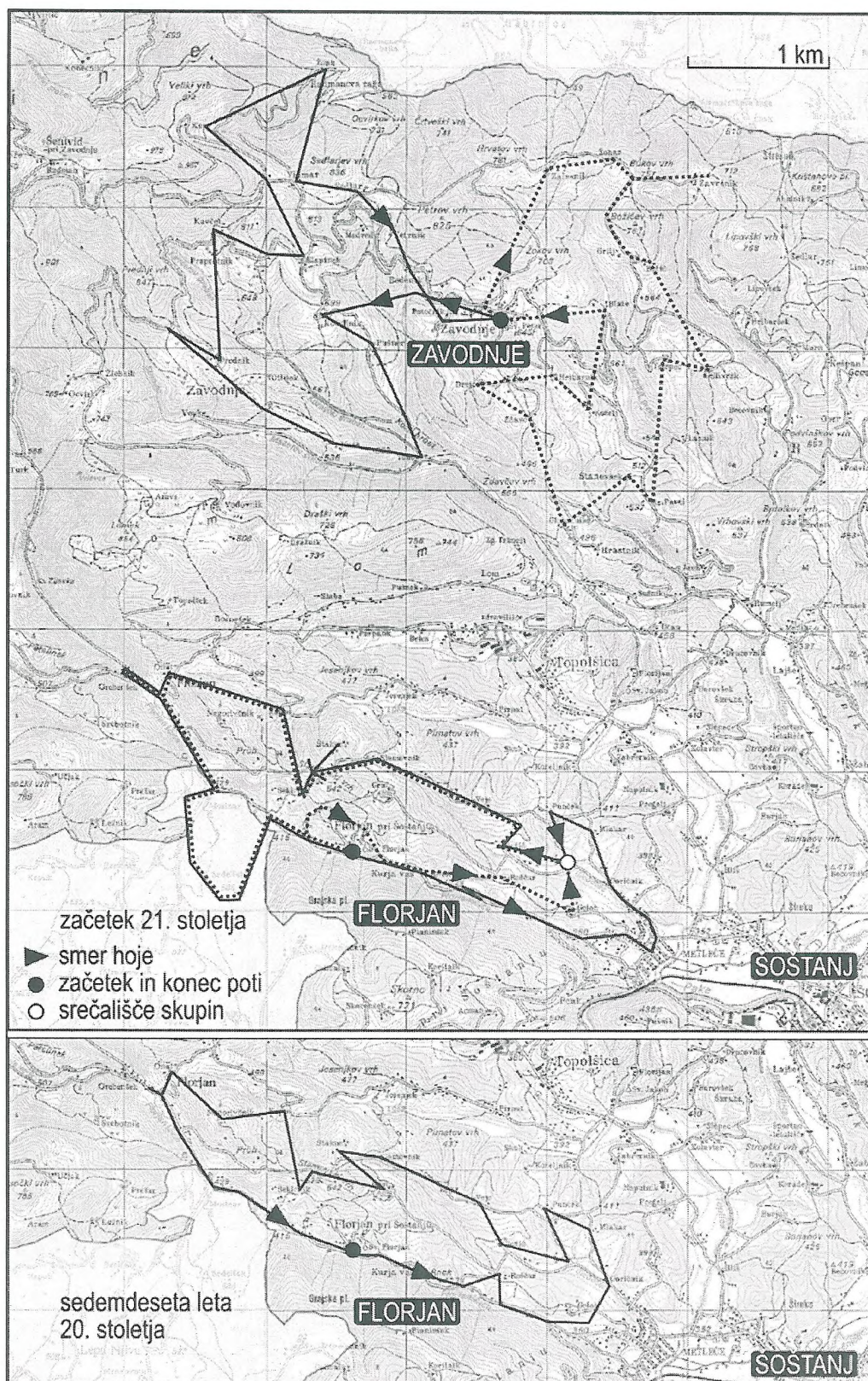
Pobiranje jajc se v Florjanu konča pri kmetu Mežnarju pod florjansko cerkvijo. Tako je že od nekdanj. Tam fantom za obredni zajtrk pripravijo *jajce na žganke*, to so *šprudlana*, umešana jajca, pečena na ocvirkih v veliki *kastroli*. Potem sledi sveta maša, ki se je danes skoraj nihče od fantov ne udeleži, ampak izčrpani poležejo po trati pred cerkvijo in zadremajo. Obhod s postanki namreč traja štirinajst ur, spijejo veliko alkohola in marsikdo omaga. Obiščejo okrog 150 hiš. Zberejo od 1500 do 2000 jajc (vseh ne nosijo, pustijo jih pri določenih kmetijah), do 400 jih hranijo za jajčerijo, ostala prodajo gostilničarjem.

Jajčarija ali *jajčerija*¹⁸ pravijo veselici ali gostiji, ki jo fantje priredijo kasneje. Posebej poudarijo: »*Jajčerija se ne reče pobiranju jajc!*« Včasih so jo nestrpno pričakovali in jo pripravili že prvo ali drugo soboto po pobiranju. Domačinom je pomenila eno redkih priložnosti za druženje. Priredili so jo pri kmetu, ki je odstopil prostor v hiši, ali v *farofu* pri cerkvi, ki so ga že pred leti obnovili, med drugim tudi z izkupičkom od jajčerije. Zadnja leta veseljačijo v ali pri domu krajanov. Tja se vabi ob pobiranju jajc, na letakih in s plakati. Povabljeni so vsi, ne samo tisti, ki so dali jajca. Kraj je bolj povezan z mestom, kot je bil nekdanj. In ker jajca lahko počakajo na hladnem do druge polovice maja, ko ljudje dobijo mesečno plačo, tudi jajčerijo priredijo šele proti koncu meseca.

V navadi je, da fantje sami poskrbijo, da je na jajčeriji (ki je javna in uradno prijavljena prireditel) vse tako, kot mora biti. Dogovorijo se za pripravo hrane in na veselici tudi strežejo. Zvečer se zbere staro in mlado in veseljačijo pozno v noč. Ponujajo trdo kuhana jajca, *šnite* (ocvrte, v stepena jajca pomočene rezine belega kruha) in zeleno solato z jajci. Včasih komu za šalo med kuhana podtaknejo surovo jajce ali *záptnik* – jajce, ki ga kokoš ni do konca zvalila. Jabolčnik je danes nadomestilo vino. »*Pa muzika more bit!*« Z denarjem, ki ga zberejo na prireditvi, si fantje poleti plačajo kampiranje čez vikend na Smrekovcu.

Pobiranje jajc je bilo včasih tudi priložnost za spoznavanje deklet. Med hojo od hiše do hiše so se fantje pogovarjali, »*kake dekle so ble pri prejšni hiši, kake so pri nasledni.*« Kakšen fant se je pri hiši mudil

¹⁸ V komentarju Mlinškovega zapisa, ki navaja ohranjenost šege po okoliških vaseh na Šaleškem, je pojasnjena drugačna vsebina izraza »jajčarija«: obsega koledovanje fantov in gostijo, ki se prav tako imenuje *jajčarija*, tudi *šnitarija* (Hudales, Stropnik, *Mlinškovo berilo*, str. 72).

Shematski prikaz poteka in smeri vnaprej določenih in ustaljenih poti, ki jih ena ali dve skupini v enem kraju prehodita v noči na florjanovo. Označen je potek poti v Zavodnjah (zgoraj) in Florjanu (na sredini) v zadnjem času ter pot v Florjanu v sedemdesetih letih 20. stoletja (spodaj). Podlaga: PISO, Državne topografske karte in načrt (vir: geoprostor.net).

še, ko so ostali odšli: »*Kdor je bolj pameten bil, se je šel z dekletom pečat, ne pa jajce iskat.*« Pri pobiranju jajc sta se pred petinštiridesetimi leti spoznala tudi zakonca Golavšek. Potem je on hodil k njej na *Grmov vrh* sedet na štor in igrat kitaro. In kasneje sta se poročila.

Ker je sv. Florijan v Florjanu cerkveni zavetnik, Florijanovo nedeljo obhajajo kot lepo nedeljo. Sredi 20. stoletja so dekleta skrbno krasila cerkev s kitami iz zimzelena, na katere so bila nanizana izpihana jajca različnih barv. Danes cerkev krasijo z bršljanom. V njej na florjanovo obhajajo tradicionalno gasilsko sveto mašo, na kateri se zberejo domači in okoliški gasilci, končajo pa jo z gasilsko (popoldansko) veselico.

Florjanjevanje v Zavodnjah¹⁹

V Zavodnjah za florjanovo ohranjajo večino posebnosti šeg in navad iz prvih desetletij prejšnjega stoletja – tako pojasnjujejo najstarejši domačini²⁰ in pripomnijo, da je bilo po pripovedovanju njihovih prednikov tako tudi dosti prej. Fantovske obhode so opustili med drugo svetovno vojno, kasneje pa menda le še enkrat.²¹

Tudi v Zavodnjah se zberejo samo domači samski fantje. Pravijo jim zavodenjski *jajčniki* ali *jajčevci*. Tako kot v Florjanu so tudi ti morali biti včasih polnoletni (in godni za možitev), danes pa se jim pridružijo že petnajstletniki, ki so končali obvezno šolanje. Še pred nekaj desetletji je veljalo, da so morali zraven tudi vsi neporočeni, zato so jih nekateri šteli že čez štirideset.²²

¹⁹ Opis splošno znanih značilnosti in izvajanja šege je pripravljen na podlagi avtoričine udeležbe florjanjevanja maja 2006 ter terenskih zapiskov in zvočnih posnetkov pogovorov z Anico, Danijelom in Katarino Juvan, p. d. Zohar (aprila 2012), s Francem Juvanom (aprila 2012), Markom Kodrunom (avgusta 2006), Ano in Francem Meža (aprila 2006), Darkom Stropnikom (aprila 2006) ter Bernardom, Boštjanom, Marijo in Zofijo Rogelšek (aprila 2006). Gradivo s terena je v avtoričinem zasebnem arhivu. S posebno opombo so označene izjave enega ali dveh pripovedovalcev. Kratke opis koledovanja tudi v Janežič, *Kolkr je pobov*, str. 30.

²⁰ Pogovor z Marijo Rogelšek (aprila 2006) in Katarino Juvan (aprila 2012).

²¹ V Zavodnjah so menda v zadnjih šestdesetih letih samo enkrat ostali brez jajčerijske. Tako Krajnc, *Jajčarija nikoli ni izumrla*, str. 19. – Danijel Juvan (aprila 2012) je povedal, da so se pred nekaj leti za florjanovo v Zavodnjah zbrali le štirje fantje. Takrat so se morali voziti po vasi, da so lahko obredili vse hiše. Zamera domačinov bi bila velika, če ne bi prišli. Katarina Juvan (aprila 2012) se spominja, da so pred približno tremi desetletji fantje na jajčerijski jezi razglasili, da ne bodo več koledovali, ker jih je skupina poročenih mož prehitela in jim pri nekaterih hišah pobrala jajca. Domačini so se odločno uprli: »*To pa ne smete. Ka si bojo o vas misli bodoči rodi?*« Prihodnje leto so zato kljub temu koledovali.

²² Domačini se spominjajo *Slopskega Pepija*, rojenega v tridesetih letih 20. stoletja, ki je veljal za »zaščitni znak« v Zavodnjah in je v sedemdesetih letih še vedno s fanti hodil okrog. Brat je prevzel kmetijo pri Slopsneku, on pa tam ni imel obstanka in je hodil po vasi, včasih prenočil pri eni,

Včasih so koledovali v noči na florjanovo, danes se dogovorijo za petek ali soboto pred Florijanovo nedeljo. Dan pred pobiranjem jajc po vasi še po svetlem raznosijo oziroma razvozijo letake in jih dajo osebno v roke gospodinjam. S tem jih obvestijo, kdaj bodo hodili po hišah, in povabijo, naj zanje pripravijo jajca.

Na dogovorjeni dan se fantje ob mraku zberejo v *Vesi*, kot pravijo središču Zavodenj.²³ Tu se kraj deli na *Zgornjo* in *Spodnjo Zavodnjo*. Razdelijo se v dve skupini, ki določita vsaka svojega *taglavnega*, vodjo, ki je običajno najstarejši fant. Poznati mora ustaljeno pot od hiše do hiše. Skrbi, da ostali fantje delajo lepe križce, ubrano pojejo in ne pijejo preveč. Ko odhajajo, se vodja pri vsaki hiši lepo zahvali in povabi na jajčerijsko, čeprav je to bila včasih zadovoljitev *kurjača*.²⁴

V vsaki skupini je običajno do deset fantov. Ena skupina se odpravi v zgornji del Zavodenj z več kot štiridesetimi hišami (fantje pešajo, del poti po Šentvidu se peljejo s traktorjem). Druga skupina mora v spodnjem delu obhoditi okrog petdeset hiš, pretežno po gozdnih poteh: »*Treba je obrati vse hiše, ne glede na vreme.*« V začetku pot vsake skupine vodi po gozdu, kjer se obvezno upevajo (*spodnji jajčevci* v *Zalesnikovem grabnu*, *zgornji* pa v *Koželskem grabnu*). Nekdaj je pot potekala v nasprotni smeri.²⁵ Svetijo si z baterijami. Prihod k hiši najavijo s petjem ob spremljavi harmonike.

Značilno za Zavodnje je, da fantje od najmlajšega do najstarejšega nosijo klobuke. Če so pri hiši neporočena dekleta, ta naredijo *pušle*, zato fantje najprej planejo k mizi in si šopke z bucikami pripnejo na klobuke. Na začetku poti so klobuki »goli«, na koncu pa povsem prekriti s pomladnim cvetjem. Fantje ob koncu obhoda primerjajo, kdo ima najlepše ozaljšan klobuk: »*Ta je najbolj fejš.*«

Pri vsaki hiši fante na mizi čaka krožnik s surovimi, nepobarvanimi kokošnjimi jajci, ki jih ne sme biti na *pare*, ampak liho število. Jajca s krožnika prelajajo v košaro in jih štejejo. Če je število jajc sodo in je pri hiši dekle, ki bi se lahko omožilo, fantje ugotovijo: »*Ohcet bo!*« Sodo število jajc namreč pomeni, da se bo dekle tisto leto poročilo. Pred drugo svetovno vojno so običajno fante pričakala

drugič pri drugi kmetiji in se večkrat pridružil kolednikom.
²³ Vesi so nekaj rekli *Sejmište*. Čeprav se naselju uradno reče *Zavodnje*, mu domačini pravijo *Zavodna*, mestnik ednine v *Zavodni*. Prebivalci so uradno Zavodenjčani, pogovorno *Zavonci*. V središču vasi je cerkev, posvečena sv. Petru. Za njo je hrib Šamberk z grajskimi ruševinami, na nasprotni strani pa Petrov vrh, ki mu pravijo tudi *Petrov kancl* (prižnica), od koder so včasih na lepo nedeljo bobneli možnarji, kar se je slišalo daleč naokoli.

²⁴ Pogovor z Anico in Katarino Juvan (aprila 2012). Starejši domačini še vedno pričakujejo zahvalo kurjača za pripravljene darove.

²⁵ Pripovedovala Katarina Juvan (aprila 2012).

Družina florjanovih kolednikov v Zavodnjah v sedemdesetih letih 20. stoletja z jajci, ki so jih zbrali na obhodu po vasi (foto v lasti Marije Rogelšek).

Utrinek s florjanjevanja v Zavodnjah v osemdesetih letih 20. stoletja (foto v lasti Ane Meža).

samo tri jajca.²⁶ Danes je poleg njih na mizi vse pogostejše tudi denar: »Damo kako jajco pa kakega jurja.«²⁷

²⁶ Pripovedovala Katarina Juvan (april 2012).

²⁷ Tisočak. Na bankovcu za tisoč dinarjev je bil v Kraljevini SHS upodobljen sv. Jurij (Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, str. 244). Poimenovanje »jur« od takrat pogovorno pomeni

Včasih, toda redko, so fantom jajca skrili. V primerjavi z navado v Florjanu, kjer so fantje morali poiskati manjkajoče jajce, so jim v Zavodnjah skrili vsa. Fantje so se na vso moč trudili, da so jih našli, sicer so osramočeni ostali brez njih. Le redko se je

tisoč denarnih enot in se v besedilu nanaša na tolar, valuto pred uvedbo evra.

pri najrevnejših vaščanih zgodilo, da jajc ni bilo ne na mizi ne skritih. Takrat so fantje rekli, da imajo »breje kure«.²⁸

Vsak fant se na obhod odpravi z nožičem v žepu. Poleg krožnika z jajci so na mizi šibe iz blagoslovljenega cvetnonedeljskega snopa.²⁹ Fantje posedejo za mizo in z nožiči iz šib naredijo vsak svoj križec. Kolikor je fantov, toliko mora biti križcev. Le *muzikanterju* ni treba delat križcev. Križec, ki ga izdela *taglavni*, ima toliko zarez, kolikor je fantov v skupini.³⁰ Zareze so na obeh šibkah. To pravilo velja že od nekdaj. Križce položijo na krožnik, ko z njega poberejo jajca.

Križec bi moral vsak fant, potem ko ga naredi, vreči na tla – in ta se ne bi smel razleteti. Zato jih delajo tako, da v pokončno, daljšo prečko vrežejo ozek žleb po širini in vanj na tesno vstavijo po dolgem prepolovljeno ležečo, krajšo prečko. Drugi (nepravi) način izdelave križca je s cepljenjem daljše prečke po dolgem, do približno tretjine.³¹ V zarezo se vstavi prečna šiba. Vendar se takšni križci razletijo, ko se les razsuši.³² V Zavodnjah pravijo, da je zato pri izdelovanju križcev pomembno, kako je narejen snop: »Če snop ogoliš, se les do florjanovega posuši in postane pretrd za delanje križcev.«³³ To je najbrž eden od razlogov, zakaj delajo snope v Zavodnjah na »koroški« način: v sveženj povežejo ozelenjene enoletne šibe, medtem ko v nekaterih okoliških krajih za poveze popolnoma ogoljenega in na obeh koncih ravno odrezanega svežnja šib zatikajo vejice zelenja.³⁴

Križce domači kasneje nesejo na vrt, zataknejo po enega v vogal sleherne njive za dobro letino ali z njimi podimijo proti hudi uri. Z njimi podkurijo tudi v peči oziroma štedilniku.

Že od nekdaj je navada, da vsako leto po en križec pribijejo na podboj hiše ali kašče. Število križcev naj bi pomenilo število let *birta*, gospodarja, pri hiši, po drugi razlagi pa starost stavbe. V vsakem primeru izdelani križci pomenijo blagoslov.

Ko fantje naredijo križce, tisti, ki je določen za kurjača, zakuri v peči ali štedilniku z ostanki šib. S tem naj bi bila hiša ali domačija vse leto obvarovana pred požarom. Nekdaj je bila navada še, da so fante po opravi vseh obrednih dejanj pogostili z domačim kruhom in moštom (nekaterim so vanj na skrivaj primešali žganje). Danes pijejo vino in pivo. Da lahko zdržijo vso noč, se vnaprej dogovorijo, da jim pri nekaterih kmetijah pripravijo malico – narezek. Fantje morajo spiti in pojediti vse, sicer je zamera lahko velika. Prav tako se spodobi, da se lepo zahvalijo.

Ko fantje naredijo križce, zakurijo v ognjišču, pojejo in spišejo, kar je na mizi, se postavijo v krog, pogledajo na uro in brez spremljave harmonike zapojejo (uro v besedilu vedno prilagodijo):

*Ur'ca polnoč je odbila,
dan Gospodov oznanila,
varuj ognja, svet' Florjan,
varuj ognja tudi vam.
Varuj ognja, svet' Florjan,
oj, varuj ognja tudi vam.*³⁵

Na koncu privzdignejo klobuke, *zajuckajo* (zavri-skajo) in se odpravijo dalje. Vedno težje *cejne*, košare z jajci, in kovček s harmoniko morajo nositi novinci, *tamlajši*, ki prvič sodelujejo pri pobiranju jajc. Pri tem se tudi izmenjujejo.

Včasih so morali v eni noči, najkasneje do svita, obiskati vse hiše. Danes končajo šele opoldne, s koledovanjem pri hišah v Vesi. Tisti, ki ne omagajo, si ob koncu obhoda privoščijo pečena jajca, ki jih pripravijo v eni od vaških gostiln. Nato se fantje mirno odpravijo domov, včasih pa so se razšli po obveznem pretepu (stepli so se »spodnji« in »zgornji« pobiralci jajc).

Zberejo v povprečju po tisoč jajc, večino jih prodajo po okoliških gostilnah in trgovinah. Z izkupičkom nakupijo klobase in pijačo za jajčerijo konec maja. Na mizah so trdo kuhana jajca, narezki, kruh in nekaj litrov pijače (šnit ne pečejo, niti ne pripravijo solate). Jajc se najejo do siteda.

Včasih so jajčeriji rekli tudi *jajčeva pijača*, kar je pomenilo, da so na pijačo in gostijo z jajci vabili samo tiste, ki so darovali jajca.³⁶ Jajčerijo so nekdanje priredili vsako leto pri drugem kmetu v hiši,³⁷ kjer se je lahko zabavalo in plesalo tudi po petdeset ljudi. Danes so vsi domačini vabljeni v na novo zgrajen dom kranjancov.

²⁸ Pripovedoval Franc Meža (aprila 2006).

²⁹ Cvetnonedeljski butari v zahodnem delu Šaleške doline rečejo snop (prim. Poles, Ob petkih mora bit snop naret, str. 30). Poimenovanje *vejnik* za snop danes ni (več) ohranjeno. Prim. Hudales, *Ljudska kultura*, str. 111.

³⁰ V bližnjem naselju Bele Vode ne glede na število fantov naredijo le tri ali štiri križce, v katere vrežejo toliko zarez, kolikor jajc so dobili pri hiši. Prim. Poles, Ob petkih mora bit snop naret, str. 31.

³¹ Oba načina rezljanja križcev sta opisala Darko Stropnik (maja 2006) in Franc Šteharnek (marca 2011), ki je križca na oba načina tudi izdelal.

³² Tako pojasnjujeta Danijel Juvan (aprila 2012) in Darko Stropnik (maja 2006).

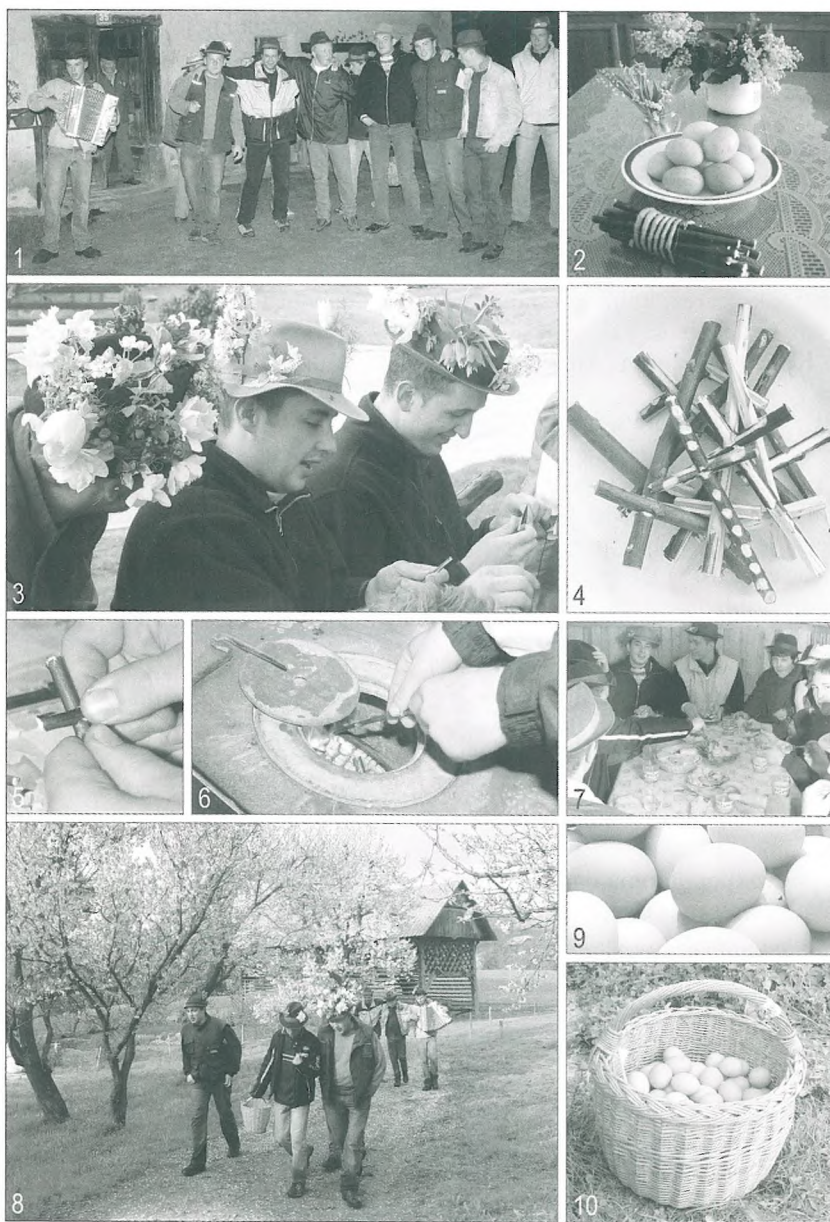
³³ Pogovor z Danijelom Juvanom (aprila 2012).

³⁴ Poles, Ob petkih mora bit snop naret, str. 30–31. Enako delajo snope tudi v Belih Vodah, kjer koledniki iz šib prav tako izdelujejo križce. Oba kraja mejita na Koroško in sta bila od nekdaj gospodarsko bolj vezana nanjo kot na Šaleško dolino. V Zavodnjah še pomnijo, da je moral po drugi svetovni vojni vsak otrok s cvetnonedeljskim snopom ob prihodu iz cerkve trikrat teči okrog hiše v vse manjših krogih, takoj zatem pa nakrmiti kokoši (tako Katarina Mežnar in Franc Juvan aprila 2012). Potem so snop obesili v krošnjo s priprošnjo (kot je še danes navada na podeželju v zahodnem delu Šaleške doline), da bi drevesa dobro obrodila. Šele po nekaj dneh so snop sneli in ga spravili na podstrešje.

³⁵ Ponekod se namesto *vam* uporablja različica *vas*.

³⁶ Pripovedoval Danijel Juvan (aprila 2012).

³⁷ Osrednji del stare kmečke hiše.

Nočno koledovanje v Zavodnjah maja 2006 (foto Špela Janežič).

1 – Nočno koledovanje družine vaških fantov. Prihod k hiši najavijo s pesmijo ob spremljavi harmonike. Ob slovesu še enkrat zapojejo, brez instrumentalne podlage, in za konec zavriskajo.

2 – Gospodinja za kolednike na mizo pripravi jajca in sveženj šib iz blagoslovljenega cvetnonedeljskega snopa. Miza je ozaljšana s pomladnim cvetjem.

3, 5 – Fantje posedejo za mizo in z nožiči iz žegnanih šib naredijo vsak svoj križec. Če so pri hiši neporočena dekleta, pripravijo šopke, ki si jih fantje pripnejo na klobuk. Na začetku »goli« klobuki se ob koncu obhoda šibijo pod majskim cvetjem.

4 – Kolikor je fantov, toliko križcev mora biti na krožniku, s katerega so pobrali jajca. »Taglavni« v svoj križec naredi toliko zarezo, kolikor je fantov, ki pridejo k hiši.

6 – Fant, določen za kurjača, zakuri z ostanki šib v štedilniku in se zahvali domačim za darove.

7 – Pri nekaterih hišah fante pogostijo z narezkom suhih salam, vratovine in sira, z vloženo zelenjavo, domačim kruhom in jabolčnikom ali vinom.

8 – Včasih so morali v eni noči, najkasneje do svita, obhoditi vse hiše. Danes je teh mnogo več, zato končajo šele opoldne.

9 – Jajc mora biti liho število. Če jih je »na pare«, pomeni, da se bo dekle pri tisti hiši v tem letu omožilo.

10 – Pobrana jajca prodajo v trgovine in gostilne. Z izkupičkom priredijo jajčerijo.

O ohranjenem pomenu in simboliki šeg in navad

Florjanovski koledniki v Florjanu in Zavodnjah pri hišah prejmejo darove v obliki jajc. Zakaj ravno jajca, ne vedo.³⁸ Ugibajo, da morda zato, ker maja začnejo kokoši pogosteje nesti jajca. Kakšna je simbolika skrivanja jajc (ki je v zadnjem času vse redkejša) in zakaj jih mora biti liho število, prav tako ni znano. S parnim številom jajc pri hiši sporočajo, da se bo tamkajšnje dekle poročilo; morda v pomenu, da je dekle našlo par.

V Florjanu in Zavodnjah na florjanovo obredi vpeljevanja novincev v fantovsko družbo niso bili v navadi,³⁹ vendar je vzpostavljena starostna hierarhija, ki se kaže v zadolžitvah: najbolj izkušen fant prevzame vlogo vodje, ki skrbi, da vse poteka tako, kot mora. Najmlajši, novinci, pa so zadolženi za nošenje košar z jajci in harmonike. V hišo najprej vstopi *taglavni*, šele na koncu najmlajši.

V Florjanu ne pomnijo, da bi kdaj izdelovali križce iz šib blagoslovljenega snopa, kot je v navadi v Zavodnjah. Majhni križci ostanejo domačim. S pribijanjem na podboje pričajo o starosti stavbe ali letih gospodarjenja posameznega gospodarja pri hiši. Zareze na enem od križcev, ki ga naredi vodja skupine, pomenijo število kolednikov.

Ker pri hiši ostane toliko križcev, kolikor je prišlo k njej florjanskih kolednikov, jih je dovolj za zatikanje v vogale polj in njiv za rodovitnost (sv. Florijan je tudi priprošnjik za rodovitnost) in proti hudi uri, »*če se bližajo temni oblaki*«, ki bi s točo lahko ogrozili pridelek. Križci tam navadno ostanejo zatakneni do naslednjega leta, ko jih nadomestijo z novimi. Z njimi podkurijo tudi v peči oziroma štedilniku, ker verjamejo, da dim tlečega križca, ki se vije skozi dimnik, prežene nevihto ali točo: »*Če je fejš treskalo, smo pa kurli*.« S križcem v kadilnici pokadijo po hiši, gospodarskih objektih in v okolici na velike praznike (velika noč, božič, novo leto).

Ko zavodenjski fantje naredijo križce, tisti, ki je določen za kurjača, zakuri v peči ali štedilniku z ostanki šib. Pravijo, da mladeniči ogenj prižigajo zato, da bi sv. Florijan obvaroval hišo ali domačijo pred požarom vse leto.⁴⁰ Včasih je veljalo, da ogenj,

ki so ga prinesli od žeganja na veliko soboto zjutraj, ni smel ugasniti do florjanovega. Običajno so ta ogenj *abtale iberžnice* (pazile dekle), ki so – če jim je uspelo – dobro zaslužile ali si prislužile *rokavce* (srajca iz hodnega platna). Te navade ni več: »*Je dou pršla*.«⁴¹ Še danes je na nekaterih zavodenjskih kmetijah navada, da »*držijo žegnan ogenj*« en dan. Če prej ugasne, menijo, da je nevarnost, da bo pogorelo.

V nekaterih krajih po Sloveniji je bilo ohranjeno izročilo, da naj bi se na florjanovo čim manj kurilo.⁴² V Florjanu in Zavodnjah florjanovega praznika ne povezujejo s takšnim izročilom. V Zavodnjah je, kot omenjeno, podnetenje s šibami za florjanovo priporočilo sv. Florijanu, naj vzame hišo in domačijo v varstvo pred požarom. Verovanje v učinku prihoda florjanovskih kolednikov in njihovih priporočil, ki se izražajo s pesmijo in netenjem ognja, je v Zavodnjah še danes tako močno, da bi nekateri (predvsem starejši) domačini zamerili, če bi fantje te obhode opustili. Bojazen pred požari oziroma njihovimi posledicami je bila včasih dosti bolj prisotna kot danes, a še vedno obstaja.⁴³

V ustnem izročilu Florjana sta se ohranili navadi, ki sta gotovo povezani s patronatom sv. Florijana. Koledovali so lahko le ponoči; na pot so se odpravili ob mraku in morali končati do svita. Po poti si niso smeli svetiti. Danes se teh zapovedi ne držijo več dosledno, niti ni ohranjena njihova simbolika. Tistega, ki si je svetil po poti, so imeli za strahopetca.⁴⁴ Tudi v Zavodnjah ne vedo, zakaj so včasih (danes pa ne več) pešali samo ponoči. Za razliko od Florjančanov so si med potjo svetili.

Florjanovo je še vedno fantovskij praznik, kar se kaže tudi v navadi nošenja klobukov zavodenjskih kolednikov. Na klobuke si pripnejo šopke cvetja, ki jih dobijo pri hišah, kjer so neporočena dekleta. Pomen te navade med domačini ni več poznan.

Obhodi se v obeh krajih še vedno končajo z obrednim zajtrkom. Kar pomnijo, v Florjanu fantom dobro zabeljena umešana jajca pripravljajo pri kmetu Mežnarju pod florjansko cerkvijo, v Zavodnjah pa v eni od vaških gostiln.

V obeh krajih je še vedno ohranjena jajčerija, nepogrešljiv del florjanskih šeg. Nekdaj je pomenila

³⁸ Jajca so kot simbol plodnosti in rodovitnosti postala obredna jed tudi na god sv. Florijana. Tako Hudales, *O ognju, vodi in jajcih*, str. 11.

³⁹ Nihče od pripovedovalcev na izrecno vprašanje ni omenil kakršnegakoli krstnega obreda ali vpeljevanja v fantovsko družino. Sploh ni bilo mišljeno, da bi morali novinci prestat kakršenkoli preizkus med koledovanjem ali po njem, da bi postali vredni sprejetja v družino. Šega obrednega vpeljevanja novincev v fantovsko družino v Florjanu in Zavodnjah na florjanovo ni ohranjena oziroma morda nikoli ni bila del šeg na florjanovo. Prim. Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 298–301.

⁴⁰ Tako Juvanovi (aprila 2012). Pri takšnem priporočilu v varstvo krščanskemu svetniku naj bi šlo za mnogo starejšo šego; Kuret domneva, da gre za »neki obred, ki so ga morali opraviti mladeniči prvotnega rodu. Njihova svečeniška na-

loga je bila, da so na ugaslem ognjišču zakurili, zakaj samo ogenj iz njihovih rok očitno ni žalil vodnega božanstva« (Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 290).

⁴¹ Pripovedovali sta Marija in Zofija Rogelšek (aprila 2006). Te navade se spominjata tudi Katarina in Anica Juvan (aprila 2012). Enako izročilo se nanaša na Mežiško dolino, povzel ga je Möderndorfer, *VUOS*, str. 271: »Domači ogenj je svet in nekdanj ni smel nikoli ugasniti ...!«

⁴² Prim. Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 289.

⁴³ Vsakoletni prihod fantov in prižiganje ognja na domačem ognjišču je nekaterim Zavodenjčanom še posebej pomemben, o čemer priča izjava starejše domačinke izpred nekaj let: »*Zdej, ko ste pa pršli, bom pa laže zaspala*.« Pripovedoval Danijel Juvan (aprila 2012).

⁴⁴ Pripovedoval Silvo Mežnar (aprila 2012).

eno redkih priložnosti za druženje. V Zavodnjah so ji rekli tudi *jajčeva pijača*, menda zato, ker so na pijačo povabili samo tiste, ki so darovali jajca. Tudi danes je namenjena domačinom.

Zaključek

Fiksiranje šege v določenem trenutku obstoja (z dokumentiranjem oblik izvajanja, vsebin, elementov ...) je pomembno za raziskovanje izvora, iskanje razlag in spremljanje razvojnih faz, funkcij in pomenov šege. O florjanjevanju v Florjanu in Zavodnjah za zdaj ni znanih virov, ki bi opisali te šege in navade pred obdobjem, na katerega se nanaša ustno izročilo. Najstarejši domačini danes pripovedujejo, da se je florjanjevanje v Florjanu in Zavodnjah ohranilo v obliki, kot so ga kontinuirano izvajali vsaj v obdobju med svetovnima vojnama in sredi 20. stoletja (razen v letih med okupacijo). To ne pomeni nujno, da so se ohranile vse starodavne ali izvirne vsebine, elementi in pomeni šeg (ki bi jih lahko samo približno opredelili s primerjavo florjanjevanja v drugih, okoliških krajih), ampak prej nasprotno: že takratna izvajanja so bila ponekod najverjetneje precej transformirana ali celo zreducirana, ker so skoraj zagotovo izgubila veliko prvobitnih elementov in pomenov. K temu navaja dejstvo, da je v zadnjem času v ospredju šeg na **florjanovo v Florjanu** pobiranje jajc kot samostojno dejanje. Fantje pravijo, da grejo »okrog pobirat jajca«. Njihove obhode (zanje se dogovorijo sami, na lastno pobudo, nihče jim ne prigovarja ali jih sili) spremljajo fantovska pesem, vriskanje in kikirikanje. Njihov namen je druženje, ohranjanje tradicije⁴⁵ in priporočilo posameznih hiš in domačij v varstvo sv. Florjanu pred požari in naj kokoši »nesejo debela jajca».⁴⁶

Zanimanje za ohranjanje te tradicije je pri različnih generacijah fantov izmenično bolj ali manj intenzivno. Kljub temu je občutek pripadnosti skupnosti še vedno prisoten. Čuti se vpliv bližnjih mest in urbanih trendov življenja ter priseljevanje ljudi iz drugih krajev, ki so najbrž postopno v krajevne šege prispevali elemente šeg iz krajev, od koder so prišli.

Z drugačnimi sodobnimi oblikami druženja mladih, s spremembo družbenih vrednot in z nižanjem spodnje starostne meje kolednikov z osemnajst na petnajst let je zbledel tudi družbeni pomen obhodov, ko so se fantje spoznavali z dekleti in si jih izbirali za življenjske družice. Še vedno pa ostaja močno prisoten zabavni vidik florjanjevanja, katerega nepogrešljiv del je gostija z nabranimi darovi. Jajčeriji pripisujejo enak pomen kot pobiranju jajc:

»Jajca pobiramo zato, da lahko priredimo jajčerijo.«⁴⁷ Vabila so splošno naslovljena na vse, namenjena pa predvsem pripadnikom vaše skupnosti (običajno tisti, ki niso dali jajc, sploh niso prišli).

Na jajčeriji vlada veselo vzdušje s šaljivimi situacijami (npr. med trdo kuhana jajca podtaknejo kakšno surovo jajce) ob narodnozabavni glasbi v živo. Z izkupičkom od prodaje jajc in jajčerije so nekdanj podprli skupne vaše projekte (npr. prenavo farofa), v zadnjih letih pa se fantje odpravijo na poletno kampiranje.

Šege in navade **za florjanovo v Zavodnjah** so se ohranile v manj okrnjeni obliki. Morda zato, ker so Zavodnje kot hribovsko naselje nekoliko bolj oddaljene od mestnega vrveža kot Florjan. Verjetno je razlog tudi v nekdanji večji navezanosti na Koroško, kjer so te šege in navade trdneje zakoreninjene in že v preteklosti dokumentirane.⁴⁸

V Zavodnjah se fantje prav tako redno zbirajo vsaj iz obdobja med svetovnima vojnama, nepretrgano vsako leto, razen med nemško okupacijo. Na obhodu pobirajo jajca kot darove v zahvalo za prihod, priporočilno pesem za varstvo pred ognjem, križce za blagoslov in prižgan ogenj na domačem ognjišču.

Medtem ko so nekdanj šege izvajali strogo na določen dan, se danes prilagajajo družbeno uveljavljenemu ritmu, ki mu sledijo institucije (šola, delodajalci). Iz tega izhajajo nove potrebe, ki so povzročile nastanek novih elementov šeg, npr. pripravo letakov z obvestilom, kdaj bodo fantje koledovali. Včasih se je natančno vedelo, da bo to na predvečer godu sv. Florijana.

V Zavodnjah je čutiti nekoliko drugače spoštljiv, globlji odnos do šeg na florjanovo, tako med starejšimi kot mlajšimi prebivalci. Šege na florjanovo so tam nepogrešljiv del okolja in njihovega sodobnega načina življenja. Izvajajo se v zaprtem krogu vaše skupnosti, na točno določenem območju, in natančno se ve, kaj je treba narediti, kaj se lahko pričakuje. Med domačini je ohranjena zavest o pomembnosti in nekaterih pomenih izvajanja teh šeg za skupnost, brez ambicij ali teženj po kakršnikoli pritegnitvi pozornosti, prisotnosti ali vpletanju zunanjega sveta. S tem se oblikujejo povezanost vaščanov in hkrati zaprtost skupnosti, pripadnost ter potreba in volja po ohranjanju tradicije florjanjevanja v prihodnje.

⁴⁵ Tako Silvo Mežnar (aprila 2012).

⁴⁶ Tako je zapisano na letaku, ki ga pred koledovanjem raznosijo po domovih.

⁴⁷ Tako Boris Golavšek (aprila 2012).

⁴⁸ Prim. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, str. 68 in 133. Möderndorfer, *VUOS*, str. 27–30, 271.

VIRI IN LITERATURA

NEOBJAVLJENI VIR

Listina V spomin zidanja te cerkve. Za oltarjem cerkve sv. Florijana, Florjan.

USTNI VIRI

- Golavšek, Boris (1986), Skorno 58, Šoštanj.
 Golavšek, Franc (1945), Skorno 58, Šoštanj.
 Juvan, Anica (1956), p. d. Žohar, Zavodnje 56, Šoštanj.
 Juvan, Danijel (1991), p. d. Žohar, Zavodnje 56, Šoštanj.
 Juvan, Franc (1959), Zavodnje 24a, Šoštanj.
 Juvan, Katarina (1926), p. d. Žohar, Zavodnje 56, Šoštanj.
 Kodrun, Marko (1972), Zavodnje 32a, Šoštanj.
 Meža, Ana (1939), Prešernova 6, Velenje.
 Meža, Franc (1931), Prešernova 6, Velenje.
 Mežnar, Alojz (1922), p. d. Mežnar, Florjan 16, Šoštanj.
 Mežnar, Katarina (1956), p. d. Mežnar, Florjan 16, Šoštanj.
 Mežnar, Silvo (1952), p. d. Mežnar, Florjan 16, Šoštanj.
 Rogelšek, Bernard (1954), Zavodnje 25, Šoštanj.
 Rogelšek, Boštjan (1979), Zavodnje 25, Šoštanj.
 Rogelšek, Marija (1922), Zavodnje 25, Šoštanj.
 Rogelšek, Zofija (1958), Zavodnje 25, Šoštanj.
 Stropnik, Darko (1984), Zavodnje 39, Šoštanj.
 Steharnik, Franc (1948), Gaberke 271, Šoštanj.

LITERATURA

- Hudales, Jože, Stropnik, Ivo: Mlinškovo berilo. *Šaleški razgledi* 7 (ur. Tone Ravnikar). Velenje : Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, 1991.
 Hudales, Jože: Ljudska kultura v Šaleški dolini. *Šaleški razgledi* 2, zbornik *Prispevki k zgodovini Šaleške doline* (ur. Tone Ravnikar). Titovo Velenje : Kulturni center Ivan Napotnik, 1989, str. 82–128.
 Hudales, Jože: O ognju, vodi in jajcih: Etnološka paberkovanja 16. *Naš čas*, 33, 1997, št. 18, str. 11.
 Janežič, Špela, Poles, Rok: *Čez Grajsko planino. Drobci ljudskega izročila iz Florjana in Skornega pri Šoštanju v Sloveniji. Over Castle Uplands. Fragments of folklore from Florjan and Skorno pri Šoštanju in Slovenia*. Velenje : Berivka, 2006.
 Janežič, Špela: Kolkr je pobov, tolk križev more bit!: Iz prejšnjega stoletja. *List, revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, 12, 2006, št. 5, str. 30.
 Janežič, Špela: Preljubi svet Florjan, deklete, jajce sam!: Iz prejšnjega stoletja. *List, revija za kul-*

turna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše, 11, 2005, št. 5, str. 30.

- Kotnik, Franc: *Slovenske starosvetnosti: nekaj zapisov, orisov in razprav*. Ljubljana, 1945.
 Krajnc, Jože: Jajčarija nikoli ni izumrla: v Zavodnjah še živijo majski običaji – fantje na čast sv. Florjana. *Večer*, 58, 2002, št. 103, str. 19.
 Kuret, Niko: *Praznično leto Slovencev I. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*. Ljubljana : Družina, 1989.
 Möderndorfer, Vinko: *Verovanja, uvere in običaji Slovencev. 5. knjiga*. Celje : Tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celju, 1946.
 Poles, Rok et al: *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje : Založništvo Pozoj, 1998.
 Poles, Špela: Ob petkih že mora bit snop naret: Iz prejšnjega stoletja. *List, revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, 18, 2011, št. 4, str. 30–31.
 Schaubert, Vera in Schindler, Hanns Michael: *Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu*. Ljubljana : Založba Mladinska knjiga, 1995.
Slovenski etnološki leksikon. Ljubljana : Založba Mladinska knjiga, 2004.
 Snoj, Marko: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana : Modrijan založba in ZRC SAZU, 2009.

SPLETNE STRANI

- <http://pgdvelenje.si/drutvo-med-obema-svetovnima-vojnima> (8. 4. 2012).
<http://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=SOSTANJ> (12. 4. 2012).

SUMMARY

Preservation of old customs and habits on St. Florian's Day at Florjan and Zavodnje near Šoštanj

4 May is the feast day of St. Florian, protector against floods, fires, draughts, and a patron of soldiers and good harvest. Many altars and churches in Slovenia are dedicated to St. Florian, who is known through many proverbs, sayings, customs, habits, as well as annual events and festivities associated with his feast day.

In the rural areas of the western part of the Šalek Valley, the customs and habits commemorating St. Florian's Day each year are still very much alive. They are performed in the same manner (carolling: a procession accompanied by singing and collecting eggs, lighting a fire in homes, making small crosses, organising an egg feast) and with the

same purpose (invocation against fires and bad weather, and for good harvest, socialising) as in the early and mid-20th century. Some customs are said to have been preserved from at least pre-Christian times.

In the village of Florjan, local unmarried boys gather on the eve of the feast day of the patron saint and walk around the village in the dark, visiting houses, singing and collecting eggs set out for them; they recommend protection against fire and wish that hens would lay big eggs. At the end of May they organise *jajčerijska* – a festivity and feast made with collected offerings – eggs.

Similar customs commemorating St. Florian's Day are performed in the nearby hilly hamlet of Zavodnje, only with more elements and somewhat

different emphases. As part of the night rounds, the boys make small crosses from the rod of the Palm Sunday sheaf at every house: there must be as many crosses as there are boys. Then they light a fire in an oven or stove with the remaining part of the rods to recommend the house or homestead for St. Florian's protection against fires. The boys complete their round with a ritual meal – scrambled eggs. They organise an egg feast with collected offerings.

Zavodnje reveal the deep-rootedness of the customs and habits accompanying St. Florian's Day, the awareness about their significance, the close personal bonds between the villagers, and their willingness to preserve and maintain the traditions pertaining to the said feast, which sets a valuable example of living cultural heritage.

Odzivi

Odgovor na recenzijo Simona Purgerja

Čeprav se je morda zazdelo, da so se polemike okoli Slovenskega zgodovinskega atlasa nekoliko polegale, se še vedno najdejo ljudje, ki skrbijo, da informacije o atlasu ne bi šle v pozabo. Nekateri sodelavci se trudimo za njegovo promocijo na predstavitvah po Sloveniji, kjer smo lepo sprejeti, ob tem pa poslušamo tudi pohvale in dobrohotne pripombe. Po drugi strani pa se še vedno oglašajo kritiki, ki sicer ne slovijo najbolj po svojih historiografskih študijah, a se kljub temu vztrajno zaletavajo v predzadnje poglavje atlasa Slovenci v Jugoslaviji in poskušajo pokazati domnevne slabosti, pomanjkljivosti in izkrivljanja zgodovinske resnice, ki naj bi jih zakrivil avtor tega dela atlasa, ki je tudi avtor tega odgovora.

Za Kroniko je recenzijo atlasa napisal Simon Purger, ki je sledil modelu kritik, ki so ga na račun Slovenskega zgodovinskega atlasa objavili večinoma v katoliških in politično desno orientiranih časopisih. Nanje sem že odgovoril v časopisu Pogledi, 25. novembra 2011, v prispevku Zakaj ne bom pisal odgovorov in zakaj jih morda niso pisali drugi pozvani zgodovinarji (odgovor je dosegljiv tudi na spletnih straneh Pogledov). Ker je tokrat recenzija naslovljena na ugleden slovenski znanstveni časopis, sem se vendarle odločil, da bom dodal tudi nekaj misli o tokratni recenziji. Priznati moram, da mi zagovarjanje pred tribunalom ne povzroča prav nobenega veselja, saj lahko svoje delo ocenjujem kvečjemu kot nesmiselno bojevanje z mlini na veter. Odgovarjanje na vedno enake očitke človeka spravi v slabo voljo, saj se sooča z dejstvom, da njegovim argumentom nasprotna stran sploh ni pripravljena niti prisluhniti.

Simon Purger se je v recenziji predstavil kot učitelj zgodovine in »iskalec resnice«. Kaj naj bi to bilo, bom pustil ob strani, saj je včasih dovolj poiskati zgolj dejstva, tudi tista, ki niso ravno najbolj po tvojem okusu, in jih sprejeti kot bolj ali manj slavni del naše skupne preteklosti. V nadaljevanju ocene se je kritik skliceval na etične dimenzije, ki jih je pogršel v delu atlasa, a pri tem pozabil omeniti, na katere dimenzije misli in katere naj bi bile po nje-

govem mnenju ustrezne ter kdo mu je zagotovil, da so ravno njegova etična stališča najbolj pravilna in obvezujoča za vse ljudi. Kot zgodovinar sem se ob prebiranju knjig vedno krepko zamislil ob soočanju z idejami zagovornikov ene in edino veljavne in zveličavne resnice. V njenem imenu so namreč skozi zgodovino ljudi drugačnih prepričanj, rodu, vere, spola ali kakšne drugačne drugačnosti kamenjali, jih metali zverem, pošiljali na grmade ali v taborišča. Sedaj so ti časi, upam, mimo, še vedno pa se najdejo ljudje, ki bi drugačne misli radi poslali daleč stran iz našega sveta, ki sme biti urejen le po meri zagovornikov edine resnice.

Tako kot nekateri drugi kritiki je tudi Simon Purger najprej pohvalil atlas, ob tem izpostavil velik poudarek na cerkveni zgodovini, nato pa se z veliko dozo kritičnosti lotil le enega poglavja. Pisci kritik, skupaj s tokratnim, se očitno ne morejo sprijazniti z dejstvom, da je založba Nova revija k sodelovanju pri nastajanju atlasa pritegnila sodelavca (tj. pisca tega odgovora), ki po njihovem mnenju izhaja iz »napačnega« politično-ideološkega spektra in se zaradi tega ni pokoril njihovi edino veljavni razlagi zgodovinskega dogajanja sredine in druge polovice 20. stoletja na Slovenskem. »Iskalec resnice« se je s kritiko vrnil v vrste tistih, ki ne dojamejo, kaj naj bi Slovenski zgodovinski atlas sploh bil. Prav to neprepoznavanje cilja atlasa je ena izmed najbolj nerazumljivih zadev tega (brezplodnega) polemiziranja. Za kritike (in tudi Simona Purgerja) je vsega iz 2. svetovne vojne in njenega konca absolutno premalo. Vsakdo, ki je atlas že imel v rokah, pa je na njegovih platnicah lahko prebral naslov dela kot Slovenski zgodovinski atlas in ne npr. Atlas 2. svetovne vojne na Slovenskem. Dogodkom in letom te vojne je v atlasu v primerjavi z drugimi obdobji namenjenih že dovolj (oz. morda celo preveč) strani. Druga svetovna vojna tako zavzema dvanajst strani zemljevidov, prav toliko kot neprimerno daljše obdobje med obema svetovnima vojnama, oz. več kot Rimska doba od 1. do 5. stoletja ali zgodnji srednji vek od 6. do 10. stoletja (ti dve obdobji sta prikazani na desetih straneh zemljevidov). Gledano iz tega zornega so zahteve, kaj vse bi še morali dodati iz obdobja sredine 20. stoletja, precej neresne. Zakaj nam kritiki, med njimi tudi Simon Purger, ne pojasnijo, zakaj bi se morala slovenska zgodovina omejiti na

eno, sicer pomembno, toda relativno kratko obdobje? Iz tovrstnega nerazumevanja cilja atlasa izhajajoče ocene o zamujenih priložnostih, da bi bolje pojasnili ta ali oni dogodek, da bi dali več poudarka temu ali onemu datumu in ga dodatno pojasnjevali, si seveda ne zaslužijo dolgih odgovorov. Temeljna razhajanja glede interpretacij nekaterih dogodkov se v zgodovinski znanosti pojasnjujejo na straneh problemsko ožje zastavljenih znanstvenih člankov ali znanstvenih monografij, ne pa v pregledno pisanih poglavjih atlasa.

Kljub mojim jasno izraženim stališčem in zavrnitvam nekaterih kritik v Pogledih je Simon Purger brez kančka dvoma zapisal, da bo izpostavil »nekaj upravičenih kritik in opažanj«. Zaustavlja se na podobnih točkah kot prejšnji kritiki, ki bi se radi zgodovinopisja nedemokratskih komunistov osvobodili tako, da bi ga pahnili v naročje nedemokratskih protikomunistov. Metodologija kritike se ne razlikuje od tiste, ki sem jo zavrnil že v Pogledih. Naštevam, kaj pogrša, potvarja avtorjeve (tj. moje) misli in zavaja s svojimi sklepi.

Najprej se zaustavimo pri tistih, kjer bi si kritik želel obširnejšega opisa in dodatnih pojasnitev. Za ustanovitev Protiimperialistične fronte kot temelj za državni praznik pravi, da »v Atlasu ni omenjen niti ne razložen«. Morda je torej odstavek na strani 163, ki sem ga vnovič prebral po prejetju Purgerjeve ocene, v njem pa so navedene osnovne informacije o Osvobodilni fronti, Protiimperialistični fronti, prvotnem koalicijskem značaju in nato prevzemu vseh vzvodov odločanja v roke Komunistične partije, zgolj moj privid in sem ponovno prebral nekaj, kar v knjigi, kot trdi kritik, sploh ni zapisano. Če gre dejansko za moj privid, bi se lahko strinjali tudi s kritikovo oceno, da »je vloga Komunistične partije Jugoslavije (Slovenije) prikazana preveč enoznačno, njena izključna podreditev narodno-osvobodilnega boja za ceno totalitarnega sistema pa premalo reflektirana oziroma izpostavljena.« Moj stavek – »Komunistična partija je želje po povojnem prevzemu oblasti zakrila z gesli o osvobodilnem boju, toda že med osvobodilno vojno je dejansko prevzela vse vzvode odločanja« – očitno po mnenju »iskalca resnice« ne namiguje na nič podobnega! Pogreša še kaj več o bitki pri Dražgošah, da bi se razjasnil »mit«, ki ga sicer ne definira (v čem to bitko pojmuje kot mit). Kaj več o omenjenih vprašanjih bo moral kritik – vnovič ponavljam – poiskati v temeljnih študijah za posamezni problem, kar vsekakor ni namen Slovenskega zgodovinskega atlasa.

Med številnimi zadevami, ki jih Simon Purger pogrša, so tudi »partizanska in titoistična taborišča«. Tudi ob uporabi teh pojmov nam ne razloži njihovega izvora in pomena. Pogreša jih zlasti v spremnem tekstu, saj naj bi bila tovrstna taborišča na zemljevidu »premalo jasno označena«. Toda omenjeni zemljevid le sledi stilu prejšnjih zemlje-

vidov, ki prikazujejo demografske posledice vojne, tako da je simbol za taborišče enak kot na zemljevidu nemških koncentracijskih taborišč, ki prav tako niso posebej omenjeni v besedilu (saj so za tiste, ki so vešči branja zemljevidov, označbe na njih po mojem mnenju dovolj jasne). Le kako, da kritik pri enakem stilu in znaku za nacistična in komunistična taborišča meni, da je pomanjkljiv le en zemljevid? Ali meni, da bi morali tudi na zemljevidu fašističnih in nacističnih taborišč v legendi zapisati »koncentracijsko taborišče« nadomestiti s kakšnim drugim imenom? Priznam pa naj, da na imena »hitlerjanska taborišča«, »mussolinijevska taborišča« ali »paveličevska taborišča« v resnih zgodovinskih atlasih še nisem naletel.

Metoda potvarjanja zapisanih besed je v Purgerjevi recenziji najbolj vidna v delu, ki se dotika povojnih pobojev. Tudi on se pridruži že v nekaterih prejšnjih kritikah izraženemu stališču, da močno pogrša zemljevid povojnih pobojev, čeprav sem že v odgovoru v Pogledih zapisal, da so vse žrtve, kar se mi zdi edino smiselno, obravnavane skupaj in prikazane na enem zemljevidu. Toda »iskalec resnice« je v svoji kritiki zapisal kar nekaj nesmiselnih ocen. Tu ne mislim le na njegovo oceno, da gre za »tragični dogodek«, saj sem v besedilu dogajanje po koncu vojne ocenil kot »zločinski pobjo« (tragični dogodek sta lahko tudi prometna nesreča ali pa naravna nesreča, npr. snežni plaz). Da je za dejanji stal najvišji državni vrh, sem jasno poudaril tudi v spremnem besedilu pod zemljevidom. Kritik pa je šel še korak naprej in brez zadržkov zapisal, da se je to zgodilo »z ukazom najvišjega državnega vodstva«. Obžalujem le, da ni tega razkritja podkrepil z navedbo, kje je ta ukaz prebral ali videl, saj bi s tem pomagal tudi drugim raziskovalcem teh dogodkov in jih napotil na mesto, kjer bi lahko o tragičnih dogodkih oz. zločinih izvedeli še kaj več. Iz mojih ocen povojnega obračunavanja s civilisti, razoroženimi pripadniki poraženih enot in pripadniki tujih narodov je Simon Purger izpeljal popolnoma nerazumljiv sklep, da s tem sugeriram, »da je bil (zločinski) pobjo vrnjenih ujetnikov s Koroške pravzaprav (upravičena) posledica njihove (enako zločinske) kolaboracije.« Po večkratnem branju svojih stavkov sem v njih zaman iskal v Purgerjevih besedah zapisan sklep; pravzaprav sem v njih zaman iskal tudi nekatere besede iz omenjenega Purgerjevega citata, ki jih je kritik samovoljno dodal, da je lahko izpeljal svoj absurden sklep. Pod tovrstni zaključek se ne morem podpisati in se tako izpeljani sugestivnosti rade volje odpovem in jo prepuščam logiki svojega kritika. Ta je v absurdnem stilu nadaljeval še naprej, tako da sem se ob njegovem zapisu, da pogrša omembo, da je pobjo potekal »brez ustreznih sodnih postopkov«, kar malce nasmešnil. Ne vem, kako je Simon Purger pravno podkovan, toda bralce bi ob tem le moral malce prosvetliti in

jim razkriti, v katerih sodnih spisih je že naletel na obsodbo na »zločinski poboj«.

»Iskalec resnice« se je, kot že nekateri drugi kritiki, obregnil ob zemljevid 2. svetovne vojne v letih 1939–1942. Tudi kritikam na ta račun sem obširneje odgovoril že v omenjenem odzivu v Poglelih, v katerem sem naštel nekaj zgodovinskih atlasov iz zahodnega sveta, ki uporabljajo enak stil zemljevida, ki mu zatorej ni mogoče očitati »komunistične« zasnove. Gospod Purger je dodal, da je »zavajajoč« tudi zemljevid Evrope v času hladne vojne, saj naj bi ob njem lahko dobili vtis, »da smo bili bližje Avstriji in Švici kot državam vzhodnega socialističnega bloka«. Kakšen vtis je dobil on, ne nameravam komentirati, saj za to nisem usposobljen. Tudi pojem »bližje« je lahko definirati na več načinov, denimo tudi geografsko. Gledano iz Ljubljane je Avstrija Slovincem vsekakor bližje kot pa države nekdanjega Varšavskega pakta; zemljevid namreč prikazuje vojaške pakete iz časov hladne vojne, ne pa političnih sistemov. V orisanem času je veliko več Slovencev hodilo in potovalo v Avstrijo kot v druge komunistične države, če pa je bila komu »bližje« kakšna komunistična država in je raje potoval v tisto smer, je bila to stvar njegove osebne izbire. Upoštevati pa moramo, da je bila pot na Vzhod lahko bolj naporna, saj si je moral za nekatere smeri popotnik pridobiti posebna dovoljenja, medtem ko je bila pot na Zahod običajno manj zapletena. Ni tudi jasno, zakaj bi bila za Jugoslavijo sporna uporaba enake barve kot za druge države, ki niso bile blokovsko povezane v vojaške pakete. Če gospod Purger meni, da bi morali Jugoslavijo pobarvati enako kot druge komunistične države, mora strokovni javnosti razodeti še skrivnost, kdaj je bila Jugoslavija članica Varšavskega pakta oz. kdaj je iz njega izstopila. Zanimivo je tudi, da je »iskalec resnice« včasih pogrešal kakšno pojasnitev več v besedilu. Ravno v tem primeru pa bi ustrezno pojasnitev, da so tudi v zahodnem svetu po odpiranju Jugoslavije mejo železne zavesе risali na jugoslovanski vzhodni meji, lahko prebral v spremnem tekstu. Ali tega ni storil, ker je zapis slučajno spregledal? Ali pa mu ne verjame, ker ga je napisal drugače misleči? Lahko pa bi zgolj pobrskal po zemljevidih na spletu in bi ugotovil, da obstaja množica zemljevidov, ki rišejo mejo železne zavesе na zahodnih mejah Jugoslavije (večinoma za obdobje prvih poveljnih letih), prav tako pa tudi množica zemljevidov, na katerih je železna zavesa narisana na jugoslovanskih vzhodnih mejah in prikazuje stanje kasnejšega obdobja hladne vojne, tako kot po njegovem mnenju »zavajajoči« zemljevid v našem atlasu. Na precejšnjem delu zemljevidov bo lahko tudi zaznal, da sta Avstrija in Švica narisani z enako barvo kot Jugoslavija in da to nikakor ne označuje enakega političnega sistema. Torej pri zemljevidu v Slovenskem zgodovinskem atlasu sploh ne gre za unikum. Naj ob tem dodam

še, da drugi nacionalni atlas, ki jih imam ravno pri roki, npr. avstrijski ali slovaški, sploh nimajo zemljevidov, ki bi razvoj njihovega naroda ali države umeščali v širši evropski kontekst, kot jih ima Slovenski zgodovinski atlas.

Naslednja kategorija kritik na račun atlasa pa je namenjena določenim interpretacijam, s katerimi se Simon Purger nikakor ne strinja. Žal nam v svojem iskanju resnice ne razkrije, zakaj zagovarja drugačna stališča in od kod je povzel svoje ocene dogajanja na Slovenskem med 2. svetovno vojno in po njej. Pri tem sledi tezam, ki so nastale že med vojno v političnem taboru meščanskih strank in jih je po vojni v tujini intenzivno razvijala slovenska politična emigracija. Zanimivo bi bilo izvedeti, zakaj avtor tako prisega na to razlago dogajanja? Ker se sklicuje na svojo zgodovinarsko izobrazbo in ker slučajno poznam način mišljenja in dela kolegov s slovenskih fakultet, sem skorajda prepričan, da na svoji študijski poti ni bil deležen tako enostranskih in ozkih pogledov. Če bolj zaupa interpretacijam, ki imajo v strokovnih krogih le omejen vpliv, bi v polemiki vsekakor moral poudariti, zakaj se ne strinja z ocenami iz temeljnih zgodovinskih študij o tem obdobju.

Simon Purger mi tako očita, da zakrivam dejstvo, da je bil cilj Komunistične partije izvedba revolucije. Sam sem izpostavil, da je bil glavni cilj komunističnega vodstva prevzem oblasti po vojni; jasno je menda, da so se lahko lotili revolucionarnih ukrepov šele po tem, ko so se dokopali do popolne oblasti. Za povojni čas pa sem jasno zapisal, da so si jugoslovanski komunisti za zgled vzeli boljševike iz prve komunistične države Sovjetske zveze in da so stremeli k popolnem posnemanju njihove politike. Cilji komunistične oblasti bralcu teh strani nikakor niso zakriti, čeprav morda pri razlagi pogreša to ali ono besedo. Ideja prevzema oblasti in radikalnega preustroja družbe je tudi iz mojega besedila več kot očitna.

Med interpretacijami, ki so že doslej povzročale precejšnja razhajanja v bolj ali manj strokovnih krogih, je tudi ocena, zakaj je prišlo do sodelovanja z okupatorjem. Simon Purger pri tem sledi oceni o komunističnem nasilju kot primarnem vzroku za tovrstno politiko dela slovenske politike. Tezo so v precejšnji meri zagovarjali tisti slovenski politiki, ki jim je vojni čas odnesel predvojno politično moč in ki so tudi na tak način opravičevali svoje pogosto protislovne odločitve, zlasti na začetku vojnih let. Zagovornikom tovrstne interpretacije so bila že prej postavljena vprašanja, na katere niso uspeli prepričljivo odgovoriti, objava knjige Bojana Godeše *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011) pa je verjetno prinesla dokončni poraz interpretacije, ki je že prej slovela na trhlih temeljih. Godeša je v svoji odločni analizi več kot prepričljivo dokazal, da je najmoč-

nejša politična stranka na Slovenskem že pred vojno iskala rešitev skorajda izključno le v naslonitvi na sile osi. Do preobrata v njeni politiki je prišlo šele med vojno kot posledica popolnega fiaska dotedanje politike. »Iskalec resnice« mi sicer očita, da so nekateri dogodki premalo pojasnjeni, premišljeni ali reflektirani, nato pa enostavno zavzame stališče, ki zanj očitno predstavlja pravo resnico, a nam ob tem ne pove, zakaj jo zagovarja, kako je prišel do nje in v katerih analizah je utemeljena. Z edino resnico se je po njegovem mnenju preprosto potrebno strinjati. Kaj naj si torej mislimo ob opisih iz Godeševe knjige, da je bilo vodstvo slovenske katoliške stranke že pred vojno pripravljeno na sodelovanje s silami osi in da so jih tuji diplomati ocenjevali kot tisto stranko, ki se v Jugoslaviji najbolj nagiba na nemško stran? Vse to se je odvijalo že precej pred tem, ko je osvobodilno gibanje sprožilo teroristična dejanja proti drugače mislečim, kar je v uvodnem besedilu k temu delu atlasa prav tako omenjeno in torej nikakor ni zamolčano. Ne pristajam pa na logiko, da je neka politika krenila po neki poti zato, ker bo njej nasprotna politika kasneje krenila po nasprotni poti.

Nepoznavanje strokovne literature je Simon Purger pokazal tudi pri oceni, da so »očitki, da meščanske stranke po koncu vojne niso skušale obnoviti delovanja in jih oblastem niti ni bilo treba prepovedati«, neresni. Naj najprej omenim, da gre za nekorektno povzemanje (oz. potvarjanje avtorjevih besed). V mojem zapisu je jasno navedeno, da so nekatere stranke v Srbiji in na Hrvaškem obnovile delovanje, da pa se besede iz Purgerjeve navedbe nanašajo le na stranke v Sloveniji (kar iz Purgerjevega zavajajočega zapisa ni razvidno). Če bi bil teror komunistične oblasti tako preprost odgovor na vsa vprašanja, bi nam moral »iskalec resnice« pojasniti, kako da je bilo največ strank ustanovljenih prav v Srbiji, ki je bila osvobodjena že jeseni 1944 in v kateri so nove oblasti politične nasprotnike preganjale že pol leta pred prevzemom oblasti v Sloveniji. Razlike v moči politične opozicije po vojni po republikah so bile v strokovni literaturi sicer že deležne pozornosti, ker pa je imel pri tem prste vmes tudi avtor tega zapisa (Aleš Gabrič: *Opozicija v Sloveniji po letu 1945. Prispevki za novejšo zgodovino*, 2005, št. 2, str. 97–120), mi je povsem jasno, da jim kritik očitno ne zaupa. Bom pa le komentiral zapis, ki ga je Purger prav tako ocenil kot neresnega, da bi Ljudska fronta lahko zmagala leta 1945 na volitvah tudi v drugačnem političnem vzdušju.

Pustimo ob strani dejstvo, da so na prvih povojnih volitvah po večini evropskih držav, tudi zahodnih demokracijah, zmagovale leve stranke. Tudi zahodni diplomati so iz Beograda nadrejenim poročali, da Tito uvaja sovjetski tip komunistične vladavine, da pa so za vzpon pred vojno nepomembne komunistične stranke do popolne oblasti odgovorne tudi najmočnejše predvojne stranke, ki so državo pustile v razsulu in pri ljudeh izgubile večino zaupanja.

Na koncu svojega pisanja si bom »izposodil« metodo kritikov mojih zapisov v Slovenskem zgodovinskem atlasu in jo uporabil na primeru enega od zapisov Simona Purgerja. Po uporabi selektivnega branja in zavajanja bi ga npr. povprašal, zakaj je pri omenjanju predstavitve cerkvene zgodovine navedel večinoma katoliške in jim dodal še protestantske skupnosti, zamolčal pa, da je v atlasu tudi zemljevid Razvoj nekatoliških verskih skupnosti med letoma 1781 in 1918. Nato bi v stilu kritikov nadaljeval: Ali jih moti, da v Sloveniji obstajajo tudi druge verske skupnosti? In po ugotovitvi, da je izgonu Judov posvečeno absolutno premalo pozornosti in da morda pogrešamo poseben zemljevid na to temo, bi gospoda Purgerja vprašal, ali lahko iz tega sklepamo, da se strinja s takšnimi dejanji? Toda takšen način »sklepanja« in zavajanja ni metoda dela po mojem okusu, zato tudi tovrstne kritike na svoj račun ne morem ocenjevati drugače kot nezrele in neresne.

Simon Purger v svoji kritiki torej ne odstopa od dosedanjih ocen iz idejno ožje profiliranega slovenskega časopisja. Tako kot druge »kritike« tudi njega ni zanimala toliko historična kartografija, saj ji je posvetil bore malo pozornosti. Tudi on se je lotil prebiranja tistega, s čimer se ne strinja, ob tem pa spregledal tisto, kar bi lahko porušilo njegovo edino pravilno tezo. Pokazal je tudi, da ne pozna strokovne literature o vprašanjih, za katere navaja dokončne in nedvoumne odgovore. Ob tem sicer ni pojasnil, kje je nanje naletel, saj jih verjetno v tako ozki obliki ni srečal niti med svojim študijskim procesom niti med študijem raznolike znanstvene literature. Če pa se že strinja s tezami, ki so bile že pogosto postavljene pod vprašaj, bi nam moral vsaj razložiti, zakaj zavrača ugotovitve tistih zgodovinarjev, ki so o dogajanju na Slovenskem napisali tehtne temeljne znanstvene študije.

Aleš Gabrič

Po razstavah

**Novo mesto 1848–1918. Dolenjski muzej
Novo mesto. Zgodovinska razstava: 25. 11.
2011 do 24. 2. 2013**

Novo mesto je vključeno v združenje zgodovinskih mest Slovenije, a je eno redkih mest, ki nima stalne razstave o svoji zgodovini. Zaradi pomanjkanja prostora v muzeju smo v preteklih letih žal brezuspešno iskali prostor blizu Glavnega trga, kjer bi osrednji del srednjeveškega mesta vključili v samo razstavo. Menim, da je trenutno najprimernejši prostor za razstavo mestne zgodovine nekdanji narodni ali sokolski dom. Vsebina razstave bi bila podobna tisti, zaradi katere je bil v Novem mestu z veliko prizadevnostjo posameznikov leta 1875 odprt prvi narodni dom na Slovenskem.

V zadnjih letih je kustodiat za kulturno zgodovino pripravil več tematskih razstav s področja mestne zgodovine: Dragotine kapiteljske cerkve v Novem mestu, Pečatniki Novega mesta, Novo mesto na razglednicah 1897–1950, Sokolstvo kot telovadno, narodno in kulturno gibanje, V objemu Krkinih voda, Kopališča, perišča, čolnarne, mlini in mostovi ob Krki v Novem mestu od leta 1850 do 1950 ter Zastava – mestna straža – godba, zaigraj!. Z razstavami in spremljajočimi katalogi sistematično raziskujemo in objavljamo muzejsko gradivo,

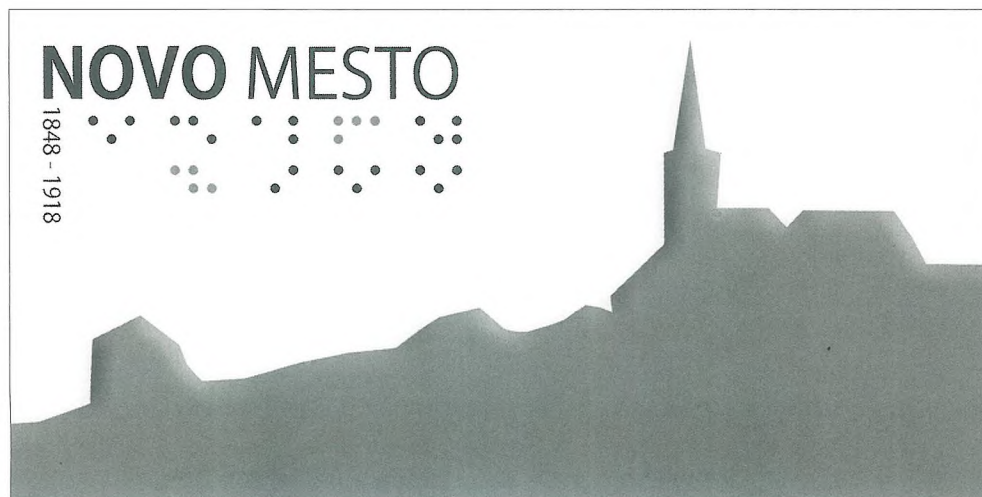
ki ga ob tem tudi konserviramo, restavriramo in pripravljamo za postavitev stalne razstave o zgodovini Novega mesta.

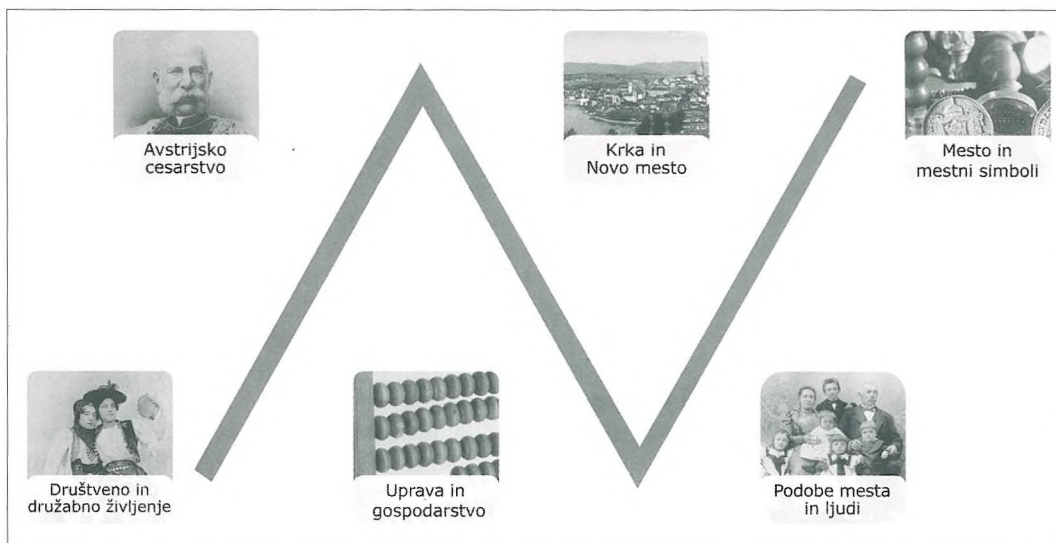
Tokrat predstavljamo zgodovino mesta v letih od 1848 do 1918, kar zahteva drugačen pristop pri pripravi razstave in kataloga. Leto 1848 je sinonim za velike družbene spremembe v Evropi in Avstrijskem cesarstvu, katerega del je bilo Novo mesto do leta 1918. Vpetosti Novega mesta v prvo svetovno vojno ne obravnavamo, ker je v prihodnjih letih predvidena samostojna razstava o tej temi.

Razstava in katalog sta nastala v glavnem na osnovi gradiva, ki ga hrani Dolenjski muzej Novo mesto, in arhivskega gradiva za obdobje 1848–1918, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota za Dolenjsko in Belo krajino – v fondih Mestne občine Novo mesto. Zaradi zaščite ne razstavljamo izvirnikov slikovnega in dokumentarnega gradiva, temveč so na ogled reprodukcije, tudi v digitalni obliki, in sicer tako na razstavi kot na medmrežju.

Zaradi preglednosti in priprave razstave za ogled slepih in slabovidnih oseb je razstava razdeljena na šest vsebinskih sklopov, dve interierne postavitvi in temen prostor, čemur sledi tudi oblikovanje razstave, kataloga in digitalnih vsebin.

Na začetku predstavljamo Avstrijsko cesarstvo oziroma po letu 1867 Avstro-ogrsko monarhijo ter povezanost Novega mesta s prestolnico in dolgoletnim cesarjem Francem Jožefom I. Ta Novega

Shematska postavitev razstave.

mesta sicer ni nikoli obiskal, je pa leta 1875 meščanski gardi poklonil imenitno zastavo z bogato izvezenim cesarsko-kraljevim grbom na eni strani in novomeškim grbom na drugi ter se lastnoročno podpisal v knjigo meščanske garde. V tem času so se Novomeščani z odposlanstvom svojih predstavnikov trikrat odpravili na Dunaj: s prošnjo za spremembo imena ob praznovanju 500-letnice Novega mesta ter za izgradnjo dolenjske železnice in nove gimnazije. To je tudi čas oblikovanja slovenske narodne zavesti, zato izpostavljamo prispevek Novega mesta na tem področju. Tu je bila 6. januarja 1848 prvič v slovenskem jeziku odigrana prepovedana gledališka igra *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*, leta 1875 je bil odprt prvi narodni dom na Slovenskem, v letih 1877 do 1879 pa je bil izdan prvi ponatis Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*.

Habsburški ogledniki so v 14. stoletju polotok na Krki prepoznali kot ugodno lokacijo za nastanek nove naselbine. Tako je rečni okljuk še danes prepoznavni znak Novega mesta. V drugi polovici 19. stoletja so se tudi moralne norme počasi sproščale in tako je Krka postala zbirališče meščanov zlasti v poletnih mesecih. Na razstavi prikazujemo izgradnjo perišč, čolnarn, kopališč, mostov in mlinov. Največ objektov in najbolj živahno življenje ob in na reki je bilo ravno od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. Krka s pritoki je bila do leta 1882 najbolj znano nahajališče rakov jelševcev. Po mnenju pisca iz Dolenjskih novic so jih letno prodali do 100.000 in s prodajo zaslužili okoli 20.000 goldinarjev.

Novo mesto je ustanovil avstrijski vojvoda Rudolf IV. Habsburški z ustanovno listino 7. aprila 1365. Uradno poimenovanje mesta se je skozi stoletja večkrat spreminjalo, hkrati pa je bilo v uporabi več imen: Rudolfswert, Neustädtl, Rudolfovo in

Novo mesto. Simbol mesta pa je vse do današnjih dni njegov ustanovitelj, kar izpričujejo pečatniki, pečati in grb mesta. V obravnavanem času so bile zasnovane sodobne občine, ki sta jih vodila občinski odbor in župan, zato namenjam pozornost tudi tej temi. Predstavljeni so župani in častni meščani novomeške občine. Leta 1865 je mesto praznovalo 500-letnico ustanovitve. Pomembna pridobitev so bile prve fotografije mesta in meščanov ter ustanovitve narodne čitalnice.

Druga polovica 19. stoletja je postregla s številnimi izumi in novostmi, ki so zelo pomembni za raziskovanje naše preteklosti. To je čas pojava fotografije in posledično razglednic, dostopnejšega tiska in poštnih storitev. Realistično slikovno gradivo mesta in meščanov ni bilo ne prej ne pozneje tako bogato kot prav v prvem desetletju 20. stoletja. V tem času so bili na različne načine z mestom povezani znani Slovenci: Božidar Jakac, Leon Štukelj, Julija Primic, Janez Trdina in drugi.

Konec 19. stoletja je postalo Novo mesto sedež državnih uradov na Dolenjskem, kar se je odražalo tudi v graditvi novih javnih stavb. Zgradili so novo mestno hišo, okrajno glavarstvo, dve bolnišnici, dolenjsko železnico, narodni in rokodelski dom itd. V tem času je bilo mesto pomembno izobraževalno središče zaradi leta 1746 ustanovljene novomeške gimnazije in 1886 odprte kmetijske šole, saj so ju obiskovali dijaki iz vseh slovenskih dežel. Gospodarsko je mesto že nekaj stoletij nazadovalo. Vse trgovske in obrtne storitve so bile v obsegu samooskrbe, kar je razvidno tudi na razstavi, saj tej dejavnosti ne posvečamo velike pozornosti. Izpostavljamo namreč tiste dejavnosti, ki so mesto v tem času dvigovale iz povprečja primerljivih mest.

Splošne družbene razmere so v Novem mestu omogočile razcvet društvenega in družabnega živ-

Utrinek z razstave (foto: Branko Babič).

ljenja. V tem času je delovalo vsaj 32 društev, pred letom 1848 pa le dve. Seveda pa sta bila članstvo in aktivnost društev različna, zato na razstavi predstavljamo tista, ki so s svojim delovanjem v mestu zapustila vidnejše sledi: Uniformirana meščanska garda, Kazinsko društvo, Narodna čitalnica, Dolenjski Sokol, Družba sv. Cirila in Metoda in Katoliška družba rokodelskih pomočnikov. V mestu je bil zgrajen narodni in rokodelski dom, kjer sta bili večji dvorani za prireditve, ki so se na odprtem odvijale na Glavnem trgu in na novozgrajenem sokolskem telovadišču na Loki.

Sestavni del razstave je tudi interierna postavitve meščanske spalnice in salona s pohištvo iz tega časa.

V našem muzeju smo se prvič odločili razstavo pripraviti tako, da jo lahko v čim večjem obsegu spremljajo slepe in slabovidne osebe, in obratno, da tudi videči spoznamo svet slepih. S tem ciljem smo razstavo namenoma oblikovali tako, da je gibanje po razstavnem prostoru enostavno, predmeti so restavrirani z materiali, ki omogočajo otip, v brajici so podnapisi in zloženka, na razstavi imamo kopije predmetov, tipne slike, glasbeno spremljavo iz orkestriona ter temen prostor, kjer imajo tudi videči možnost vstopiti v svet slepih in slabovidnih ter tako pridobiti izkušnjo za lažje razumevanje teh ljudi.

Tri digitalne vsebine so namenjene različnim starostnim skupinam obiskovalcev in ogledu razširjenega izbora gradiva. Računalniška igra Nabiranje

rakov v Krki je namenjena našim najmlajšim obiskovalcem, kviz in galerija fotografij pa vsem starostnim skupinam. V digitalni obliki so na ogled vpisna knjiga meščanske garde, narodne čitalnice in kazinskega društva ter album razglednic. Na voljo je možnost ogleda vseh strani v knjigah. Originalne vpisne knjige bodo na razstavi na ogled le ob posebnih priložnostih. Digitalne vsebine so v času razstave dostopne na spletnem naslovu www.novomesto1848-1918.si, kar omogoča dostopnost gradiva širši javnosti.

Poleg računalniške igre so našim najmlajšim obiskovalcem namenjene tudi ilustracije posameznih pojmov, legend, dogodkov, imen itd., s katerimi poskušamo na njim prijazen in zanimiv način približati vsebino in ogled razstave.

Razstavo spremlja več tiskovin in promocijskega gradiva: zloženka, plakat, zloženka v brajici, koledar za leto 2012, razstavni katalog, dve reprodukciji Novega mesta, dva magneta in majica.

V razstavnem katalogu je objavljenih 160 kataloških opisov različnega gradiva iz obravnavanega časa s fotografijami, v uvodnem delu pa je po zgoraj navedenih vsebinskih sklopih opisano zgodovinsko dogajanje v Novem mestu. Publikacija je bogato opremljena s slikovnim gradivom.

Bralce Kronike prijazno vabim na obisk v sodobno Novo mesto, pa tudi na sprehod po Novem mestu iz druge polovice 19. stoletja.

Majda Pungerčar

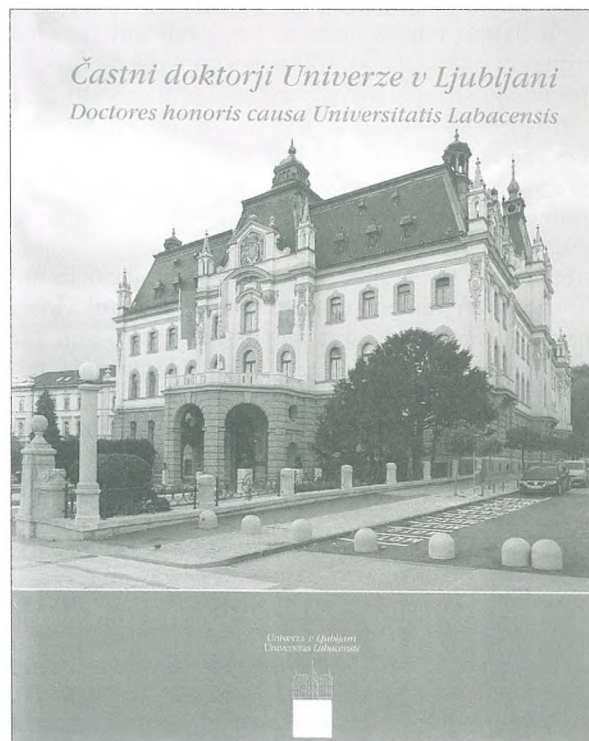
Častni doktorji Univerze v Ljubljani = Doctores honoris causa Universitatis Labacensis, Ljubljana : Univerza v Ljubljani, 2011, 104 strani (Razstavni katalog zgodovinskega arhiva in muzeja Univerze v Ljubljani).

Razstave, ki jih ob Tednu Univerze v Ljubljani pripravlja univerzitetni arhiv, so v minulem desetletju postale tradicija med dogodki, s katerimi univerza obeležuje obletnice ustanovitve. 28. novembra lani je rektor prof. dr. Radovan Stanislav Pejovnik v sejnih prostorih univerze odprl razstavo Častni doktorji Univerze v Ljubljani. Razstava, ki je do konca novembra tega leta postavljena na hodniku pred zbornično dvorano, na 10 razstavnih panojih s portretnimi fotografijami predstavlja osebnosti, ki jim je bil podeljen častni doktorat ljubljanske univerze. Portreti so razvrščeni kronološko po letih podelitve naziva. V desetletjih svojega obstoja je univerza ta najvišja priznanja podeljevala ob različnih priložnostih – večinoma, ne pa praviloma, ob obletnicah ustanovitve. Do petdesetletnice, konec šestdesetih let, je bil istočasno podeljen vedno le en častni doktorat. Svečanostim ob polstoletnem jubileju univerze leta 1969 je še poseben poudarek dala promocija devetih častnih doktorjev. Deset let pozneje, ob šestdesetletnici, so bili podeljeni štirje častni doktorati, od tedaj se občasno podeljuje tudi več častnih priznanj skupaj. V letih 1950 do 1954, ko je bila univerza razbita na tri samostojne visokošolske ustanove, sta bili dve promociji tudi na tedanji Tehniški visoki šoli, njena častna doktorja, arhitekt Jože Plečnik in inženir Mirko Roš, pa sta bila po združitvi v enotno univerzo uvrščena med častne doktorje Univerze v Ljubljani. V pestri zgodovini ljubljanske univerze se je skozi leta in desetletja oblikoval seznam 75 osebnosti, 75 domačih in tujih imen, ki jih družijo skupna nit – častni doktorat Univerze v Ljubljani. Ob tej priložnosti so prvič na enem mestu predstavljeni vsi, tako tisti, ki so že del zgodovine, kot tisti, ki so bili promovirani pred kratkim in je njihov obisk na ljubljanski univerzi še živo v spominu. Vsi so priznanje prejeli za izjemne dosežke v svojem času in za prispevek k razvoju Univerze v Ljubljani.

V petih razstavnih vitrinah so na ogled fotografski utrinki z nekaterih podelitev, posamezni primeri zakonodaje, ki je urejala podelitve častnih doktoratov, primerki predlogov in utemeljitev za podelitve ter v različnih obdobjih podeljene listine.

Razstavo spremlja obsežen razstavni katalog, za katerega je predgovor napisal rektor prof. dr. Radovan Stanislav Pejovnik, vodja univerzitetnega arhiva dr. Jože Ciperle pa je v uvodu nanizal nekaj dejstev iz zgodovine podeljevanja častnih doktoratov na

modernih evropskih univerzah od konca 18. stoletja dalje ter iz zgodovine podeljevanja častnih doktoratov na Univerzi v Ljubljani. Uvodu sledi seznam vseh častnih doktorjev, temu pa kratke biografije častnih doktorandov z utemeljitvami podelitev, ki so ilustrirane s portretnimi fotografijami. Tudi biografije so nanizane kronološko. Prvi častni doktor je leta 1929 ob proslavah 10. obletnice ustanovitve univerze postal dr. Danilo Majaron. Do leta 1941 so bili podeljeni še trije doktorati: dr. Tomažu Masaryku, dr. Antonu Korošču in Ivanu Hribarju. Danes veljavni pravilnik o podeljevanju priznanj Univerze v Ljubljani omogoča podelitev častnega doktorata izključno za izjemne dosežke na področju znanosti in umetnosti, v preteklosti pa so ta naziv prejeli tudi nekateri politiki. Med njimi najbolj izstopata Josip Broz Tito in Edvard Kardelj, ki sta častni doktorat prejela leta 1969, leta 1985 pa je bil nagrajen tanzanijski predsednik Julius Nyerere. Med častnimi nagrajenci ljubljanske univerze je več njenih zaslužnih profesorjev, med njimi utemeljitelj prve slovenske ekonomske fakultete Alojzij Vadnal, mednarodno priznani muzikolog Dragotin Cvetko, jezikoslovec France Bezljaj, psiholog Anton Trstenjak in drugi. S častnim doktoratom je bilo nagrajenih tudi nekaj nekdanjih rektorjev, Slovencev, ki so delovali na tujih ustanovah, ohranjali tesne stike z domovino in prispevali k razvoju ljubljanske univerze. Med tujimi znanstveniki, ki so prejeli naziv častnega doktorja ljubljanske univerze, je pet Nobelovih nagrajencev, z najvišjim priznanjem ljubljanske univerze pa so bile nagrajene tudi tri

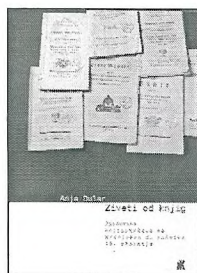

ženske: ob šestdesetletnici univerze Vida Tomšič, ob sedemdesetletnici Božena Ravnihar in leta 2005 Irena Grafenauer.

Vsi častni doktorji Univerze v Ljubljani so osebnosti svetovnega formata, o katerih je veliko napisanega. Iz množice vseh dejstev sva s sodelavko in soavtorico Teo Anžur izbrali tiste detajle iz njihovega življenja in dela, ki so se nama zdeli najpomembnejši in najzanimivejši, ter prikazali njihovo povezanost z ljubljansko univerzo. Besedila v katalogu slonijo na predlogih in utemeljitvah, ki jih

hrani univerzitetni arhiv, poleg njih pa je bila uporabljena enciklopedična in leksikografska ter druga literatura, časopisni viri in svetovni splet. Razstavni katalog, ki ga je skupaj z razstavo oblikoval Rogač RMV d.o.o. iz Ljubljane, zaključujejo fotografije svečanih podelitev častnih doktoratov v različnih obdobjih.

Tatjana Dekleva

Anja Dular: **ŽIVETI OD KNJIG. ZGODOVINA KNJIGOTR[TV]A NA KRANJSKEM DO ZAČETKA 19. STOLETJA**. Knjižnica Kronike, zv. 7. Ljubljana 2002. 255 strani. ISBN 961-90803-5-1 (6,00 EUR)

Knjige so že od nekdaj nepogrešljive spremljevalke človeka, saj so v zgodovini odigrale pomembno vlogo pri širjenju znanja in duha. Z vsebino knjig se intenzivno ukvarja literarna zgodovina, manj pa so raziskana vprašanja, kakšne so bile možnosti za izdajo in nabavo knjig na naših tleh pred stoletji, kako so se knjige širile in kakšna literatura se je v določenem obdobju pojavljala na nekem območju. Avtorica se zato kot odlična poznavalka zgodovine knjig in knjigotrštva v svojem delu na zanimiv način loti prav teh vprašanj. Osvetli nam zgodovino knjigotrštva od antike do 19. stoletja ter nam tako predstavi prav to doslej slabše poznano področje kulturne dejavnosti.

Tanja Žigon: **NEMŠKI ČASNIK ZA SLOVENSKE INTERESE - TRIGLAV (1865-1870)** Knjižnica Kronike, zv. 9. Ljubljana 2004. 343 strani. ISBN 961-90803-9-4 (8,00 EUR)

Leta 1865 je začel v Ljubljani izhajati politični časopis Triglav, katerega temeljno vodilo je bilo, da na Kranjskem živčim Nemcem predstavi slovenske interese, spregovori o preteklosti, kulturi in umetnosti ter na tak način zagotovi sožitje med Nemci in Slovenci. Časnik izhajal v nemškem jeziku, kar je sprožalo ostre polemike med slovenskimi intelektualci. Finančna stiska in pomanjkanje sodelavcev sta posledično prinesla ukinitve časnika že leta 1870. Avtorica na zanimiv način predstavi dogodke in polemike, ki so spremljali izhajanje *Triglava*, posebno pozornost pa posveti uredniški politiki, urednikom lista ter njegovemu programu in vsebini. Knjigo poleg znanja in ustvarjalnosti odlikuje tudi nazoren, sočen in slikovit jezik.

Pavle Čelik: **OROŽNIŠTVO NA KRANJSKEM (1850-1918)**, Knjižnica Kronike, zv. 10. Ljubljana 2005. 462 strani, ISBN 961-91431-3-2 (10,00 EUR)

Knjiga Pavleta Čelika na zanimiv in privlačen način predstavi zgodovino orožništva na Kranjskem od njegovih začetkov do ukinitve oz. preoblikovanja v varnostne organe Kraljevine SHS. Z izjemno natančnostjo in pronicljivostjo razgrne duha takratnega časa, ki je narekoval ustanovitev varnostnih organov; posveti se nalogam orožnikov (ki v bistvu niso dosti drugačne od nalog današnjih policistov); predstavi teoretična načela orožništva in jih prestavi v prakso, pri tem pa se ne omeji zgolj na deželo Kranjsko, temveč zajame širši slovenski prostor oz. prostor celotne habsburške monarhije kot nekdanje skupne države. Ta pristop je zlasti aktualen tudi v današnjem času, ko Srednja Evropa v mnogih pogledih znova kaže tendence združevanja. Posebej zanimivi so Čelikovi prikazi spopadanja orožnikov z naraščajočimi nacionalnimi problemi in njihove izkušnje s tehničnimi novostmi, kot so avto, kolo ali pisalni stroj. Knjiga Pavleta Čelika nas seznaja z zgodovino organa, brez katerega ne more obstajati nobena država.

Angelika Hribar: **RODBINSKA KRONIKA DRAGOTINA HRIBARJA IN EVGENIJE ŠUMI**, Knjižnica Kronike, zv. 11. Ljubljana 2008. 316 strani, ISBN 978-961-91431-8-6 (20 EUR)

11. knjiga iz zbirke Knjižnica Kronike je tokrat izšla v sodelovanju s Celjsko Mohorjevo družbo. Knjiga Angelike Hribar predstavlja družino Dragotina Hribarja, podjetnika, gospodarstvenika, zavzetega narodnjaka in navdušenega privrženca tehničnih novosti ter njegove žene Evgenije Šumi, ki je po materi podedovala znano tovarno kandičev im slaščičarskih izdelkov Šumi v Ljubljani. Avtorica na lepo berljiv in prepričljivo dokumentiran način poda oris zgodovine dveh družin, ki sta se s poroko medsebojno zvezali in postali v Ljubljani ustanoviteljici dveh pionirskih in vse do danes znamenitih ljubljanskih podjetij: tovarn Pletenina in Šumi. V skoraj stoletje dolgem časovnem razponu, od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne, se bralec seznani z gospodarskim vzponom družine, poleg tega pa tudi z notranjimi odnosi med družinskimi člani, med zaposlenimi in lastniki, odnosom lastnikov do dela in upravljanja ter njihovimi ambicijami in načrti. Knjigo, ki je bogato opremljena s slikovnim gradivom, dopolnjuje tudi študija dr. Eve Holz o meščanstvu na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja in v času med obema vojnama.

Tanja Žigon: **ZGODOVINSKI SPOMIN KRANJSKE. ŽIVLJENJE IN DELO PETRA PAVLA PL. RADICSA (1836-1912)**, Knjižnica Kronike, zv. 12. Ljubljana 2009. 469 strani, ISBN 978-961-6777-03-2 (20 EUR)

Kot 12. zvezek v zbirki Knjižnica Kronike je izšlo delo dr. Tanje Žigon z naslovom »Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836-1912)«. Čeprav Radicsevo življenje tudi do sedaj ni bilo popolna neznanka, je Tanja Žigon prva, ki se je sistematično lotila življenja in dela tega znamenitega in žal nekoliko pozabljenega kranjskega polihistorja iz druge polovice 19. stoletja, pisca znamenitih monografij o Janezu Vajkardu Valvasorju in Herbardu Turjaškem. Prikaže nam njegovo razburkano in nekoliko samosvojo mladost, neusahljivo publicistično in raziskovalno energijo ter razpetost med dvema kulturama – nemško in slovensko – ki je tudi sicer močno obremenjevala južne habsburške dežele v tistem času. Poleg Radicsa je avtorica posebej osvetlila tudi delo njegove žene Hedwig Kaltenbrunner, ki je sicer vseskozi ostajala v močevi senci, čeprav je bila tudi sama aktivna publicistka in kulturna delavka. A ne samo to, med drugim je v Ljubljani ustanovila *javno izposojevalno knjižnico* in organizirala javno kuhinjo. Hedwig Radics-Kaltenbrunner je tako še enkrat potrdila staro resnico, da za vsakim uspešnim moškim stoji uspešna ženska. Tanja Žigon je svojo monografijo napisala v berljivem in razumljivem slogu, ki bralca pritegne, in jo obogatila s fotografijami, katerih večji del še ni bil objavljen.

Ocene in poročila

Izvestja Pomorskega muzeja Piran, Strenna del museo del mare di Pirano, Piran : Pomorski muzej »Sergej Mašera«, 2011, 240 strani.

Zbornik piranskega pomorskega muzeja za leto 2011 je izšel v začetku letošnjega leta. Muzeju je uspelo tudi tretjo, doslej najobsežnejšo številko svojega letnika izdati brez zamude, ki je pri izdaji sorodnih publikacij sicer bolj ali manj običajna. Tudi tokrat ga je uredil ter za prelom in oblikovanje poskrbel Igor Presl, izid pa sta podprla Občina Piran in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

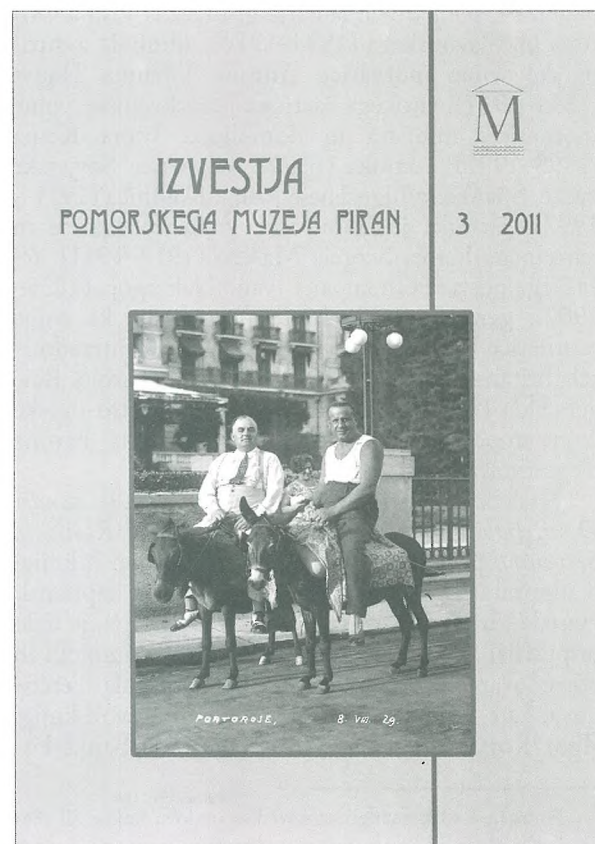
Igor Presl v uvodniku (*Predgovor ali: Osamljenost trenutka »zdaj«*) opozori na izčrpanost zgodovine kot tradicionalne znanosti znotraj spremenjenih epohalnih paradigem ter nujnosti prilagajanja novejšega pojmovanja in metodologije zgodovine novi, postmoderni epohi in njenim zakonitostim. Temu sledijo podatki o avtoricah in avtorjih prispevkov, iz katerih je mogoče razbrati, da avtorji večine prispevkov niso kustosi muzeja, temveč zunanji sodelavci. Čeprav je bil letopis prvotno namenjen strokovnim prispevkom kustosov muzeja, pa si je njegovo uredništvo že od prve številke želelo pridobiti čim več kvalificiranih zunanjih sodelavcev, kar mu je v tej številki v polni meri uspelo.

Po uvodnih straneh je zbornik razčlenjen na tri razdelke: Razprave (str. 13–105), Zapisi in poročila (str. 107–155) ter Seminar o ribiški tradiciji v Slovenski Istri (str. 157–233).

Prvi sklop odpira prispevek Špele Pahor o življenju v mestu Piran, v katerem so vse do druge svetovne vojne med prebivalstvom prevladovali kmetje, ribiči in solinarji ter prebivalci, ki so se tako ali drugače poklicno ukvarjali s temi panogami (*Piran, mesto paolanov in pripadnikov drugih agrarnih panog*).¹ Na podlagi podanih izpiskov iz literature, diplomskih nalog, magistrskega dela in zapisov različnih informatorjev, pridobljenih med letoma 1982 in 2009, avtorica svoj prispevek zaključi z ugotovitvijo, da je vse te poklice povezovala na eni strani odvisnost od narave oziroma njenih pojavov, na drugi pa težaško fizično delo in nizek socialni status. Višek postopnih sprememb v poklicnem in

socialnem statusu prebivalcev Pirana v zadnjih stoletih je bil po drugi svetovni vojni, ko se je večina domačinov izselila v Italijo. Tedaj je Piran dokončno izgubil svoj kmečki značaj, kar je pripeljalo do sprememb v stavbarstvu, prehrani in načinu oblačenja, spremenili so se celo običaji in praznovanja njegovih prebivalcev.

Razdelek »Razprave« Igor Presl zaključí s sestavkom, ki temelji na njegovi specialistični nalogi in doktorski disertaciji, kar je za objavo seveda primereno priredil in skrajšal (*Knjige, tiskane v 16. stoletju, v knjižnici Pomorskega muzeja Piran – Analitična bibliografija kot zgodovino pisje*). Knjige, tiskane v 16. stoletju, ki jih hranijo v muzeju, so pomemben vir raziskovalcem zgodovine knjig, založništva in tiskarstva. Hkrati pa so tudi dragocen vir za razumevanje časa, v katerem so bile natisnjene, ter duha tedanjih razumnikov v etnično in kulturno neenotnem severnojadranskem prostoru. Avtor po kratki predstavitvi razvoja tiskarstva v 15. in 16. stoletju podrobneje obdelava sestavine tiskanih knjig v 16. stoletju, in to od papirja, opremljenosti knjig, tis-

¹ Paolani so bili kmetje, ki so živeli v mestu, v njegovi okolici pa so imeli njive, vinograde in sadne ali oljčne nasade.

karskih črk, postavitve besedil, različnih okrasov in ilustracij, postavitve tiskovnih pol na tiskovne forme, številčenja listov, t. i. živih pagin² in različnih tipov registrov pa vse do elementov za identifikacijo, kot so naslovne strani, kolofoni, tiskarski ali založniški znaki ter vezave. Na koncu predstavi še bibliografske značilnosti vseh 113 knjig iz 16. stoletja, ki jih hrani piranski pomorski muzej. V svoji razpravi tako na podlagi analitične bibliografije utemelji, kako pomemben zgodovinski vir so tudi t. i. nebesedilne sestavine oziroma fizična podoba antikvarnih knjig. Zato označi analitično bibliografijo, ki se ukvarja s proizvodnjo tiskanih knjig in tehniko ter organizacijo dela v tiskarnah, za enakovreden in neločljiv del zgodovine knjige, ki jo je doslej sicer bolj zanimala podoba in uporaba knjige kot končnega izdelka in je zato pri svojih raziskavah uporabljala prvenstveno arhivske vire.

V sklopu »Zapisi in poročila« Marko Osolnik (*Slovenske pomorske identitete niso ustvarjali zgolj Slovenci*) poroča o zborniku »Tvorci slovenske pomorske identitete«, ki ga je v zbirki Življenja in dela VI. Biografske in bibliografske študije 4 izdal Inštitut za kulturno zgodovino pri ZRC SAZU. V svojem poročilu jih, od osemnajstih uvrščenih v zbornik o tvoricah slovenske pomorske identitete, deset predstavi s kratkimi povzetki iz življenjepisov in večino od njih tudi s fotografijo. Izbral je ruskega pomorskega zgodovinarja, pedagoga, stratega in kontraadmirala Aleksandra Dmitrijeviča Bubnova (1883–1963); finančnika, podjetnika, ladjarja in mecena Josipa Gorupa pl. Slavinjskega (1834–1912); admirala avstro-ogrške vojne mornarice Antona Johanna Hausa (1851–1917); visokega častnika jugoslovanske vojne mornarice, ministra in domoljuba Ivana Kerna (1898–1991); častnika vojaške mornarice Sovjetske zveze, Španije in Jugoslavije Josipa Kopiniča (1911–1997); častnika jugoslovanske vojne mornarice in narodnega heroja Sergeja Mašero (1912–1941); tržaškega poslanca in župana Ivana Nabergoja (1835–1902); generalnega komisarja avstro-ogrške vojne mornarice Ruperta Pivca (1863–1947); kontraadmirala britanske vojne mornarice Jeffreyja barona Raigersfelda (1771–1844) ter poveljnika avstro-ogrške vojne mornarice, viceadmirala Wilhelma barona Tegetthoffa (1827–1871).

Naslednji prispevek (*Kontraadmiral Aleksander Dimitrijevič Bubnov – pomorska vez med Rusijo in Slovenijo*) prinaša predgovor Nadje Terčon h knjigi o admiralu A. D. Bubnovu. Avtor knjige, kapitan I. razreda, dr. Igor Kozyr iz Sankt Peterburga, je delo pripravil več let, pri tem pa mu je z zbiranjem in posredovanjem podatkov izdatno pomagala Terčonova, zato jo je zaprosil za predgovor k svoji knjigi (Igor Kozyr: *Ot Čusimy do Raguzu*. – Sankt-Pe-

terburg: Gangut, 2011). Po porazu protirevolucionarnih carskih sil v ruski državljanski vojni so bili številni Rusi prisiljeni zapustiti domovino, med njimi so bili predvsem visokoizobraženi, premožni in aristokratskega rodu, ki so do tedaj večinoma zasedali pomembna mesta v državni upravi, vojski, znanosti in kulturi. Tako je z delom ruske mornarice zapustil Rusijo tudi A. D. Bubnov, kontraadmiral ruske mornarice in profesor višje šole pomorske akademije v Sankt Peterburgu, v Jugoslaviji pa profesor kraljeve pomorske vojne akademije v Dubrovniku, nato profesor ruščine na gimnaziji v Kranju ter avtor številnih znanstvenih knjig, publikacij in člankov o pomorski zgodovini. Bubnov je umrl v Sloveniji in je pokopan v Kranju. Vsako leto mu ob dnevu njegove smrti na kranjskem pokopališču vojaške časti izkaže tudi njegova prva domovina – Rusija. V prispevku je mogoče razbrati avtoričino željo, da bi bila monografija o človeku, ki je s svojo strokovnostjo povezoval slovenski, jugoslovanski in ruski prostor, prevedena tudi v slovenski jezik.

O rivalstvu med tržaško in koprsko luko kot dveh konkurenčnih pristaniščih v Tržaškem zalivu vse od 14. stoletja dalje, s poudarkom na konfliktih v zadnjih desetletjih, govori prispevek Milana Gregoriča (*Veliki boj v Tržaškem zalivu za obvladovanje luških tranzitnih tovorov in transportnih poti v notranjost / Korenine trgovskega rivalstva med Trstom in Koprom*). Koper ima zaradi razpoložljivega zalednega prostora ter s tem povezanimi nižjimi stroški investicij določeno prednost, pogoj za nadaljnji razvoj pa je izgradnja sodobnega kontejnerskega terminala, saj danes pomen pristanišča ocenjujejo po obsegu kontejnerskega prometa. Zlasti v zadnjih letih skuša Italija zagotoviti izgradnjo novih evropskih prometnic, ki bi omogočale preusmeritev dela koprskih tranzitnih tovorov na italijanske železniške proge.

Zanimivi so spomini Pavla Četrtriča na služenje vojaškega roka v času od marca 1962 do decembra 1963 (*Mornar rušilca jugoslovanske vojne mornarice R-21*). Na lastno željo je tedaj obvezni vojaški rok odslužil v mornarici. Spomine je popestril s številnimi fotografijami, predvsem iz lastne fotografske zbirke.

Saša Planinc, Tanja Mihalič in Gorazd Sedmak so v kratkem prispevku, uvodu v sklop »Seminar o ribiški tradiciji v Slovenski Istri«, predstavili potek projekta povezovanja ribištva in turizma, ki je del raziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2006–2013«, ter seminar kot del tega projekta (*Predstavitev projekta »Proučevanje sinergijskih učinkov povezovanja ribištva in turizma« ter izvedbe seminarja*). Seminar je potekal marca 2011 na Fakulteti za turistične študije – Turistica v Portorožu (Univerza na Primorskem), ki je soizvajalka projekta. Kot izvajalka projekta pa je pri njegovi organizaciji seveda sodelovala tudi Ekonomska fakulteta

² Področje nad besedilom z navedbo naslova knjige ali njene dela.

(Univerza v Ljubljani). Organizirali so ga z namenom, da javnosti predstavijo ribiško tradicijo v slovenskem delu Istre ter iskanje možnosti njenega ovrednotenja skozi prizmo turizma. Po uvodnem pozdravu dekanje Fakultete za turistične študije kot gostiteljice sta projekt na seminarju predstavila Tanja Mihalič z Ekonomske fakultete v Ljubljani in Gorazd Sedmak s Fakultete za Turistične študije – Turistice. Sledili sta predavanji Nadje Terčon iz piranskega pomorskega muzeja ter Vinka Oblaka, ki je dolgoletni zbiratelj in dober poznavalec ribiške tradicije.

Nadja Terčon v naslednjem prispevku (*Ali je Muzej morskega ribištva v Slovenski Istri realnost ali utopija?*) priobči svoje predavanje na seminarju. V njem uvodoma predstavi pomorski muzej v Piranu z njegovimi dislociranimi enotami ter njegovo vlogo pri zbiranju, varovanju, ohranjanju, preučevanju in predstavitvi zgodovine ribištva in ribiške dediščine na tem prostoru. Nato se osredotoči na zgodovino ribištva in ribje predelovalne industrije ter na dolgoletna prizadevanja pomorskega muzeja za postavitev muzeja morskega ribištva kot bistvenega dejavnika ohranjanja ribiške dediščine. Prve temelje muzejske ribiške zbirke je že v šestdesetih letih preteklega stoletja zasnoval tedanji ravnatelj piranskega pomorskega muzeja. Ribiški muzej naj bi bil v Izoli, do česar še vedno ni prišlo. Zato so v matični stavbi pomorskega muzeja v Piranu postavili stalno ribiško zbirko, ki pa je zaradi prostorskih težav na žalost predstavljena v zelo okrnjeni obliki.

Objavo svojega predavanja je Vinko Oblak (*Ribištvo nekoč in danes*) popestril z dokumentarno zelo bogatim slikovnim gradivom iz zasebnih fotografskih zbirk. V njem se je osredotočil predvsem na prikaz nekaterih tradicionalnih orodij ribolova in tehnik ribarjenja na obalnem pasu od Ankarana do Savudrije. Posebej je navedel tudi nekaj prepovedanih načinov ribolova. Prispevek v zborniku je zaključil z zanimivimi fotografijami zaporednih faz pri tradicionalnem ribolovu cipljev v portoroškem ribolovnem rezervatu, ki je nekdanj predstavljaj najpomembnejši ribiški »dogodek leta« v Piranu.

Večina strokovnih sestavkov v zborniku je na dokaj enaki kakovostni ravni, čeprav so jih pripravili avtorji iz različnih ustanov in različnih poklicev. Teme so različne, vendar vse povezuje specifičnost življenja ob slovenski obali. Skoraj vsi prispevki so opremljeni z zanimivim fotografskim gradivom, risbami ali grafikoni. Tovrstno gradivo je bodisi iz fototeke piranskega pomorskega muzeja bodisi iz osebnih arhivov ali povzeto iz drugih publikacij. Slikovno gradivo je razmeroma dobro dokumentirano. Vsi avtorji ne upoštevajo navodil uredništva o pisanju opomb ter pripravi končnega spiska uporabljenih virov in literature, kar pri zbornikih, h katerim so sodelavci vabljeni, niti ni tako redko zaznati. Vsekakor je tudi tretji letnik letopisa piran-

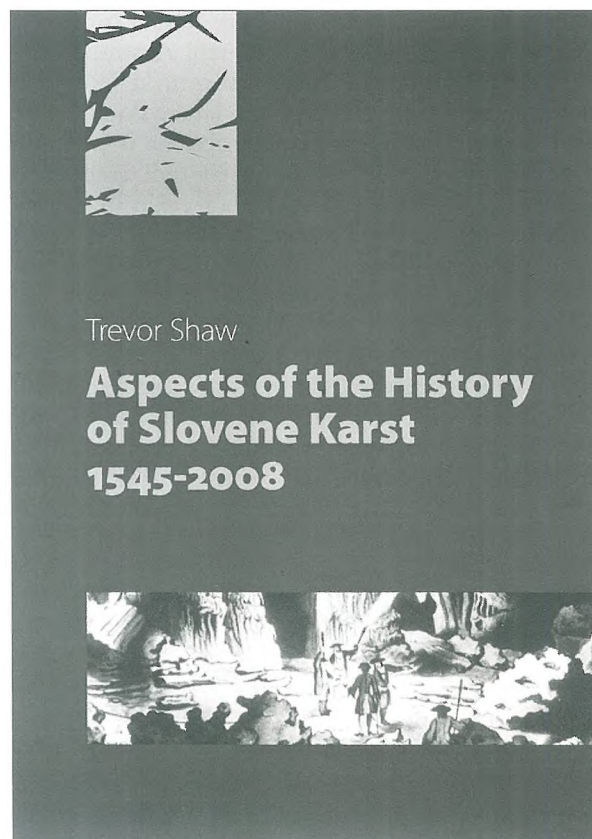
skega pomorskega muzeja kakovosten prispevek k prikazu slovenske pomorske in ribiške identitete, zato bodo po njem z zanimanjem posegali tako poklicni zgodovinarji in etnologi kot vsi ljubitelji zgodovine ter slovenske pomorske in ribiške dediščine.

Ljudmila Bezlaj Krevel

Trevor R. Shaw: Aspects of the History of Slovene Karst (1545–2008). Ljubljana : Založba ZRC, 2010, 306 strani.

Spet Shaw. Zavidljivo gradivo o slovenskem krasu je tokrat predstavljeno v obliki zbira prispevkov, ki jih je avtor objavil v različnih tujih revijah. Mnoge med njimi je tudi delno dopolnil. Praksa objave najbolj prodornih ali vsaj nepoznatih člankov v monografiji je v evropskem znanstvenem prostoru precej uveljavljena. Avtor za vsak članek zapiše, kdaj je bil objavljen in kaj je v njem spremenil. Vsekakor je knjiga še en dokaz o avtorjevi pronicljivosti, kar se zopet pokaže v zavidljivem naboru slikovnega gradiva, ki je raztreseno po zasebnih zbirkah po Evropi in ki praviloma ni bilo del objav v strokovnih revijah.

Najnovejša Shawova knjiga sicer raziskuje fenomene celotnega območja zlasti slovenskega Krasa, a je kljub vsemu večji poudarek namenjen Postojnski jami. Že iz prejšnjih del omenjenega avtorja, zlasti prek njegovih transkripcij in prevodov povprečnemu slovenskemu bralcu zelo težko dostopnih opisov Postojnske jame, lahko malce bolje podkovani strokovni bralec hitro ugotovi, kako pomembna je bila Postojnska jama na zemljevidu preživljanja prostega časa meščanske Evrope 19. stoletja. Opisi popotnikov so bili namreč praviloma (ne pa izključno) namenjeni širši javnosti in pri njej tudi zelo priljubljeni. Na potovanjih so se osebna izkustva mešala z izobraževalnimi in raziskovalnimi nameni pisca/obiskovalca. Nenazadnje so tovrstna dela ustvarjala imaginarij določenega prostora, s čimer ponavljamo trditev, da je Postojnska jama s pomočjo priljubljenega in razširjenega tiska postopoma postala del kolektivnega vedenja o tem prostoru in času. Z omenjeno monografijo, v kateri avtor med seboj primerja 16 turističnih jam, raztresenih po vsej Evropi, lahko umestimo in vrednotimo slovenski kras in njegovo umeščenost v evropskem prostoru tudi z zelo oprijemljivimi kvantitativnimi podatki. Avtor namreč naredi primerjavo obiska posameznih jam, njihovih cen, dostopnosti, storitev in infrastrukture, ki so jih v 19. stoletju ponujali obiskovalcem. Že zaradi tega mora knjigo vzeti v roke tudi bralec, ki so mu Shawova dela že poznana. Na pomembnost določenih krajev v popularnem prostočasnem branju avtor opozori tudi z omembo Postojnske jame v vodniku po južni Avstraliji, kjer se lokalna čudesa primerjajo s tistimi, ki je najbolj znano in največje – s Postojnsko jamo. Poudarek še neobjavljenih del popotnikov je sicer na objavljenih potopisih in vodnikih, deloma pa tudi časopisnih člankih. Predstavitev, ki so nadaljevanje in dopolnjevanje že objavljenihotic o slovenskem krasu izpod peresa istega avtorja, dokazujejo pomembnost omenjenega prostora in dopolnjujejo vedenje o razširjenosti pisanja o slovenskem krasu.

Glede na širok spekter tematik in nabora literature lahko zapišemo, da je jamski turizem v 19. stoletju fenomen, ki mu je v slovenski strokovni javnosti namenjeno precej pozornosti, prav tako kot drugim oblikam preživljanja prostega časa, tako na čisto potrošniški ravni zabave in prostega časa kot na malo višji ravni intelektualnih združenj. O tem govori tudi študija o ekskurziji nemškega in avstrijskega alpinističnega kluba v Škocjanske jame, ki jo je član kluba Sigrist – Herder zapisal v knjižici »Die Grottenwelt von St. Kanzian«. In tudi v okviru tovrstnih društev je bil jamski svet magnet, ki je poleg gora obiskovalce vedno znova privabljal. Na drugi strani pa je ostajal naravni fenomen, ki je že od kavalirskih potovanj naprej privabljal radovedne znanstvenike in člane društev, ki so se načrtno ukvarjali s preučevanjem narave in njenih fenomenov.

Če je prvi del knjige pričakovan in bi zanj lahko zapisali, da predstavlja »klasično« nadaljevanje avtorjevega raziskovalnega dela, pa nam v drugem delu postreže s poglobljenimi študijami posameznih fenomenov, povezanih s slovenskim krasom. Določeni članki dokazujejo spretnost in aktivno politiko privabljanja gostov v Postojnsko jamo od njenih začetkov. Načrtovanje velikih dogodkov je namreč predstavljalo velik poslovni uspeh Postojnske jame. O sistematičnosti razsvetljevanja pričajo številni načrti, ki so avtorju služili za pripravo prispevka o tem vidiku privabljanja obiskovalcev, zlasti tistih, ki so pripadali najbolj eminentnim krogom. Da je jamska uprava razvila uspešne akcije privabljanja gostov, seveda najprej dokazuje nenehno povečevanje obiska v jami, določene prijeme pa natančno analizira tudi avtor. Poglavje o jamski pošti hkrati dokazuje, kako učinkovito sredstvo jamske promocije je bila pošta in kako neločljivo je bila povezana z glasbo.

Preostala poglavja so namenjena študijam posameznih dokumentov in ostalin. Eden od takih prijemov je bila komunikacija prek razglednic in poštinih znamk, ki je bila še posebej pomembna, ko je bilo treba jamo umestiti v zavest prostora, ki o njej ni vedel veliko. To se je namreč zgodilo po priključitvi Postojne v Kraljevino Italijo. V času največjih prireditev v jami so odprli posebni jamski poštini urad, ki so ga kot posebnost in atrakcijo reklamirali v različnih časopisih, ki so izhajali v monarhiji, zunaj nje pa je bila ta informacija objavljena v Franciji. V drugem delu knjige se avtor posveti tudi glasbi v jami kot pomembni spremljevalni dejavnosti, s katero so znova privabljali stare obiskovalce in tako povečevali dobiček, s tem pa tudi ekonomski uspeh jame. Četudi je bila o tem vidiku dejavnosti v jami že pripravljena razstava, ta fenomen še ni bil deležen posebne pozornosti znanstvene javnosti.

V tem zvezku »sage o slovenskem krasu« na moški oder speleologov prihaja ženska. Poldi Fuhrich, ena od pionirk preučevanja in odkrivanja jam, je bila v angleških znanstvenih revijah predstavljena že leta 2006. Avanturistična Salzburžanka, fotografinja in raziskovalka, se je razmeroma mlada smrtno ponesrečila prav pri raziskovanju jam. Avtor širšemu krogu bralcev predstavlja tudi precej težko dostopno in v veliki meri pozabljeno Steinbergovo knjigo o Cerkniškem jezeru. Po svoje je zanimiva tudi študija o osvetljevanju jame v 19. stoletju. Četudi se avtor pri predstavitvi določenih fenomenov spušča v izredne podrobnosti, ki bodo koristile zgolj lokalnim vodičem in zanesenjakom, pri določenih fenomenih pušča odprto polje, o katerem bomo verjetno brali v njegovi prihodnji knjigi.

Dragica Čeč

Mariano Rugále in Miha Preinfalk: Blagoslovljeni in prekleti. 1. del. Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana : Viharnik, 2010, 252 strani; 2. del. Po sledih mlajših plemiških rodbin na Slovenskem. Ljubljana : Viharnik, 2012, 271 strani.

Za bralca, ki ga zanima, kaj imata skupnega industrialec Josip Gorup, morda za mnoge bolj znan kot »najbogatejši Slovenec vseh časov«, in slovenska pesnica Lily Novy, omenjena knjiga zagotovo prinaša marsikaj zanimivega. Skupna jima je bila več kot samo volja do dela, ki je zagotavljala bogastvo in ugled, glavna ideala meščana. Prav iz vrst meščanov so se pomembni posamezniki povzpeli v plemiški stan. Čast pa je seveda pripadla tudi vsem članom njihove družine. Podeljevanje plemstva je bilo v 19. stoletju veliko bolj preprosto kot v stoletjih pred tem: po 30 letih službe »cesarju«, torej službe v uradih monarhije in v cesarski vojski, je lahko posameznik zaprosil za podelitev plemiškega naziva. Vendarle je treba dodati, da je bilo poplemenjenje številnih posameznikov še kako zaslužno. Monarhija je namreč od 2. polovice 18. stoletja uradnike vzgajala v trdi, skoraj vojaški disciplini, jih nadzorovala, a jih je kot zveste uslužbenke znala tudi primerno nagrajevati. Bralec bo ob asociaciji na plemstvo na Slovenskem verjetno najprej pomislil na priimke Auersperg ali Valvasor, mogoče tudi Zois, saj mu zvenijo domače, a teh »starih« plemiških družin v knjigi ne bo našel. Za razliko od predstavnikov teh družin v 19. stoletju poplemenitene rodbine svoje plemiške časti niso dolgo uživale. Leta 1918 je bilo namreč konec kitenja s plemiškimi nazivi.

V obeh knjigah so plemiške družine razdeljene po abecedi, njun osnovni princip pa je, da so v drugi knjigi zbrane tiste poplemenitene družine, o katerih je bilo v slovenskem prostoru mogoče najti manj podatkov in spominov. Druga knjiga sledi prvi po dobrem letu in vsekakor je treba ponovno zapisati, da sta obe dobrodošli tako za slovensko strokovno kot tudi za širšo javnost. Predstavitvi posameznika, ki si je pridobil plemiški naziv, in njegovih potomcev sledita rodovno deblo ter seznam najpomembnejše literature in virov, s pomočjo katerih je mogoče nadaljnje raziskovanje posameznikov in posameznih družin. Če bi že za prvo knjigo lahko zapisali, da so za znanstveno javnost zagotovo najpomembnejši spomini, ki so jih posredovali potomci posameznih družin, je prav prva knjiga spodbudila še dodaten interes za raziskovanje družinske preteklosti tistih, ki jih je tudi zaradi »oteženega iskanja« podatkov o družini prva knjiga izvzela.

Razgledani poznavalec osebnosti 19. stoletja bo

med pomembnimi intelektualci hitro našel kakšnega potencialnega plemiča. In ljubitelj slovenske umetnosti bo prepoznal portrete znanih slikarjev, a se bo prvič seznanil z življenjskimi zgodbami prej pogosto napol anonimnih obrazov, ki so vanj zrli z mojstrov. Zaradi svojih zaslug se je med plemiče vpisal časnikiar, izobraženec, politik in pisec praktičnih priročnikov za kmete Janez Bleiweis, ki se je kitil z naslovom viteza Trsteniškega. Med novodobnim plemstvom so bili potomci izobražencev (Gspani, Miklošiči), poslancev in županov (Grasellji, Šukljeti, Tomšeti, Vesseli), najvišji deželni politiki in uradniki, kot na primer deželni glavar Oto Detela. Med poplemenitenimi najdemo tudi duhovnika – avtorja nabožnih del Simona Wilfana. Tudi drugi poplemeniteni posamezniki so imeli kaj pokazati. Julij Born je bil gonilna sila gospodarskega razvoja v Trzinu, Franc Močnik pa eden najboljših matematičnih pedagogov. Med uspešne znanstvenike bi lahko prišteli vsaj še rektorja graške univerze Arnolda Luschna ter predavatelja na Humboldtovi univerzi in pozneje direktorja etnografskega muzeja v Berlinu Felixa Luschna, ki jima je pot do slave zagotovo nekoliko olajšala tudi simbolna in materialna dediščina njunih očetov. Med poplemenitenimi pričakovano najdemo pomembne predstavnike vojske, univerzitetne predavatelje in intelek-

tualce, kot na primer predavatelja na topniški šoli Andreja Čehovina in člana razmejitvene komisije po prvi svetovni vojni Alfonza Gspana. V vrste plemstva so se vpisali izdajatelji vseh največjih časopisov. Nekateri novi plemiči so si lastili glavne zasluge pri modernizaciji slovenskih regij, kot na primer Jožef Savinšek v Metliki. Skratka, bili so predstavniki novega vala meščanske družbene elite, ki je v 19. stoletju oblikovala družbo, kulturo in znanost ne samo na Slovenskem, ampak tudi v celotni monarhiji. Osebna pričevanja posameznih članov družin in njihovih potomcev govorijo o mnoštvu identitet, razpetih med staro plemiško slavo in novimi meščanskimi kodi obnašanja, ki so značilni za posameznike, ki si večkrat tudi z lastnimi uspehi pridobijo ta kljub vsemu še vedno prestižni naziv in čast. To je v drugi knjigi, v kateri so zajete še manj znane plemiške ali, bolje, poplemenitene družine, še toliko bolj očitno. Med takimi je bil plemeniti Levičnik, ki je, potem ko se je njegova mati ponovno poročila, pustil ljubljansko šolo in odšel z »znanci trgovci« na Dunaj. Pozneje uspešen pravnik je bil tudi oče pisca prvega kriminalnega romana v monarhiji Henrika Levitschnigga, ki pa je umrl brez potomcev.

Skozi stopicanje po abecedi slovenskih plemiških družin bralec ugotovi, da je za najbolj moderne in hkrati zadnje generacije slovenskega plemstva veljalo, da so mnogi raje živeli v razkošnih mestnih hišah kot v prevelikih podeželskih dvorcih. Nekateri pa so kot »staro plemstvo« živeli na gradovih. A v narobe svetu družbene elite 19. stoletja v monarhiji so na gradovih živeli tudi drugi meščani, med najbolj znanimi »graščaki« je eden najuspešnejših slovenskih industrialcev Fidelis Trpinc, ki je imel v lasti kar dva renesančna dvorca, Zaprice in Škofjo Loko, ter meščanski Ljubljani bližnji grad Fužine. Orumenele družinske fotografije razkrivajo, da so se novodobni plemiči kot drugi meščani odpravljali na potovanja in da so raje kot hlatali mestni prah poleti »zbežali« na podeželje. Nič drugače kot »moderni« meščani drugod po Evropi. Le da niso tako krčevito postavljali mej med svojim načinom življenja in življenjem starega plemstva, kot se je dogajalo v nekaterih delih Evrope. Četudi so bili mnogi vzgojeni v duhu razsvetljenstva, je bil vstop med plemenite v celotni monarhiji še vedno dejanje družbenega prestiža. Josip Gorup je svojo kri po pričevanju potomcev požlahtnil z znatno finančno podporo in zlasti na željo svoje žene in otrok. Kot tovarnar, ladjar in finančnik je namreč postal ponos kranjskih elit že veliko pred pridobitvijo plemiškega naziva.

Predstavitve slovenskih plemiških rodbin ne bomo brali samo kot slavno družinsko zgodovino, saj ne manjka niti zgodb o družinskih črnih ovcah. Med njimi je bil zagotovo kranjski politik in dedič gradu Mirna, a enako marljivo tudi prevarant Julij

Fraenzl pl. Vesteneck. Njegovih podvigov se je sramoval tako njegov tast, kranjski deželni predsednik pl. Eybesfeld, ki se je »bridko kesal, da je dal svojo hčer takemu človeku«, kot tudi sin, ki se je zaradi očetovih »zaslug« odpovedal njegovemu imenu. Striktne pravila plemiškega koda obnašanja so bila konec 19. stoletja že tako razrahljana, da je grofica Lichtenberg posvojila gozdarskega mojstra na gospostvu Snežnik Henrika Schollmayerja. To dejanje je seveda še bolj spodbudilo že razširjene govorice o njunem ljubezenskem razmerju.

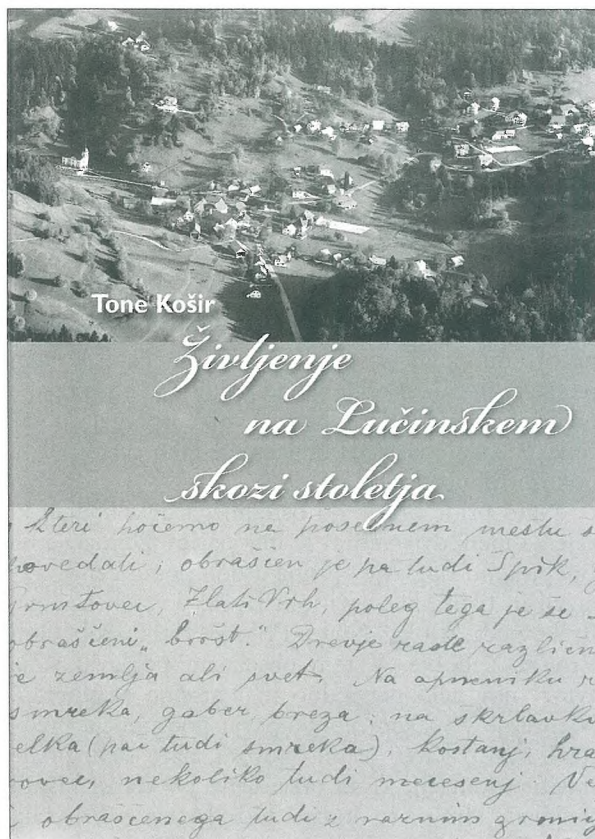
Poleg teh zgodb, ki knjigo približajo bralcu, pomeni ta tudi prvi poskus genealoškega pregleda predstavljenih plemiških rodbin. Posebej jo odlikuje okoliščina, da sta avtorja sodelovala s potomci posameznih družin. Ti so jima razkrili podatke o nemirnih družinskih pticah, ki jih je usoda zanesla na različne konce sveta, in tistih, ki so dovolili javno objavo drobcev iz galerije družinskega spomina.

Dragica Čec

Tone Košir: Življenje na Lučinskem skozi stoletja. Lučine : Krajevna skupnost, 2010, 436 strani.

V delu Življenje na Lučinskem skozi stoletja je avtor predstavil življenje v dokaj odmaknjeni vasi. Skušal je doseči čim bolj popolno predstavitev vasi in njenega življenja skozi čas. Tako je naletel na zelo obsežno gradivo, ki ga je bilo treba smiselno obdelati in sistematično predstaviti bralcem. Delo je razdeljeno na več obsežnih poglavij. V Uvodu, ki obsega 50 strani, je avtor poskušal podati zgodovinski pregled lučinskega območja. Kot se spodobi, omenja najprej »stare čase« in skuša dokazati, da so bili tudi ti kraji poseljeni vsaj že v začetku rimskega imperija. To mnenje je utemeljeno na najdenih ostankih iz rimske dobe in na osnovi nekaterih krajevnih poimenovanj. Čez kasnejše lučinsko ozemlje je bila v tej dobi speljana rimska pot (Rimljani so svoje ceste gradili tudi na osnovi dobrih starih cestnih povezav in poti tako trgovcev kot lovcev, kar nakazuje, da je bilo to območje poseljeno že pred rimsko dobo), ki je s seboj prinesla tako dobre kot slabe posledice. Nato sledi opis oblikovanja freisinške posesti na loškem ozemlju, kamor je bilo vključeno tudi področje Lučin. Avtor je ob tem predstavil ureditev loškega gospostva, opredelil pripadnost Lučin ter opisal njeno razmejitve s sosedi. Kolonizacijo lučinskega območja je predstavil s pomočjo urbarja iz konca 13. stoletja. V naslednjih podpoglavjih je skušal predstaviti življenje in delovanje tedanjih prebivalcev. Predstavljena so njihova

bivališča ter bivališča živali in druge stavbe, ki so nastajale na tem ozemlju, pa oblačenje, obutev, vrsta hrane, njena pridelava, predelava in shranjevanje, način kuhe in seveda priprave, na katerih so kuhali. Avtor opiše lučinsko govorico, lastninska razmerja, dajatve in vprašanje osebne svobode podložnikov. Predstavi njihova imena in priimke ter domača imena, ki so bila pomembna, ker so se držala domovanja in se oprijela tudi njegovih prebivalcev. Domača imena so podrobneje predstavljena v osrednjem delu knjige, kjer se pokaže, da je skoraj vsaka domačija imela svoje ime.

Upravna ureditev v primeru Lučin ni pretirano vplivala na življenje in bitje domačinov. Do sredine 19. stoletja so spadali pod Poljanski urad, ko so po letu 1848 nastale majhne kmečke občine in sta v Poljanski dolini med drugimi nastali občini Poljane in Trata, pa so Lučine spadale pod občino Trata. Na cerkvenem področju so Lučine vse od začetka spadale pod župnijo v Poljanah. Na Lučinskem so se poleg kmetovanja razvile tudi nekatere obrti: platnarstvo, klekljanje, krojaštvo in čevljarstvo. Predstavitev vseh teh obrti je omejena predvsem na 19. in 20. stoletje. Dejavnost teh obrti je bila skromna, nekaj je bilo sicer založništva, delali so večinoma za domače potrebe in potrebe bližnjih sosedov. Poskusi rudarjenja in fužinarstva so se pojavili tudi tu. Začetki segajo v sredino 16. stoletja. S fužinarstvom niso dosegli večjega uspeha, bolj se je razmahnilo

oglarstvo. Iskanje rude se je znova razmahnilo v 19. stoletju, a tudi takrat ni bilo večjega uspeha. Deloma je bila za to kriva slaba kakovost rude, deloma pa dolga pot do Železnikov, po kateri so jo vozili. Lučine so imele tudi svoj sejem, pravzaprav dva, ker pa so se ob zabavi, ki je bila obvezen del sejma, dogajale nerodnosti, kot so bili pretepi pa tudi poboji, je oblast sejme prepovedala. Čeprav ali pa prav zato, ker so bile Lučine v 19. stoletju precej odmaknjene od splošnega dogajanja na Kranjskem, se je tudi tu začelo izseljevanje v Ameriko. Avtor poudarja, da ni zasledil pojava posebnih potovalnih posrednikov, ki bi prebivalce vabili v tujino. Izseljevanje se je na Lučinskem začelo v devetdesetih letih 19. stoletja, vzrok pa je bil podoben kot drugje, velika zadolženost. Odhod enega je sprožil efekt domin, sledil mu je sorodnik ali pa najbližji sosed. Fantje niso bežali zaradi morebitnega kaznivega dejanja, prej so se umaknili zaradi neprimerne družabnega obnašanja. Kot v številnih vaseh, kjer so imeli na razpolago primerno vodo (večji potok ali manjšo reko) ter primerno izobražene in k raziskovanju nagnjene obrtnike, so tudi na Lučinskem v tridesetih letih 20. stoletja zrasle male elektrarne. Za konec je avtor prihranil še pregled služenja lučinskih fantov v vojski in njihovo udeležbo v vojnah. Pregled sega od druge polovice 18. stoletja, od uvedbe rekrutacije in popisa prebivalcev v času cesarice Marije Terezije, do dogajanja v 20. stoletju. Večji poudarek je na prvi in drugi svetovni vojni; več podatkov o usodi posameznikov v tem času pa je pri opisu posameznih domačij in njihovih usod. To uvodno poglavje zaključuje daljši povzetek iz lučinske kronike, ki jo je v letu 1870 pisal tedanji župnik Anton Dolinar.

Uvodno poglavje naj bi s svojo raznolikostjo dopolnilo osrednje poglavje o domačijah ter bralcu pomagalo razumeti razvoj in propad posameznih gospodarjev. Žal je prav to prvo poglavje dokaj neenotno, vsebuje dobra podpoglavja, tista, v katerih govori o konkretni zgodovini Lučin, na drugi strani pa so zelo popreproščeno napisani odlomki, ki naj bi zgodovino Lučin postavili v širši zgodovinski okvir. V teh primerih se pojavljajo nelogičnosti in dogaja se, da se avtor v dveh zaporednih stavkih zaplete v kontradikcijo. Da avtor ni zgodovinar, je posebej očitno pri poglavju, v katerem je skušal predstaviti lastninska razmerja, dajatve in vprašanje razvoja osebne svobode podložnikov. To podpoglavje je polno posplošenih ocen in je pisano brez občutka za čas. Ob poglavju, ki govori o etnoloških značilnostih in posebnostih Lučin na eni strani in na splošno o etnologiji na drugi, pa bi imeli kaj pripomniti etnologi. K takemu mnenju me navaja tudi seznam uporabljene literature, kjer ni omenjenih novjših del. Da avtor ni zgodovinar, povedo pripombe in vzdihovanje nad pisano gotico in oznake kot »daljno 16. stoletje«, kar je značilno za nezgo-

dovinarje, ki se lotevajo pisanja zgodovinskih del. Za celotno poglavje so značilni izredni časovni preskoki. Pripoved je precej bolj zgoščena, ko je govor o 19. in 20. stoletju, ko je na razpolago precej več tiskanih virov, ki se jih da tudi učinkovito dopolnjevati s spominjanjem prebivalcev in samega avtorja.

Drugo poglavje je posvečeno lučinski cerkvi sv. Vida, ki je bila podružnica cerkve v Poljanah. V tem poglavju se je avtor naslanjal na *Kratko zgodovino župnije sv. Vida v Lučinah na Gorenjskem* iz leta 1915 izpod peresa župnika Antona Dolinarja. Iz njegovega opisa povzema usodo stare cerkve in nato zelo natančno in zanimivo opiše gradnjo nove. Temu zanimivemu podpoglavju sledi opis razvoja cerkvene oblasti na Kranjskem. Ob opisu jožefinskih reform na tem območju se pojavijo netočnosti. Na str. 85 je navedena najprej napačna letnica ukinitve oglejskega patriarhata (ukinjen je bil leta 1751), iz katerega sta nastali dve nadškofiji, goriška in videmska, nato pa avtor govori o nastanku ljubljanske škofije leta 1788, nekaj vrstic nižje pa o nastanku ljubljanske nadškofije leta 1788. Povedati je treba, da je ljubljansko škofijo leta 1461 ustanovil cesar Friderik III., da bi omejil vpliv Beneške republike na ozemlje oglejskega patriarhata. Papež Pij II. je leta 1462 potrdil ustanovitev škofije. Papež Pij VI. je leta 1787 potrdil ljubljansko nadškofijo, prvi nadškof pa je bil umeščen leta 1788, to je bil Mihael Brigido, ki je to funkcijo opravljal do leta 1806. Ljubljanska nadškofija je imela med drugim oblast tudi nad celotnim Loškim gospostvom, torej tudi nad Lučinami, kar se ni spremenilo niti po letu 1807, ko se je nadškofija spremenila v škofijo in bila neposredno podrejena apostolskemu sedežu, od leta 1830 pa goriški nadškofiji. Lučinska podružnica je v letu 1784 dobila status lokalije. Prvi vikar, ki je prišel vanjo, je bil domačin Jernej Trček; do samostojne župnije pa je bila še dolga pot, saj je bila ta ustanovljena šele leta 1875, s čimer je bilo življenje domačinov precej olajšano. K cerkvi je sodilo pokopališče, ki je bilo za prebivalce Lučin do leta 1752 v Poljanah. Šele tega leta je bil prvi pogreb na domačem pokopališču. Za lučinsko območje je značilno tudi lepo število kapelic in znamenj, ki jih je avtor predstavil v besedi in sliki. Nato sledi še kratka predstavitev duhovnikov na Lučinskem, od prvega, ki je bil domačin, vpisan kot kurat leta 1784, pa do predzadnjega, ki je bil v Lučinah v letih od 1975 do 2008.

Poglavja si sledijo nekako tako, kot se je razvijala družba v Lučinah. Tako je za cerkvijo prišel na vrsto opis nastanka šole. To poglavje je precej kratko, saj so Lučine dobile svoje samostojno šolsko poslopje med zadnjimi vasi v okolici, nova šola je bila odprta šele leta 1939. Pouk se je sicer pričel že v drugi polovici 19. stoletja, potekal pa je v župnišču ali v zasebnih hišah. Ob predstavitvi starega šolskega

sistema bi bilo primerno, da bi avtor tudi tokrat predstavil nekoliko širši okvir, kot je naredil v prejšnjih poglavjih. Oprl bi se lahko na delo Slovenskega šolskega muzeja in na tri knjige Vlada Schmidta *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. *Zgodovina šole v Lučinah* je dober prikaz družbenega in družabnega dogajanja na podeželju. Vse tegobe in radosti vsakdana tamkajšnjih prebivalcev so se lepo odražale v usodi njihove šole.

Kljub slabim razmeram za šolanje pa je bilo v Lučinah doma kar nekaj pomembnih ljudi, podjetnikov, duhovnikov, slikarjev, izumiteljev. V tem poglavju je zajeto obdobje od sredine 17. stoletja, s predstavitevjo Marka Oblaka Wolkensperga, do začetka 21. stoletja. Pred bralcem se tako zvrsti paleta poklicev in usod.

Nato pride bralec do osrednjega dela knjige, ki zajema njeni dve tretjini in ima naslov *Domačije na Lučinskem*. Poglavje opisuje usodo posameznih domačij in tistih, ki so na njih živeli, v vaseh Lučine, Brebovnica, Dolge Njive, Prilesje, Suhi Dol, Goli Vrh in Zadobje. V tem obsežnem poglavju si je avtor snov zelo pregledno in smiselno razporedil. Najprej je v vsakem podpoglavju podrobneje predstavil vas, o kateri je bilo govora, nato sledi predstavitev domačij, ki so razvrščene po starih hišnih številkah, tem pa so dodane tudi današnje. Pri vsaki domačiji so opisani njen nastanek in ime, sama domačija, njeni gospodarji in posebej ljudje, ki so na domačiji živeli. Na koncu so dodane še posamezne zanimivosti, če jih je domačija imela. Opis sega od nastanka posamezne domačije pa do današnjih dni. V tem poglavju so zanimive opombe pod črto, kjer so med drugimi podatki navedeni tudi informatorji, ki so prispevali posamezne podrobnosti ter tako popestrili in dopolnili pripoved. Besedilo je dopolnjeno z bogatim slikovnim gradivom, kjer so predstavljeni tako posamezniki kot tudi domačije in pomembnejši dogodki.

To poglavje je najbolje napisano in verjetno za sedanje prebivalce Lučin tudi najzanimivejše, za druge bralce pa je to podatkovno in s slikovnim gradivom razkošno opremljen vir, ki je lahko osnova za študije o t. i. problemu »Drugega« kot tudi o drobitvi posesti, spremembah, ki jih je prinašal čas, in pretresih, ki jih je prinesla prva svetovna vojna, medvojni čas in obdobje po drugi svetovni vojni.

Ob takem delu, v katerega je bilo vloženo veliko truda in je bolj ali manj posrečena kombinacija uporabe virov, literature in spominov posameznikov, se postavlja vprašanje, za koga je napisano. Domačini bodo našli v njem kar nekaj podatkov, pa tudi kosti za glodanje. Za lažje razumevanje je delo opremljeno s seznamom kratic, slovarčkom manj znanih besed in pregledom najbolj pogosto uporabljenih dolžinskih, prostorninskih, površinskih in utežnih mer, ki so bile v rabi do uvedbe enotnega merskega sistema. Knjiga prav tako vsebuje ves potreben

znanstveni aparat in pregled uporabljene literature, kar je znamenje, da je namenjena tudi strokovni javnosti, za katero pa bo zanimivo predvsem zadnje poglavje ter le nekatera podpoglavja iz uvodnega dela.

Eva Holz

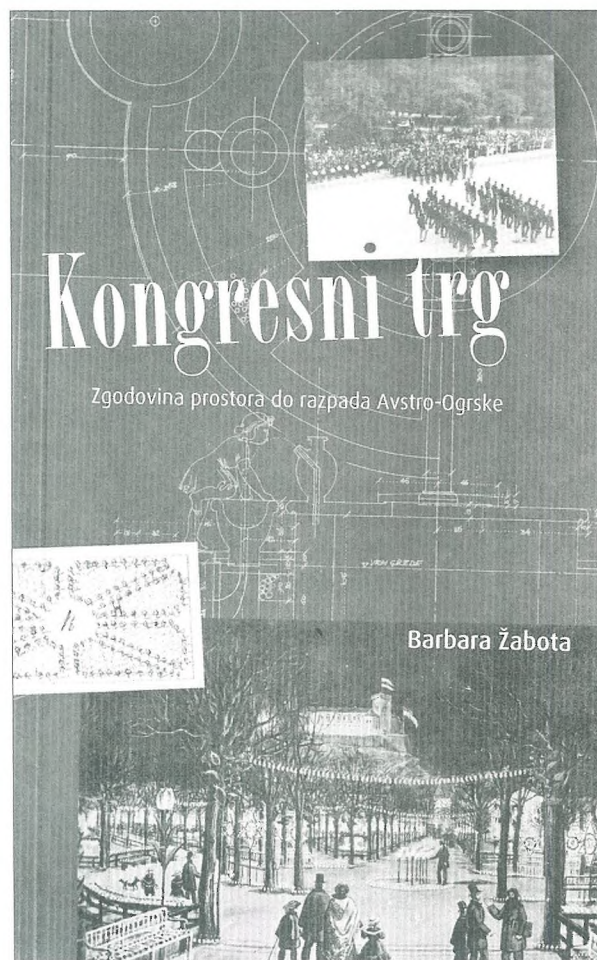

Barbara Žabota: Kongresni trg. Zgodovina prostora do razpada Avstro-Ogrske. Umetnine v žepu 4. Ljubljana : Založba ZRC, 2011, 77 strani.

Kot četrta knjiga serije Umetnine v žepu, ki jih izdaja Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, je izšlo delo *Kongresni trg. Zgodovina prostora do razpada Avstro-Ogrske*. Do sedaj so izšle publikacije: Damjan Prelovšek: *NUK*; Jure Mikuž: *Spomenik revolucije Draga Tršarja*; in Vesna Krmelj: *Cukrarna*. Publikacija *Kongresni trg* spregovori o časovnem obdobju skoraj dvestotih let in o dogodkih, ki so v tem razdobju zaznamovali prostor, o katerem je govor. Kongresni trg in ob njem park Zvezda sta od dvajsetih let 19. stoletja postala osrednja prostora v Ljubljani. Tu so se odigravali različni množični dogodki, od vojaških parad v začetku 19. stoletja do protestnih zborovanj in različnih prireditev bolj miroljubnega značaja. Nekaj let je bil trg tudi eno od večjih parkirišč v mestu. Tako spremljamo njegovo usodo ne le do razpada Avstro-Ogrske, ampak tudi v naš čas. Nastanek in razvoj tako trga kot parka je avtorica poljudno, vendar v zelo zgoščeni obliki predstavila na 67 straneh, 9 strani pa je opomb ter virov in literature.

Najprej je na kratko predstavila ta predel Ljubljane, ki je bil v 18. stoletju še izven mestnega obzidja. V času napoleonskih vojn in v začetku 19. stoletja so se začele razmere spreminjati, obzidje so podrli in mesto je lahko zadihalo. Prostoru, na katerem je danes Kongresni trg, je dal spodbudo kongres Svete Alianse, ki je bil v Ljubljani od januarja do maja 1821. Za ta dogodek se je mesto moralo pripraviti in v zelo kratkem času so uredili zemljišče, ki so ga prej urejali kar nekaj let. Po končanem kongresu je cesar leta 1823 dovolil, da se trg iz Kapucinskega, kot se je imenoval prej, preimenuje v Kongresni trg. Marsikateri trg v Ljubljani je skozi čas spreminjal svoje ime, prostor, na katerem je Kongresni trg, pa v tem preimenovanju verjetno zaseda prvo mesto. Avtorica nas popelje skozi vsa ta poimenovanja in preimenovanja, od začetnih, ki so bolj opisna, do imena Kapucinski trg, ki je veljalo v 18. stoletju in prvih dveh desetletjih 19. stoletja, do

imena Kongresni trg, ki se je uveljavilo v 19. stoletju. V letu 1848, ob vseslovenskem navdušenju, so ga sicer hoteli preimenovati v Zborniški trg, vendar se to ime ni uveljavilo. Ob italijanski okupaciji je mestno poglavarstvo leta 1941 želelo trg preimenovati v Mussolinijev trg, vendar ta tega poimenovanja ni sprejel in tako je ostalo ime Kongresni trg do leta 1948, ko se je spet začelo spreminjanje uličnih imen in imen trgov. Za Kongresni trg so najprej predlagali ime Trg svobode, leta 1952 je bil preimenovan v Trg revolucije, leta 1974 pa v Trg osvoboditve, ker se je trg pred parlamentom preimenoval v Trg revolucije. V letu 1991 je trg spet dobil svoje staro ime Kongresni trg. To spreminjanje imena, ki je hkrati tudi odraz vsakokratnega družbenega vzdušja, je v knjižici, ki je zaradi svoje priročne velikosti lahko tudi turistični vodnik, lepo predstavljeno; to pa je bilo tudi potrebno, saj je bil trg med številnimi prebivalci Ljubljane znan le kot trg »pri sidru«. Park Zvezda je sicer ves čas ohranil svoje ime, je pa doživel nekatere spremembe glede zasaditve, najprej s kostanji, nato platanami, nanj so postavljali različne spomenike, v času druge svetovne vojne pa so v njem sadili krompir; podobna usoda je doletela tudi park Tivoli.

Trg in park Zvezda ob njem, ki pa ni spreminjal imena, obdajajo stavbe, ki so tudi doživljale različne usode. Njihov opis avtorica začneja s Kazino, Kongresnim trgom št. 1, ter gre nato od stavbe do stavbe, dokler kroga ne zaključi s stavbami na današnji Slovenski cesti, s cerkvijo sv. Trojice ali uršulinsko cerkvijo. O vsaki stavbi, njeni usodi in prebivalcih so v knjižici bolj ali manj podrobni podatki.

Knjižica je bogato opremljena s slikovnim gradivom, tako s fotografijami starih mestnih načrtov in skic še iz Valvasorjevih časov kot tudi s starimi in novimi fotografijami hiš, ki so v tekstu opisane. Zanimivi so napisi iz tridesetih let na posameznih stavbah, na primer na kavarni Kazina ali na Laverenčičevi hiši, kjer je bila tedaj lekarna, napisa sta v latinici in v cirilici. Lahko si ogledamo, kako je potekalo oranje v parku Zvezda v letu 1942, kamor so nato posadili krompir. Slike tudi pokažejo, kako so se spreminjale posamezne hiše ob trgu; kar grozljivo je pogled na podiranje Wurzbachove hiše v šestdesetih letih. O razmerah v Ljubljani so povedni tudi podatki o postavljanju in podiranju spomenikov, ki so bili postavljeni na Kongresnem trgu ali v parku Zvezda.

Knjižica ponuja pregled razvoja in usode nekega prostora v Ljubljani, hkrati pa spodbuja radovednost, odpira vrsto vprašanj in pravzaprav izziva obsežnejšo raziskavo ne le o samem trgu, temveč tudi o stavbah ob njem, o njihovem nastajanju, propadanju ali rušenju zaradi sprememb, ki jih je terjal promet, in o usodah njihovih prebivalcev. K temu lahko bralca spodbudi tudi obsežen seznam virov in literature, ki dokazuje, da je bilo za tako strnjeno napisan tekst potrebnega zelo veliko preverjanja in prebiranja.

Eva Holz

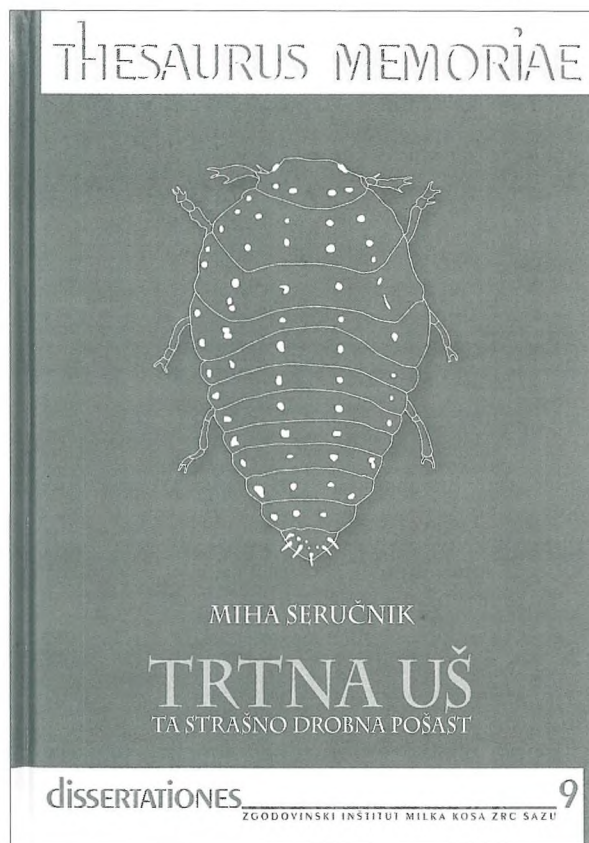

Miha Seručnik: Trtna uš, ta strašno drobna pošast. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, 250 strani (Thesaurus memoriae. Dissertationes; 9).

V zbirki Thesaurus memoriae, v kateri običajno izhajajo nekoliko dopolnjene doktorske disertacije, je leta 2011 izšla knjiga Mihe Seručnika *Trtna uš, ta strašno drobna pošast*. Avtor si je za pripravo naloge izbral obravnavo problema, ki je na prvi pogled sicer videti nenavaden, majhen in nepomemben, saj je bil lokalno omejen na vinorodna področja. Ko pa ga pogledamo s širšega zornega kota, upoštevajoč pomen vina v slovenski kulturi, ter ga postavimo v konkreten čas in prostor, pokaže svoje pošastne

razsežnosti. Ker je bil v obravnavanem času dobršen delež populacije življenjsko odvisen od obdelovanja kmetijskih zemljišč in pridelka, ki so ga pobrali po truda in dela polnem letu, so katastrofe, med katere lahko upravičeno štejemo tudi propadanje vinogradov zaradi trtne uši, prizadele veliko večji delež prebivalstva, kakor si je brez natančnejšega poznavanja tematike mogoče predstavljati.

Po spremembah, ki jih je bila habsburška monarhija prisiljena izvesti po letu 1848, so kmetje postali osebno svobodni in lastniki zemljišč, ki so jih obdelovali. S pravnega vidika je ukinitve fevdalnih odnosov pomenila, da je kmet postal državljani v sodobnem pomenu besede, saj je postal podrejen neposredno državi. Vendar je, kakor pri večini dobrih rešitev, tudi v tem primeru obstajal tisti ampak, ki je za malega kmeta ob predvidenem izboljšanju življenja in položaja pomenil njegovo otežitev. Kmetje so morali namreč vse dobljeno tudi plačati. Plačati so morali tretjino stroškov za zemljiško odvezo svoje posesti, po regulaciji servitutov, ki so pripadali kmetiji, pa so se sicer za odškodnino morali odreči koriščenju dela zemljiških površin in se odpovedati ali vsaj zmanjšati pridelavo v kmetijski panogi, ki je velikokrat predstavljala ekonomsko osnovo predvsem manjših kmetij. V desetletjih, ki so sledila zemljiški odvezi, sta drobljenje posesti in naraščanje zadolževanja postala prevladujoča trenda v gospodarjenju na kmetijah. Nepričakovana ko-

njunktura v šestdesetih letih 19. stoletja je gospodarske kazalce sicer obrnila navzgor, leta 1873 pa ji je sledil finančni zlom. Po njem si je gospodarstvo, katerega del je bilo tudi kmetijstvo, le težko spet opomoglo, sanacija posledic zloma pa je bila dolgotrajna in naj bi po nekaterih ocenah trajala skoraj do konca 19. stoletja.

Nekatere od teh sprememb se kmetij na vinorodnih območjih sicer niso dotikale, saj so jih ponekod tudi že od 13. stoletja dalje obravnavali po posebnem gorskem pravu, kljub temu pa se splošni neugodni situaciji in klimi v kmetijstvu niso mogle izogniti. Zemljiška posest gorskopравnih kmetij je bila praviloma mala, zemljišča so bila slabo rodovitna in na njih razen vinske trte ni bilo mogoče pridelati tržno zanimivih viškov. Ko pa se je v drugi polovici 19. stoletja v njihovih, do tedaj razmeroma zdravih vinogradih naselila trtna uš oziroma »strašno drobna pošast«, je marsikateri kmet na taki kmetiji obupal.

Kot ugotavlja avtor, so vinsko trto na območju med Atlantikom in Srednjim vzhodom različne skupnosti gojile že v mlajši kameni dobi, prostora Amerike in Evroazije pa sta bila do odkritja Amerike med seboj popolnoma ločena. Ko je prišlo do njunega srečanja, so ljudje med njima seveda prenašali dobrine, ki so jih našli na novih območjih. Spet pa je bil po sredi tisti ampak, ki je ob dobrinah med obema svetovoma prenašal tudi nekatere nepredvidene elemente. V kmetijstvo »starega sveta« so tako poleg koruze, krompirja, paradižnika in drugih pridelkov med drugim zašli tudi koloradski hrošč, peronospora, oidij in trtna uš. Slednjo so v Evropo nevede prinesli okoli leta 1860 na korenskem sistemu ameriških trt, ki so jih v tistem času množično vozili iz Novega sveta.

Evropejci so trto opazili že kmalu po svojem prihodu v Ameriko in v svojih poročilih velikokrat omenjali njeno bujno rast in rodnost. Prvi so jo nameravali gojiti naseljenci na vzhodni obali severne Amerike, in sicer tako, kot je bilo v navadi v Evropi. Ker pa so klimatski pogoji na novo kultiviranih območjih precej drugačni od tistih v Evropi, so imeli v začetku nemalo težav. Tudi zato, ker so prvi naseljenci, ki so se spopadali z njeno pridelavo, izhajali iz dežel, kjer tradicija pridelave vin ni obstajala, so bili njihovi poskusi sprva precej klavni. Na ameriški zahodni obali, ki so jo najprej začeli naseljevati španski misijonarji in za potrebe bogo-sluzja iz Evrope prinesli svojo trto, so novi naseljenci naleteli na evropskim bolj primerljive klimatske pogoje, zato so se pri gojenju vinske trte srečevali s precej manj težavami. Do vključitve Kalifornije v ZDA sta bili območji skoraj popolnoma ločeni. Ko pa je trtna uš zašla tudi na to območje, so bili na zahodni ameriški obali prisiljeni sprejeti enaka pravila igre kakor Evropejci.

V Evropi na trtno uš sprva nihče ni bil pozoren.

Prva poročila o propadanju vinogradov so se pojavila v južni Franciji, ko pa so propadanje vzročno-posledično povezali s trtno ušjo, se je zanimanje zanj izjemno povečalo. To zanimanje se je hitro zmanjšalo, ko so našli rešitev za nastali problem.

Čeprav se ameriškim vinom zaradi njihove izrazite arome v Evropi ni uspelo uveljaviti, saj so imeli Evropejci na razpolago veliko lastnih dobrih sort, je bila ameriška trta ključnega pomena pri reševanju evropskega vinogradništva v času, ko je trtna uš pustošila po njenih vinskih gorica. Izhod iz začaranega kroga je namreč pomenilo križanje evropske in ameriške vinske trte, saj je ameriška trta na trtno uš odporna, evropskim trtam pa te odpornosti ni uspelo razviti.

Kot v druge evropske dežele je trtna uš v poznih sedemdesetih letih 19. stoletja zašla tudi na s Slovenci poseljeno območje. Odkrili so jo leta 1880 pri Sečovljah in na Bizeljskem, na Kranjskem pa so jo prvič potrdili na skrajnem vzhodu Dolenjske pri kraju Velika dolina leta 1884. Kje je trtna uš pravzaprav prvič prešla kranjsko mejo, ni mogoče natančno ugotoviti. Ena od možnosti je bil nakup trsov neposredno v državni vinogradniški in sadjarski poskusni postaji v Klosterneuburgu, druga pa razširitev iz Štajerske, kjer so jo odkrili nekoliko prej in kjer je prav tako občutno skrčila vinorodne površine ter posredno pripravila teren za širjenje šmarnice. Kmetje z obeh strani kranjsko-štajerske meje so neprestano prehajali mejno črto, zato je možnost prenosa vedno obstajala. Morda natančen datum in lokacija prenosa trtne uši niti nista tako pomembna, saj Kranjska nikakor ni bila izolirano območje, zato je bila okužba neizogibna, njenega širjenja po deželi pa ni bilo mogoče preprečiti.

Država je lahko svoj delež v boju proti trtni uši in posledicam njenega delovanja prispevala s sprejemanjem ustrezne zakonodaje. Ta je predvidevala karanteno in različne fitosanitarne ukrepe, pri čemer je glavni del odgovornosti padel na lastnika vinograda. Če je ta posumil, da je njegov vinograd napadla trtna uš, je moral o tem nemudoma obvestiti župana, ta pa okrajno glavarstvo. Iz okuženega vinograda niso smeli odnašati trt ali njenih delov ter drugih predmetov.

Ko je trtna uš v vinogradu končala svoje delo, je bilo treba zemljišče očistiti in sanirati. Novi zakon iz leta 1885 je poleg postopkov razkuževanja, načina izplačevanja odškodnin, osemletne oprostitve plačila davčne obveznosti tistim, ki so želeli svoj opustošeni vinograd obnoviti, in drugih denarnih vzpodbud omenjal tudi način obnove vinogradov po izpeljani sanaciji zemljišča.

Zaradi nenadnega in povečanega povpraševanja po ameriških trtah teh v Evropi sprva ni bilo dovolj. Da bi prebrodili pomanjkanje, so začele nastajati trsnice, v katerih so skušali vzgojiti čim več ključev oziroma podlag za cepljenje. Razumljivo je, da je

prva državna trsnica na Kranjskem nastala v Kostanjevici na Krki, saj je bilo prav na Dolenjskem 90 odstotkov vseh kranjskih vinogradniških površin. Kostanjeviška trsnica za vzgojo ameriških sadik je bila nekaj časa poleg kmetijske šole Grm edina, ki je kranjske kmete zalagala s ključi. V času, ko je bilo povpraševanje po ameriških trtah največje, njune kapacitete niso mogle zadostiti vsem potrebam. Ministrstvo za kmetijstvo je zato z nekaterimi zasebniki na Dolenjskem sklenilo posebne pogodbe o subvencioniranju njihovih trsnic, iz katerih so morali oddajati del pridelanih ključev. Ščasoma se je razširila tudi mreža državnih trsnic, okrepljena s krajevnimi podružnicami, ki so delovale pod okriljem Kranjske kmetijske družbe.

Ključce so skušali vzgojiti iz različnih ameriških sort, vendar se nekatere niso dobro obnesle. Ker pa so se razmere na kranjskih vinorodnih področjih med sabo zelo razlikovale, se je pojavil še dodaten problem. Vinogradniki iz Vipavske doline so npr. ključce iz Kostanjevice, tudi če so bili zastonj, zavračali, ker so bili za sajenje na njihovih zemljiščih prekratki.

Sajenje trt na ameriških ključih je v začetku za marsikaterega kmeta predstavljalo težavo. Mali kmetje si stroška nakupa niso mogli privoščiti, slaba informiranost ljudi pa je ob že pregovorni konservativnosti kranjskega kmeta pripomogla k temu, da se marsikdo ni upal spustiti v finančno tveganje z novotarijo, katerega uspeh je bil precej nepredvidljiv. Nezaupanje je bilo celo tako veliko, da deželi denarja, namenjenega vzpodbujanju obnove vinogradov, najprej sploh ni uspelo porabiti.

Ker je bilo širjenje trtne uši in škoda, ki jo je povzročala, v drugi polovici 19. stoletja problem celotne Evrope, je avtor pozornost namenil tudi različnim strokovnim srečanjem, na katerih so govorili o problemu in možnostih ukrepanja. Opisal je, kako so se s problemi vinske trte in trtne uši spopadale nekatere druge države, ter zakonodajo, ki so jo sprejele z namenom omejevanja njenega širjenja.

Sočasno so strokovnjaki ugotavljali, da vinogradništvo na Kranjskem ni v težavah zgolj zaradi trtne uši. Ko so primerjali donosnost kranjskih vinogradov s tistimi na Štajerskem, so menili, da podnebne in pedološke razlike ne opravičujejo dvakrat večje donosnosti slednjih. Ker so za nizko donosnost krivili tudi slabo in nestrokovno delo kot posledico neizobraženosti kmetov, je bila ena od logičnih rešitev ustanovitev še ene kmetijske šole. Šola na Slapu pri Vipavi je bila sicer namenjena izobraževanju ljudi iz vse dežele, vendar je imela na prebivalstvo oddaljene Dolenjske malo vpliva. Prve razprave o možnostih ustanovitve kmetijske šole na Dolenjskem je mogoče zaslediti v začetku sedemdesetih let 19. stoletja, dejansko pa je bila ustanovljena leta 1886.

Avtor se je s problematiko kmetijstva v drugi

polovici 19. stoletja in posebej trtne uši začel ukvarjati že v času svojega rednega študija, saj je bilo spopadanje kranjskega deželnega odbora s to nevarnostjo tema njegove diplomske naloge. Osvetljevanju istega problema se posveča tudi v številnih drugih člankih. V slovenskem zgodovinopisju se po njegovih navedbah problema trtne uši doslej še nihče ni poglobljeno lotil, zato se pri obravnavanju problematike, razen na nekaj člankov, na obstoječo domačo literaturo ni mogel opreti. Veliko več je na razpolago tuje, zlasti iz angleško govorečih območij, saj so se s težavami zaradi trtne uši v novejšem času veliko ukvarjali predvsem v ZDA. Zaradi lokalnih razmer se je v Kaliforniji namreč kot podlaga za cepljenje vinske trte uveljavila sorta, ki je le delno odporna nanjo, posledično pa je tam zato v osemdesetih letih 20. stoletja mali škodljivec ponovno povzročil škodo katastrofalnih razsežnosti.

Knjiga Mihe Seručnika, *Trtna uš*, ta strašno drobna pošast, je napisana v prijetno tekočem in razumljivem jeziku. Barvnega slikovnega gradiva, ki ponavadi popestri objavo v zbirki Thesaurus memoriae, je v tej knjigi sicer nekoliko manj, zato pa delo postreže s številnimi grafikoni in razpredelnicami za ponazoritev problema. Za prvo in drugo poglavje, v katerih avtor obravnava vinsko trto in trtno uš, je moral predelati tudi precej literature biološke stroke, zato je njegovo delo eno redkih, ki s predstavitev razširjenosti vinske trte, njene zgradbe in delov, vinske trte v Novem svetu, življenjskih ciklov trtne uši, škode, ki jo povzroča na trtah, odpornosti ameriških trt nanjo ter zatiranja njenega delovanja med seboj tesno povezuje družboslovne in naravoslovne znanstvene stroke. Na primeru Velike doline pa je avtor tudi nazorno prikazal uporabljene vire in računalniško obdelavo podatkov, opisal območje, ki ga je nesreča prizadela, in analiziral podatke, ki jih za obravnavo njegove teme ponuja pregledano arhivsko gradivo.

Dejansko je bila druga polovica 19. stoletja čas, ko je bil v habsburški monarhiji upravni aparat že precej izpopolnjen, posledično pa je z njegovim delovanjem nastajalo gradivo, ki je danes odličen vir za preučevanje. Avtor pričujoče študije je za osnovni vir prikaza zemljiških razmer uporabil predvsem evidence reambulancnega katastrskega operata iz druge polovice 19. stoletja. Podatke je dopolnil s tistimi, ki mu jih je uspelo najti v »knjigah duš« (status animarum), ki so jih v župnijah za lastno delovanje in potrebe župljanov vodili župniki, zato so vsaj nekatere med njimi izredno bogat vir različnih statističnih podatkov.

Kot je bilo rečeno že v uvodu, je trtna uš res predstavljala majhen problem, ki pa je v trenutku, ko je bil postavljen v konkretne okoliščine, postal velika težava. Vinogradniška kriza, ki jo je povzročil mali zajedalec, je sledila velikemu gospodarskemu zlomu. Za kranjskega kmeta je to od zemljiške od-

veze dalje po avtorjevih besedah pomenilo stalno stisko. Tudi izgradnja železnice, ki je za gospodarstvo predstavljala velik napredek, je bila za kmeta vsaj v začetnem obdobju prekletstvo. In kljub temu, da se zdi tema, s katero se delo ukvarja, za zgodovinarsko stroko nenavadna, se mnenje bralca ob njegovem prebiranju zelo hitro spremeni. Ker je avtor temo zajel zelo na široko, veliko neodgovorjenega pravzaprav niti ne ostane. In na koncu glede na vse prebrano ugotovimo, da je avtor knjigi v naslovu »Trtna uš« upravičeno dodal citat »ta strašno drobna pošast«.

Alenka Kacičnik Gabrič

Knjižne novosti o istrski preteklosti

Objave, ki zadevajo istrsko zgodovino, so med zgodovinarji osrednjega slovenskega prostora – z izjemo spletno in medijsko dobro podprtih publikacij založbe Annales – neredko deležne preskromne pozornosti. To velja tako za periodiko, ki ima že daljšo tradicijo, kot npr. Vjesnik istarskog arhiva (pod tem imenom izhaja v Pazinu od leta 1991 in je naslednik Vjesnika Državnog arhiva u Rijeci, ki je začel izhajati leta 1953 in se čez nekaj let preimenoval v Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci, od 1966 pa v Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu), Buzetski zbornik (izhaja od 1976), kot za revije s krajšim »stažem«, kot so Tabula. Časopis filozofskog fakulteta u Puli (izhaja od 1999), zborniki mednarodnih nadveletnih znanstvenih srečanj v Poreču Istarski povijesni biennale (2005, 2007, 2009, 2011), nova revija Histria. Godišnjak Istarskog povijesnog društva (prva številka je izšla 2011). Naši pozornosti se še prej kot periodične publikacije izmaknejo knjižne objave, bodisi znanstvene monografije ali monografske znanstvenokritične objave virov. Sledeče recenzije želijo opozoriti na nekatere od njih.

Marija Mogorović Crljenko: Nepoznati svijet istarskih žena. Položaj i uloga žene u istarskim komunalnim društvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću. Zagreb : Srednja Europa, 2006, 208 strani.

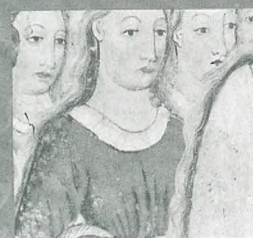
Tako kot v slovenski se je tudi v hrvaški historiografiji zanimanje za zgodovino žensk ali »žensko zgodovino« pojavilo razmeroma pozno, šele pred nekaj desetletji. Prvotni odpor do takih raziskav ni temeljil na (sodobnem) mnenju, da izlo-

čevanje raziskav preteklosti žensk iz celote ljudi ženskam pripenja manjvrednostni pečat, ampak predvsem na dejstvu, da je tovrstna »zahodna« historiografija v prvih fazah neredko izražala pretiran feminizem.

Glede na zapuščino, ki so jo v zgodovini puščale za seboj, so bile občasno omenjane predvsem ženske pripadnice visoke družbe, medtem ko so pripadnice nižjih slojev ostajale neopazene. To zlasti velja za starejša zgodovinska razdobja od srednjega do zgodnjega novega veka, ki so praviloma »podhranjena« tudi glede raziskanosti drugih vsebin vsakdanjega življenja. Od rokopisnih virov za omenjeni čas so bili kot prvi – ob kronikalnih virih – vredni objav in raziskav zlasti pravni zapisi – zakoniki in statuti, ki so vsebinsko vsestranski in s stališča zakonskih predpisov obravnavajo najrazličnejše plati življenja. Mnogo zahtevnejše, zato tudi manj prisotno, pa je raziskovanje nekdanjega življenja s preučevanjem (roko)pisnih preostankov vsakdanjih poslovnih in pravnih dogovorov: prav ti v obliki drobnih nepovezanih podatkov zrcalijo takó vsakdanjo realnost »nevidnih« ženà kakor tudi »nevidnih« moških in otrok. Slikajo podobo, ki je mozaična in nestereotipna ter se pogosto ne ujema s poenostavljenimi pojmovanji, ki jih je mogoče povzeti iz statutov.

Marija Mogorović Crljenko NEPOZNATI SVIJET ISTARSKIH ŽENA

Monografija *Nepoznati svijet istarskih žena* je dopolnjeno magistrsko delo, obranjeno leta 2005 na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Avtorica v uvodu predstavlja krajši oris raziskav zgodovine ženà v hrvaški historiografiji, ki je doživela preboj v zadnjem letu drugega tisočletja na I. kongresu hrvaških zgodovinarjev z ustanovitvijo sekcije za zgodovino žensk. Viri, na katerih je gradila svoja spoznanja, so neobjavljeni spisi o pravnih zadevah novigrajske komune od konca 15. stoletja do leta 1600 in dve matični knjigi krščenih iz 16. in 17. stoletja. Pritegnila je še objavljeno notarsko knjigo iz Buzeta ter objavljene statute istrskih in dalmatinskih mest. Pri delu se je zgledovala tudi po literaturi in k istrskemu okolju primerjalno pritegovala območje Dalmacije, Dubrovnika, Benetk, Slavonije in Toskane.

Uvodoma je na kratko orisala vlogo žene v gospodinjstvu in domačem okolju kot zakonske družice in matere, nato pa je predstavitev razgradila v dva osnovna dela, ki slikata ženo v družini in družbi. Izsledke je povzela v zaključku, ki mu sledijo primerjalne tabele statutarnih določil istrskih mest, ki zadevajo ženske, seznam virov in literature, angleški in italijanski povzetek ter kratka predstavitev avtorice.

Položaj žene v družini je bil v veliki meri povezan z njeno svobodo do posedovanja in razpolaganja z imetjem. V Istri je bilo razširjeno sklepanje zakona na istrski način, »kot brat in sestra«, pri čemer je vsakemu od zakoncev pripadala polovica imetja. S premoženjem je sicer upravljal mož, vendar je pri poslovanju potreboval ženino soglasje. Beneški način sklepanja zakona, ki se je v Istri sklepal redkeje, je ženi dajal manj zaščite. Tudi položaj Dubrovčank je bil bolj negotov.

Polnoletnost so Istrani dosegli med 12. in 15. letom, dekleta prej kot fantje. Na izbiri zakonskega partnerja in sklepanje zakona so vplivali starši in Cerkev. Ker so bili zakoni dogovorjeni, je intimna privrženost zakoncev težko sledljiva, o njej je mogoče sklepati le izjemoma. V družinah je raslo malo otrok tudi zaradi zapovedane abstinence ob cerkvenih praznikih (40-dnevni post, advent). Zdi se, da so že takrat poznali določene oblike kontracepcije, četudi ji je Cerkev nasprotovala. V posameznem gospodinjstvu so v manjših, največkrat enonadstropnih hišah skupaj živeli starši in otroci, redko še ovdovela moževa mati.

Ženino življenjsko poslanstvo je bilo rojevanje otrok in materinstvo. Porod, pri katerem so pomagale babice, je bil za mater in otroka nevaren, saj je (velja za Firence) tedaj kar tretjina porodnic pri porodu umrla. Dojenčki so pogosto umirali zaradi zadržitve v spanju, sicer pa je bila smrtnost še do petega leta starosti zelo visoka. Delež otrok pod 15. letom je bil v celotni populaciji razmeroma velik (ok. 45%), kar kaže na nizko življenjsko dobo ljudi.

Statuti so se podrobno ukvarjali z dedovanjem otrok, pri čemer niso poznali razlik med moškimi in

ženskimi potomci, do dedovanja pa je bil upravičen tudi še nerojeni otrok. O složnem sobivanju v družini viri ne poročajo, pač pa je spore med dediči večkrat izzvala zapuščina. Po umrlem možu je varuštvo nad otroki navadno pripadlo ovdoveli materi, a z omejitvijo, da se ni vnovič poročila.

Položaj žene v družbi razkrivata njena omejena poslovna sposobnost in pojavljanje v javnosti. Javne službe ji niso bile dostopne, tudi njeni nastopi na sodišču so bili omejeni. Smela je dati zapisati oporo in hoditi v cerkev. Ženske so opravljale gospodinjstva dela, lažja kmečka in vrtna opravila, domače obrti, trgovale so s prehrabnimi proizvodi, skrbale za reveže, pomagale pri porodih, službovale kot dekle. Vdove so imele pri poslih bolj proste roke kot poročene žene.

Žene so se proti družbenim pravilom občasno prekršile s skoki čez plot ali s priležništvom; tovrsten prekršek ženske je veljal za težjega, kot če bi ga zagrešil moški. O takih kršitvah moralnih norm je odločalo cerkveno sodišče. Srednji in zgodnji novi vek je v Istri poznal tudi prostitucijo in zvodništvo, čeprav je bordel dokumentiran le v Trstu.

Žene so bile tudi žrtve posilstev in nasilja v družini s strani očeta ali moža. Najtežji delikt je bilo posilstvo poročene žene, ki je prizadelo čast njene družine. Po teži delikta je nekoliko zaostajalo posilstvo device, nato vdove in nazadnje ženske na slabem glasu. Kazni za posilstvo so v statutih zelo težke, a se v praksi niso izvajale. Znani so bili tudi primeri ugrabitve žensk; te so bile včasih dogovorjene v izogib neljubi poroki, načrtovani s strani staršev. Predpisi so za ugrabitve grozili s hudimi telesnimi kaznimi in smrtjo, dokumentirane kazni pa so mnogo milejše.

Neljubih nosečnosti so se ženske znebile s splavi, kar je bilo nevarno, ker je bila tedaj nosečnost nedvoumno ugotovljiva zelo pozno. Rojene otroke so matere zavrgle in jih pustile na določenih javnih mestih (pred mestno palačo, špitalom, v mestih, ki so jo imela, pred sirotišnico). Prihajalo je tudi do detomorov, ki so jih kaznovali s smrtjo. Razloga za detomor sta bila največkrat sram in strah. Žrtve so bile ponavadi nezakonski otroci, ponekod večkrat deklice od fantov, česar pa konkretna znana novigrajska procesa proti detomorkam ne potrjujeta. Odstotek nezakonsko rojenih otrok je bil v Novigradu konec 16. stoletja razmeroma visok (7,5%).

Ženske so bile tudi žrtve in krivke klevetanja in zmerjanja, fizičnih obračunavanj in tatvin. Pri slednjih so se predpisane kazni za moške in ženske razlikovale. Moškim so iztikali oči in sekali ude, ženske pa so iznakazili z rezanjem nosu in ustnic. Dokumentirane konkretne kazni so bile milejše od predpisanih: krivec se je odkupil z globo ali pa so ga izgnali.

Predstavljena knjiga je izšla že pred šestimi leti. V slovenski strokovni javnosti pa je doslej skoraj neznana, čeprav se ukvarja z enakimi ali sorodnimi

raziskavami, kot se jih lotevamo pri nas. Dragocena je zlasti zato, ker prek analize zakonodaje in številnih konkretnih primerov iz vsakdanjega življenja slika okolje, ki je blizu in primerljivo z mesti severozahodne Istre v poznem srednjem in zgodnjem novem veku.

Zdenka Bonin: Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike. Koper : Pokrajinski arhiv, 2011, 420 strani.

Delo Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike je nadgrajena doktorska disertacija Zdenke Radminič Bonin. Posveča se razčlenitvi in primerjavi delovanja različnih dobrodelnih ustanov, s poudarkom na cerkvenih bratovščinah v Benetkah in beneški Istri, še posebej v severozahodnih istrskih mestih, zlasti v Kopru.

Bratovščine so bile srednjeveška laična združenja, ki so skrbela za versko, a tudi za gospodarsko in kulturno vsakdanje življenje svojih članov. Srečujemo jih tako v notranjosti slovenskega prostora kot v primorju, vendar so si podobne le v delu značilnosti, v ključnih gospodarskih vsebinah in dejavnostih pa ne.

Bratovščine v notranjosti so bile verska združenja, ki so iz dobrodelnih pogosto prerasla v privilegirana poklicna združenja obrtnikov, redko tudi trgovcev, ki so imeli izključno pravico do opravljanja določenega poklica v mestnem okolju. Bratovščine so določale način opravljanja in norme poklicne dejavnosti, skrbele pa so tudi za versko in moralno življenje članstva, ki so mu po potrebi tudi materialno pomagale.

Vprašanje primorskih bratovščin je bilo v slovenski historiografiji doslej skoraj neraziskano, zato je knjižna novost avtorice Zdenke Bonin nadvse dobrodošla. Monografija vsestransko analizira primorske bratovščine, v katerih pa ne najde povezave z obrtnimi poklici oziroma cehovskih značilnosti, kar velja za bratovščine na tleh »celinske« Slovenije. Podrobna raziskava, usmerjena v odkrivanje podobnosti primorskih in »kontinentalnih« bratovščin, je pokazala, da je šlo pri koprskih in drugih bratovščinah severozahodnih istrskih mest za tip beneških bratovščin, ki niso bile prvenstveno povezane z obrtno dejavnostjo, kar je značilno za bratovščine v notranjosti slovenskega prostora. Na doslej nerazrešeno vprašanje, ali je šlo pri južnoprimorskih bratovščinah predvsem za verske ustanove ali za poklicna cehovska združenja laikov, ki so zasledovala gospodarske cilje, delo odgovarja v prid prve hipoteze. Čeprav so bile primorske bratovščine zasnovane kot verske karitativne ustanove, pa se je njihova dejavnost sčasoma razvejala, kar je vsebino monografije potisnilo v interdisciplinarno širino, ki zajema vpra-

šanja zgodovine, etnologije, etike in morale ter se sooča s širjenjem pisane besede v ljudskem jeziku.

Za koprskie in piranske bratovščine je ohranjenega precej arhivskega rokopisnega gradiva, katerega razbiranje je zelo zahtevno: gre za zapise v neklasični (vulgarni) latinščini in italijanščini, v nesodobni pisavi z uporabo različnih kratic in okrajšav besed, brez dosledne uporabe ločil in velikih začetnic. Ker gre za doslej nepregledano in nepreučeno gradivo, njegova analiza prinaša nova osnovna spoznanja o zastavljenem problemu. Najbogatejši vir za delovanje bratovščin so bratovščinski statuti, pravilniki, ki so določali strukturo bratovščine, njene organe, volilni postopek, verske obrede in dobrodelno dejavnost. Avtorica jih je obravnavala primerjalno za istrski in dalmatinski prostor.

Monografija je zasnovana tako, da v opisu problematike smotno prehaja od analize splošnih značilnosti bratovščin k njihovem ožjemu, severozahodnoistrskemu, ter nato najožjemu, koprskemu okolju: najprej opisuje osnovne značilnosti laičnih bratovščin in njihov razvoj, bratovščine v severozahodni Istri skozi poročila beneških nadzornikov ter bratovščine v Piranu in Izoli. Osrednji poudarek pa je namenjen koprskim bratovščinam v časovnem okviru od vizitacijskega poročila Agostina Valiera iz leta 1580, prek njihovega delovanja med 17. in koncem 18. stoletja do njihovega stanja ob koncu Beneške republike leta 1797. Časovni uvod predstavlja prve omembe bratovščin, njegov zaključek pa

ZDENKA BONIN

BRATOVŠČINE V SEVEROZAHODNI ISTRI V OBDOBJU BENEŠKE REPUBLIKE

usoda bratovščin po propadu Beneške republike do francoske ukinitve in sekularizacije njihovega premoženja leta 1805 oziroma 1806.

Za koprski prostor je podrobneje predstavljenih deset bratovščin (Sv. Antona opata, Sv. Zakramenta, Sv. Nazarija, Sv. Andreja, Sv. Nikolaja, Križanega pri Sv. Tomažu, Sv. Barbare, Sv. Marije pri servitih, Sv. Marije nove, Sv. Marije rotundske) in dva koprška špitala (Sv. Nazarija in Sv. Marka). Število bratovščin na širšem koprskem območju je v novem veku naraslo na okoli sto. Ob koncu beneške oblasti leta 1797 jih je bilo na celotnem koprskem ozemlju 95, na piranskem okoli 45, na izolskem pa 16.

Bratovščine so obdelane po izvirnikih, glede na objavljene vire pa sistematično po enotnem pristopu: če je statut bratovščine ohranjen, je najprej opisan kodeks, potem vsebina, način volitev vodstva ter sprejemanje članstva in njegove obveznosti, nato pa gospodarjenje z bratovščinskim premoženjem ter bratovščinski prihodki in izdatki. Kadar statut ni ohranjen, so pritegnjena pravila nadbratovščine ali istovrstne bratovščine drugod (za koprsko bratovščino Sv. Barbare npr. primerljivi statut splitske bratovščine Sv. Barbare). Najbogateje dokumentirana in zato tudi najpodrobneje predstavljena je koprška bratovščina Sv. Antona opata, za katero sta ohranjena dva statuta, eden iz 14. in drugi iz srede 16. stoletja.

Člani bratovščin so bili odrasli moški, ki so imeli v njih vodilno vlogo, a tudi ženske in mladoletni. Vanje so se vključevali trgovci, obrtniki, ribiči, mornarji, v nekatere tudi plemiči in kleriki. Zajele so precejšen delež odraslega prebivalstva. Bratovščine so bile hierarhično urejene, načeloval jim je gastald, ki je imel ob sebi ekonomo (blagajnika), providurje in pisarje. Ohranjenost podatkov je ponekod omogočila poimenske navedbe bratovščinskih gastaldov. Najširši organ bratovščine je bil generalni kapitelj, ki je sprejemal pomembne odločitve, tekoče posle pa je v Kopru opravljal (navadno) 12-članski svet. Kandidati za člane so morali opraviti preizkusno dobo, potem pa so jih ob posebnem obredu sprejeli na generalnem kapitelju bratovščine. Dolžni so bili plačati vpisnino, nato pa redno poravnnavati članarino, morali so spoštovati bratovščinski statut in se primerno vesti.

Bratovščine so imele svojega zavetnika in so ob cerkvenih praznikih prirejale slikovite procesije, vendar so skušale delovati brez cerkvenega nadzora. Praviloma med člani niso imele duhovnikov, če pa so jih že sprejele, so jih zadolžile za maševanje. Po tridentinskem koncilu leta 1562 si je Cerkev nadzor nad bratovščinami prizadevala povečati z vizitacijami. Bratovščine so bile zelo premožne, zato je njihovo premoženjsko stanje zanimalo tudi beneško oblast, ki je od providurjev zahtevala poročila o njem. Skušala je nadzirati delovanje bratovščin ter njihovo gospodarjenje s premoženjem in prihodki.

Beneški senat je od vodstva bratovščin zahteval natančno knjigovodstvo o prihodkih in izdatkih.

Poleg članarin in miloščin v denarju in naravi so bratovščine prejemale prihodke tudi od zakupnin za svoje nepremičnine in gospodarskih dejavnosti, npr. pridelave soli, olja, vina (v Piranu tudi od ribiških lovišč). Koprška bratovščina Sv. Antona opata je za upravljanje mestnega špitala Sv. Nazarija prejemala sredstva od državnih davkov in letno rento od beneškega Sveta desetih. Sredstva je pod ugodnimi pogoji posojala ali vlagala v mestno zastavljalnico, trošila pa jih je za potrebe delovanja, plačilo svojih funkcionarjev in popravilo cerkva ter za karitativno dejavnost, npr. v obliki dot za revna dekleta.

Nekatere bratovščine so nudile domicil določenim poklicem. Lastniki bark in mornarji so se združevali v bratovščini Sv. Miklavža in so skrbeli za dostavo pošte med Koprom in Benetkami. Ribiči so bili člani bratovščine Sv. Andreja, topničarji bratovščine Sv. Barbare in Sv. Miklavža. Kljub temu pa je neovrgljiva ugotovitev raziskave, da pri teh bratovščinah ni šlo za poklicna združenja laikov s ciljem monopolizacije določenih poklicev.

Ob občudovanja vredni količini arhivskih izvirnikov, ki zagotavljajo nova spoznanja o zastavljeni problematiki, je avtorica v raziskavo pritegnila tudi širok opus objavljene literature. Čeprav se je osredotočila prvenstveno na koprsko gradivo, opozarja tudi na drugo sorodno gradivo, ki še čaka na podrobno raziskavo, po možnosti v obliki interdisciplinarnega skupinskega dela.

Besedilo monografije je smotrno strukturirano in tekoče ubesedeno, hkrati pa opremljeno s številnimi grafičnimi, tabelaričnimi in slikovnimi ponazorili, ki »rahljajo« in popestrujejo znanstveno vsebino ter lajšajo njeno spremljanje. Slog in jezik besedila sta izpiljena, tehnična oprema – ponazorila, sezname, celó slikovni slovarček manj znanih pojmov – je pripravljena skrbno in je na visoki ravni. Vsekakor gre za vredno delo, ki si zasluži bralno publiko.

Bortolamio Rigo: Sažeci propisa novigradske općine 1481.–1794. = Compendio delle leggi del comune di Cittanova dal 1481 al 1794, ur. Jakov Jelinčić. Novigrad: Grad Novigrad, Državni arhiv u Pazinu = Cittanova : Citta di Novigrad, Archivio di Stato di Pisino, 2010, 378 strani. (Kolana od statuti = Collana degli Statuti, knjiga III/2 = Volume III/2).

Arhivski svetnik v. p. in dolgoletni ravnatelj Državnega arhiva v Pazinu mag. Jakov Jelinčić se v svojih raziskavah pogosto loteva različnih vidikov novoveške zgodovine Istre, ki jo obravnava na

osnovi objavljenega in neobjavljenega rokopisnega arhivskega gradiva, zlasti mestnih statuten. Že nekajkrat se je lotil tudi komentiranih prepisov in objav nekaterih poznosrednjeveških in novoveških rokopisnih kodeksov, npr. statuta Sv. Lovreča Pazenatiškega (1973), Dvigrada (2007) in Vodnjana (2010).

Tokrat je pripravil transliteracijo in z ustreznimi pomagali opremljeno objavo povzetkov predpisov, ki so jih sprejemali novigrajski svetniki v letih 1481–1794. Rokopis izpod peresa novigrajskega meščana in plemiča Bortolamia Riga hrani Državni arhiv v Pazinu. Nastal je v drugi polovici 18. stoletja.

Pravna ureditev Novigrada je temeljila na statutu iz leta 1401, ki so ga do propada Beneške republike dopolnjevali z različnimi predpisi: dukali in odločbami (terminacije). Izdajali so jih beneški osrednji organi (dož in različni sveti) ali njihovi izvajalci (sindik, inkvizitorji). Za izvajanje beneških odločb je skrbel tudi koprski podestat in kapitan. Medtem ko so vse pomembne odločitve sprejemali v Benetkah in Kopru, pa je bil velik del praktične zakonodaje v Novigradu v rokah članov velikega sveta. Mesto je imelo tudi mali svet (dvanajstih), številne uradnike, šolskega mojstra, zdravnika/kirurga, brivca, kovača, ob pomoči dveh sodnikov pa mu je načeloval mestni glavar – podestat, ki so ga imenovali Benetke.

Bortolamio Rigo se je najprej lotil prepisa novigrajskega statuta, nato pa je v isti kodeks po knjigah zapisnikov njegovih sej vključil povzetke sklepov velikega sveta. To je omogočalo preglednost in služilo kot pomagalo – kazalo vsebine za lažjo orientacijo v kodeksih z zapisniki heterogene vsebine. Za ohranjene zapisnike so Rigovi izvlečki tako »orientacijsko« vlogo ohranili do danes, za gradivo, ki se ni ohranilo, pa omogočajo okvirno sklepanje o sprejetih odlokih, o katerih sicer ne bi vedeli ničesar.

Prepis zajema več segmentov povzetkov odlokov: »Libro vecchio delle Terminazioni«, »Libro nuovo delle Terminazioni«, nato pa tri knjige »de Consigli«, od katerih sega prva od leta 1481 do 1499, druga od 1502 do 1506, tretja pa od 1540 do 1572. Sledijo sumarični povzetki pomembnih zadev (»cose piu rimarcabili«) iz knjig »de Consigli« z oznako A (za leta 1612–1686), B (za leta 1686–1710), C (za leta 1710–1742), D (za leta 1743–1773) in E (za leta 1774–1794).

Odloki so zadevali razmerje do Benetk, ki jim je mesto po potrebi – za operacije na celotnem beneškem območju, tudi v Dalmaciji – nudilo oborožence, konje, bojna plovila, posadke galej, orožje, smodnik in gradbeni les, ki so ga tovorili z vozovi z vlečno živino in plovili. Pošiljalo je oborožence rašporskemu kapitanu za obrambo pred Turki, ki so vdrl v Istro in Furlanijo (1499), in proveditorju stratiotov. Leta 1508 so Novigrajski sodelovali pri gradbenih delih v porušeni Trstu. Pomagali so pri popravilu Žminja, v Umag so poslali (ladijske) tesarje itd.

Zapisi omenjajo razmerje Novigrada do sosedov: zaradi ribolovnih področij je prihajal v spore z Grožnjanom, Porečem in poreškim škofom. Omenja se konflikt z Bujami in Završjem, ki je bil pod cesarsko jurisdikcijo. Spore je občasno reševal piranski podestat. Ob smrti umaškega podestata je njegovo vlogo začasno prevzel novigrajski (1569).

Mestni svetniki so odločali o gradbenih delih, nujnih za funkcionalnost mesta: za popravila obzidja, izkop (1727) in izgradnjo notranjega pristanišča (mandrača) ter za vzdrževanje mestne palače, mestnega žitnega skladišča, špitala, cest in vodnjakov. V 18. stoletju je eno od dveh žitnih skladišč služilo za potrebe šole. Svetniki so za gradbene potrebe odobravali lokacije za opekarne in apnenice, skrbeli za poglobljanje struge reke Mirne ter smotrno gospodarili z okoliškimi gozdovi in nadzirali sečnjo lesa. Urejali so finančno plat življenja v mestu, obravnavali račune, takse in globe, predpisovali plače mestnih uslužbencev in poslancev, odobravali nabavo in z glasovanjem določali cene žita. Predpisovali so davek od ribiških lovišč, oljčnih mlinov (torkelj) in peči; urejali so trgovanje z vinom, izvoz olja in prodajo rib ter vodili evidenco živine. Omenjajo se investiture mestne posesti in zasegi nepremičnin dolžnikov, ki so jih ob poravnavi dolgov vrnili

lastnikom. Evidentirali so stroške naravnih ujm (neviht), ob kugi leta 1487 so izračunali stroške za zdravstvene ukrepe.

Mesto je razpolagalo z lastnim orožjem, po potrebi je oborožilo »črno vojsko« (cernido). Za uvoz žita iz Mark in lesa iz Furlanije ter izvoz olja je mesto moralo pridobiti privoljenje Benetk, ki so budno nadzorovale finančno in drugo poslovanje mestnih rektorjev. Številni odloki zadevajo tudi mestno prebivalstvo ter konkretne družine in posameznike.

Cerkev in novigrajski škof sta bila v veliki meri odvisna od komune. Ta je na eni strani skrbela za izgradnjo cerkvenih objektov in nabavo cerkvenih zvonov za katedralo, imela pa je tudi vpliv pri postavljanju cerkvenih funkcionarjev ter zagotavljala dohodke za duhovnike in kanonike.

Objavo začena hrvaški in italijanski uvodni del, ki na kratko oriše sistem novigrajske uprave in njene zakonodaje, predstavlja značilnosti jezika in pisave vira ter pojasni načela transliteracije, ki mu dodaja seznam kratic. Osrednji del so prepisi, med katerimi so tudi reprodukcije Rigovih barvnih miniatur in celo grb njegove družine. Neznane besede, komentarji in kronološki podatki so zabeleženi v opombah na dnu strani. Delo je opremljeno s krajevnim in osebnim – žal pa ne tudi s pojmovnim – seznamom, s hrvaškim in italijanskim povzetkom, zahvalo ter kratkim seznamom literature in slovarskih pripomočkov.

Opozoriti velja, da je objavljenemu kodeksu vsebinsko primerljiv rokopis Repertorium rerum notabilium comunis Pirani iz ok. 1560 do 1814 s prepisi starejših zadev od 1282 dalje, ki ga hrani piranska izpostava Pokrajinskega arhiva Koper, pri katerem pa gre le za eno knjigo, v kateri so vsebine podane »in extenso«.

Flavio Bonin (ur.): Piranske solne pogodbe (1375–1782). Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2011, 175 strani. (Viri št. 33)

Proizvodnja soli je bila v preteklosti ena najbolj donosnih gospodarskih panog tako v habsburškem Trstu kot v beneških Miljah, Kopru, Izoli in Piranu. Prav slednji je slovel po svoji soli, čeprav je bilo samo eno (sečoveljsko) od njegovih treh solnih območij primerno za nastanek solin modernejšega tipa. S preučevanjem zgodovine solne proizvodnje v severozahodni Istri se je ukvarjalo in se še ukvarja kar nekaj raziskovalcev. Za začetnika velja Emanuele Nicolich z delom Cenni storico – statistici sulle saline di Pirano (1882), sledila pa sta mu pokojna Miroslav Pahor in Tatjana Poberaj s knjižico Stare piranske soline (1963). Velik korak v teh raziskavah je naredila pred nekaj leti preminula etno-

loginja Zora Žagar. Raziskav zgodovine solne proizvodnje se občasno lotevajo Darko Darovec, Zdenka Bonin in Darja Mihelič, medtem ko so tovrstne raziskave postale – ob zgodovini pomorstva – stalnica dela Flavia Bonina. Zanj kot tudi za Miroslava Pahorja, Tatjano Poberaj in Zoro Žagar to ni zgolj slučaj: vsi so dolga leta delali v Pomorskem muzeju Sergej Mašera, kamor sodi tudi Muzej solinarstva v Sečovljah.

33. zvezek zbirke Viri Arhivskega društva Slovenije prinaša objavo piranskih solnih pogodb. Pomen soli za nekdanji Piran zgovorno osvetljujejo proračuni piranskega mestnega poslovanja – mestne bilance. Vsebujejo podatke o predvidenih letnih mestnih prihodkih ter o predvidenih izdatkih. Iz njih je razvidno, da so daleč največ dobička mestu prinašale soline. Mestni skupnosti je pripadala sedmina vse na Piranskem pridelane soli. V prvem desetletju 17. stoletja je po vrednosti presegala dve petini vsote vseh predvidenih prihodkov. Spisek predvidenih rednih stroškov mesta v bilanci predstavlja letne plače piranskih komunalnih uradnikov, med njimi solnega knjigovodje in solnega blagajnika. Omenjajo se stroški dobavitelja sedmine soli in stroški za dva preglednika nasipov. Med izrednimi stroški se omenja sol za bolnike, strošek za regalije solnim uradnikom ter za poslance za dobavo denarja od soli. Solna proizvodnja je bila donosna tudi v poznejšem obdobju. Po trditvah koprskega

VIRI

Ljubljana 2011

33

FLAVIO BONIN

**PIRANSKE
SOLNE
POGODBE
(1375–1782)**

Objava arhivskih virov • Objava arhivskih virov • Objava

kapitana iz srede 18. stoletja naj bi Piran med istrskimi mesti izstopal po svojem gospodarskem razcvetu in imel med njimi najvišje prihodke.

Prvi znani podatki o piranskih solinah so iz srede 13. stoletja, nedolgo zatem je dokumentirano mestno naročilo prišleku iz Manfredonije, naj zgradi dvoje solarn v Fažanu. Od zadnjih dveh desetletij 13. stoletja, ko je Piran že priznaval beneško oblast, so omembe solin in solinarjev vse številnejše. Solarstvo se je opazno razmahnilo od dvajsetih let 14. stoletja dalje. Takrat se je na Piranskem uveljavil nov način pridobivanja soli, ki so ga v Istro prinesli solinarji z otoka Paga. Piranska sol je bila značilne bele barve, slovel pa je tudi njen okus.

Delo v solinah je zajemalo izgradnjo, popravilo in vzdrževanje obrata ter pridobivanje soli. Ko se je na mihaelovo, 29. septembra, sezona pridobivanja soli zaključila, je bilo treba solarno pregledati. Posebno skrb so posvetili kristalizacijskim bazenom ter lesenim pregradam med bazeni in nasipom. Marca ali aprila so steptali jarke in bazene. Solna sezona se je začela na jurijevo (24. aprila). Odtlej je solinar pet mesecev stanoval v neposredni bližini solarne in v njej pridobival sol. Najprej je spustil morsko vodo v jarek za sprejem vode iz morja, od tam pa jo je pretakal v bazene. Ko je voda v enem tipu bazenov dosegla določeno stopnjo slanosti, jo je prečrpal v bazene naslednje stopnje izhlapevanja. V kristalizacijskih bazenih so se izločali kristali soli. Solinar je iz njih odstranil odvečno vodo. Po kaki uri sušenja je začel praskati solne kristale s tal. Postopek je ponavljal vsakih nekaj dni. Piranski solinarji so nakopičeno sol pokrivali z rogožami in jo spravljali v kleti.

Ob izgradnji, vzdrževanju in delu v solinah je prihajalo do različnih dogovorov. Sklepali so jih v »mrtvem« delu sezone, od konca septembra do zgodnje pomladi. Za popravilo in vzdrževanje solin so lastniki najemali delavce. Ti so storitve opravljali za vnaprej dogovorjeno plačilo v soli ali denarju. Za 14. stoletje so bili značilni dogovori, ki so med lastniki solarn in solinarji vzpostavljali družabniške odnose glede delitve donosa solin. Solinar je od lastnika za določen čas sprejel soline v najem in se dogovoril, da bo skrbel za njihovo vzdrževanje in v njih pridobival sol. Plačan je bil v kombinaciji mezde in deleža pridobljene soli. Po odtegnitvi komunalne sedmine soli je solinarju običajno pripadlo pol preostale solne letine, drugo polovico pa je prejel lastnik obrata.

Odločujoč vpliv na pridelavo in prodajo soli na območju, ki si ga je od druge polovice 13. stoletja podredila, je imela beneška država. Med njenimi predpisi izstopajo prav solne pogodbe, ki so predmet objave, ki jo je pripravil Flavio Bonin. Avtor je delo zastavil tako, da ga je uvedel s splošnimi uvodnimi poglavji o tehničnih značilnostih pridobivanja soli, piranskih solinah v obdobju Beneške

republike, njihovi geografski legi in prvih zapisih o njih ter o tehnoloških izboljšavah in širitvi v zadnjih desetletjih 14. stoletja. Naštel je piranske solne pogodbe v Pokrajinskem arhivu Koper in opisal njihovo vsebino. Predstavil je odgovorna beneška urada, ki sta nadzirala pridelavo soli in njeno prodajo. Zanimivo je poglavje s statističnimi podatki o količini pridelane soli v 17. in prvi polovici 18. stoletja, vzdrževalnih delih v solinah ter načrtih in tehnoloških spremembah v zvezi s pridobivanjem debele soli. Dve poglavji sta namenjeni skladiščenju in varovanju ter tihotapljenju soli.

Sledijo tehnične opombe o izboru pogodb in načinu njihove transkripcije.

Glavnino dela predstavljata objava dvaindvajsetih piranskih solnih pogodb od leta 1375 do 1782 in poročilo o stanju istrskih solin iz leta 1720, sledijo prepisi solnih pogodb iz Kopra, Milj in Paga iz leta 1782 in 1783, dva pravilnika o merah pri natovarjanju ladij za Istro in Pag iz leta 1754 in 1761, dve zakupni pogodbi za prodajo piranske in koprške soli v Dalmacijo iz leta 1712 in 1737 ter pravilnik o prevozu piranske soli iz solinarskih hiš v javna skladišča iz leta 1776. Objavo zaključujejo sezname kratic, virov in literature ter kazali osebnih in krajevnih imen.

Avtor se je s transliteracijo in objavo pogodb lotil zahtevnega in dolgotrajnega dela – takšno je pač delo na področju izdajanja virov. Objavljena – v veliki meri še neznana – besedila so latinska in italijanska, vendar so jezikovno in vsebinsko razumljiva. Nedvomno bodo omogočila nadaljnje študije o vprašanjih solarstva v beneškem obdobju.

Darja Mihelič

Jože Hudales: Bolnišnica Topolšica – 90 let. Topolšica : Bolnišnica, 2009.

Leta 2009 je slovensko zgodovino pisje postalo bogatejše za kar dve knjigi o zgodovini tuberkuloze (jetika, sušica, TBC), o njenem pojavljanju, zdravljenju in razvoju zdravstvenih institucij za zdravljenje te zelo razširjene smrtonosne nalezljive bolezni, ki je slovensko prebivalstvo močno prizadela predvsem v 19. in 20. stoletju. Prva je *Tuberkuloza – kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem na primeru sanatorija Golnik 1921–1998* avtorice zgodovinarke medicine Zvonke Zupanič Slavec, drugo, *Bolnišnica Topolšica – 90 let*, pa je napisal etnolog Jože Hudales.

Delo Zvonke Zupanič Slavec se osredotoča na zgodovino protituberkuloznega boja, s poudarkom na bolnišnici Golnik, in poleg razvoja golniškega

sanatorija, ki je sčasoma postal osrednja klinična in raziskovalna ustanova za pljučne bolezni pri Slovencih, vsebuje predvsem dragocen prikaz razvoja medicine in praks v boju proti tuberkulozi tako v svetovnem kot tudi v slovenskem oziroma jugoslovanskem merilu. Ker je delo o Golniku ob izidu doživelo obilo medijske pozornosti – o razvoju sanatorija Golnik je bil predvajan tudi dokumentarec – bo tokrat predstavljeno delo etnologa Jožeta Hudalesa o zgodovini sanatorija v Topolšici, ki je sicer širši strokovni javnosti neupravičeno manj poznano. Topolški sanatorij oziroma državni sanatorij za tuberkulozne bolnike je bil namreč ustanovljen že leta 1919 in velja za prvi slovenski in drugi jugoslovanski najstarejši protituberkulozni sanatorij (za hrvaškim Brestovcem). Topolšica je v tridesetih letih 20. stoletja postala največja in najuglednejša državna (jugoslovanska) ustanova za tuberkulozo s skoraj 300 posteljami.

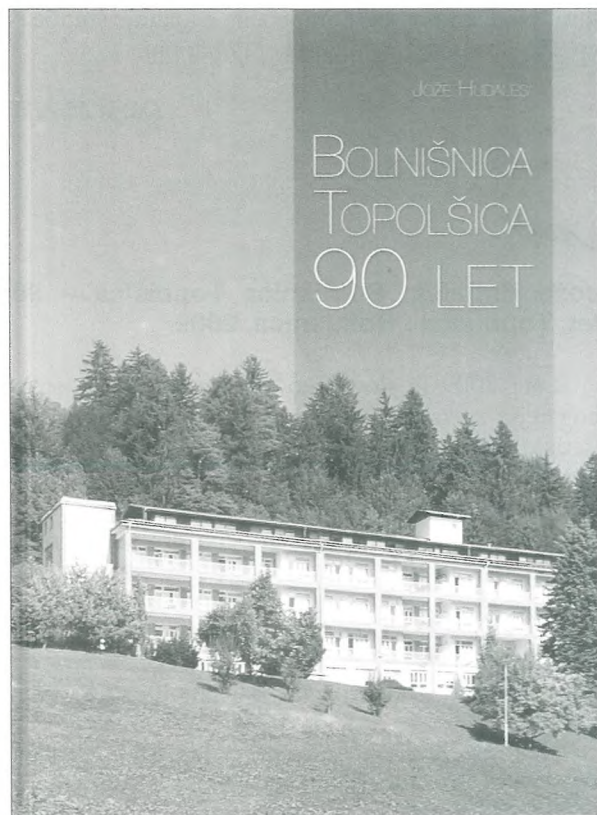
Avtor monografijo začenja z uvodnimi pojasnili o naravnih danostih, s poudarkom na geografsko-geološkem opisu območja Topolšice, in etimološko razlago toponima. Sledi poglavje o termalnem vrelcu pred 9. stoletjem, ki vsebuje etnološke razlage pomena same kopeli, ljudsko izročilo ter hipoteze o predkrščanskem svetišču in slovanski »sveti krajini« na širšem prostoru termalnega vrelca. Prvi zgodovinski zapis o vrelcu je iz leta 1617, in sicer izpod peresa škofa Tomaža Hrena, ki se je v toplicah kopal. Znan je geološki opis Balthasarja Hacqueta

iz 18. stoletja, v 19. stoletju pa Topolšico omenja Christian Keferstein. 19. stoletje je obravnavano v posebnem poglavju. Avtor glede na omembe zane-marjenosti toplic vseh naštetih opisov sklepa, da so bile toplice v tem času zgolj lokalnega pomena in so spadale med t. i. »kmečke toplice«. Za javno uporabo naj bi jih odprli leta 1848; kopanje sredi 19. stoletja v *Spominih* omenja tudi Josip Vošnjak. Opis Topolšice in vrelca je prav tako v t. i. Göthovi topografiji iz štiridesetih let 19. stoletja; omenja Topličnikov vrelc, ki ga pogosto obiskujejo »domačini in okoličani«. Lastnik parcele z vrelcem je bil namreč do konca stoletja Jakob Topličnik, kočar, ki je sredi 19. stoletja uredil dva kopalna bazena – kmečkega in gosposkega – ter majhno kopališko hišico. Splošni trend nastajanja zdravilišč v 19. stoletju, ko je bila hidroterapija v vzponu, je zajel tudi toplice v Topolšici.

Do konca stoletja sta namreč toplice in okoliške parcele postopoma odkupila dunajska zdravnik Gustav von Huttern in Konrad Bertsche. Leta 1899 pa je prelomnica, ko lahko že govorimo o resnem razvoju zdravilišča. Leta 1903 so v Topolšici oziroma »fizikalno-dietetski bolnišnici« izvajali zračne in sončne kopeli, obsevanja z električnimi lučmi, elektroterapijo, gimnastiko in kopanje v termalni vodi. Zdravili so presnovne bolezni, bledičnost, slabokrvnost, škrofulozo, rahitis, slabosti in onemoglosti, putiko, revmatizem, debelost, sladkorno bolezen, ženske bolezni, obolenje živcev, dihal in prehladna obolenja, trebušne in črevesne bolezni ter bolezni jeter, ledvic in mehurja. Zdravstvene storitve so bile v funkciji »zdraviliškega turizma«. V oskrbo gostov zdravilišča je kot del zdravljenja spadala tudi »pravilna« prehrana. Tu so se zdravili le premožnejši sloji prebivalstva, gostje pa so v *Warmbad Schönstein* prihajali tudi z Dunaja. »Zlata doba Topolšice« je trajala do prve svetovne vojne. Leta 1914 je zdravilišče npr. že imelo vodovod, električno napeljavo in rentgenske aparate.

Čeprav avtor ugotavlja, da je obdobje prve vojne v Topolšici slabo raziskano, je znano, da zdravilišča niso spremenili v vojno bolnico. Zanimivo je, da ga je leta 1918 za tri mesece najela Dunajčanka Eugenie Schwarzwald (1870–1940) in v njem organizirala eno od svojih »poletnih hiš« za otroke in odrasle. (Njena dejavnost je na Dunaju zajemala tako organizacijo »skupnih kuhinj«, kjer so revnim med vojno omogočali poceni in zdravo hrano, kot tudi druge ustanove s človekoljubno dejavnostjo. Tako je v vojnih letih organizirala kar 72 otroških kolonij po vsej monarhiji za več kot 10.000 otrok.) Čeprav si bralec na tem mestu zaželi več informacij o tej topolški dunajski koloniji, se žal avtor tu raziskovalno ustavi.

Posebno poglavje obravnava Sanatorij za pljučno tuberkulozo (1919–1941), ki je leta 1919 nadomestil nekdanje topolško mondeno zdravilišče. Pobud-

nik ustanovitve sanatorija je bil dr. Karel Lušicky, ki je s podporo dr. Demetra Bleiweisa dosegel odkup zdravilišča od švicarskega zasebnika. Ugodni klimatski pogoji zdravilišča in hitro širjenje tuberkuloze po prvi svetovni vojni sta bila odločilna dejavnika, da so Topolšico uredili kot državno zdravilišče za tuberkulozo. V obdobju 1919–1941 se je Topolšica razvila v priznan protituberkulozni sanatorij, pionirsko vlogo pa je v jugoslovanskem prostoru odigrala pri zdravljenju otroške tuberkuloze. V medvojnem obdobju je imel sanatorij 250–300 postelj, v njem pa se je zdravilo 9.424 bolnikov. Treba je poudariti, da tako Golnik kot tudi Topolšica nista bili ljudski zdravilišči za bolnike s TBC, ampak sanatorija za »plačila zmožne bolnike« in zdravstveno zavarovane bolnike, ki pa so bili seveda v manjšini. Razsežnost tuberkulozne problematike kažejo številke – TBC je bila namreč po prvi svetovni vojni do leta 1929 glavna fizična bolezen med Slovenci in najpogostejši vzrok smrti. V tridesetih letih je bila Topolšica največji protituberkulozni center v državi – leta 1938 je imela 300 postelj v stavbah Mladika, Zora, Lom, Smrečine in Breda. Med bolniki je naraščalo število otrok, saj je bilo v sklopu Topolšice tudi otroško okrevališče s šolo. Sem so otroke na preventivna okrevanja pošiljale poliklinike in protituberkulozni dispanzerji, ki so delovali po vsej Dravski banovini. V medvojnem obdobju so v Topolšici med drugim delovali zdravniki Karel Lušicky, Otto Haus, Marija Kučera, Ivan Smrečnik, Vasa Savić in Borut Vrščaj. K oskrbi in negi bolnikov so pomembno prispevale šolske sestre. Za ta čas je še vedno značilno zdravljenje jetičnih v ugodnih klimatskih razmerah (npr. sprehodi v bogatih smrekovih gozdovih) z dobro, zadostno prehrano in obveznim počitkom. S prihodom dr. Savića leta 1922 so začeli izvajati tudi sodobne metode zdravljenja – uporabljali so različne kombinacije imunobioloških in kemoterapijskih sredstev ter opravljali operativne posege (med drugim npr. umetni pnevmotoraks oziroma umetno polnjenje prsnega koša z zrakom).

Kronološko sledi poglavje o Topolšici med drugo svetovno vojno, ko so bolnico prevzeli Nemci. Znano je, da je osebje bolnice, vključno s šolskimi sestrami, simpatiziralo in sodelovalo z odporiškim gibanjem; ilegalno so zdravili partizanske ranjence (v Mladiki jih je zdravil dr. Okolokulak, partizani pa so v Topolšico hodili tudi na rentgenske preglede) ter z zdravili in drugim sanitetnim materialom oskrbovali štajersko partizansko saniteto. Decembra 1944 so Nemci bolnico likvidirali in vso opremo prepeljali v zgornjeavstrijsko bolnico Rottenmann, kamor so morale oditi tudi šolske sestre. Sestram je pred odhodom uspelo skriti in zakopati nekaj instrumentov: *Pri Zafršniku so pri prešni uti skopali veliko jamo, ki je bila široka in dolga po dva metra ter dva metra in pol globoka. In vanjo so skrili*

rentgen, ki je bil takrat še redka in zato izjemno dragocena naprava [...]. Februarja 1945 so Nemci bolnico aktivirali za potrebe vojske, tja so nastanili več kot 1000 ranjencev, ki so se umikali z Balkana. Ob nemškem umiku in evakuaciji bolnikov so bolnico dokončno izropali. Zanimivo je, da je nemški general von Lehr 9. maja 1945 v bolnišnični jedilnici podpisal kapitulacijo nemških oboroženih sil za jugovzhodno Evropo. Šolske sestre so se po osvoboditvi v Topolšico vrnile, vendar pa so, ko so leta 1948 redovnicam prepovedali delovanje v bolnicah, iz Topolšice tudi odšle.

Posebno poglavje obravnava povojno obdobje do leta 1959, za katero je značilna epidemija TBC, ki je izbruhnila po drugi svetovni vojni. Takoj po vojni je bila Topolšica s svojim prostorom za 300 bolniških postelj največja evakuacijska baza partizanskih bolnic na Štajerskem. Že dva meseca po osvoboditvi so v Topolšici spet sprejemali tuberkulozne bolnike – najprej vojake IV. armade, kasneje tudi civiliste. Leta 1946 je bila Vojna bolnica za zdravljenje tuberkuloznih bolnikov, pol leta kasneje pa je spet prešla pod civilno upravo, in sicer Ministrstva za ljudsko zdravstvo z organizirano ftiziološko službo. Večina takratnih povojnih bolnikov je imela neozdravljivo težko odprto pljučno tuberkulozo – umirali so zaradi pljučnih krvavitev in tuberkulozne meningitisa, pri čemer je bila terapija podobna predvojni: higiensko-dietetično zdravljenje in kar pri treh četrtinah bolnikov kolapsna terapija s pnevmotoraksom. Večina osebja je bila iz predvojnega časa, pridružili pa so se partizanski bolničarji in bolničarke. Revolucionarne spremembe v terapiji so se zgodile, ko so postopoma začeli uporabljati streptomycin (1947) in evtozon (1952). Pomen in učinkovitost novih zdravil najbolje odražajo besede vodje bolnice dr. Ivana Cestnika: *[...] Toda ko smo videli, da takorekoč smrti zapisani ostajajo živi in celo ozdravljajo, smo se zavedli, da smo žive priče velikemu zgodovinskemu dogodku, da je takratna generacija ftiziologov doživela nekaj, kar je odprlo povsem novo epoko v zdravljenju jetike. Posebno, ko se je streptomycinu leta 1952 pridružil še drugi čudežni medikament evtizon, ki je prišel v uporabo v zadostni količini dokaj hitro [...].* Poleg tuberkuloze pa so zdravili še druga pljučna obolenja, kot so kronični bronhitis, astma ter akutne in kronične pljučnice. Leta 1950 je v sodelovanju s kirurško kliniko v Ljubljani začel delovati prsnokirurški center (do 1966). Kirurško zdravljenje TBC pa je bilo v šestdesetih letih zaradi uspeha antituberkulotikov že v zatonu.

Posamezna podpoglavja je avtor posvetil bolnikom, njihovemu doživljanju strogega hišnega reda in brezpogojne discipline, prehrani in kulturnemu življenju v bolnišnici. Ker je bilo zdravljenje dolgotrajno – lahko je trajalo tudi več mesecev –, je bila sama organizacija življenja v sanatoriju za bolnike zelo pomembna. Nekateri spomini na bolnico so

izšli tudi v obliki leposlovnih del (npr. »Odprto okno« Desanke Maksimović).

Poglavje o obdobju 1960–1975 obravnava čas, ko se je začelo število tuberkuloznih bolnikov zmanjševati. Če so leta 1962 v Topolšici 70 odstotkov bolnikov zdravili zaradi TBC, je ta delež v naslednjih desetih letih padel na eno tretjino; večina bolnikov je imela druge pulmološke bolezni. Prav tako se je radikalno spremenila starostna struktura teh bolnikov. Če je bila leta 1937 TBC predvsem bolezen mladine in otrok, je bila leta 1962 že polovica bolnikov starejših od 50 let, leta 1972 pa je bila nad 50 let stara večina obolelih.

Avtor ugotavlja, da je upad tuberkuloze, ki je bil sicer pomemben javnozdravstveni uspeh, za topolško bolnico pomenil izgubo identitete in s tem obdobje krize, saj je bila v naslednjih desetletjih kar nekajkrat blizu zaprtja. Počasi se je razvijala v splošno bolnico s pljučnim in internim oddelkom za regionalne potrebe Šaleške in Savinjske doline, ovirala pa jo je tudi njena »neugodna« geostrateška lega, še posebej, ker je skupaj s slovenjegraško bolnico spadala v zdravstveno regijo Ravne na Koroškem, bolniki pa so prihajali s celjskega območja. V obdobju 1970–1975 je bila priključena k celjski bolnici, leta 1976 pa je postala del Zdravstvenega centra Velenje. V tem obdobju so pospešeno vlagali predvsem v zdraviliški kompleks, ki od leta 1995 deluje kot Naravno zdravilišče Topolšica – Terme Topolšica. Po letu 1985 so s hitrim uvajanjem sodobne tehnologije širili diagnostiko in razvijali predvsem pulmologijo in internistiko. Leta 1993 se je bolnica osamosvojila kot Bolnišnica Topolšica. Razvoj bolnice in njen današnji položaj je opisal dr. Janez Poles: *[...] tako se je iz sanatorija za tuberkulozo preko regionalno slabo umeščene bolnišnice [...] dokončno spremenila v sodobno srednjeevropsko strokovno zdravstveno ustanovo, ki ima pomembno mesto v mreži slovenskih bolnišnic in uspeva držati korak z razvojem diagnostike in terapije s podobnimi ustanovami.*

Vseslovenski pomen Topolšice je torej začel usihati že v desetletju po drugi svetovni vojni, ko je bolnišnica postajala vse bolj teritorialno omejena, sprva na Štajersko, nato na lokalno raven.

Čeprav je v ospredju monografije razvoj bolnišnice kot institucije in njene vloge pri zdravljenju tuberkuloze na Slovenskem, avtor spretno vplete tako zgodovino medicine kot tudi spominska pričevanja topolških zdravnikov, bolnikov, šolskih sester in drugih zaposlenih, ki poleg izvirnih fotografij pomembno doprinejajo k živosti in berljivosti knjige.

Katarina Keber

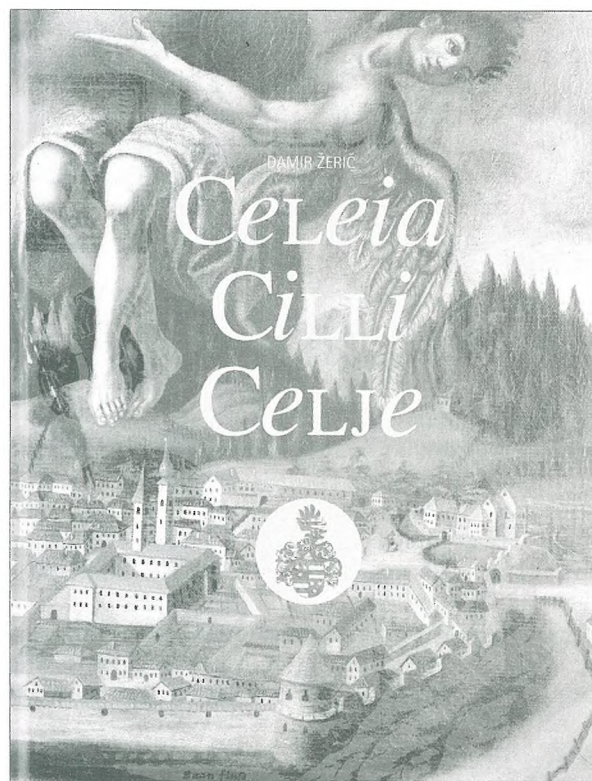

Damir Žerič: Celeia Cilli Celje. Celje : Pokrajinski muzej Celje, 2011, 67 strani.

Leto 2011 Celju in njegovim meščanom ni prineslo samo 560. obletnice mestnih pravic, ki jih je mestu podelil knez Friderik II. Celjski, ampak tudi novo knjigo, ki povzema zgodovino Celja in okolice od prazgodovine pa vse do današnjih dni. Knjiga je delo zgodovinarja Damirja Žeriča in je izšla kot šesta po vrsti v zbirki Starožitnost Pokrajinskega muzeja Celje. Z njeno izdajo je avtor poskrbel tako za navdušenje med tistimi meščani, ki se zanimajo za zgodovino svojega starega mesta, kot tudi med tistimi, ki jih zgodovina mesta ne privlači zelo, a bodo knjigo ob priložnosti prelistali.

Zgodovinar Damir Žerič, doma iz Šempetra, je zaposlen v Pokrajinskem muzeju Celje, kjer je trenutno njegova primarna dolžnost delo z obiskovalci. Svoje znanje zgodovine je dopolnil v tujini, saj je bil študent portugalske kolonialne zgodovine v Lizboni. V enem izmed intervjujev je izrazil navdušenje nad delom v domači regiji, ker, kot pravi, so takšne priložnosti redke.

Bralcu knjige bo že na prvi pogled jasno, da v njej ne bo našel le golega teksta, saj je knjiga obogatena z izbranim slikovnim gradivom, ki je bilo do sedaj širši javnosti morda še nepoznano. Takšen vtis nam vzbudijo že platnice, na katerih se razprostira podoba srednjeveškega Celja skupaj z vodnimi žigi

podob, ki so tako ali drugače zaznamovale zgodovino mesta. Sam naslov *Celeia Cilli Celje* pa nas popelje skozi tri časovna, za mesto pomembna zgodovinska obdobja – antiko, srednji vek in sodobnost. 67 strani je kronološko razdeljenih na devet poglavij, ki nam slikovito prikažejo razvoj tega območja vse od pradavnine do današnjih dni. V delu je strnjeno prikazan zgodovinski razvoj mesta, saj so na enem mestu zbrane vse družbeno pomembne tematike, ki so doprinesle k njegovemu razvoju. Sama knjiga je sicer bolj namenjena laični kot strokovni javnosti, kar pa še ne pomeni, da se v njej ne bi našlo nekaj tudi za strokovnjaka.

Začetek knjige nas s prvim poglavjem odpelje v čas pred priključitvijo noriškega kraljestva rimskemu imperiju. Avtor najprej predstavi odlično geografsko lego tega območja, ki je bila izjemnega pomena za razvoj samega mesta skozi zgodovino. V tem poglavju izvemo, da so bili okoliški kraji poseljeni že v pradavnini, o čemer nam pričajo nekatere edinstvene arheološke najdbe. Nadalje so v poglavju omenjeni keltski Tavriski, katerih ozemlje je spadalo pod noriško kraljestvo in pod katerimi je oppidum Keleia doživel pravi razcvet.

Drugo poglavje se osredotoči na čas, ko so na tem ozemlju vladali Rimljani. To je bil čas, ko je Celeia doživljala razcvet in med drugim dobila tudi status municipija. Preberemo lahko o tem, kako je keltsko prebivalstvo ohranilo svojo dediščino in sobivalo z novim rimskim prebivalstvom, ki se je priseljevalo v mesto ter obenem poseglo po visokih položajih znotraj province, kar se je dogajalo tudi v drugih delih cesarstva. Avtor omeni nekatere pomembne posameznike, ki so tako ali drugače zaznamovali ta – za mesto pomemben – del zgodovine. Arhitekturni opis samega mesta pa nam prikaže, da je to imelo vse, kar se je od mesta tistega časa pričakovalo. Poseben pečat rimskega časa mu daje bližnja rimska nekropola v Šempetru, ki skupaj z ostalo zapuščino poudarja pomembnost tega izjemnega obdobja.

V kratkem tretjem poglavju se bralec sreča s tistim obdobjem, ko mesto in območje nista imela vidnejše vloge. Poglavje zajema čas med pozno antiko in visokim srednjim vekom, ki ga spremljajo preseljevanje ljudstev, širjenje nemškega cesarstva ter združitev posesti Heme Krške in Viljema Breže-Selškega.

Celjske zvezde je naslov naslednjega poglavja, ki govori o času, v katerem je mesto doživljalo preporod in so mestne zvezde žarele najsvetleje v svoji zgodovini. To je čas poznega srednjega veka in obdobje, ko so Celju gospodovali celjski knezi, ki so si s svojo izvrstno zunanjo politiko pridobili ogromno politične moči in posesti, ki so jih združili v grofijo s središčem v Celju. Poglavje, ki je posvečeno izključno celjski rodbini, nam v grobem prikaže njihov nagel vzpon v sam vrh visoke politike Svetega rimskega

cesarstva, češkega kraljestva in ogrskega kraljestva. Peto poglavje večinoma zajema isto zgodovinsko obdobje kot prejšnje, le da nam avtor predstavi v tistem času pomembnejša dogajanja, kot so prve omembe trga v listinah, gradnje različnih pomembnejših objektov, podelitev mestnih pravic itd.

O skoraj štirih stoletjih stagnacije v razvoju, ki se prične z izumrtjem Celjskih in traja vse do izgradnje železniške povezave leta 1846, govori šesto poglavje knjige. Povzeta so prizadevanja mestnih oblasti po ohranitvi starih privilegijev ter pridobitvi novih, ki bi pripomogli k izboljšanju gospodarstva. Omenjeni so pomembni Celjani iz 15. stoletja, širjenje protestantizma na Celjskem in nato rekatolizacija območja ter posledice reform habsburških vladarjev. Žal se Celje v tem času ni moglo izogniti nesrečam. Požari, bolezni, slabe letine, turški vpadi in kmečki upori so v vseh teh stoletjih terjali svoj davek. Do 18. stoletja je svoje odslužilo tudi mestno obzidje, ki je sedaj zgolj oviralo nadaljnje širjenje mesta.

Razcvet industrije in ponoven vzpon mesta v 19. stoletju sta izpričana v sedmem poglavju. Spremembe, ki jih je prinesla izgradnja železnice, so bile vidne na vseh področjih, najbolj v razvoju industrijskih obratov, kar je sprožilo priseljevanje ljudi v mesto. S tem so potrebe po novih objektih in novi ureditvi mestne infrastrukture skokovito narasle, zato z njihovo izgradnjo niso dolgo odlašali. Kapital za gospodarstvo je zagotavljala Celjska mestna hranilnica, kasneje po zaostritvi nacionalnih odnosov pa tudi Celjska posojilnica. Celjani so dajali velik pomen kulturnemu življenju, saj je bil skoraj vsak prebivalec mesta včlanjen v vsaj eno društvo. Poglavje se konča z nacionalnimi trenji, ki so meščane dokončno razdvojila.

Osmo poglavje opisuje nemirno prvo polovico 20. stoletja. Prvi dve strani sta namenjeni pomembnejšemu dogajanju med obema vojnoma. Omeniti velja, da je Celje v tem času gospodarsko hitro napredovalo, kar je bila posledica novega trga znotraj nove države. Obe vojni sta v mestu pustili svoje sledi. Tako se veliko mladih Celjanov ni vrnilo iz bojev, ki so se jih morali večinoma udeležiti pod prisilo. Po okupaciji med drugo svetovno vojno in ponovni vzpostavitvi nemške oblasti se je okupator znesel nad prebivalstvom, njegov načrt pa je bil ponovno ponemčenje tega dela Slovenije. Opustošeno mesto je bilo 10. maja 1945 razglašeno za osvobojeno. Povojno krvavo maščevanje nad »sovražniki« domovine se celjski kotlini ni izognilo. Na grozote taborišča na Teharjah nas spominja tamkajšnji spominski park, prav tako pa tudi zgodbe o otrocih s Petrička nikogar ne pustijo ravnodušnega.

Zadnje poglavje nas popelje od konca druge svetovne vojne do današnjih dni. Mesto je hitro zaključilo z obnovo infrastrukture in s tem dalo potreben zagon gospodarstvu, ki je celjsko območje postavilo med najpomembnejša industrijska središča

v Jugoslaviji. Blaginja je pripomogla k razvoju kulturnih ustanov in različnih športnih društev, ki so dobila svoje spremljevalne objekte. Izguba jugoslovanskega trga ob ustanovitvi nove države je močno prizadela celjsko industrijo, a se je mesto s preusmeritvijo v druge dejavnosti dokaj hitro prilagodilo novim razmeram. Celje je danes sodobno evropsko mesto in skrbno ohranja svojo dediščino, ki bo v poduk prihodnjim rodovom.

Knjiga *Celleia Cilli Celje* bo zagotovo dopolnila knjižno polico več domov iz celjskega okoliša, s čimer bo dosegla svoj namen, to je laični javnosti približati zgodovino Celja. Osebo sem bil izredno navdušen nad izbranim slikovnim gradivom, ki bralcu oriše Celje skozi čas. Mogoče bi pričakoval še kakšno podrobnost in stran več, a je knjiga kljub temu odlično izhodišče za strnjeno poznavanje zgodovine mesta. Pokrajinski muzej Celje je s to izdajo naredil korak naprej v približevanju zgodovine mesta njegovim meščanom, saj je njeno splošno poznavanje izrednega pomena za nadaljnje žarenje celjskih zvezd.

Matej Grobin

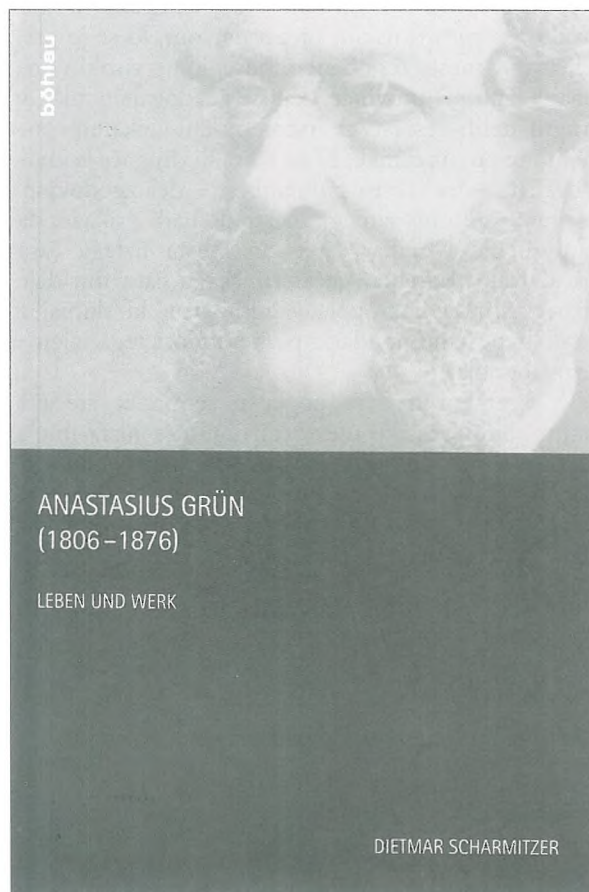

Dietmar Scharmitzer: Anastasius Grün (1806–1876). Leben und Werk. Dunaj, Köln, Weimar : Böhlau Verlag, 2010, 604 strani.

Leta 2010 je pri ugledni založbi Böhlau (Dunaj, Köln, Weimar) izšla znanstvena monografija *Anastasius Grün (1806–1876). Leben und Werk* (Anastazij Grün (1806–1876). Življenje in delo) izpod peresa germanista in klasičnega filologa Dietmarja Scharmitzerja z Dunaja. To je poleg manj obsežnih objav njegovo drugo večje delo (predelana doktorska disertacija), posvečeno Ljubljancu, pesniku in prevajalcu Anastaziju Grünu oziroma politiku Antonu Aleksandru grofu Auerspergu, kakršno je bilo njegovo civilno ime. Nekoč opevani nemški pesnik svobode in oster kritik predmarčnih razmer v Habsburški monarhiji, avtor uspešnih pesniških zbirk, ki so izhajale v visokih nakladah, prevajalec iz slovenščine in angleščine ter politik je tako v novem času dobil svojo prvo znanstveno monografijo v nemškem jeziku.

Monografija je razdeljena na tri uvodna in devet osrednjih poglavij ter priložo s časovno razporednico o življenju in delu Anastazija Gröna, ki je temeljita pomoč in orientacija, kadar hitro potrebujemo določen podatek. Delo zaključuje skrbno sestavljena in uporabna bibliografija. Tu je Scharmitzer na 138 straneh izgotovil sistematičen popis primarne literature, razdeljene na skupne izdaje, an-

tologije in zbirke, samostojne objave, posamične objave, nesamostojne objave, objave iz zapuščine, prevode v druge jezike, objave v berilih, objave na spletu, objavljena pisma, politične govore in zapise. Sekundarna literatura je prav tako natančno razdeljena na samostojna dela, sestavke in nesamostojne publikacije, recenzije sodobnikov, literarne zgodovine in bibliografije. Tema sklopoma so dodani podatki o splošni literaturi in rokopisih ter dokumentacija o Auerspergovih korespondenci, kakor jih hranijo različne knjižnice po Evropi skupaj s poštnimi naslovi (v slovenskem in hrvaškem primeru so navedene napačne poštna številke krajev). Posebej gre tu izpostaviti popis zbirke dokumentov arhiva Auerspergov ter navedbo o simpozijih, posvečenih Anastaziju Grünu. V Scharmitzerjevem delu ne manjka niti podatkov o relevantnih spletnih naslovih. Zlasti pomembna je ravno dokumentacija, ki zadeva Grünovo duhovno in literarno zapuščino ter korespondence, saj vemo, da dostop do tega gradiva še danes ni vedno prost. Na zadevnih mestih je avtor upošteval tudi slovensko bibliografijo o Grünu v slovenskem in nemškem jeziku, čeprav tu ni natančen in ne navaja vseh objav, ki jih je nemalo priobčenih celo v nemščini. Kljub temu mu ni ušlo dejstvo, da se znanstveniki v Sloveniji s tem Kranjcem ukvarjamo tako v publikacijah kakor na sim-

pozijih intenzivneje, kot se drugod (v Avstriji), ne glede na to, da o grofu Auerspergu in njegovem političnem delovanju v zvezi z nami nimamo vedno najboljšega mnenja.

Delo zaokrožata seznam slik s podatki, kje jih hranijo, ter bogato imensko kazalo.

Posvetimo se tistim delom monografije, ki so povezani z našimi ljudmi in kraji. Uvodoma Scharmitzer poda kratek oris porekla Auerspergov, pri čemer s pridom uporablja dognanja Mihe Preinfalka. Opozori na povezave med Auerspergi in Trubarjem ter Dalmatinom. V nadaljevanju se posveti Auerspergovim staršem ter obdela prvih 16 let življenja bodočega pesnika. Spremlja ga v Ljubljani, Gradcu in na Dunaju, tako doma kakor tudi v različnih izobraževalnih in vzgojnih ustanovah. Opozori na zgodnje znanstvo med Grünom in Prešernom.

V drugem poglavju obdela Auerspergov študij na Dunaju, v Gradcu in znova na Dunaju (ni podatkov o tem, da bi študij zaključil) ter njegovo intenzivno socialno-pesniško-politično-kavarniško življenje v glavnem in rezidenčnem mestu. Tu je spoznal veliko intelektualcev in literatov, z njimi sklenil zavezništva in prijateljstva, ki so ga spremljala vse življenje, in užival v do tedaj neznani meščanski družabnosti. Med drugim je na Dunaju spoznal pesnika Nikolausa Lenaua, avtorja Johanna Gabriela Seidla, ki je bil pozneje cenzor in je delal tudi v Celju, in Franza Hermanna von Hermannsthal, ki je služboval v Ljubljani, spadal v Prešernov krog in se poročil s slikarko Amalijo Oblak. Leta 1825 je Grün na Dunaju objavil svoje prve pesmi v publicističnem organu Adolpha Bäuerleja *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode* in jih podpisal s psevdonimom Anton Alexander Bergemann. V letih 1826–1828 je pod svojim pravi imenom objavil nekaj pesmi na Nemškem, hkrati pa se je lotil tudi že prvih pesniških zbirk, ki jih je izoblikoval v mirnejšem Gradcu, kjer je na ukaz matere in očima moral nadaljevati študij. Že leta 1826 je Grün pričel s prevajanjem ljudskih pesmi iz slovenščine ter dokončal zbirko pesmi *Blätter der Liebe* (Listi ljubezni). Prošnja cenzuri za dovoljenje objave zbirke je na Dunaju neodgovorjena ležala dve leti. Grün se je zato odločil zaobiti cenzuro in izdati svoje delo na tujem, v Stuttgartu pri založbi Frankh. Zbirka je izšla leta 1829 (sledilo ji je 10 ponatisov) pod psevdonimom Anastasius Grün (Anastazij Zelenec, kakor mu je slabšalno pravil France Prešeren; družina ni bila navdušena nad izbiro tega psevdonima), ker je bilo Avstrijcem prepovedano izogibati se cenzuri z objavljanjem del v tujini.

Posebno poglavje monografije je posvečeno nastanku in objavi Grünove gotovo najbolj znane in opevane pesniške zbirke *Spaziergänge eines Wiener Poeten* (Sprehodi dunajskega pesnika), ki jo je med drugim navdahnila njegova pot po Evropi revolucionarnega leta 1830. Takrat je potoval po Nemčiji,

Švici in Tirolskem. Med drugim se je seznanil z nemškimi romantiki Gustavom Schwabom, Ludwigom Tieckom, Ludwigom Uhlandom ter s takrat že uglednim založnikom J. Fr. Cotto (pri njem je objavljaj tudi Goethe). Heinricha Heineja je spoznal pozneje v Parizu. Julijska revolucija leta 1830, ki ga je zvalila v Strasbourg, ga je zaznamovala. Po vrnitvi na Dunaj ga je policija opazovala in zabeležila njegovo izjavo, da so mu na tujem odstrli meglo, s katero so ga obdali doma. Marca 1831 je spesnil znamenito zbirko liberalnih pesmi *Spaziergänge eines Wiener Poeten*. V njih opeva potencialno veličino Avstrije, ki je takrat ni bilo opaziti, saj je bila država potrebna reform. V pesmih se je dalo prebrati, kako bi lahko cesarstvo s pomočjo preudarnega vodstva postalo moralna in politična sila svojega časa. Poleg tega se je Grün lotil župnikov, do katerih je imel kritičen odnos vse od šolanja pri konvertitu Klinkowströmu. Rokopis svojih pesmi je zaradi cenzure izročil prijatelju s prošnjo, naj ga posreduje kakšnemu nemškemu založniku, vendar naj mu ne razkrije avtorjeve identitete, češ da bo to kasneje storil sam. Tako je anonimno, kot prva svoje vrste v predmarčnem obdobju, leta 1831 v Hamburgu pri uglednih založnikih Hoffmann in Campe izšla zbirka angažiranih pesmi liberalnega grofa. Doživela je nezaslišan uspeh, saj je upesnila tisto, kar so mnogi čutili in mislili, vendar niso mogli ali smeli izraziti, ter dočakala devet »uradnih izdaj«. Številni posnemovalci so po njenem vzoru spesnili Kasselske, Berlinske, Lvovske in tudi Dunajske sprehode (nekega drugega) pesnika. Zbirko so poznali in cenili vidni pesniki predmarčne dobe. V pariškem azilu živeči nemški pesnik Ludwig Börne je izjavil, da so se mu pesmi usedle v srce. Knjižico so v Avstriji množično in na skrivaj prepisovali in jo tihotapili po deželi, celo v ogrski del Habsburške monarhije. V že takrat slavni pesmi te zbirke *Salonscene* (Salonska scena) Grün upesnjuje Metternicha kot omikanega gospoda, lomilca ženskih src ter vplivnega politika, ki se trdo pogaja z vladajočimi mogotci in nima posluha za lastno ljudstvo. To stoji pred njegovimi vrati in (v zadnjem verzu) zahteva: »Dürft' ich wohl so frei sein, frei zu sein?« (Ali si smem dovoliti biti svobodno?). Pesem so objavili številni evropski časniki. V nekem londonskem listu so, kakor pravi Scharmitzer, celo priobčili Metternichov življenjepis, ki so mu dodali prevod pesmi. Govorilo se je, da so pesem prebrali cesarju Francu I., ki naj bi se mu zdelo, da je bil opis podoben Metternichu. Cesar se je menda zamislil nad zadnjim, tu citiranim verzom.

Ko je oblastem uspelo odkriti pesnikovo identiteto, je leta 1838 Metternich Grüna povabil na avdienco ter mu zaukazal, naj ali preneha pisati ali zapusti državo. Maja istega leta ga je zaslišal še ljubljanski policijski predsednik Sicard. 15. oktobra je sledila obsodba na plačilo 25 zlatnikov kazni, zo-

per katero se je pritožil, vendar je višja instanca 21. januarja 1839 sodbo potrdila. Oblasti so morale izreči kar nekaj opominov, preden je grof svojo kazen plačal, kar je storil 17. decembra 1839 in namenil 112 goldinarjev in 30 krajcarjev ubožnici. Zaradi liberalnih idej, ki po mnenju širše družine niso bile v skladu z njeno aristokratsko tradicijo, so sorodniki Grüna dolga leta odklanjali in po smrti oteževali dostop do njegove intelektualne zapuščine.

Leta 1831, ko so izšli *Sprehodi dunajskega pesnika*, je Grün postal polnoleten, tako da je lahko prevzel po očetu podedovano in močno zadolženo posestvo Šrajbarski turn v Leskovcu pri Krškem, dodatno precej obremenjeno s finančnimi zahtevami matere, ki jo je moral izplačati. Grün ga je v naslednjih letih gospodarsko in arhitekturno saniral. Aprila 1832 je šel kot poslanec ljubljanske kmetijske družbe v Gradec, kjer ga je nadvojvoda Janez – poleg Prešerna in njegovega prijateljskega kroga – navdušil za zbiranje slovenskih ljudskih pesmi. Leta 1835 je Grün postal član kranjskega deželnega zbora, kjer se je v predmarčnem obdobju zavzemal zlasti za davčno reformo na Kranjskem.

Ob materini smrti leta 1836 se je znova lotil prevajanja slovenskih ljudskih pesmi. 10. julija 1839 se je poročil z bogato, slikarsko nadarjeno grofico Marie Attems (1816–1880), vendar od tasta ni hotel sprejeti dote, da mu ne bi očitali zakona iz koristoljubja. Potem ko je postal skrbnik sina umrlega očima (ki je svojega sina zaupal prav njemu, in to kljub vsem težavam pri vzgoji Antona Aleksandra) iz njegovega drugega zakona ter sedmim otrokom preminulih sestre in svaka, se mu je 28. februarja 1859 rodil sin Teodor Ignac, ki je umrl še mlad za posledicami nesreče pri ježi 4. maja 1881.

Marca 1845 so intelektualci na Dunaju oblastem izročili »spomenico proti zdajšnjemu stanju cenzure v Avstriji«, ki jo je podpisal tudi Grün, in to kljub temu, da je opozoril, kako se mu spomenica zdi premila in premalo zahtevna. Tudi tokrat so se našli sodobniki, ki so javno zatrjevali in širili vest, kako se je Auersperg pustil prositi, preden je peticijo podpisal. Aprila 1848 je bil Grün na volitvah na Kranjskem s 63 od 93 glasov – proti so bili Slovenci, ki so se bali, da bo Nemška zveza postala zvezna država, ne pa zveza držav, in da bo kot takšna nenaklonjena tako Avstriji kakor tudi Slovencem – izvoljen v nemški predparlament v Frankfurtu. Mandat je sprejel s pogojem, da ga vrne, če bo večina njegovih volivcev proti združitvi z Nemčijo. Grün je postal tudi član frankfurtskega parlamenta, kamor je skupaj z drugimi avstrijskimi kolegi odpotoval 5. aprila 1848. V svojem prvem javnem govoru 11. aprila je zahteval jamstvo za »nedotakljivost nacionalnosti avstrijskih Slovanov«. 20. aprila 1848 je bilo na Dunaju ustanovljeno društvo »Slovenja«, ki je v nadaljevanju zahtevalo *zedinjeno Slovenijo*. V peticiji *An meine slovenischen Brüder* (Mojim sloven-

skim bratom), ki jo je objavil v posebni prilogi *Laibacher Zeitung*, je o smotrnosti svojega političnega početja zaman skušal prepričati Slovence. Na odgovor društva *Offenes Sendschreiben des Vereines »Slovenja«* (Javna spomenica društva »Slovenja«) v *Laibacher Zeitung* je reagiral z objavo *Antwort auf das Offene Sendschreiben des Vereines »Slovenja« in Wien* (Odgovor na Javno spomenico društva »Slovenja« na Dunaju) kot posebne publikacije, ki je leta 1848 izšla v Gradcu. Frankfurtski parlament ga je zaradi preveč teoretiziranja ter intrig nekaterih poslancev razočaral. Tu je ostal tri mesece, potem pa se je bil spričo bankrota zaradi razpada sistema zemljiškega gospostva prisiljen vrniti domov. Jeseni 1848 je z mesta poslanca odstopil tudi zato, ker je vedel, da ga Slovenci ne podpirajo. V letih 1861–67 je proti svoji volji postal poslanec veleposesti kranjskega deželnega zbora, leta 1861 pa je bil imenovan za dosmrtnega člana gosposke zbornice na Dunaju. Leta 1867 se je zaradi sporov s Slovenci dal izvoliti za poslanca štajerskega deželnega zbora.

Vsa Grünova dela, večina uspešnica, so izšla najprej v Nemčiji, delno pod psevdonimom, delno pod pravim imenom: leta 1831 *Der letzte Ritter. Romanzenkranz*. (Poslednji vitez. Venec romanc, 10 izdaj), leta 1835 politične pesmi *Schutt* (Drobir, ki so se kljub prepovedi v Avstriji odlično prodajale, 14 izdaj), leta 1837 *Gedichte* (Pesmi, 18 izdaj), leta 1843 *Nibelungen im Frack. Ein Gedicht* (Nibelungi v fraku. Pesem, 2 izdaji), leta 1850 *Pfaff von Kahlenberg. Ein ländliches Gedicht* (Far iz Kahlenberga. Podeželska pesem, 3 izdaje), leta 1864 *Robin Hood. Ein Balladenkranz nach altenglischen Volksliedern* (Robin Hood. Baladni venec po staroangleških ljudskih pesmih) ter leta 1876 *In der Veranda. Eine dichterische Nachlese* (Na verandi. Pesniški izbor, 3 izdaje). Uredil in izdal ter s študijo opremil je nekaj del prezgodaj umrlega prijatelja Lenaua, in to kljub hudemu sporu z njim: *Nikolaus Lenau's dichterischer Nachlaß* (Nikolausa Lenaua pesniška zapuščina, 1851) ter *Nikolaus Lenau's sämtliche Werke in vier Bänden* (Nikolausa Lenaua zbrana dela v štirih zvezkih, 1854). Nekaj Grünovih del je prevedenih v angleščino, danščino, esperanto, francoščino, italijanščino, latinščino, ruščino, slovenščino (Prešeren, K. Dežman) in švedščino.

Na pozitiven slovenski odnos do Grüna so, kar izpostavi tudi Scharmitzer, najbolj vplivali njegovi prevodi slovenskih ljudskih pesmi. Posamezni prevodi so izšli v revijalnem tisku, zbirka *Volkslieder aus Krain* (Kranjske ljudske pesmi) pa leta 1850 v Leipzigu v nakladi 750 izvodov (1. ponatis 1987 pri založbi slovenskega političnega emigranta ddr. Rudolfa Trofenika, München, čeprav si je 2. natisa želel že pesnik sam). Grün je ob Prešernovi smrti spesnil *Nachruf an Preschérn* (Nekrolog Prešernu), kjer ga opeva kot svojega učitelja. Ugotovi, da so Slovenci z njim izgubili vizionarja. Ne izogne se niti

narodnostnim nesoglasjem med Nemci in Slovenci ter obžaluje njihovo neslogo. Pesem je Grün hotel objaviti v *Ostdeutsche Post*, vendar je urednik in prijatelj Ignaz Kuranda objavo odklonil. Tako je bila pesem prvič objavljena deset let po Prešernovi smrti, leta 1859, v *Vodnikovem spomeniku*, ki ga je uredil Etbin Henrik Costa, poznejši ljubljanski župan. Na slovensko odklanjanje Grūna, ki se je seveda imel za Kranjca, so vplivali tudi njegov odklonilni odnos do uvedbe slovenščine v šole, za kar se je, žal uspešno, zavzemal v deželnem parlamentu, odklanjanje *zedinjene Slovenije* ter zvestoba monarhiji, ki jo je kot mlad liberalec hotel reformirati.

Scharmitzerjevo delo je skrbno sestavljena bibliografija, ki nam znanstveno natančno, vendar v berljivem jeziku, na osnovi dokumentov in analize literarnih del približa protislovno osebnost Anastazija Grūna: grofa in avstrijskega pobudnika mladonemške politične lirike, fevdalca, ki je bil mecen vrsti svojih kolegov, tudi slovenskih, in pesnika svobode, gospodarstvenika in nesojenega reformatorja davčnega sistema, parlamentarca in literata, politika in prevajalca. Scharmitzer ga je predstavil kot pričevalca časa, liberalnega grofa, rojenega v Ljubljani leta 1806, štiri mesece pred razpadom Svetega rimskega cesarstva, ki je bil leta 1848 sam očevidec marčne revolucije na Dunaju ter poslanec v frankfurtskem parlamentu. Tu se je v svojem prvem govoru zavzel za zaščito vseh Slovanov Habsburške monarhije. Od njene ustanovitve (1861) je kot član gosposke zbornice deloval v smislu ohranjanja podonavske monarhije. Bil je tako avtor že v svojem času znamenitih revolucionarnih pesmi, ki so navdihovale generacije pesnikov, intelektualcev in običajnih ljudi ter jim dajale upanje v pravičnejše čase, kakor tudi ne vedno uspešnih epskih pesnitev.

Posebej je treba omeniti, da je Scharmitzer dobral del svoje monografije posvetil Grünovemu literarnemu delu, ki ga je skrbno in nepristransko analiziral ter umestil v čas in prostor tako takratnih kakor današnjih dni. V kulturno-zgodovinski spomin se je Grün, tako Scharmitzer, zapisal zlasti kot avtor prepovedanih *Sprehodov dunajskega pesnika* in kljub plemiškemu poreklu velja za pobudnika laične zakonodaje ter začetnika daljnovidnega političnega komentarja. Avtor tematizira tudi diferenciran slovenski odnos do Grūna, pri čemer izpostavi naša prizadevanja po manj enostranski podobi tega kranjskega literata med Slovenci.

Anastasijs Grün (1806–1876). Leben und Werk je pomembno delo, ki bo pomagalo razumeti tudi Grünov ne vedno neproblematičen odnos do Slovencev in nič manj problematičen naš odnos do njega. Po vsem prebranem avtorica članka obžaluje, da Slovenci Auersperga nismo znali pridobiti za slovenske interese.

Mira Miladinović Zalaznik

Anton Ratiznojnik: Prostovoljno gasilsko društvo Ljutomer 1871–2011: 140 let humanitarne dejavnosti. Ljutomer : Prostovoljno gasilsko društvo Ljutomer, 2011, 134 strani.

Prostovoljno gasilsko društvo Ljutomer je ob svoji 140. obletnici delovanja izdalo po vsebini zanimivo in na oko privlačno oblikovano publikacijo z naslovom Prostovoljno gasilsko društvo Ljutomer 1871–2011: 140 let humanitarne dejavnosti. V njej je Anton Ratiznojnik, avtor osrednjega besedila, na zanimiv način predstavil razvojno pot, ki jo je opravilo društvo v svoji bogati in vsestransko razgibani zgodovini.

Gasilska in reševalna dejavnost na ljutomerskem območju se ne začne z ustanovitvijo Gasilskega društva Ljutomer. Znano je, da so gasilsko in reševalno dejavnost izvajali že veliko prej, in sicer v sklopu ljutomerske trške uprave, pogosto neuspešno, saj je trg, vključno z okolico, utrpel veliko škodo zaradi požarov, ki so jih povzročili različni dejav-

niki, od osvajalskih pohodov turške vojske v 16. stoletju do madžarskih upornikov krucev iz konca 17. oziroma začetka 18. stoletja. Kar nekaj hudih požarov pa je v preteklosti nastalo zaradi tega, ker so bile v trgu lesene in s slamo krite zgradbe, tržani pa so pogosto podcenjevali uničevalno moč ognja. Tako v pisnih virih beremo, da je šele leta 1712 magistrat sklenil kupiti železne mačke, leta 1789 pa so nakupili usnjena vedra za gašenje z vodo. O gasilski brizgalni so razpravljali na trškem svetu leta 1806. Požari, poplave in druge, predvsem naravne nesreče so skozi stoletja terjale velik davek. Kljub temu je bila dejavnost protipožarne zaščite in reševanja formalno organizirana šele konec 19. stoletja.

Zakon o društvih iz leta 1867 je omogočil, da so lahko Ljutomerčani leta 1871 registrirali Gasilsko društvo Ljutomer. Njegov glavni pobudnik in ustanovitelj je bil ljutomerski tržan Johann Steyer. Deželno namestništvo v Gradcu je pravila društva potrdilo konec julija istega leta. Društvo se je imenovalo Prostovoljna požarna bramba v Ljutomeru (Freiwillige Feuerwehr in Luttenberg). Ob nastanku so ga finančno podprli Trška občina Ljutomer, Štajerska hranilnica, Sklad cesarja Franca Jožefa, pa tudi številni posamezniki. Ustanovitelji in vodilni člani društva so bili Nemci in nemško misleči Slovenci, zato je bil jezik poveljevanja nemški. Čeprav so bili med ljutomerskimi gasilci in podporniki tudi mnogi Slovenci, zgodnja pronemška usmerjenost društva ne preseneča, saj je sprva strokovno pomoč dobivalo od gasilskih društev iz Gradca in Maribora. Pronemška usmeritev društva je dobila svojo izrazito politično težo v času neposredno po prvi svetovni vojni, ko je bilo v novonastali državi čutiti močno nasprotovanje uporabi slovenskega poveljevalnega jezika, vključno z uporabo novih pravil. Zaostrovanje na nacionalni ravni je posledično vplivalo na zmanjšanje števila članov. Ti so izstopali prostovoljno ali z izključitvami. S stabilizacijo takratne družbe se je uredilo tudi delovanje društva, ki je bilo v obdobju med obema vojnama zelo aktivno in uspešno tako na področju preventivnih aktivnosti, pa tudi reševanja, kakor tudi na gospodarskem in organizacijskem področju.

V času druge svetovne vojne je društvo doživelo podobno usodo kot vsa društva na slovenskem Štajerskem. Formalno je bilo ukinjeno, njegova dejavnost pa je prešla pod okupacijsko upravo. Zaradi zagotavljanja varovanja pred požari v vojnem času je nemški okupator društvu priskrbel novo motorno brizgalno, vključno z nekaj opreme in gasilskimi uniformami.

V obdobju po drugi svetovni vojni je prišlo v celotni slovenski gasilski organizaciji in s tem tudi v Ljutomeru do večjih sprememb v miselnosti in usmeritvi gasilske dejavnosti. To se je odražalo predvsem z vključitvijo žensk in mladine v prostovoljno gasilsko dejavnost. Hkrati s tem se je

društvo krepilo na področju tehničnih znanj, pridobivalo je boljšo opremo, kar je bilo nujno zaradi vedno obsežnejših intervencij, ki doseže enega svojih vrhuncev leta 1971 pri gašenju vnetljivih in strupenih snovi tovarne Imgrad v Ljutomeru.

Društvo ob svoji 140-letnici predstavlja osnovo operativnega delovanja na območju Občine Ljutomer, Občine Razkrižje in Občine Veržej, z intervencijami za tehnično reševanje in nevarne snovi pa še za Občino Križevci in del pomurske avtoceste.

Množica aktivnosti in uspehov ljutomerskih gasilcev skozi njihovo celotno zgodovino kaže na silovit razvoj na področju gasilske tehnike, profesionalizacije in organizacije ljutomerskega gasilstva. Uspeh pa ni zaznaven samo na ožjem strokovnem, tj. gasilskem področju, ampak tudi na področju nacionalnih, političnih, kulturnih, gospodarskih in drugih dejavnosti v Ljutomeru, pri katerih so ljutomerski gasilci posredno ali neposredno sodelovali.

Pot do doseženih rezultatov pa nikakor ni bila preprosta in brez velikih težav, kakor lahko preberemo v obravnavani publikaciji. Na to opozarjajo tudi novejša pričevanja in spomini ter razmišljanja vidnih ljutomerskih gasilcev Stanislava in Miroslava Hunjadija, Lenarta Horvatiča, Leonarda Markoviča in Stanka Štelcla, ki so prav tako sestavni del te monografije.

Vsebinsko knjige dopolnjuje vrsta historičnih fotografij, ki nas neposredno opominjajo na prehojeno razvojno pot jublanta. Pa ne samo to. Z njihovo objavo so širši javnosti posredovane pomembne kulturno-zgodovinske in gasilsko-tehnične vsebine ljutomerske preteklosti.

Ob osrednji vsebini zbornika velja posvetiti pozornost še sporočilom, ki so jih v uvodnih razmišljanjih gasilski in celotni ljutomerski javnosti posredovali županja mag. Olga Karba, poslanec državnega zbora Franc Jurša, predsednik Prostovoljnega gasilskega društva Ljutomer Leonardo Markovič, poveljnik Prostovoljnega gasilskega društva Ljutomer Dušan Hunjadi ter nenazadnje predsednik Gasilske zveze Ljutomer Branko Novak in poveljnik Gasilske zveze Ljutomer Andrej Trstenjak. Sporočilo, ki ga posredujejo, je, da sodobna gasilska dejavnost ne more temeljiti na različnih idealističnih pobudah ali adrenalinskih avanturah posameznikov, temveč je postala pomembna dejavnost sodobne slovenske družbe, ki zahteva visoko specializirane gasilce, predvsem pa dobro organizacijo in potrebno tehnično opremo. Ob tem pa sta tako kot nekdanji tudi danes potrebna visoka zavest in pogum posameznika.

Miroslav Novak

Zbornik soboškega muzeja 16–17 (ur. Franc Kuzmič). Murska Sobota : Pokrajinski muzej Murska Sobota, 2011, 408 strani.

V času 20-letnega izhajanja zbornika soboškega muzeja so se zvrstile že številne razprave in prispevki, ki bogatijo pomurski prostor in ga s tem približujejo širši javnosti. Tudi koncept Zbornika soboškega muzeja 16–17 sloni na tem, da bralcem ponudi najnovejše izsledke iz preteklosti pokrajine ob Muri. Rečemo lahko: tako, kot je poslanstvo soboškega muzeja zbiranje, shranjevanje in obdelovanje gradiva iz preteklosti celotnega Pomurja, tako je poslanstvo zbornika soboškega muzeja objavljane rezultatov raziskovanja pomurske preteklosti, ki so privlačni in aplikativni tako za ljubiteljske radovedneže kot za znanstvene raziskovalce pomurskega prostora. Tokratni Zbornik soboškega muzeja 16–17, ki je razdeljen na štiri tematska področja, prinaša 11 razprav in člankov, 4 gradiva, 5 poročil in ocen ter 1 bibliografijo.

Darja Kerec v prispevku *Nádasdyi ter njihova kolonizacija Belmure in Petanjcev v 13. in 14. stoletju* pojasni toponim Belmura in predstavi vodilne fevdnike na območju celotne srednjeveške Belmure. To

je bil rod Nádasdy, ki je izšel iz rodu Pethened (tudi Pethenye). Avtorica ugotavlja, da so bili prav pripadniki tega rodu najstarejši znani fevdniki v mejah zemljišča Belmura. Najverjetneje so bili slovanskega izvora in naj bi se na ozemlju Petanjcev naselili že konec 12. stoletja. Iz rodu Pethened ali gospodov Petanjskih pa so poleg Nádasdyjev izšle še vsaj tri veje: Heym, Itemer-Mákfai (t. i. veja Daraboš) in Gersei-Pethő. Čeprav so bili njihovi sosedski odnosi, predvsem s Haholdi in Amadejci, nenehno na preizkušnji, jim je svoje ozemlje vendarle vseskozi uspelo zadržati. Tako naj bi bilo prav petanjsko otočno ozemlje v današnjem Prekmurju tudi edino, ki ga je Pethenedova veja od leta 1233 v celotnem obsegu obdržala neprekinjeno do 17. stoletja, ko je rod izgubil večji del svojega premoženja.

Z orisom uprave in pravosodja na Madžarskem in v Zalski županiji v terezijanski dobi se je ukvarjala Bernadetta Horváth. Prispevek podaja upravno in sodno strukturo, ki se je v Zalski županiji, kamor so spadali tudi predeli današnjega Prekmurja, večinoma izoblikovala do sredine 18. stoletja in je zaznamovala še zadnje obdobje stanovske ureditve. Najpomembnejši organi krajevne uprave in krajevnopravnih predpisov so ostale županije, najpomembnejši oblastni organ županije pa je bila županijska skupščina (*generalis congregatio*). Z ustanovitvijo državnega sveta leta 1723 se je njen osrednji nadzor še okrepil, kar je prispevalo k izoblikovanju enotnih normativov. Državni svet je urejal upravo, nadzor pa je razširil tudi na konkretne zadeve. Z upravo je bilo seveda tesno povezano sodstvo, ki je bilo v rokah županije, torej županijskega sodišča (*sedes judiciaria, sedria*), od katerega se je ločilo kazensko sodišče. Ugotovljeno je bilo, da so bili madžarski sodni procesi v glavnem dolgi in so potekali v pisni obliki, pri čemer je sodišče do sklepa prišlo na podlagi dokaznega gradiva. V civilnih sodbah je bila sicer najbolj razširjena oblika dokazovanja listina, kot druga najpogostejša oblika pa je bilo dokazovanje s pričami. Spremembe tako v upravni ureditvi kot v sodstvu pa so po ugotovitvah Horváthove nastopile z revolucionarnim letom 1848.

Na pomembnost in uporabnost kanoničnih vizitacij za najrazličnejše raziskave preteklosti opozarja Gregor Škafar s prispevkom *Kanonične vizitacije kot zgodovinski vir na primeru turniške župnije* (temo je obširneje obdelal v diplomski nalogi). Osredotoča se na šestdeseta leta 17. stoletja, ko so bile opravljene (in so tudi ohranjene) tri vizitacije, tj. v letih 1660, 1665 in 1669. Predvsem vizitaciji za leti 1660 in 1669 (vizitacija leta 1665 je le delno ohranjena in nepopolna) sta se izkazali kot pomembna zgodovinska vira, saj podajata zgodovino župnije in njenih ljudi. Obe sta sicer bolj orientirani na predmete in materialno stanje, torej na gmotni, verski in kulturni položaj župnije, župnijskih posesti in cerkve, župnika, učitelja in ostalih vernikov, manj pa je uvida

16-17 ZBORNİK SOBOŠKEGA MUZEJA

recimo v politične razmere. To je tudi razumljivo, saj je turniška župnija preživljala slabe čase zaradi sprememb v veroizpovedi, turških vpadov in različnih uporov v ogrskem kraljestvu. A ne glede na to nam kanonične vizitacije odstirajo mnoge nejasnosti ter s tem bogatijo podobo prekmurske zgodovine.

Konec decembra 1848 so bile na ukaz poveljnika avstrijske vojske Ferdinanda Althana odrejene zaplembe premoženja vseh pomembnejših oseb, ki so imele v omenjenem letu vidnejšo vlogo in premoženje v Železni županiji. Zaplemba je doletela tudi grofa Antala Szapáryja, pravnuka barona Petra Szapáryja in parlamentarnega poslanca murskosoboškega okraja. Tako je nastal *Inventar murskosoboške graščine grofa Antala Szapáryja, izdelan januarja 1849*, ki ga zelo podrobno obravnava György Tilcsik. Inventar v dvonadstropnem murskosoboškem dvorcu sestoji iz 601 teze in zajema popis pohaštva, slik, orodja, opreme, uporabnih in okrasnih predmetov osrednjega dela graščine, obdelovalnih površin po naseljih, staleža živine ter zalog vina, žitaric in krme. Na podlagi inventarja se odraža najmanj dveje: 1) tedanje življenje lastnikov murskosoboške graščine neposredno pred odpravo tlačanstva in po njem; 2) življenje družine Antala Szapáryja v skladu z družbeno hierarhijo in navadami tistega časa.

Andrej Pavlič je avtor razprave *Združenje učiteljev Železne županije za okraj Murska Sobota (1872–1918)*. Da se morajo učitelji združevati v društva, jih je v 147. členu obvezoval Eötvösov zakon o izobraževanju XXXVIII – 1868. Njihov cilj je bil podpirati koristi šole, krepiti izobrazbo in vzgojo učencev ter širiti obzorje samih učiteljev, pa tudi pomagati invalidom, vdovam in sirotam. Splošno učiteljsko društvo za okraj Murska Sobota je delovalo v okviru Splošnega združenja učiteljev Železne županije, v kateri so bile državne, občinske in verske šole. Ob teh pa so obstajale tri vrste učiteljskih društev: državna, rimskokatoliška in evangeličanska. V okraju Murska Sobota so bili učitelji tako kot na Madžarskem vključeni v splošna in verska društva. Iz okrajev Körmend, Vasvár, Monošter in Murska Sobota je bilo leta 1872 v učiteljsko podružnico organiziranih 16 učiteljev. Tej in drugim podružnicam je bilo matično društvo Splošno društvo ljudskih učiteljev Železne županije za samoizobraževanje in pomoč, ustanovljeno 1. septembra 1870. Kot ugotavlja Pavlič, je število šol v okraju Murska Sobota od leta 1874 do 1918 izrazito naraslo (leta 1874 je bilo v okraju 20 šol z 22 učitelji, leta 1918 pa že 45 šol s 86 učitelji in 6 vrtcev s 7 vzgojiteljicami).

Prispevek *Žrtve vojne 1941–1945 v osrednjih Slovenskih goricah* izpod peresa Marjana Toša je rezultat dolgoletnega zbiranja podatkov o žrtvah vojne v osrednjih Slovenskih goricah. Avtor najprej na kratko predstavi razmere med nemško okupacijo v letih 1941–1945 na širšem lenarškem območju, kjer

je nemška oblast sorazmerno zgodaj začela izganjati zavedne Slovence. Zatem na osnovi razpoložljivih virov statistično predstavi vse žrtve vojne v letih 1941–1945 na tem območju (padli partizani, pripadniki NOV, umrli v nemških koncentracijskih taboriščih, ustreljeni talci, umrli v izgnanstvu, sestreljeni zavezniški talci itn.), vključno z žrtvami povojnega zbirnega taborišča Hrastovec. Kot poudarja avtor, podatki v prispevku nikakor še niso popolni oziroma dokončni, toda v prizadevanjih, da dobijo imena tudi pozabljene in zamolčane žrtve druge svetovne vojne, je bil narejen velik korak naprej.

Vinko Škafar v prispevku *dr. Vladimir Škerlak in umor Daniela Halasa* predstavlja tipkopis besedil dr. Škerlaka, ki se nanašajo na njegovo razmišljanje in hotenje, da bi dokončno razjasnil Halasov umor, njegove morilce in ovaduhe. Škerlak je namreč vse do smrti, čeprav je bil evangeličan, poizvedoval in razpravljal o morilcih gimnazijskega sošolca in katoliškega duhovnika Daniela Halasa. K temu ga je spodbudil predvsem katoliški duhovnik Mihael Jerič s svojo razpravo »Kdo je ubil polanskega župnika Daniela Halasa?«,¹ v kateri je dokazoval, da so ga umorili madžarski žandarji njilaši. Poleg svojih razmišljanj o Halasovem umoru Škerlak v svoji bogati pisni zapuščini osvetljuje razmere pred, med in po drugi svetovni vojni v Prekmurju.

V razpravi *Prekmurski knjižni jezik v Küzmičevem Evangeliju po Ivanu in prekmursko narečje v Strukovcih* Anja Benko in Zinka Zorko predstavita *Evangelij po Ivanu* Števana Küzmiča in današnji prekmurski strukovski govor na vseh jezikovnih ravneh. Jezikovna analiza *Evangelija*, ki je sestavljen iz 21 delov, se v tem prispevku omejuje na 19. del, in sicer z glasoslovnega, oblikoslovnega in skladenjskega vidika. Za primerjavo so v nadaljevanju podane še značilnosti strukovskega govora, ki spada v prekmursko raveno podnarečje. Na koncu razprave avtorici v obliki sklepni misli strneta jezikovne značilnosti v Küzmičevem *Evangeliju po Ivanu* in v današnjem prekmurskem strukovskem govoru. Razprava je nedvomno izredno zanimiva, saj ponazarja govor vasi Strukovci, od koder je izhajal Števan Küzmič, v času normiranja prekmurskega jezika in govor tamkajšnjih prebivalcev danes.

Irma Brodnjak se v prispevku *Uporaba besedne zveze prekmurski umetnik – da ali ne?* sprašuje, kako pravzaprav imenovati prekmurske umetnike. Izraz prekmurski umetnik v osnovi sicer ni napačen, saj v prvi vrsti določa umetnikovo poreklo. Problematičen pa postane, ko začnejo ljudje, ki niso iz Prekmurja, v pridevniku prekmurski iskati prekmurski

¹ Jerič, Mihael, Kdo je ubil polanskega župnika Daniela Halasa. *Glasnik Slovenskega duhovniškega društva*, št. 3, 1978, str. 124–131.

sentiment. Avtorica tako na podlagi intervjujev (s štirimi akademskimi slikarji ter enim literatom in novinarjem) ugotavlja, da se intervjuvancem veliko ustrežnejši kot izraz *prekmurski umetnik* zdi izraz *umetnik iz Prekmurja* ali kar iz kraja, kjer živi, npr. slikar iz Murske Sobote. Kot kaže, izraz *prekmurski umetnik* ni problematičen za tiste, ki dobro poznajo Prekmurje ali v njem živijo, temveč za tiste, ki ga ne poznajo prav dobro in se opirajo zgolj na stereotipne predstave o njem.

Podobe prekmurskega pesemskega izročila – »Milo je slišati njih tužne glasove ...« – si je za preučitev izbrala Marija Klobčar. Prve obrise pesemskega izročila pokrajine vzhodno od Mure upodabljajo posnetki trinajstih pesmi, zapisani na Tišini leta 1898 na voščene valje, zapisi Jožefa Košiča ter zbirka pesemskih zapisov, ki jih od leta 1955 zbira in hrani Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. Po ugotovitvah avtorice so med obrednimi pesmi, ki zaznamujejo najpomembnejše mejnike, razpete med rojstvo in smrt, pesemsko najvidnejše pesmi, povezane s poročnimi šegami in šegami ob smrti, hkrati pa tudi pesmi, povezane s koledarskimi šegami. Sklenemo lahko, da zvočne pokrajine Prekmurja, kot se je ohranila v današnji čas, ni gradilo le izročilo, zavezano obdelovanju zemlje in verskemu obzorju, ki ga je pred stoletji ohranjala prekmurska književnost s prekmurskimi pesmaricami. Izročilo so namreč tkale tudi vezi s kraji in ljudmi, s katerimi so se Prekmurci srečevali na sezonskem delu in v izseljenstvu, kjer so videli priložnost za boljši zaslužek.

Kakšne so *lončarjeve skrivnosti prodaje ali ljudsko podjetništvo*, je ugotavljala Jelka Pšajd. V Prekmurju je med obema vojnama do sedemdesetih let 20. stoletja delovalo veliko rokodelcev, ki so izdelovali z namenom prodaje in zaslužka. Ob tem se poraja vprašanje, kako so bili ti rokodelci, konkretnje lončarji, podjetni ter kako so iskali in našli kupce. Zagotovo z uporabo kreativnih strategij, kot je neposredno trženje, oziroma s prodajo na sejmi, kjer je bil delež prodaje tudi največji. A sejmi so bili le nekajkrat letno, zato so lončarji svoje skrbno izdelane primerke prodajali tudi od hiše do hiše, od leta 1950 pa jih je veliko pričelo delati za ljubljansko podjetje Dom, ki je tržilo predvsem domače rokodelske in umetnostne izdelke. Skrivnosti prodaje pa so bile zagotovo v kakovosti, neposredni prodaji oziroma stiku s kupcem, dobrem poznavanju potreb posameznih kupcev, pa tudi značaj prodajalca – lončarja – je odigral pomembno vlogo.

V Zborniku soboškega muzeja 16–17 so nadvse zanimivi in poučni tudi prispevki v tematskem sklopu *Gradiva*. Marjan Makovec obravnava *Terezijanski urbar gornjelendavskega (graškega) zemljiškega gospodstva*. Urbar je razdeljen na devet poglavij, ki opisujejo velikost kmetij in dolžnosti tlačanov do zemljiškega gospoda in obratno. Pri pregledu urbarial-

nega lista naselja Gornja Lendava avtor ugotavlja, da je bilo v 18. stoletju v naselju 31 kmečkih družin in da so bili kmetje kljub zapisanim pravicam v urbarju na milost in nemilost prepuščeni zemljiškemu gospodu.

S *Fotografi v Prekmurju 1870–1945* se je ukvarjal Mark Krenn. Predstavi 20 poklicnih in 9 ljubiteljskih fotografov, ki so v Prekmurju intenzivno delovali do konca druge svetovne vojne. Konkretnje se osredotoča na čas med letoma 1920 in 1945, ko se je fotografija močno uveljavila pri vseh družbenih skupinah in kot taka prvič vizualizirala družbeno dogajanje ter postavila temelje za nadaljnjo historično fotografsko topografijo. Žal pa so za večino poklicnih fotografov prav dolgotrajne vojne razmere in splošno pomanjkanje pomenile konec aktivnega fotografiranja.

Katica Mladenović se je odločila za preučitev osebnega lista generacije soboških gimnazijcev v šolskem letu 1936/1937. V prispevku je na podlagi vpisnic na Državno realno gimnazijo v Murski Soboti za šolsko leto 1936/1937 (današnji osebni list) podana kratka primerjava strukture vpisanih učencev v šolskem letu 1936/1937 in danes vpisanih dijakov na gimnaziji v Murski Soboti.

Da je bila v Prekmurju živahna tudi gasilska dejavnost, ugotavlja Antun Novak v prispevku *Gasilska dejavnost v Prekmurju v 19. stoletju*. Njen začetek v posameznih krajih v Prekmurju, pri čemer je bila bodisi prostovoljna bodisi obvezna, sega na konec 19. in začetek 20. stoletja oziroma v čas po letu 1888, ko je Ogrska sprejela zakon o gasilski službi kot delu požarne varnosti.

Med *Poročili in ocenami* so predstavljena in ovrednotena izbrana dela nekaterih avtorjev. Tamar Andrejek najprej predstavi *Muzejske delavnice v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota*, kjer poleg že tradicionalnih delavnic pripravljajo tudi nove koncepte delavnic, ki kulturno dediščino na zanimiv, zabaven in poučen način približajo širši javnosti. Ista avtorica v nadaljevanju pozornost nameni razstavi *Umetnine iz Prekmurja, Od romanike do modernizma*, ki je s katalogom pod vodstvom urednika, avtorja pretežnega dela besedila in avtorja razstave dr. Janeza Balažica končno tudi v besedi in fotografiji predana trajnemu spominu.

Franc Kuzmič se pomudi pri knjigi *Gasilstvo v Prekmurju: 1873–2003*, v kateri Franc Gomboc predstavlja razvoj gasilstva v Prekmurju v časovnem obdobju 130 let. Knjigi, ki je nadvse dragocen prispevek zgodovinski zakladnici, daje še posebno dokumentarno vrednost 172 gasilskih organizacij, nastalih v teh 130 letih v Prekmurju. Dočakali pa smo tudi *Faksimile treh Hoffhalerjevih knjig*, tako Franc Kuzmič, ki so kot prve izšle na današnjih slovenskih tleh in v prvi tiskarni na Slovenskem. Najprej je izšel faksimile najboljše delo Poštila (2001), nato Kratek nauk o pripravih na smrt

(2007) in naposled še Kosanje hudiča s skesanim grešnikom, ki govori o upanju zoper obup (2009).

Na *dve zanimivi hrvaški publikaciji*, ki sta lahko uporabni tudi za slovenskega bralca, opozarja Vinko Škafar. Gre za priročnik *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (2010) in ponatis izdaje *Epska trilogija ili nestrančno vezdašnjega tabora ispisavanje za leto 1788., 1789., 1790* (2010). Obe knjigi sta zanimiva osvetlitev uspešnih Slovencev na Hrvaškem.

Zbornik sklene Franc Kuzmič z *bibliografijo Bela Severja* v letih od 1957 do 2004. Bela Sever, po izobrazbi geograf in etnolog, je bil vse življenje dejaven in uspešen na številnih področjih, nazadnje kot urednik pri Založbi Mladinska knjiga v uredništvu Enciklopedije Slovenije (1986–2002).

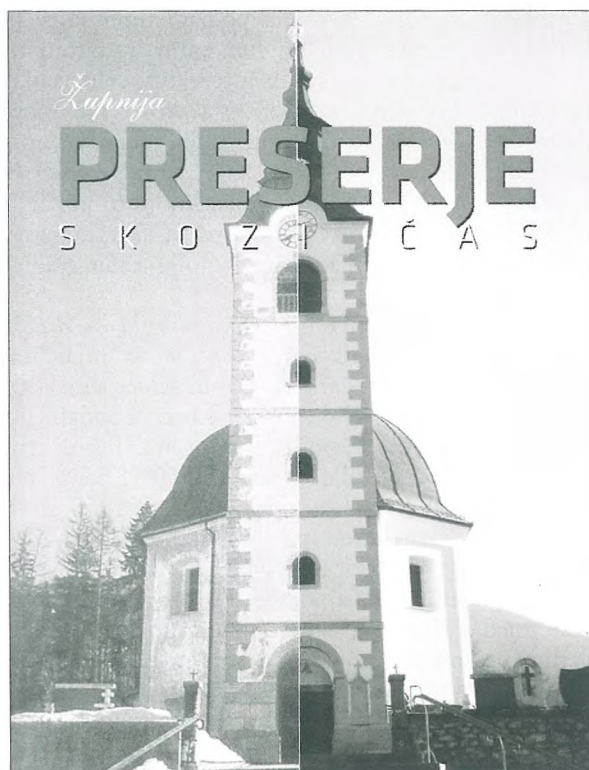
Zbornik soboškega muzeja 16–17, ki se ponaša s pisano in zelo bogato vsebinsko tematiko, zagotovo ni dobrodošel pripomoček le za lokalno prebivalstvo, ampak tudi dobro izhodišče za razširjene in poglobljene razprave posameznih v njem načetih vprašanj. Prispevki, ki so opremljeni s kratkimi povzetki v angleščini, bralca seznanjajo z manj poznanimi ali celo prezrtimi razpravami ter predenj priključijo ljudi in dogodke iz preteklosti najbolj severovzhodne slovenske pokrajine. Morda bi bilo dobro, da bi bili vsi prispevki objavljeni po enotnih navodilih, v celoti gledano pa je zbornik lep doprinos h krajevni zgodovini Pomurja, zato upamo, da se bo ta tradicija zbornika soboškega muzeja s poudarkom na regionalnem kontekstu nadaljevala tudi v prihodnje.

Klaudija Sedar

France M. Dolinar (ur.): Župnija Preserje skozi čas. Preserje : Župnija, 2011, 440 strani.

Vsak, ki se je s pravim nepristranskim znanstvenim pristopom, bodisi poklicno bodisi ljubiteljsko, ideološko neobremenjeno srečal s slovensko bližnjo ali daljno preteklostjo, bo ne glede na svoj svetovni nazor rade volje priznal pomembno vlogo, ki so jo v naši zgodovini odigrale župnije. Te niso bile zgolj osnovne »gradbene enote« in temeljne oblikovalke cerkvenega verskega življenja, temveč so bile izredno pomembne tudi na mnogih drugih področjih, tako po duhovni kot po materialni plati. Pogosto so odločilno sodelovale pri usmerjanju in oblikovanju naših prednikov tako na idejnem, družbenem, kulturno-prosvetnem in šolskem kot tudi na političnem in gospodarskem področju.

Zgodovina slovenskih župnij tako pomeni eno temeljnih vsebin ne samo slovenskega cerkvenega, ampak tudi splošnega, še v večji meri pa krajevnega zgodovinopisja. Mimo zgodovinskega prikaza župnije ne more nobena krajevna zgodovina, ki hoče celovito prikazati preteklost določenega kraja. Tako nam znani knjižnični sistem COBISS sredi maja 2012 samo pod ključnimi besedami »zgodovina župnije« in »Slovenija« pokaže skoraj 700 »zadevkov«. Ti zajemajo tako župnijam izrecno posvečene kronike, zbornike in monografije kot tudi posamezne razprave v teh in drugih publikacijah, zlasti širše zastavljenih krajevnih zgodovinah, ki vsebujejo tudi obširnejši ali krajši prikaz preteklosti župnij obravnavanih krajev.

Vrsti publikacij o posameznih župnijah se je pridružila tudi publikacija o župniji Preserje pod Krimom. »Izgovor« za njen izid sta bili 300-letnica tamkajšnje farne cerkve sv. Vida (1711) in 250-letnica ustanovitve župnije (1758). Preserski župnik Marko Košir in urednik dr. France M. Dolinar sta k sodelovanju pritegnila s strokovnega vidika zelo pisano in kakovostno ekipo sedemnajstih avtoric in avtorjev, sicer pretežno zgodovinarjev in umetnostnih zgodovinarjev. Skupaj so pripravili devetnajst prispevkov, pri čemer je g. Košir napisal tri, en prispevek pa so napisali trije avtorji.

Avtorji so zajeli praktično vsa področja življenja župnije v preteklosti in sedanjosti, poleg tega pa so temeljito predstavili še kar nekaj tem, ki presegajo krajevno in splošno cerkveno zgodovino ter pose-

gajo v širšo krajevno zgodovino in celo na druga znanstvena področja. Tako že uvodni prispevek Nataše Pirnat podaja geografski prikaz območja župnije Preserje, s poudarkom na tamkajšnji geološki zgradbi, podnebjju, rabi tal, rastlinstvu in živalstvu, naseljih, prebivalstvu ter gospodarstvu. Naslednji prispevek avtorjev Barbare Nadbath, Gašperja Rutarja in Alje Žorž podrobno in pregledno predstavlja arheološko dediščino na območju župnije. Sledita dva prispevka o tako cerkveni kot tudi splošni krajevni zgodovini Preserja v obdobju obeh svetovnih vojn. Miha Šimac prikazuje življenje v župniji v času prve svetovne vojne, ko so fantje in moške iz Preserja umirali na bližnjih in daljnih bojiščih, Preserci, zlasti seveda ženske, starci in otroci, ki so ostali doma, pa trpeli stiske in pomanjkanje ter zaradi tega tudi umirali pogostejše kot v mirnem času. Smrt pa je na območje Preserja v veliko večji meri posegla v času druge svetovne vojne, ko so se tam, kot tudi drugje po slovenskem ozemlju, neke bolj, druge manj tragično in zelo krvavo med seboj pomešale okupacija, revolucija in državljanska vojna. O dogodkih v tem času, s posebnim poudarkom na žrtvah vojnega nasilja, obširno ter na podlagi številnih virov in literature piše Peter Peršin. Zelo zgovorna je bilanca žrtev, ki jo navaja na koncu prispevka in ki pokaže, da so med domačini v Preserju partizani povzročili 77, Italijani 36, Nemci 16 in domobranci 4 smrtne žrtve.

Naslednjih dvanajst prispevkov se ukvarja neposredno z različnimi vidiki starejše in novejše zgodovine preserske župnije ter z njeno sedanostjo. Prispevki so v veliki meri napisani na podlagi bogatih arhivskih virov, zlasti tistih, ki jih hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana. Tako Jure Volčjak na kratko predstavlja (predvsem z arhivskimi viri) 400 let cerkvene zgodovine Preserja od njegovih prvih omemb kot podružnice župnije Cerknica do ustanovitve samostojne župnije v drugi polovici 18. stoletja. Lilijana Žnidaršič Golec predstavi duhovnike župnije Preserje do vključitve v ljubljansko škofijo leta 1787, in sicer tudi s kronološkim pregledom župnikov/vikarjev in duhovnih pomočnikov/kaplanov ter iz različnih arhivskih virov in literature skrbno sestavljenimi biogrami. Marko Košir na podoben način obravnava dušne pastirje, župnike, kaplane in beneficiate, od leta 1803 do danes oziroma do njega samega. V posebnem prispevku isti avtor predstavi tudi duhovnike, bogoslovce in redovnice iz preserske župnije, med njimi znanega frančiškana, izseljenskega duhovnika, »apostola naših izseljencev v ZDA«, p. Kazimirja (ob krstu Ignacija) Zakrajška. France M. Dolinar obravnava razmere v preserski župniji in njeni okolici v času njene vključitve v ljubljansko škofijo leta 1788, torej v času jožefinskih cerkvenih reform, Bogdan Kolar pa zelo obsežno in pregledno cerkvene in druge dogodke v župniji od 19. stoletja pa vse do leta 1989.

Med drugim opiše delovanje pobožnih ustanov in bratovščin, misijone, cerkveni in drugi tisk, izseljevanje ter posege veri in Cerkvi zelo nenaklonjene, v nekaterih obdobjih zelo sovražne totalitarne oblasti, kot na primer v času po drugi svetovni vojni. Tak odnos seveda ni bil omejen samo na Preserje, temveč je bil takrat vsesplošna jugoslovanska, zlasti pa slovenska značilnost. Zadnji del Kolarjevega prikaza se nekoliko pokriva z naslednjim prispevkom, ki ga je napisal Marko Košir. Avtor v veliki meri na podlagi lastnih izkušenj podrobno opisuje zelo pester in raznolik sedanji duhovni utrip ter vizijo preserske župnije od konca druge svetovne vojne do današnjih dni.

Naslednji trije prispevki so umetnostnozgodovinskega značaja in so posvečeni prikazu sakralnih umetnostnih spomenikov v fari, predvsem monumentalni baročni župni cerkvi sv. Vida, ki jo pripisujejo znanemu ljubljanskemu zidarskemu mojstru Gregorju Mačku starejšemu in ki je bila zgrajena leta 1711. Alenka Železnik zelo podrobno predstavi njeno zunanjsčino in notranjsčino z bogatimi poslikavami in opremo, Anita Klančar Kavčič odkritje in restavriranje poslikav Michaela Reinwalda v cerkvi, Marinka Dražumerič pa šest podružničnih cerkva v preserski fari: sv. Lovrenca na Jezeru, sv. Florijana v Kamniku pod Krimom, sv. Tomaža na Planinci, sv. Ane nad Podpečjo, sv. Jožefa nad Preserjem in Žalostne Matere Božje nad Prevaljem pod Krimom. Vsi trije prispevki so nastali na podlagi obsežnega izbora arhivskih virov in literature ter so bogato dokumentirani s sijajnimi fotografijami. Zelo ustrezno jih dopolnjujeta prikaz orgel v župniji Preserje, prvotnih in Milavčevih v farni cerkvi ter prvotnih in Jenkovih v cerkvi Žalostne Matere Božje, ki ga je napisal Edo Škulj, ter zvonov v fari do leta 1916, to je do velikega državnega ropa zvonov v času prve svetovne vojne, avtorja Matjaža Ambrožiča.

Stane Granda na podlagi številnih podatkov iz franciscejskega katastra z začetka 20. let 19. stoletja, tudi s pomočjo ustreznih tabel, podaja zelo podroben prikaz družbenih in socialnih razmer na območju preserske župnije. Tone Gorjup predstavlja pomembne osebnosti iz preserske fare. Zelo zanimivo in po svoje značilno je, da so se od šestih predstavljenih kar štirje uveljavili v ZDA, med njimi že omenjeni p. Kazimir Zakrajšek (1878–1958) ter eden tamkajšnjih vodilnih katoliških laikov in eden od predsednikov slovenske (samo)podporne organizacije Kranjsko slovenske katoliške jednote Anton Grdina (1874–1957). Ciril Mrak v svojem prispevku na podlagi številnih preglednih tabel predstavlja strukturo prebivalstva v Sloveniji s posebnim poudarkom na Preserju. Knjigo zaključujeta slovenski in angleški povzetek.

Ob prelistavanju Župnije Preserje skozi čas, ki obsega kar 440 strani velikega formata, se spomnim

iskrivega »opozorila«, ki ga je novembra 2011 na predstavitvi še nekoliko obsežnejše publikacije o župniji sv. Martina na Igu izrekel eden od njenih urednikov Martin Hostnik: »Te knjige ne morete brati v postelji!« To vsekakor velja tudi za tu predstavljeno presersko knjigo. Če tudi te že ne moremo udobno brati v postelji, pa jo lahko v kakem drugem, bolj »študioznem« položaju. Ob tem se nam bo odprla bogata vsebina zlasti zgodovinskih, umetnostnozgodovinskih, pa tudi drugih podatkov o preteklosti preserske župnije in Preserja z okolico, prav tako pa bomo izvedeli tudi nekaj dragocenih podatkov o sedanjem utripu župnije in kraja. Knjiga je skrbno urejena, bogato in kakovostno ilustrirana ter zelo lepo in pregledno likovno oblikovana. Nekoliko sicer pogrešamo kratko predstavitev avtorjev, običajno za podobne publikacije, ki bi bila zelo koristna tudi ob pisanju tega poročila.

Mogoče zveni malo obrabljeno, saj na sledečo trditev (pre)pogosto naletimo, vendar pa lahko mirne vesti zatrdim, da bo knjigo Župnija Preserje skozi čas, ki pomeni veliko obogatitev našega znanja, z veseljem vzel v roke tako poklicni, znanstveni preučevalec naše krajevine in splošne zgodovine najrazličnejših usmeritev kot tudi vsak običajni bralec, ki sta mu blizu župnija sv. Vida in Preserje z okolico. Vsekakor je to delo, ki sodi med najboljše publikacije svoje vrste, nadvse dragocena, primerna in koristna počastitev obeh v uvodu omenjenih pomembnih zgodovinskih jubilejev preserske župnije.

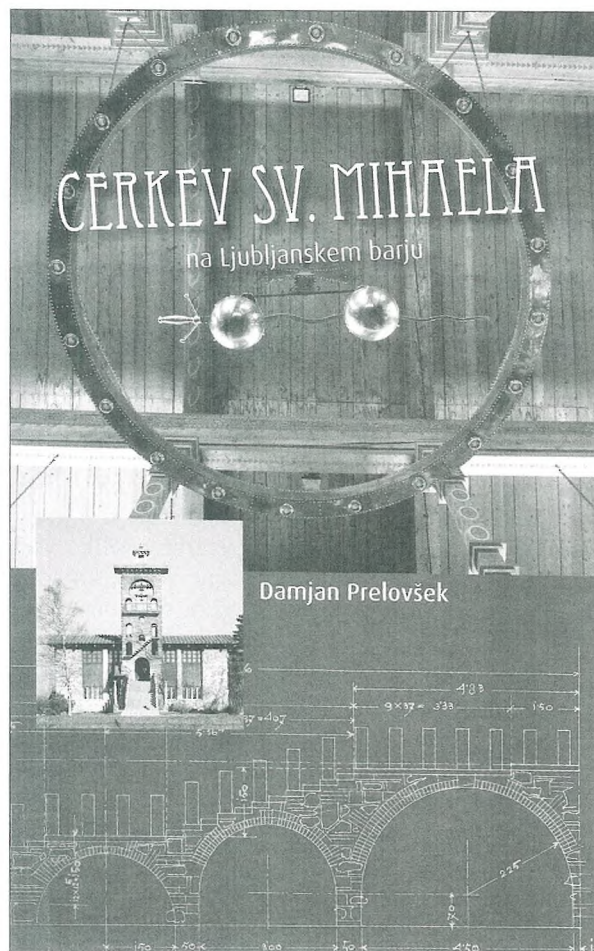
Andrej Vovko

Damjan Prelovšek: Cerkev sv. Mihaela na Ljubljanskem barju: ob 140. obletnici rojstva arhitekta Jožeta Plečnika. Ljubljana: Založba ZRC, 2012, 79 strani. (Zbirka Umetnine v žepu / Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU; 5)

V zbirki Umetnine v žepu, ki jo izdaja Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, je januarja letos, prav na 140. obletnico rojstva arhitekta Jožeta Plečnika, izšla nova knjiga, posvečena eni najizvirnejših cerkva arhitektovega sakralnega opusa, cerkvi sv. Mihaela v Črni vasi.

Umetnostni zgodovinar Damjan Prelovšek, eden naših najboljših poznavalcev Plečnikovih del in njegovega življenja, nas v svoji najnovejši monografiji vodi od začetne ideje prebivalcev Črne vasi o izgradnji cerkve do njenega dokončanja tik pred drugo svetovno vojno. Zadnji poglavji knjige pa sta posvečeni njeni zasnovi in simboliki ter umestitvi v Plečnikovo sakralno arhitekturo.

Prve ideje o gradnji cerkve za Črno vas in okoliška naselja, ki so v prvi polovici 19. stoletja načrtno nastajala na novoizsušenih predelih Ljubljanskega barja, segajo na konec 19. stoletja. Ponovno so oživele po prvi svetovni vojni, ko je bil za trnovskega župnika imenovan Fran Saleški Finžgar, ki je svojega soseda Plečnika poprosil za načrt barjanske cerkve. Prvi načrt zanj je arhitekt izdelal leta 1922 in ga poimenoval *Ecce Homo*, vendar ta zaradi sporov glede zemljišča, na katerem naj bi stala cerkev, ni bil realiziran. Nov načrt za cerkev je Plečnik ustvaril leta 1935, vendar tudi ta, tokrat predvsem zaradi pomanjkanja finančnih sredstev, ni bil izpeljan. Po Finžgarjevi upokojitvi je breme vodenja projekta barjanske cerkve prevzel kaplan Karl Matkovič, ki je bil Plečnikov nečak in je strica prosil za nov načrt cerkve, z glavnim navodilom, da mora biti njena izgradnja čim cenejša. Tako se je leta 1937 Plečnik najprej ukvarjal z zanimivo centralno zasnovano cerkvijo, potem pa izdelal načrt, po katerem se je gradnja končno začela. Cerkev je bila posvečena leta 1940, njena oprema pa se je postopoma dopolnjevala še v letih po končani vojni.

Burno (pred)zgodovino okoliščin gradnje nove cerkve v Črni vasi beremo, kot bi se dogajala v današnjem času, zato se zlahka uživamo v opisano

obdobje, ki ga avtor vseskozi poživlja s citati iz arhitektovih pisem.

V zadnjem delu knjige avtor oriše zasnovo in simboliko barjanske cerkve – skupaj z opisi posameznih delov cerkve oziroma njenega okrasja in opreme nam vseskozi navaja konkretne zglede in simbolno vrednost teh elementov. S to cerkvijo se je Plečnik vračal k idealom prvotnega krščanstva; tako lahko v vrsti elementov prepoznamo odmeve starokrščanske umetnosti. Za konec Prelovšek barjansko cerkev umesti še v arhitektov sakralni opus, kjer jo lahko po izvirnosti, h kateri ga je v tem primeru gnalo pomanjkanje denarnih sredstev naročnika, primerjamo le s cerkvijo v Bogojini.

Cerkev v Črni vasi, na robu Ljubljane, v sebi skriva bistvo sobivanja človeka in narave, ki ga vedno bolj ceni tudi sodobna »razvita« družba. Stavba raste iz črne barjanske zemlje, postavljena na 350 lesenih pilotih, zasnovana tako, da je varna pred poplavami, ter sezidana iz lokalno dostopnih materialov – lesa, opeke iz vrhniške opekarne in temno sivega kamna iz podpeškega kamnoloma.

Knjiga je bogato slikovno opremljena, saj je v njej kar 87 ilustracij. V prvem delu gre predvsem za tehnične risbe in načrte, ki so večinoma objavljeni prvič, zelo povedne pa so tudi redke fotografije iz časa gradnje in posvetitve cerkve. Zadnji del fotografij predstavlja »album« današnjega stanja cerkve, od zunanjsčine do različnih izvirnih kosov opreme, ki je v večini prav tako Plečnikovo delo in tako neodtujljiv del celostne podobe cerkve.

Drobna, a nadvse izčrpna knjiga bo lahko pritegnila najširši krog bralcev, predstavljamo si jo lahko tudi v vlogi mini vodnika za obiskovalce spomenika. Po svojem konceptu zbirka Umetnine v žepu močno spominja na že uveljavljeno zbirko Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, ki jo že skoraj pol stoletja izdaja Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Obe družji priročni žepni format, odsotnost sprotne citiranja (na koncu so navedeni samo osnovni viri in literatura) ter želja predstaviti in približati izbrane kulturne spomenike čim širši publiki.

Knjiga Cerkev sv. Mihaela na Ljubljanskem barju (mimogrede, domačini iz Črne vasi in sosednjih naselij na Ljubljanskem barju so zelo dosledni pri uporabi izraza Barje z veliko začetnico kot dela Ljubljanskega barja, ki je bilo kolonizirano v 19. stoletju, to upošteva tudi ime župnije Ljubljana-Barje, pod katero sodi predstavljena cerkev) bo zagotovo pritegnila tudi strokovno javnost, saj gre za prvo monografijo o tej cerkvi izpod peresa strokovnjaka, ki nam spomenik predstavlja v malce širšem kontekstu, kot smo lahko o njem do sedaj brali v različnih pregledih Plečnikovega opusa.

Obstoj te Plečnikove cerkve pa je, kot je bilo moč slišati na okrogli mizi, ki je pospremila izid knjige, močno ogrožen. Kljub statusu kulturnega

spomenika državnega pomena, ki ga je pridobila šele leta 2009, prepuščena na milost in nemilost države čaka na nujno potrebni konservatorski poseg, saj praktično razpada, zatika pa se kje drugje kot pri denarju.

Maja Zupančič

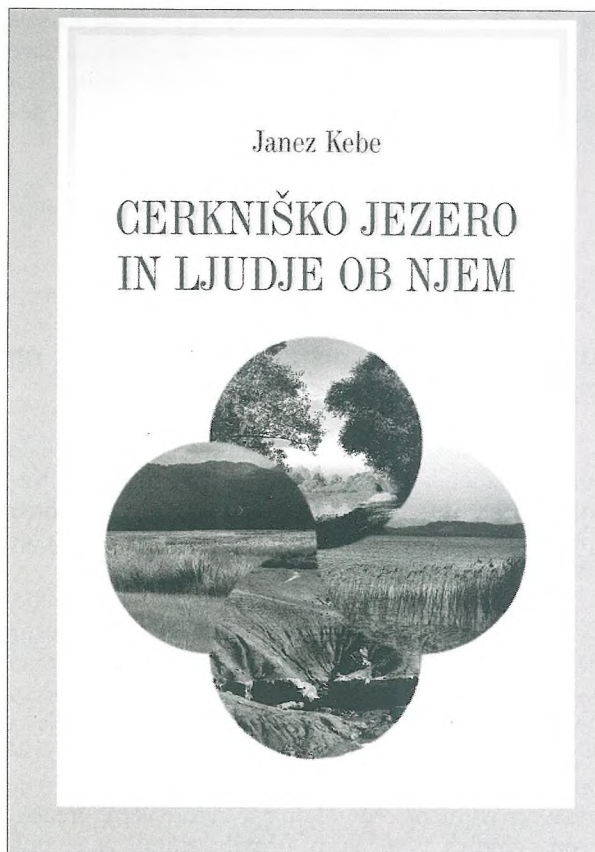
Janez Kebe: Cerknisko jezero in ljudje ob njem. Koper : Ognjišče, 2011, 760 strani.

Na vsem svetu morda ni jezera, ki bi ponujalo toliko različnih vtisov kakor Cerknisko jezero. Kadar je jezero polno vode, ga zlahka najdete, vendar pa se tudi rado zgodi, da stojite v njem in ga ne vidite.

Pravo zbirko vtisov je zbral in strnil Janez Kebe, župnik v Starem trgu pri Ložu, doma z Dolenjega jezera, vasice tik ob Cerkniskem jezeru. Z zbrano »grmado« podatkov o tem svetovnem presihajočem fenomenu je tako nastala prava enciklopedija s skoraj 800 stranmi. Delo *Cerkniško jezero in ljudje ob njem* je izšlo leta 2011 pri založbi Ognjišče in je rezultat najmanj sedemletnega avtorjevega preučevanja gradiva v številnih arhivih, zbral pa je tudi različno domoznansko gradivo ter pričevanja in spomine ljudi, ki živijo v bližini te znane naravne znamenitosti.

Kebe, čigar zadnja knjiga je že tretje obsežno delo o zgodovini Notranjske, se je moral pri pisanju dela prebiti skozi dolga stoletja ter različne stare pisave kronik in urbarjev. Naj za primer navedem le postojnskega iz konca 15. stoletja in loškega iz leta 1536. Poleg njih so mu bili v pomoč tudi jožefinski, terezijanski in franciscejski kataster. Avtor omenjenega dela je predsedel ogromno ur in »pobrisal prah« z marsikaterega gradiva tudi v državnem in škofij-skem arhivu. Treba je poudariti, da je Kebe za novo knjigo prvi v slovenščino prevedel odlomke o lovu in ribolovu iz Steinbergove knjige o Cerkniskem jezeru iz leta 1758. Steinberg je že v tistem času dodobra opisal fizikalno delovanje jezera in način življenja kmečkega človeka ob jezerskih bregovih v prvi polovici 18. stoletja. Najstarejša listina, omenjena v knjigi *Cerkniško jezero in ljudje ob njem*, je iz leta 1040 ter govori o pravici lova in ribolova. Kebe po tej letnici, kot sam pravi, sledi »večnemu boju« za ribolovne pravice na Cerkniskem jezeru med domačini in različnimi veljaki, ki so imeli ribolovne pravice v preteklosti.

Kebetovo delo na edinstven način bogati številno gradivo iz lastnih arhivov v obliki ilustriranih virov in različnih pričevanj domačinov. Delo samo vsebuje 2.700 opomb, vanj pa je vključenih 1.842 črno-belih in 350 barvnih fotografij.

Na začetku listanja oziroma branja knjige bi marsikateri bralec pomislil, da je pri izboru knjige zopet naletel na suhoparno nizanje političnih, kulturnih in drugih dogodkov, ki jih je srečeval pri predmetu zgodovina od svojih osnovnošolskih dni dalje. Kmalu bi ugotovil, da Kebe še zdaleč ne ponuja česa takega.

Najbolj zanimivo in obsežno dejanje, ki se ga je lotil avtor, je, da je podrobno opisal rodovnike skoraj 700 rodbin iz enajstih vasi ob jezeru. Nekateri izmed rodovnikov sežejo tudi pol tisočletja v zgodovino. S tem ko je temeljito preučil urbarje zemljiških gospodstev, je današnjim ljudem približal strukturo »jezerskih« vasi v preteklosti, zbirko dose-danjih zbranih hišnih znamenj pa je dopolnil še s stotimi novimi. S pomočjo bogatih virov iz različnih župnijskih knjig je evidentiral stare ali že izumrle priimke, kot zanimivost pa je v delu zapisal in s tem ohranil že skoraj pozabljene pesmi in stare molitve ob Cerkniškem jezeru.

Obravnavana knjiga je razdeljena na osem poglavij. Šesto, najobsežnejše poglavje (400 strani) je posvečeno naseljem ob jezeru in njihovim rodbinam. Naslovov poglavij ne bom navajal, ker so v knjigi zgovorni sami po sebi.

Prvo poglavje obravnava opise Cerkniškega jezera, od tistih, ki so nastali še pred Valvasorjem, do tistih iz sredine 19. stoletja. Drugo poglavje vsebuje opis narave in posegov v jezero, izčrpna pa sta tudi

opis in seznam 34 požiralnih jam na jezeru in ob njem ter njihovo spreminjanje, ki ni bilo znano tudi marsikateremu domačinu ob Cerkniškem jezeru. Tretje poglavje obsega podatke o poteku pridobivanja ribolovnih pravic, v četrtem pa lahko beremo o različnih opisih jezera in ribolova iz časa pred Valvasorjem ter druge zanimivosti o lovljenju rib. V nadaljevanju nas delo seznani z načini ribolova na jezeru, koliko in kakšne ribe so nekoč lovili ter kako so jih sušili, pekli in na različne načine predelovali. V petem poglavju, opremljenem z bogatim slikovnim gradivom, je predstavljeno bogastvo ptic, metuljev, kačjih pastirjev in rastlin v Cerkniškem jezeru. V šestem poglavju je avtor zbral že zgoraj omenjene podatke za okoli 700 rodbin v 11 naseljih ob presihajočem jezeru. Podani so tudi najstarejši zapisi o šolstvu v okolici jezera, zbirka najstarejših osebnih imen in priimkov v naseljih ob jezeru, več kot sto prej omenjenih hišnih znamenj, prvi podatki o gradnji cest ob jezeru ter podatki o gasilstvu in požarih v vaseh ob njem. Zadnje poglavje je namenjeno avtorjevemu spominom, ki segajo od njegove mladosti do današnjih dni.

Na pogled suhoparni statistični podatki so v vsakem poglavju posebej velikokrat prežeti s tragiko, saj pletejo vsak svojo edinstveno zgodbo. Ena takih zgodb opisuje družino s sedmimi otroki, v kateri je v enem tednu zaradi epidemije umrlo pet otrok. Druge na primer pripovedujejo o medvojnih in povojnih tragedijah, kot na primer streljanje orožnikov na tihotapce oziroma tako imenovane kontrabante, ker je Cerknica z okoliškimi vasi po prvi svetovni vojni ostala v Jugoslaviji. Kebe je tako podrobno obdelal družbeno, šolsko, gospodarsko, cerkveno, jezikovno in še marsikatero zgodovino Cerkniškega polja.

Tudi »Jezero« je, tako kot ljudje ob njem, v svoji burni zgodovini doživelo dobre in slabe trenutke. Kebe je tako v enem izmed poglavij temeljito opisal naravo Cerkniškega jezera in posege v jezero s strani prebivalcev, ki živijo ob njem (imenuje jih Jezerce). Najobsežnejši posegi so se izvajali v 20. stoletju, kar je povzročilo različne polemike. Nekateri so skušali jezero trajno izsušiti, drugi pa trajno zaježiti. Z izsušitvijo bi pridobili »drugorazredne« travne površine za kmetijstvo in bi vasi ob jezeru obvarovali pred poplavam, z zaježitvijo pa »nujno« potrebno električno energijo in razvoj turizma.

Dr. Franc Jenko, strokovni vodja projekta, s katerim so hoteli trajno poplaviti Cerkniško jezero, je med drugim zapisal tole turistično sanjarjenje: »Zrasli bodo hoteli in počitniške hišice, sledil pa bo val tujskega prometa; vodni šport, kopanje, lov, ribolov itn.« Profesor Pavel Kunaver, veliki ljubitelj narave, pa mu je leta 1969 na preprost način odgovoril: »Osrमतили se bomo, ker bomo prekinili delovanje najbolj znanega in najbolj znamenitega presihajočega jezera na svetu!«

Kot prebivalcu ene izmed vasi ob Cerknškem jezeru se mi je v celotni knjigi zdelo najbolj zanimivo dejstvo, da je bil v preteklosti naprodaj tudi jezerski led. Kebe je v časopisu *Slovenski narod*, z datumom 27. januar 1876, zasledil, da so led iz Cerknškega jezera tega leta izvažali celo v indijski Bombay. Poročevalec je še zapisal: »Zares, tako lepega in čistega ledu ni kmalu kje dobiti.« Leta 1883 so po podatkih iz vaškega arhiva Dolenjega jezera o dolžnikih, ki v vaško blagajno niso plačali pristojbin za led, izračunali, da je eden odpeljal deset ton, druga dva pa osem in šest ton ledu na železniško postajo na Rakek, od koder je led potoval najprej do Trsta v ribarnice in druge hladilnice ali v pristanišče, od tam pa z ladjami po vsem svetu.

Zgodovinar rad vidi, da knjiga prinese spremembe. Obravnavana knjiga jih nedvomno je. Kebe je v knjigi marsikateri pozabljeni dogodek znova obudil ter poskrbel, da so spregovorili ljudje ob jezeru z bogatimi spomini. Opozarja pa nas tudi na probleme, ki nas čakajo v prihodnosti, ključne za obstoj Cerknškega jezera, s tem pa tudi ljudi ob njem. Knjiga *Cerknško jezero in ljudje ob njem* ni le kup faktografskih podatkov. Podatki, ki jih avtor niza v tej »pripovedi« o Cerknškem jezeru, so skrbno obdelani in preverjeni, okvir svoje obravnave pa je razširil tako, da je zgodovini tega svetovnega čudesa in življenju ob njem nadel človeški obraz. Knjiga je vredna širokega kroga bralcev in moje osebno prepričanje je, da ne bi smela manjkati na nobeni domači polici ali polici katere od slovenskih knjižnic. Knjiga Janeza Kebeta *Cerknško jezero in ljudje ob njem* je še en bogat prispevek k zgodovini tega izjemnega naravnega bisera.

Dejvid Tratnik

Župnija sv. Martina na Igu. Ob 300-letnici župnijske cerkve (ur. Martin Hostnik in Maja Zupančič). Ig : Salve, 2011, 509 strani.

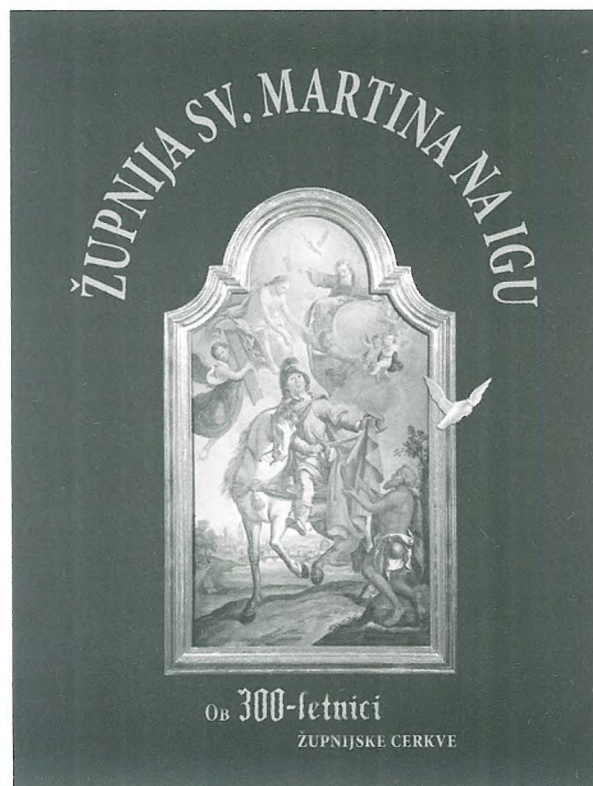
Župnija Ig se je odločila, da s posebno monografijo predstavi svoj duhovni utrip v preteklosti in sedanjosti. Urednika Martin Hostnik in Maja Zupančič sta sprejela velik izziv in k sodelovanju povabila različne avtorje. Znanstvene, strokovne in poljudne prispevke sta razdelila v tri vsebinske sklope.

Prvi spregovori o zgodovini izžanske župnije od začetkov do današnjih dni. Poseben poudarek je na zadnjih 200 letih, zlasti pa na medvojnem dogajanju na Izanskem. To je bilo uvod v povojna desetletja, ki izražanju vere niso bila naklonjena. Zadnji desetletji sta omogočili obnovo delovanja verskih združenj in organizacij, navzven pa pospešeno obnovo cerkva, ki pa ji je žal sledil upad vernosti zaradi

praktičnega materializma in liberalizma. Duhovno življenje župnije in gradbeno vnemo so vodili ter spodbujali izžanski duhovniki, o katerih se bralec seznani s pomočjo kratkih biogramov. Nekateri izmed njih so se trajno zapisali v zgodovinski spomin župnije. V zadnjih desetletjih za duhovni blagor župnije skrbijo salezijanci s svojo razvejano pastoralno dejavnostjo, ki je opisana zlasti v tretjem vsebinskem sklopu monografije. V preteklosti so bile v vlogi patronov in umetnostnih mecenov za župnijo pomembne tudi domače plemiške družine. Grofje Engelshausi so si v župnijski cerkvi uredili družinsko grobnico.

Drugi vsebinski sklop je z umetnostnozgodovinskega vidika posvečen župnijski in podružničnim cerkvam. Bralcu odkriva umetnostno bogastvo, ki ga kot duhovno in kulturno dediščino hranijo cerkve na Izanskem. Razkrita je zgodovina njihovega nastanka, poslikav, oltarjev in druge cerkvene opreme. Objava vizitacijskih zapisnikov marsikaj pove tudi o njihovi nekdanji podobi, nekaj stvari pa je še vedno zavutih v tančico skrivnosti in še čakajo na razkritje. To velja zlasti za čas postavitve in arhitekta župnijske cerkve.

Tretji vsebinski sklop govori o današnjem duhovnem utripu župnije, ki korenini v verskih praksah preteklih generacij. Prispevki se dotikajo vseh plasti modernih pastoralnih dejavnosti, ki v današnjih časih posameznemu verniku in župnijskemu občestvu pomagajo pri dejavni rasti v veri in krščanski ljubezni do bližnjega. Predstavljene so vse

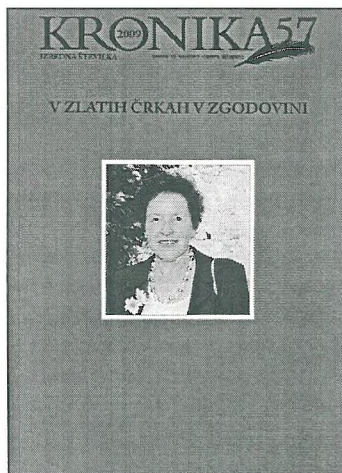
skupine, ki delujejo v župniji in prispevajo k njeni živosti. Pri pevskih zborih, ki imajo pri nas najdaljšo tradicijo, ki je ni uničil niti povojni komunistični pritisk, je njihova dejavnost predstavljena tudi skozi prizmo nekdanjih ter sedanjih zborovodij in organizatorjev, ki so bili hkrati nosilci kulturnega dogajanja v župniji. Posebno pohvalo zasluži predstavitev demografskih, statističnih in versko-kulturno-etnoloških vsebin, saj je prav krščanska vera v preteklosti bistveno zaznamovala vsakdanje življenje naših prednikov.

Velika želja, da bi zbrali vse, kar je znanega iz preteklosti, polpreteklosti in sedanjosti v izžanski župniji, je na koncu botrovala nastanku zelo raznolike monografije tako po vsebini kot tudi po številu in kakovosti avtorjev. Urednika bi morala pri njeni vsebinski zasnovi bolj paziti, da bi se podobne tematike združevale. Posledica te nepazljivosti je opazna zlasti pri prvih dveh vsebinskih sklopih, kjer se posamezne tematike ponavljajo. Glede na stro-

kovni oziroma znanstveni pristop pri obravnavanju tematik v prvih dveh sklopih bi bilo treba od vseh avtorjev zahtevati korektno navajanje literature in arhivskih virov. Tretji sklop monografije je bolj poljudne narave, v njem pa je zapisana polpretekla in sedanja zgodovina, ki bo pravo zgodovinsko patino in vrednost dobila v prihodnjih desetletjih. Pohvalno je, da je posameznim avtorjem s svojimi prispevki uspelo ohraniti spomin na nekatere skorajda že pozabljene običaje, ki jih sedanja generacija ne pozna več.

Monografija je lep primer premisleka o preteklosti, pa tudi o sedanjosti v izžanski župniji. Ponuja nam dokaz, kako zavzeto duhovno življenje dobi svoj izraz tudi v gradnji in obnovi cerkva, umetnosti, kulturi, druženju in dobrodelnosti.

Matjaž Ambrožič

Izredna številka Kronike z naslovom »**V zlatih črkah v zgodovini**« je izšla leta 2009 v spomin na kolegico in dolgoletno sodelavko revije Kronika Olgo Janša-Zorn (1938–2008). Pri nastanku omenjene številke je sodelovalo več kot **40 avtorjev**, končni rezultat pa je obsežen zbornik razprav, ki odsevajo tudi širino Olginega znanstvenega in strokovnega udejstvovanja in so razvrščene v pet tematskih sklopov: **Turizem in lokalna zgodovina, Vzgoja in šolstvo, Društva, Zgodovinski viri in biografije ter Kultura in politika.**

Ob 60. letnici izhajanja Kronike lahko izredno številko Kronike dobite s **60 % popustom**.

V letu 2012 stane izredna številka Kronike le **10,00 EUR**.

NAROČILNICA

Naročam _____ izvod(ov) izredne številke Kronike

V zlatih črkah v zgodovini. Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn

Ime in priimek / Ustanova: _____

Naslov: _____

Davčna številka (velja za ustanove): _____

Pošta: _____

Telefon / e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljete na naslov ali fax:
Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

Naročite jo lahko tudi na: barbara.svetina@zrc-sazu.si

Izredna številka Kronike 2009

V zlatih črkah v zgodovini – Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn

Miha Preinfalk: Uvodna beseda	5
Darja Mihelič, Matija Zorn: Olga Janša-Zorn – utrinki iz življenja in dela	7
Matija Zorn: Bibliografija izr. prof. dr. Olge Janša-Zorn	27
Branko Marušič: Dnevnik z ekskurzije študentov zgodovine po zahodni Bosni in Dalmaciji (20. – 30. junij 1962)	45

Turizem in krajevna zgodovina

Darja Mihelič: Načrt sistematizacije agrarne kolonizacije v srednjem veku (Piran, začetek 14. stoletja)	51
Günther Bernhard: »Moram si upati, pa naj me stane telo in življenje, take priložnosti ne bom imel nikdar več«. Potovanje Johanna Baptista Schlagerja v Rim leta 1765	63
Eva Holz: Nekoč, v starih časih ... Utrinki o razbojništvu na Kranjskem	81
Irena Žmuc, Gregor Moder: »...Plesale lepote 'z Ljubljane so cele...« Kongresna miza v Mestnem muzeju Ljubljana	97
Stane Granda: O začetkih Šmarjeških Toplic	105
Petra Kavrečič: Biseri avstrijske riviere: Opatija, Gradež, Portorož. Začetki modernega turizma na severnem Jadranu	113
Janez Mlinar: Razvoj turizma v Kranjski Gori	129
Rozina Švent: Le kar je zapisano, se tudi ohrani. Preučevanje lokalne zgodovine – primer Gozd Martuljka	139
Borut Batagelj: »Bohinj – slovenska Švica«. Začetki zimskega turizma v Bohinju pred prvo svetovno vojno	151
Miroslav Stiplovesek: Razglasitev Domžal za trg (1925) in mesto (1952), priznanje za velik gospodarski napredek od sredine 19. stoletja	161

Vzgoja in šolstvo

Dragica Čeč: »Jo s hudim kaznovanjem opomniti, kje so meje častnosti«. Načini discipliniranja meščanskih hčera na prehodu iz 18. v 19. stoletje	175
Jože Ciperle: Filozofski študij na liceju v Ljubljani v prvi polovici 19. stoletja	195
Peter Štih: Pomen avstrijskih univerz za začetke slovenskega znanstvenega zgodovinopisja	213
Gorazd Stariha: Odzivi oblasti na slovenstvo kranjske mladine in učiteljev (1861–1867)	221
Ernst Bruckmüller: Habsburška in jezikovno-nacionalna identiteta. Razmišljanja o razmerju med narodno zavestjo in šolsko izobrazbo v habsburški monarhiji	237
Petra Svoltšak: »Namen je bil pač, otroke popolnoma preroditi v laškem duhu«. Šolstvo pod italijansko okupacijo 1915–1917	251
Mojca Šorn: Zavod za slepe otroke in mladino v Kočevju	265
Tatjana Dekleva: Nastanek Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani	275
Danijela Trškan: Krajevna zgodovina v osnovnošolskih učnih načrtih za zgodovino 1945–2005	287

Društva

Ana Lavrič: Svetniški zavetniki ljubljanskih baročnih akademij in društev	301
Tanja Žigon: Ludvik Germonik in Peter Pavel pl. Radics – ustanovitelja Grillparzerjevega društva na Dunaju	317
Borut Loparnik: Glasbeno delo društev na Slovenskem do velike vojne	329
Andrej Vovko: Članstvo Slovenske matice v Kranju in okolici do prve svetovne vojne	339
Roland Fugger Germačnik: Muzejsko društvo v Celju (Museal-Verein in Cilli), 1883–1922	355
Branko Šuštar: Z združitvijo razdeljeno učiteljstvo: odpor učiteljskega društva »Edinstvo« zoper edinost učiteljske organizacije UJU 1926–1928	363

Zgodovinski viri in biografije

Matija Zorn: Uporaba zgodovinskih virov pri sorodnih vedah zgodovine	383
Anja Dular: Rozalija Eger – pomembna, a premalo znana ljubljanska tiskarka	401
Peter Vodopivec: O knjigi Josipa Šumana in sodelavcev Die Slovenen (1881)	413
Petra Kramberger: Iz publicistične preteklosti Ptuja: nemški časniki in časopisi v mestu trdnjavskega trikotnika	423
Franc Rozman: Nekaj dopolnil k biografiji Miroslava Hubmajerja	437
Angelika Hribar: Dve oporoki. Družina Demšar iz Železnikov in nastajanje meščanstva v slovenskem prostoru	443
Irena Gantar Godina: Ob 100. obletnici VIII. vseslovenskega časnikarskega kongresa septembra 1908 v Ljubljani	455

Kultura in politika

Marjan Drnovšek: Zakaj je bila za slovenske izseljence Amerika bolj privlačna kot Srbija in Rusija?	467
Jože Žontar: Od neoabsolutizma do razpada monarhije	483
Katarina Bedina: Nepopustljivi boj frančiškanskega patra Stanislava Škrabca za cerkveno petje v narodnem jeziku	507
Ignacij Voje: Gradnja pravoslavne cerkve sv. Cirila in Metoda v Ljubljani	513
Vida Deželak Barič: Slovanska apostola sv. Ciril in Metod v interpretaciji Osvobodilne fronte med drugo svetovno vojno	521
Dušan Nečak: Dachauski procesi 1947–1949	533
Branko Marušič: Pesnik Biagio Marin iz Gradeža in Slovenci	543

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

☐ želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej

☐ Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/števila _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 20,00 EUR

za upokojence: 15,00 EUR

za študente: 10,00 EUR

za ustanove: 26,00 EUR

Naročam _____ izvod(ov) knjige (naročniki *Kronike* imajo 50% popust):

☐ Anja Dular: *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. **Cena: 6,00 EUR**

☐ Tanja Žigon: *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870)*. **Cena: 8,00 EUR**

☐ Pavle Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*. **Cena: 10,00 EUR**

☐ Angelika Hribar: *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*. **Cena: 20,00 EUR***

☐ Tanja Žigon: *Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912)*. **Cena: 20,00 EUR**

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: ☐ zaposlen ☐ študent ☐ upokojenec ☐ ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljite na naslov ali fax:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

* Popust ne velja

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstom (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavlje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

Dejan Zadravec
Petra Kolenc
Tanja Žigon
Boštjan Udovič
Tanja Gomiršek
Nataša Budna Kodrič
Iztok Petrič
Eda Belingar
Špela Poles

KRONIKA

10,00 €

KRONIKA 2/2012

7 000000 026652

ISSN 0023-4923